NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 00445401 7
Digitized by Google

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP,
DER
KONSTEN EN WETENSCHAPPEN.
TWEEDE DEEL.

TE ROTTERDAM, BY
REINIER ARRENBERG.
TE AMSTERDAM, BY
JOHANNES ALLART.
MDCCLXXXIV.

Met Privilegie van de Staaten van Holland en West-friesland.

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

VOORBERICHT.

§. I.

By het *Programma* van dit *Genootſchap*, den 30. Juny 1778. en het *Eerſte Deel* zyner Verhandelingen, den 15. September 1779 uitgegeeven, is het begin en de voortgang van het zelve duidelyk gebleeken: het zal dan by de Uitgaave van dit *Tweede Deel* noodig zyn, deszelfs lotgevallen te vervolgen. **Uitgaave van het Eerſte Deel.**

§. II.

Geduurende den loop van dit jaar, is het *Genootſchap* door aanzienelyke Geſchenken aangemoedigd. **Geſchenken.**

De Wel Edele Geſtrenge Heer ADRIAAN MOENS vereerde aan het *Genootſchap* eene *Mummi* die, uit Egypten op Mallabaar door een Engelſch Heer aangebragt, door Zyn Wel Edele Geſtrenge was gekocht, met eenige andere Zeldzaamheden. Ook heeft het *Genootſchap*, van Mallabaar, door eene onbekende hand, dit jaar weder een honderd gouden Ducaaten ontvangen.

De Wel Edele Geſtrenge Heer DAVID JOAN SMITH vereerde aan het zelve eene zeer uitmuntende verzameling van Oosterſche *Manuſcripten*, waar voor aan Denzelven, eenige dagen te vooren, eene aanzienlyke ſomma gelds geboden was, dan welken Hy, uit eene Edelmoedige zugt voor Kunſten en Weetenſchappen, liever aan het *Genootſchap* wilde ſchenken; en kort daar na eene groote meenigte plans en tekeningen zoo van de Stad Batavia zelve als van derzelver omtrek: 't geen door Dirigeerende Leden met dank aangenomen is.

De Wel Edele Geſtrenge Heer JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH beſchonk het *Genootſchap* met een honderd gouden Ducaaten.

De Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, Gouverneur van Ambon, vereerde aan het zelve 500 Rds. en de Heer CAREL JAN BOERS, gewezen Sjabandhar alhier, gaf by zyn vertrek een geſchenk van de zelfde waerde.

Van den Ternaatſchen Gouverneur JACOB ROELAND THOMASSEN ontving het *Genootſchap* eene witte Papoeſche Meid.

En

En van den Heer JOHANNES SIBERG, geëligeerd Gouverneur van Java, eenige fraaie ſtukken Sumatraas Goud-Ertz.

Terwyl de Heer Voorzittende Directeur, volgens Zyne voorjaarige belofte, aan het *Genootſchap* vereerde een huis ſtaande op de groote Rivier binnen de Stad Batavia, met verſcheidene kasſen met Boeken, Naturalien en Rariteiten.

§. III.

Door alle deeze milde giften is het *Genootſchap* in ſtaat geraakt, zyne Bibliotheek en Naturalien Kabinet in orde te brengen: en hoopt daar van eerlang eene gedrukte *Catalogus* uit te geeven. Staat van de Bibliotheek en het Kabinet.

Ondertusſchen zyn beiden alle Woensdagen voor een ieder, van 8. tot 10. uuren, open, terwyl de Leden de noodige boeken, daar uit ter leen kunnen krygen onder eene behoorlyke Recepisſe.

§. IV.

Correspondentie met Genootschappen in Europa.

De Geleerde Genootschappen in Nederland, aan de vuurige wenschen van dit Genootschap voldaan hebbende, door het uitschryven van eenige Vraagen voor rekening van het zelve, worden dezelven alhier ingelascht als:

Door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. Om in den jaare 1785. te beantwoorden.

„ Nademaal een zuivere dampkring
„ van zo groot belang is voor de ge-
„ zondheid der Ingezetenen, en dezel-
„ ve by 't staande ofte te langzaam af-
„ loopende water in de rivier, (die
„ dagelyks in den omtrek van Batavia
„ met veele duizende ponden vuilighe-
„ den aangevuld wordt,) onmogelyk
„ kan verkreegen worden: Welke is
„ het beste middel om eene sterkere
„ schuuring en afvoering deezer vuile
„ stoffen te verkrygen en te onderhou-
„ den, en aan Batavia een zuiverer en
„ gezonder lucht te bezorgen?

Door

Door het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Natuurkunde te Rotterdam om voor den 1. Maart 1781 te beantwoorden.

„ 1. Door proeven te toonen welke
„ Luchtverhevelingen van de werking
„ der natuurlyke Electriciteit afhangen;
„ hoe dezelven 'er door worden voortgebragt
„ en welke de bekwaamste middelen
„ zyn om onze Huizen, Scheepen
„ en Persoonen tegen den schadelyken
„ invloed derzelven te beveiligen?

„ 2. Welken invloed heeft de natuurlyke
„ Electriciteit en derzelver verschillende
„ verdeeling in onzen dampkring
„ op gezonde en ziekelyke Lighaamen?
„ In welke ongesteldheden en
„ ziekten is de konstige Electrititeit
„ dienstig tot geneezing of verligting?
„ Op wat wyze werkt zy tot dat einde?
„ En welke is de beste manier om 'er zich
„ met dat oogmerk van te bedienen?

Door de Zeeuwsche Maatschap-schappye van Kunsten en Weetenschappen te Vlissingen om in den jaare 1782. in January beantwoord te worden.

„ Een *Compendium* te formeeren, „ waarin alles in 't kort vervat is, 't „ geen zoo in 't Hollandsch als in vreem- „ de Taalen proefondervindelyk ge- „ schreeven is, van het nodige dat de „ Officieren die in directie zyn op schee- „ pen, zoo van de zeevaart als Chirur- „ gie behooren te weeten, en dat hun „ tot een handboek kan verstrekken.

§. V.

Verdere Correspondentie.

Om de instelling van dit Genootschap nuttiger te maaken, hebben Dirigeerende Leden goede Correspondentien gezocht met kundige Professoren in de Oostersche Taalen, byzonder met de Heeren RAU, SCHRODER en SCHEIDIUS, te *Utrecht*, *Groningen* en *Harderwyk*, terwyl zy in den voorleden jaare aan den Heer VOSMAAR, voor het Cabinet van Zyne DOORLUCHTIGE HOOGHEID, ook eenige Rariteiten hebben toegezonden.

Tot

Tot zyne gevolmagtigden in Nederland heeft het Genootschap verzocht de Heeren REINIER ARRENBERG, Secretaris van het *Bataafsch Genootschap*, Courantier en Boekhandelaar te *Rotterdam*, en JOHANNES ALLART Boekhandelaar te *Amsterdam*, aan welken alle Brieven van dit Genootschap kunnen overhandigd worden, en het Letternieuws ook jaarlyks wordt toegezonden voor de Boekzaalen.

Buiten de Indische Correspondentie op alle de Comptoiren der Nederlandsche Compagnie heeft het Genootschap aan de Missionarissen te *Peking* in *China* geschreeven, als mede aan de Missionarissen der Deenen tot *Tranquebaar*: van de eersten heeft men tot heden geen antwoord kunnen bekomen, doch de laatsten hebben ons niet alleen zeer beleefd geschreeven, maar ook alle Boeken toegezonden die door hun in de Oostersche Taalen gedrukt zyn geworden, welk vriendelyk geschenk door het Genootschap, evenredig, vergolden is.

§. VI.

§, VI.

Beantwoorde algemeene Vraagen.

By het Programma Pag. 12--22. en het Voorbericht van het eerſte Deel Pag. 9--19. hadt het Genootſchap verſcheidene algemeene vraagen voorgeſteld, zonder de minſte voorkeur of bepaaling van tyd; waar op verſcheidene antwoorden ingekomen zyn, en Dirigeerende Leden hebben daar over, ook uitſpraak gedaan, als

1. Op de 34. vraage by het Voorbericht I. Deel.
   Voor die een hefpomp uitvindt, om een water Colom loodregt uit de Rivier op te voeren.
   Wierdt het antwoord onder de Zinſpreuk *Aqua alimentum terræ* op den 4. October bekroond met eene zilveren Medaille, zynde de Schryver daar van de Lieutenant Ingenieur J. B. PILON, en het *Model* voor een ieder aan het huis van het Genootſchap te zien.
2. Op de 35. vraage „ voor die aantoont hoedanig door een „ *Werktuig het groote Timmerhout uit de Binnen-landen kan worden afgevoerd*
   wierdt

wierdt het antwoord onder de Zinspreuk *Industria Juvat*: door Dirigeerende Leden niet voldoende geoordeeld.

3. Ontving men een geschrift tot titul voerende *korte aanteekeningen over de algemeene grasseerende Zinkings Ziekte in* 1779. 't welk Dirigeerende Leden waardig oordeelden in het tweede Deel der Verhandelingen gedrukt te worden: zynde de Schryver de stads Chirurgyn DAVID BYLON.

4. Doch eene andere verhandeling over dezelve Stoffe en onder de Zinspreuke *Door yver bloeit de Kunst* werdt ter zelver tyd afgekeurd.

5. Onder de Zinspreuk *Concordia res parvæ Grescunt*: was eene verhandeling ingekomen over de Welvaart van *Batavia* door eene handelende bank over Zee.

6. Onder de Zinspreuk *Est optimum semper quod tutissimum*, *Bataviaasch Welvaart door het stichten van Colonien.*

Beiden deeze verhandelingen wierden voor onvoldoende aangezien.

Over het volgende antwoord hebben Di-

Dirigeerende Leden nog geene uitſpraak kunnen doen, maar het zelve alvoorens, ter onderzoek, in Commisſie geſteld.

Een werktuig om de Moker-vaart op *Calidras* en *Batoe Tjeper* te verwyderen, zonder derzelver navigatie te beletten, onder de Zinſpreuk *Labor improbus vincit omnia.*

Het zal het genootſchap byzonder aangenaam zyn, antwoorden te ontvangen op de vraagen by het Programma pag. 12. en by het Voorbericht van het I. Deel pag. 9. bekend geſteld, ten getale van 46.

Echter zal het niet minder aangenaam zyn, berichten te ontvangen over Volken, Taalen, Zeden, Oudheden, Natuurlyke Hiſtorien en Geſchiedenisſen deezer Gewesten, die onder die vraagen niet begreepen zyn, en Dirigeerende Leden zullen, na een ryp en onpartydig onderzoek, daar over uitſpraak doen, en volgens belofte, de bekroonde antwoorden met eene zilveren Medaille of één honderd Ryksdaalders beloonen.

§. VII.

§. VII.

De algemeene Vergadering, die op den 8. Maart 1780. hadt moeten gehouden worden, is op verzoek van Zyn' Hoog-Edelheid, en om de wille van Hoogst deszelfs aanhoudende indispositie, tot bekwaamer gelegenheid uitgesteld: zoo dat Dirigeerende Leden op den 5. February besloten, hier van niet alleen kennis te geeven aan Heeren Directeuren, maar ook aan Hun Edelen die poincten voor te draagen, die anders door dezelve, in de algemeene Vergadering, hadden moeten beslischt worden: Deeze *Resolutie* van Dirigeerende Leden door den Hoog-Edelen Heer Opper Directeur en de Wel-Edele Groot-Achtbaare en Gestrenge Heeren Directeuren geleezen zynde, hebben Hunne Hoog-Edelheden goedgevonden te approbeeren de gedaane voorstellen der Dirigeerende Leden, die op die goedkeuringe, in hunne gehoudene Vergaderinge op den 8. Maart 1780. hebben besloten. Algemeene Vergaderinge.

§. VIII.

Dat aangaande de ingekomene Antwoorden op de Prys-vraagen voor Ultimo Prysvraagen.

timo Juny 1779 en wel op de eerste vraag, gemeld by het Programma pag. 48. *Welke zyn de bekwaamste plaatzen, de onkostbaarste wyze, en de gevoeglykste middelen, om de Lyken, in plaats van in de Kerken en op de Kerkhoven deezer Stad, op eenen genoegzaamen afstand van Batavia ter aarde te bestellen:* het antwoord ingekomen onder de Zinspreuk *De vooroordeelen moeten voor de ondervinding zwigten:* onvoldoende geöordeeld wierdt.

Dat op de tweede Vraag, gemeld in het Programma, *Dewyl men meent dat het herstellen der Sluizen het eenige middel zoude zyn, om de Stad van water te voorzien, welk is daar toe het beste en voordeeligste ontwerp?* het antwoord ingekomen onder de Zinspreuk, *Ubi bene, ibi Patria*; in het algemeen wel niet voldoende was aan de opgegeevene vraag, dan dewyl de bekende Schryver van het zelve, de Lieutenant Ingenieur PILON, by ondervinding hadt getoond, dat de draagbaare Sluis of liever draagbaare Dam, zeer dienstig was; om het water in de goede Mousson, met weinig moeite en kosten, op te stoppen, daar men wilde; zoo oordeelde de Vergadering de

de præmie van een Hondert gekartelde Ducatons of eene gouden Medaille, van die waarde, hem toe te leggen.

Dat op de derde vraag by het Programma, *welke is het beste en onkoſtbaarſte middel, om de Stad Batavia by nacht te verligten, en by dag te begieten, en welk convenabel fonds kan daar toe worden uitgedacht?* de twee ingekomene Antwoorden, het eene onder de Zinſpreuk VOORBEELD TREKKEN, haar onvoldoende toeſcheen, doch het andere, in 't Franſch zonder Zinſpreuk, oordeelde de Vergadering, hoewel gebrekkig in het aangeweezen fonds, echter het accesſit te verdienen, en dus dat aan den Auteur eene zilveren Medaille kon worden toegelegd, indien hy zich wilde bekend maaken.

§. XIX.

De Heer Voorzittende Directeur gaf aan de Vergadering in overweeging, of het niet noodzaakelyk zoude zyn, de Prys-vraagen, ten minſten voor drie Jaaren, uitte Schryven, en Jaarlyks drie vraagen op te geeven, om een ieder, zo wel hier als in Nederland, tyd te geeven Uitſchryving van Prysvraagen.

zyne antwoorden aan het Genootschap te doen toekomen: En is besloten die propositie te amplecteeren, en, behalven de Algemeene vraagen by het Programma van pag. 12--22. gesteld, de Prys-vraagen uit te schryven aldus.

Ter beantwoording voor Ultimo December 1780. Steld het Genootschap vóór de drie volgende vraagen, met belofte van eene gouden Medaille ofte een honderd zilveren Ducatons, zie I. Deel pag. 27.

1. *Welke zyn de oorzaaken der meeste, voor al der Epidemique Ziektens van Batavia, inzonderheid der Rotkoortzen, en welke zyn de geschikste middelen, die tot voorkoming en geneezing derzelven voortaan moeten worden aangewend?*

2. *Welke zyn de Spys-wortelen, die de Inlanders, in onze Oostersche Coloniën, inzonderheid de Javaanen, tot hun gewoon voedzel gebruiken? en welke is de beste wyze, om die voort te teelen en tot spyze te bereiden?*

3. *Voor den geenen, die één honderd potten Wit kalk, in het district van Batavia gemaakt, levert, in deugd en prys gelyk met de Bantamsche?*

4.

4. Extra-vraag, door Zyne Edelheid REINIER DE KLERK, met een belofte van een præmie van 500 Ryksdaalders I Deel pag. 27.

Welke zyn de oorzaaken der aanspoelinge van de modder aan de zee stranden van Batavia, daar de zelve voormaals zuiver, zandig, en schoon waren!

Zou de uitlegging van het zee hoofd daar ook eenige aanleiding toe geeven?

Welke zyn de beste middelen om die modder weg te krygen, zou dit mogelyk kunnen worden te weeg gebragt door het indyken der stranden, of door het maaken van doorsnydingen in de uitsteekende hoeken van CRAWANG en ONTONG-JAVA, of wel door openingen aan het zee-hoofd, of op eenige andere geschikte wyze?

Ter beantwoording voor Ultimo December 1781. Steld het Genootschap een præmie van een honderd zilveren Ducatons op ieder der drie volgende vraagen.

1. *Die het beste middel opgeeft, om de Buffel-dieverye en de menigvuldige moorden in de Boven-landen, te beletten door bekwaame en mogelyke middelen, na 's lands gestelstheid geschikt.*

2. *Hoe zoude men het best kunnen voorkomen, dat de vaartuigen der kleene vorstjes, aan de overwal van JAVA woonende, hunne zee-roveryen (waar door zoo veele Javaſche ingezetenen in ſlaavernye vervallen, en van tyd tot tyd verſcheidene Europeezen, op eene allerwreedſte wyze, worden afgemaakt) langs de kusten van Java niet meer zouden kunnen oeffenen?*

3. *Voor den geenen, die, op eene gevoeglyke wyze, het meerder gebruik van Rundvleesch onder den Inlander weet in te voeren, en dies gebruik hun ſmaakelyk te maaken, zoo dat het zelve op de Paſſers geſlagt en verkocht wordt, ten einde daar door den verkoop van het Rundvleesch te bevorderen en de zoo hoog nodige Buffels te beſpaaren?*

4. Extra-vraag, door het mede Dirigeerend Lid Mr. WILLEM VAN HOGENDORP voorgeſteld, met belofte van een hondert gouden Ducaten; voor die de zelve best beantwoordt. Zie Programma Pag. 49 wordende deeze tyd thans geprolongeerd tot Ultimo December 1781.

Wel-

Welke redenen zyn 'er om te mogen vast stellen, dat de Inënting der kinderziekte in de Oostersche volkplantingen van onzen Staat, met even zoo goeden uitslag zoude kunnen werden aangewend, als in de Noordelyke gewesten van Europa; alwaar deeze kunst reeds zoo verre gevorderd is, dat men op duizend ingeënte persoonen naauwlyks éénen dooden tellen kan; daar in tegendeel, volgens de gemaatigdste uitrekening, de natuurlyke kinderziekte, van duizend persoonen, welke zy aantast, een honderd en dertig ten grave sleept.

Dan vermits de schriften over de Inënting in deeze colonie weinig voor handen zyn, welke zou in deeze heete gewesten de beste en eenvoudigste manier van inënten weezen? welke maat regelen moet de geneesheer, geduurende den loop der ziekte, in acht neemen, en welke diëet of leevenswyze moet hy den ingeënten voorschryven?

Ter beantwoording voor Ultimo December 1782. steld het Genootschap voor de volgende drie vraagen, met belofte als hier vooren gezegd is.

1. *Welke zyn de beste middelen om, geduurende de tegenwoordige ontvolking van Euro-*

pa, de Europeezen in onze Oosterſche colonien te vermenigvuldigen?

2. *Hoedanig kan men met vrucht onderneemen, het zedelyk caracter der Javaanen te verbeteren, zoo dat zy voor hun zelven gelukkiger en voor de algemeene 't zamenleeving nuttiger worden.*

By welke laatſte het belang der Maatſchappye, zoo veel mogelyk, in het oog moet gehouden worden.

3. *Waarom is het zitten in het ſchynzel der maan hier gevaarlyker dan in Europa?*

Welke zyn de eigenlyke kwaalen, die 'er uit ontſtaan, en welke zyn de beste middelen om die te geneezen?

4. Extra, voor rekening van den Voorzittenden Directeur, volgens voorbericht van het I. Deel pag. 29. een honderd gouden Ducaaten.

Welke middelen van vernuft hebben Muhamed, de Imans, en de verdere Leeraars en zendelingen der Muſelmannen, ook by laatere tyden, met voordeel gebruikt, om de heidenen alomme, voor al in de verſchillende gewesten en eilanden van Oost-Indiën,

by

by wyze van eene zedelyke overtuiging, tot het geloof van den CORAN te bekeeren, en in dat geloof te bevestigen?

5. Extra, voor rekening van het Dirigeerend Lid JAN HOOYMAN, volgens Voorbericht I. Deel pag. 48. twee honderd zilveren Ducatons.

Voor den geenen, welke in de Ommelanden deezer Stad van het Jaar 1780. tot 1782. het grootste aantal Buffels, niet minder dan twee hondert stuks, zal hebben aangeteeld en opgekweekt, zodanig dat die overwinst, ten genoegen van het Genootschap, blyken zal.

En voor Ultimo December 1783. Steld het Genootschap drie vraagen, op de zelve conditien, voor.

1. *Welke middelen zyn het meest geschikt ter verbetering zoo van de natuurlyke als zedelyke opvoeding der kinderen in deeze colonie, en welke is het beste middel om onder alle beletzelen, de kinderen hier te lande, de Nederduitsche taal van hunne eerste jaaren af, als hunne moeder taal, eigen te maaken?*

2. *Welk is het beste middel om bekwaame Opper- en Ondermeesters tot Compagnies dienst*

dienst aan te moedigen en de gebrekkigen bekwaam te maaken?

3. *Welke zyn de beste middelen, om de huis dienften te Batavia, ten heele of gedeeltelyk, in ftede van flaaven, door vrye Christen-Inlanderen te doen verrichten?*

4. Extra, voor rekening van eenen onbekenden, een honderd gouden Ducaaten voor die best deeze vraage beäntwoordt.

Uit het beredeneerd plan van alle geleerde Genootfchappen in Europa, en de opgave van alle letter-kundige en periodique werken, op te geeven het beste plan voor een geleerd Genootfchap en voor een letter-kundig-nieuws-papier.

5. Eindelyk belooft de Edele Heer, Voorzittende Directeur, twee honderd zilveren Ducatons voor den geenen die de volgende vraage best beäntwoord.

De voortgang der Nederlanden in alle kunften en weetenfchappen, 't zedert de opkomfte der Republyk tot heden: vergeleeken met de Engelfchen, Franfchen en Duitfchers.

By

By het beäntwoorden deezer Vraage vordert men vooral eene naauwkeurige opgave der groote mannen in alle takken, op dezelve wyze als de Graaf van BIELFELD omtrent de Duitschers heeft trachten te doen in zyne *Progrès des Allemans* in 2. twee Deelen in 8vo. 1767. te Leyden gedrukt.

In de Hoofd-Weetenschappen, noemen de Duitschers LEIBNITS en WOLFF.

In de Philosophie, daar en tegen de Nederlanders 's GRAVEZANDE, LEEUWENHOEK en HARTZOEKER.

Roemen zy op CARPZOVIUS, COCCEUS HEINECCIUS in de Rechtsgeleerdheid, wy hebben GROTIUS, BORT en anderen.

In de Genees-Kunde kan men BOERHAVE en ALBINUS gerust tegen STAHL en HOFFMAN stellen.

En in de Theologie zyn de vermaarde naamen, by beide Natiën, oneindig.

In de Historische weetenschappen behoeven de Nederlanders ook niet onder te doen.

Zy hebben zich, gelyk PUFFENDORFF en anderen, juist niet toegelegd om de Historie van andere Landen te beschryven, maar die van hun eigen Land, en hier in is WAAGENAAR meesterlyk geslaagd

De Geographie en Reizen zyn, door de groote Scheepvaart der Nederlanders, by hen ook voort gekweekt.

In de fraaie Kunsten, Welspreekenheid en Dichtkonst, wenschen wy dat de beäntwoording van onze Vraage, voor al met voorbeelden, worde opgehelderd, en de tegenwoordige staat van het *Schouwburg* aangeweezen.

Ook zal men voor al dienen te letten op de uitvindingen der Nederlanders, by voorbeeld, op de Drukkunst, en het vervaerdigen van gekleurde tekeningen en anderen: zoo mede op den voortgang in de Mathematische Weetenschappen,

Vestingbouw-kunde.
Bouw-kunde
Schilder
Beeldhouw-kunsten.

De Musiek. En voorts op alles wat tot eer der Natie in deeze verscheidene Classen kan strekken, door de oprichting van Hooge Schoolen, geleerde Genootschappen, teken Academien, maandelyksche Journaalen, en de overzetting van alle goede boeken, die, in de verscheidene taalen, in andere landen, gedrukt worden.

De

De Liefhebbers, die in Europa naar den prys willen dingen, kunnen hunne antwoorden beſchryven aan den Voorzittenden Directeur, en dezelve overhandigen aan den Heer JOHANNES ALLARD Boekhandelaar tot *Amſterdam*, of den Heer REINIER ARRENBERG, Secretaris van het *Bataafſch Genootſchap* en Boekhandelaar te *Rotterdam*, welken dezelven, onder Recepiſſe, zullen ontvangen en herwaards zenden, en de Præmie, indien dezelven bekroond worden, aan den Schryver ter hand ſtellen.

§. X.

Benaaming omtrent het verkiezen van eenen voorzittende Directeur, of dirigeerend Lid.

En alzo by het Programma niet bepaald was hoedanig men by aflyvigheid van eenen Voorzittenden Directeur, of ook wel van eenen der Dirigeerende Leden, tot de verkiezing zoude overgaan; zoo hebben Heeren Directeuren goedgevonden, Dirigeerende Leden te qualificeeren, in het eerſte geval, een der Heeren Directeuren tot Voorzittenden Directeur aan Hunne EDELHEDEN voor te draagen. Doch in het laatſte aan Dirigeerende Leden over te laten van uit de Leden eene verkiezing te doen.

§. XI.

§. XI.

Voortgang der Inënting.

Het *Genootſchap* heeft in het *Eerſte Deel* zyner Verhandelingen, reeds getoond, hoe zeer het de inënting der Kinderziekte ter harte nam. Het mede Dirigeerend Lid JACOBUS VAN DER STEEGE, gaf dies wegens twee berichten op p. 71. en 333. te vinden: Omtrend dien zelfden tyd ſchreef de Heer VAN HOGENDORP zyne *Sophronisha*, of de GELUKKIGE MOEDER DOOR DE INENTING VAN HAARE DOCHTERS met zulk een gelukkig gevolg, dat 'er veelen tot de Inëntinge overgingen.

Doch, na meer dan honderd gelukkig uitgevallene Inëntingen, gebeurde het dat één kind, onder de kunstbewerking, aan eenen zwaaren ſtoelgang en perſſing overleédt. De Inwooners deezer Stad wierden door dit ſterfgeval, dat waarſchynlyk aan eene vreemde oorzaak toeteſchryven was, zoo afgeſchrikt, dat meest allen de Inënting, die in en om Batavia reeds zoo voorſpoedig was geweest, afkeurden. Uit dien hoofde gaf de Heer VAN HOGENDORP, in de maand February deezes jaars, een nieuw Stukje, onder den Titul van REDENVOERING DER INENTING TOT

DE

DE INGEZETENEN VAN BATAVIA aan het Genootſchap over. Men oordeelde dat het best zoude zyn, het zelve terſtond, afzonderlyk, te laten drukken, en vervolgens in het *Tweede Deel* der Verhandelingen te plaatzen.

Omtrend dien zelfden tyd ontving het Genootſchap verſcheidene berichten over de Inënting; namelyk van de Heeren VAN DER STEEGE omtrent Batavia; BONNEKE omtrent Java, en J H. SCHUURMAN omtrent Mallabaar, waar in aan het zelve gebleeken is.

Dat 't zedert de laatſte berichten, in het *Eerſte Deel* onzer Verhandelingen gedrukt, door den Heer VAN DER STEEGE zyn Ingeënt 2. Chriſten en 17. Slaavenkinderen, die allen gelukkig herſteld zyn.

Dat de Heer BONNEKE op Samarang 35. zo Chriſten-als Slaaven-kinderen heeft ingeënt, waar onder het zoontje van den Heer Raad Extra ordinair van India en Javas Gouverneur VAN DER BURGH geweest is, die ook allen gelukkig herſteld zyn, terwyl de *Epidemie* byna allen en vooral de Chineezen, die de Pokjes natuurlyk kreegen, weg ſleepte. (*)

Dat

(*) Het Genootſchap was van voorneemen deeze berichten, en vooräl dat van den Heer BONNEKE, in dit Deel der Verhandelingen te laten drukken, maar om de veelheid der ingekomene Stukken heeft hetzelve 'er van moeten afzien.

Dat op Mallabaar, daar de natuurlyke Pokjes als de pest gevreest worden, om dat zy meest altyd den dood na zich sleepen, een en dertig Persoonen waren ingeënt, die alle geneezen zyn.

Ook heeft men tyding van de Kust Cormandel, dat de Pokjes op Nagapatnam met den gelukkigsten uitslag worden ingeënt.

Dus dringt het Genootschap de Inënting aan ieder menschlievenden huisvader op het harte, wil hy in zyn ouderdom niet in droefheid gedompeld worden, door de woede der natuurlyke Kinderziekte.

§. XII.

Directeuren. Onder de Edele Heeren Directeuren is geen Sterfgeval voorgevallen.

§. XIII.

Dirigeerende Leden. Maar het Genootschap heeft eenen zwaaren slag ondergaan door den dood van den Heer JOSUA VAN IPEREN, op den 10. February deezes jaars.

En volgens Qualificatie van de Edele Heeren Directeuren, is op den 26. February tot Dirigeerend Lid verzocht de Predikant in de Gereformeerde Neder-

derduitsche Gemeente alhier J. C. METZLAR, en te gelyk aan zyn Eerw. opgedraagen, als Secretaris, de Resolutien en Brieven te Concipieeren en de proeven der druk pers na te zien.

§. XIV.

Onder de Leden zyn, 't zedert de Uitgave van het eerste Deel, overleeden.

Den Majoor der Burgery.

MELCHIOR BLOKKERT, Leden.

De Onderkooplieden.

GEORGE CLIFFORD,
JACOB ANTONY DE JONG,
EGBERT HULZEBOS,
PIETER LEONARDUS VAN EYS, en
HERMANUS THEODORUS TERKAMP, en

Den Koopman

PIETER DUVELAAR VAN CITTERS,

Daar en tegen zyn weder tot Leden aangenomen.

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generale Soldy Comptoir en Curator ad Lites.*

JACOBUS MACOR, *Binnen Regent van het Moorsche Hospitaal.*

DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK,
SCIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK, en
RUDOLPH SAMUEL TAVEL.

Onderkooplieden alhier.

JOHANNES FREDERICUS BODE, *Predikant aan Cabo de goede Hoop.*

JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman en Opperhoofd te Cranganoor.*

CHRISTIAN GODFRIED BAUMGARTEN, *Eerste-Klerk van Politie en Secretaris van Justicie op Malacca.*

WALTER MARCUS STUART, *Boekhouder en eerste te Puntiana.*

JACOB VAN GEERLEN, *Boekhouder te Grissé.*

ANDRIES HARTSINCK, *Onderkoopman en Administrateur.*

WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Onderkoopman Soldy Boekhouder en gezwooren Scriba, beiden op Sourabaaya.*

DANIEL KRYSMAN, *Baas ten Eilande Onrust.*

JACOB WITTEVRONGEL, *Schipper in dienst der E. Compagnie*

HERMANUS SIEDENBURG, *Schipper.*

EZECHIEL LOMBARD, *Oppermeester tot Cheribon.* en

FREDERICUS MONTANUS, *Predikant te Samarang.*

Tot Slot deezes betuigt het Genootschap, dat het zeer verlangende is, zoo door de Genootschappen als door geleerde Lieden in Europa, te mogen onderricht worden, waar in en hoedanig zyne Verhandelingen zouden kunnen worden verbeterd en verder ingericht, om zoo voor Europa als deeze Colonie ten beste aan zyne Zinspreuke te voldoen: *Ten Nutte van 't Gemeen.*

BATAVIA *Ult. Juny 1780.*

NAAM-

NAAM LYST DER HEEREN DIRECTEUREN, EN LEDEN VAN HET *BATAVIAASCH GENOOTSCHAP* DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN &c.

OPPER DIRECTEUR

Zyn' Edelheid, de Hoog-Edele Groot Achtbaare Heer

REYNIER DE KLERK,

GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDSCH INDIËN.

DIRECTEUREN.

De Wel Edele Groot-Achtbaare Heer

Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, *Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlandsch Indiën.*

De Wel Edele Gestrenge Heeren

HENDRIK BRETON, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indiën, en President van 't Collegie van Heemraaden der Bataviasche Ommelanden.*

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indiën, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Ceilon.*

JOHANNES VOS, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indiën, Ontfanger Generaal.*

Mr. THOMAS SCHIPPERS, *Raad Ordinair van Nederlandsch Indiën, President van den Achtbaaren Raad van Justitie.*

JACOBUS JOHANNES CRAAN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, Commissaris Politicus, Buiten-Regent van de Hospitaalen, Directeur van de Amphiæn-Societeit en Commissaris over de Bovenlanden.*

ADRIAAN MOENS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, Gouverneur en Directeur van Mallabaar.*

DAVID JOAN SMITH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, President van 't Collegie van Weesmeesteren, mitsgaders Commissaris van de Verstrekkingen der Soldyën.*

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, President van de Collegien van Heeren Scheepenen, mitsgaders van Curatooren en Schoolarchen over Stads Schoolen, Colonel der Bataviasche Burgerye, en Commissaris over de Bovenlanden.*

JA-

JACOB PELTERS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, Gouverneur en Directeur van Banda.*

HENDRIK VAN STOCKUM, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening.*

JAN HENDRIK POOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, Commissaris van 't klein Zegel.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, en Directeur van Souratte.*

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, mitsgaders afgaand Gouverneur en Directeur van Javas Noord Oostkust.*

Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën, titulair, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Cabo de Goede Hoop.*

VOORZITTEND DIRECTEUR.

De Wel Edele Geſtrenge Heer

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlandsch Indiën.*

DIRIGEERENDE LEDEN.

JOHANNES HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Lutherſche Gemeente.*

SIRARDUS BARTLO, *Schepen der Stad Batavia.*

Mr. WILLEM VAN HOGENDORP, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur op Onrust.*

HENDRIK NICOLAAS LA CLE, *Koopman en Secretaris van Weesmeesteren.*

JACOBUS VAN DER STEEGE, *Medicinæ Doctor*, *Regent van het buiten Hospitaal.*

Mr. EGBERT BLOMHERT, *Droſsaart der Bataviaſche Ommelanden, Vice-Preſident van Heemraaden.*

Mr. PAULUS GEVERS, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in het Zuikerpakhuis.*

FREDRIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in de Waterpoort (Secretaris.)*

JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gereformeerde Gemeente alhier. (Secretaris.)*

ORDINAIRE LEDEN.

De E: Heer DIRK GOETBLOED, *Eerſte Secretaris van de Hooge Indiaſche Regeering.*

De

De E: Heer ADRIAAN DE BOCK, *Tweede Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

De Achtb. Heer Mr. JOHANNES GABRIEL VAN GEHREN, *Ordinair Lid in den Achtbaaren Raad van Justitie.*

De Achtb. Heer Mr. PIERRE POELMAN, *Oud Ordinair Lid van Justitie en geweezen Water-Fiscaal.*

De Manh: Heer CHARLES LOUIS COLMOND, *Colonel titulair en Hoofd over Comp: Militie in Indiën, Buiten-Regent van de Hospitaalen en Lid van Heemraaden.*

De Heer Mr. PIETER RAS, *Water-Fiscaal, mitsgaders Schoolarch en Curator over Stads Schoolen en Censor der Drukkerye.*

De Heer DAVID JULIUS VAN AITSMA, *Baljuw, Kerkmeester, en Cassier van de Amphiœn Societeit.*

De Heer Mr. JAN HENDRIK TREVYN, *Oud Drossaard.*

De Heer GEORGE THEOHEEREN, *Eerste Opperkoopman des Casteels Batavia.*

De Heer GERRIT VAN GROL, *Tweede Opperkoopman des Casteels Batavia,*

De Manh: Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Commandeur en Opper-Equipagiemeester, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Postmeester.*

De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder Generaal.*

DE Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Visitateur Generaal.*

De Heer ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generaale Soldy-comptoir en Curator ad Lites.*

De Manh: Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infanterie en Lid van Heemraaden.*

De Manh: Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillery en Buiten-Regent van de Hospitaalen.*

De Manh: Heer FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeester van de Dragonder Lyfwagt van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Vice-President van Schepenen.*

De Eerw: Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Schoolarchen over Stads Schoolen.*

De Eerw: Heer HERMANUS WACHTER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De

De Eerw: Heer ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Maleidsche en Portugeesche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Schoolarchen over Stads Schoolen.*

De Eerw: Heer JAN NUPOORT, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander, Buiten-Regent van de Hospitaalen en Heemraad.*

De Heer CAREL JAN BOERS, *gewezene Opperkoopman en Sabandhaar*, (gerepatrieerd in A°. 1779.)

De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman Sabandhaar en President van Boedelmeesteren.*

De Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE, *Oud Opperkoopman en Heemraad.*

De Manh: Heer WILLBOORT PEUSENS, *Onder Equipagiemeester.*

De Heer FREDRIK JACOB ALBRECHT STEENWEG, *Opperkoopman en Geheimschryver van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd van de Chirurgie, Buiten-Regent van de Hospitaalen.*

De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS, *Opperkoopman en Hoofd-Participant van de Amphiœn-Societeit.*

De Heer CORNELIS DE KEYZER, *Fabryk en Keurmeester van Kalk en Steen, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Lid van Heemraaden.*

De Heer Mr. FLORIS VAN STYRUM, *Koopman en Eerste Administrateur in de Suikerpakhuizen, en Schepen van Batavia.*

De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koopman en Eerste Administrateur in 't Yzer-Magazyn, mitsgaders Schepen van Batavia.*

De Heer JOHANNES THEODORUS VISSCHER VAN GAASBEEK, *Koopman en Eerste Administrateur in 't nieuwe Kleedenpakhuis, mitsgaders Oud-Schepen van Batavia.*

De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *Oud-Schepen van Batavia, consuleerend Advocaat en Eerste Vendumeester.*

De Manh: CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Capitain der Granadiers van 't eerste Bataillon Infantery.*

De Manh: JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD, *Capitain in het eerste Batallion Infantery.*

De Manh: SWEN JOHAN WIMMERCRANZ, *Capitain Luitenant - Ingenieur, Eerste Landmeeter, Opziender over de Rivieren en Slokkan, en Taxateur der vaste Goederen.*

De

De E: DANIEL DIEDERIK VAN HAAK, *Koopman en Eerſte Gezworen Klerk ter Secretarye van Hunne Hoog - Edelheden.*

De E: FREDRIK HENDRIK BEYNON, *Koopman en Negotie - boekhouder.*

De E: WILLEM KRAANE, *Koopman en groot Winkelier.*

De E: STEVEN POELMAN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in de Pakhuizen aan de Westzyde.*

De E: JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in het Graan Magazyn.*

De E: HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en Tweede Adminiſtrateur in de Pakhuizen op Onrust.*

De E: FRANS HENDRIK VROOM, *Koopman en Eerſte Adminiſtratenr in de Medicinale Winkel.*

De E: DANIEL ADRIAAN BEEKMAN, *Koopman en Secretaris van Schepenen.*

De E: HENDRIK AUGUST ROSSEL, *Koopman en Eerſte Confrontist der Bataviaſche Adminiſtratie - boeken.*

De E: PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Koopman en Boekhouder in het Ambagts Quartier.*

De E: JOSEPHUS GORDYN, *Koopman en Traſlateur in de Javaanſche Taal en Waagmeester.*

De E: LEENDERT GOOSSEN, *Koopman en Translateur in de Maleidsche Taal en Waagmeester.*

De E: DANIEL KRYGSMAN, *Baas ten Eilande Onrust.*

De E: HERMANUS SIEDENBURG, *Schipper.*

De E: JACOB WITTEVRONGEL, *Schipper.*

De E: GEORGE JACOB MEYER, *Schipper.*

De E: PLEUN VAN DER KUIL, *Schipper.*

De E: JOSUA DE WOLF VAN IPEREN, *Schipper.*

De E: PIETER HAMMINK, *Schipper.*

De E: JAN SMITH, *Schipper.*

De E: EWALDUS RYNVAAN, *Weesmeester ter en Opziender van de Rystmarkt.*

De E: DAVID DU FAU DE LA LONGUE, *Oud-Weesmeester.*

De E: JAN VAN DE POLDER, *Regent van het Wees- en Armen-Huis, Heemraad, en Administreerend Hoofd-participant van de Amphiœn Societeit.*

De E: THOMAS VAN SON, *Tweede Vendumeester.*

De E: JOHANNES MACOR, *Regent van het Moorsche Hospitaal.*

De E: DAVID BEYLON, *Stads Chirurgyn.*

De E: LEENDERT ROLFF, *Notaris.*

De E: JAN BAPTIST PILON, *Ordinair-Luitenant der Artillery en Ingenieur.*

De

De E: PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en Adjunct Eerste Gezworen Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden, mitsgaders Collecteur van het klein Zegel.*

De E: GOSE THEODORE VERMEER, *Onderkoopman, Tweede van de Groote Geld-Cas.*

De E: GERARD JOHAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*

De E: JAN DANIEL BEYNON, *Onderkoopman op het Comptoir van den Heere Gouverneur Generaal.*

De E: ARY HUYSERS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het Graan Magazyn.*

De E: JOHAN FREDRIK BARON VAN RHEDE TOT DE PARKELER, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen bezyden de Water-poort.*

De E: WILLEN ADRIAAN WILLEMS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het nieuwe Kleeden-pakhuis en Secretaris van het Collegie van Curatoren en Schoolarchen over Stads Schoolen, mitsgaders Buiten-Regent van het Wees- en Armen-Huis.*

De E: CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Administrateur, in de Medic. Winkel.*

De E: MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van 't Eerwaarde Collegie van Heeren Heemraaden der Bataviasche Ommelanden.*

De

De E: WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Onderkoopman en Boekhouder van de Artillery.*

De E: GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op 't Equipagie Comptoir, mitsgaders Regent van het Vrouwen-Tugthuis.*

De E: CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Casſier op 't Kostgeld Comptoir.*

De E: HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeeter.*

De E: ELBERT ELIAS, *Onderkoopman en Secretaris van 't Eerwaarde Collegie van Huwelykſche- en kleine Gerichts-zaaken.*

De E: Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeesteren.*

De E: DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK, *Onderkoopman.*

De E: SCHIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK, *Onderkoopman.*

De E: RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onderkoopman.*

De E: JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *Procureur en Adjunct gezworen Klerk van Schepenen.*

De E: WILLEM POPKENS, *Procureur.*

De E: JACOBUS HENDRIK PARINGAUW, *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Proviſie Magazyn.*

De

De E: CHRISTIANUS HOLLENHAGEN, *Onderkoopman, Gezworen Klerk en Boekhouder van Weesmeesteren.*

De E: FRANS HAKKER, *Gezworen Klerk van het Collegie van Heeren Schepenen.*

De Eerzaame PIETER JOHAN VAN RHEDE, *Opperſtuurman.*

EXTRAORDINAIRE LEDEN.

In Ambon.

De E: Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer JOSIAS ALEXANDER DE VILLENEUVE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

Banda.

De Heer JOHAN LEBREGT SEIDELMAN, *aankomend Gouverneur.*

De E: Mr. LEONARD VERSPYK, *Opperkoopman en Secunde.*

Ternaten.

De E: Heer Mr. JACOB ROELAND THOMASZEN, *Gouvernenr en Directeur.*

De E: ALEXANDER CORNABE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

Ma-

Macasser.

De E: Heer PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

De E: BAREND REYKE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E: CLAAS KRAANE, *Koopman en Fiscaal.*

De E: JACOBUS LEONARDUS DE VOS, *Onderkoopman en Licentmeester.*

Malacca.

De E: Heer PIETER GERARDUS DE BRUYN, *Gouverneur en Directeur.*

De E: ANTHONY ABRAHAM WERNDLEY, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E: CHRISTIAAN GODFRIED BAUMGARTEN, *Eerste Clerk van Politie.*

Cormandel

De E: Heer REYNIER VAN VLISSINGEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DORMIEUX, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E: GEORGE FRANCOIS JACQUES DE RAVALET, *Onderkoopman en Secunde in Jagernapatnam.*

Ceilon.

De Wel Edele Gestr. Heer Mr. IMAN WILLEM FACK, *Directeur.*

L E D E N.

De Heer BARTHOLOMEUS JACOBUS RAKET, *Commandeur van Jaffenapatnam.*

De

De Heer JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Opperhoofd te Tutucoryn.*
De Heer Mr. JOHAN WILLEM SCHORER, *Opperhoofd te Trinconomale.*
De E: ADRIANUS JOHANNES FRANKEN, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*
De E: JOHANNES REINTOUTS, *Onderkoopman en Casſier.*

Cabo de Goede Hoop.

De Wel Edele Geſtr. Heer Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Directeur.*

L E D E N.

De Heer PIETER HACKER, *Opperkoopman Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*
De Heer Mr. WILLEM CORNELIS BOERS, *Opperkoopman Independent Fiscaal.*
De Eerw. Heer JOHANNES FREDERICUS BODE, *Bedienaar des Goddelyken Woords.*
De E: JACOBUS JOHANNES LE SUEUR, *Koopman en Casſier.*

Java's Noord-Oost Kust.

De E: Heer JOHANNES SIBERG, *Geëligeert Gouverneur en Directeur.*
De Eerw: Heer FREDERICUS MONTANUS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Samarang.*
De Heer JOHAN MICHIEL VAN PANHUYS, *Opperkoopman en Reſident te Japara.*

De

De Heer RUDOLPH FLORENTIUS VAN DER NIEPOORT, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Oosthoek.*

De E: JACOB VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd Adminiſtrateur te Samarang.*

De E: JAN MATTHYS VAN RHYN, *Opperkoopman in rang en Reſident in de Mattarm.*

De Manh: FREDRIK LODEWYK VAN STRALENDORFF, *Capitein van de Cavallery en Eerſte Reſident te Souracarta.*

De Manh. LEENDERT HENDRIK VERMHER, *Capitein van de Infanterie en Commandant der Militie.*

De E: ISAAC CORNELIS DOMIS, *Koopman en Reſident te Tagal.*

De E: Mr. NICOLAAS ALEXANDER LELYVELD, *Koopman, Pakhuismeester en Negotie Boekhouder te Samarang.*

De E: BEREND WILLEM FOCKENS, *Koopman en Reſident te Grisſée.*

De E: REYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fiscaal te Samarang.*

De E: ABRAHAM VAN HEMERT, *Koopman in rang, Tweede Reſident, Scriba en Soldy-Boekhouder te Souracarta.*

De E: JAN FREDERIK AUGUST BONNEKEN, *Opper-Chirurgyn te Samarang.*

De Manh. FREDRIK SOESTMAN, *Luitenant Ingenieur te Samarang.*

De

De E: WILLEM ADRIAAN PALM, *Onderkoopman en Resident te Rembang.*

De E: ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en Secretaris van Polietie te Samarang.*

De E: AMBROSIUS PIETERS TULLEKE VAN HOGENHOEK, *Onderkoopman en Resident te Paccalongang.*

De E: CAREL PHILIP BOLTZE, *Onderkoopman titulair en gezworen Translateur.*

De Manh: CAREL FREDRIK VON BOOZE, *Cornet van de Cavallery te Samarang.*

De Manh: PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Salatiga.*

De E: GERARDUS ROCHE, *Boekhouder en eerste Klerk van Politie te Samarang.*

De E: WILLEM KERKMAN, *Boekhouder en Secretaris van Justitie te Samarang.*

De E: ANDRIES HARTSING, *Onderkoopman en Administrateur te Sourabaja.*

De E: WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Onderkoopman en Scriba te Sourabaja.*

De E: JACOB VAN GEERLE, *Boekhouder te Crisseé.*

Bengale.

De Heer JOHANNES MATTHEUS ROSS, *Directeur.*

De Heer GREGORIUS HERKLOTS, *Opperkoopman en Secunde, mitsgaders Opperhoofd en Pakhuismeester te Cassimbazaar.*

De E: JAN PIETER HUMBERT, *Koopman en Eerste in de Kleedezaal te Hougly*

De E: ANTHONY BOGAARD ANTHONYSZ, *Koopman en Negotieboekhouder aldaar.*

De E: WILLEM BARON VAN DANKELMAN, *Koopman, Fiscaal en Dorpmeester te Hongly.*

De E: SAMUEL RADEMACHER, *Koopman, en Opperhoofd te Patna.*

De E: JACOB EILBRECHT, *Onderkoopman, Secretaris van Politie en Kassier te Hongly.*

De E: GOSEWYN WILLEM HENDRIK DE VRIESE, *Onderkoopman en Tweede te Patna.*

De E: CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Boekhouder en Translateur in de Persiaansche en Moorsche Taalen.*

Souratte.

De Wel Edele Gestr: Heer WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Directeur.*

L E D E N.

De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur.*

De E: WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Onderkoopman en Soldy boekhouder.*

Sumatras-Westkust

De E: JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Gezaghebber.*

De

De E: JOSEPH CHALLIER, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur te Padang.*

De E: JESAIAS EHRENTROUT, *Onderkoopman Fiſcaal, Kasſier en Soldy boekhouder aldaar.*

De E: THOMAS VAN KEMPEN JANSZ, *Onderkoopman en Opperhoofd te Poulo Chinco.*

De E: JACOBUS SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Padang.*

De Manh: JAN MARTIN SCHEFFER, *Vaandrig en Commandant te Padang.*

De Manh: LUDEWICH KAYZEL, *Vaandrig en Commandant te Priamang.*

De E: ANTHONY JOHANNES LEUFTINK, *Boekhouder en Eerſte Klerk van Politie en Secretaris van Juſtitie te Padang.*

De E: HENDRIK RAZOUX, *Boekhouder Negotie Overdrager en Dispenſier te Padang.*

De E: JOHAN FREDRIK ZUGEL, *Boekhouder en Reſident te Adjerbadja.*

Mallabaar.

De Wel Edele Geſtrenge Heer ADRIAAN MOENS, *Directeur.*

L E D E N.

De Heer REINIER VAN HARN, *Opperkoopman Secunde en Hoofd Adminiſtrateur.*

De E: JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman Opperhoofd te Cranganoor.*

Bantam.

De Heer LIEVE NICOLAAS MEYBAUM, *Commandeur.*

De E: Mr. NICOLAAS WENDELIN BEITS, *Koopman en Administrateur.*

Japan.

De E: AREND WILLEM FEITH, *Opperkoopman en Opperhoofd.*

De Heer Mr: ISAAC TITSING; *Opperkoopman, en Opperhoofd.*

De E: DIRK VINKEMULDER, *Koopman en Pakhuismeester.*

Cheribon.

De Heer Mr. WILLEM VAN DER BEEKE, *Opperkoopman en Resident.*

De E: EZECHIEL LOMBART, *Oppermeester.*

Ti-

Timor.

De E: WILLEM ADRIAAN VAN ESTE, *Onderkoopman en Opperhoofd.*

Banjermassing

De E: PIETER WALBEEK, *Onderkoopman en Eerste Resident.*

Palembang.

De E: Heer GYSBERT HEMMY, *Eerste Resident.*
De E: Mr. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER STENG, *Onderkoopman en Tweede Resident.*

Puntiana.

De E: WALTER MARCUS STUART, *Resident.*

SAAMENTREKKING.

Opperdirecteur.	1.
Directeuren.	15.
Dirigeerende Leden.	9,
Ordinaire Leden te Batavia	90.
Extra-Ordinaire —— in Amboina.	2.
—— — Banda.	2.
—— — Ternaten.	2.
—— — Maccasser.	4.
—— — Malacca.	3.
—— — Chormandel.	3.
—— — Ceilon.	5.
—— — Caab de Goede Hoop.	4.
—— — Java's Noord Oostkust	26.
—— — Bengale.	9.
—— — Souratte	2.
—— — Sumatra's Westkust.	10.
—— — Mallabaar.	2.
—— — Bantam.	2.
—— — Japan.	3.
—— — Cheribon.	2.
—— — Timor.	1.
—— — Banjermassing.	1.
—— — Palembang.	2.
—— — Puntiana.	1.
Extraordinaire Leden	86.
te Saamen.	201.

VERHANDELINGEN,

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

II. DEEL

De Boekbinder moet dit Alphabeth het eerst binden.

VERHANDELINGE

OVER DE

HISTORIE-KENNIS,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN. (*)

Om de Historien, die alleen eenige byzondere gevallen verhaalen, van een algemeen nut te doen zyn, en 'er eene gemakkelyke handleidinge, by het leezen van alle historische boeken, door te verkrygen, moet men er de lotgevallen van het menschelyk hart altyd in zoeken; en het bedrog eener verraadersche, en, voor de menschelyke Maatschappy, zeer verderfelyke en pestdraagende, zogenaamde *Politie*, en staatkundige verraadery, in zoeken te ontdekken.

Beschryving der ware Historiekunde.

Ik

(*) Deeze Verhandelinge behelst den voornamen inhoud van twee openbaare Lessen, welke de Schryver, op den 21 Augustus en 11 September, 1779, voor een aanzienlyk aantal van Toehoorders, gaf.

Ik laat de Heeren FLECHIER, THOMAS en anderen gaarne Lofredenen en Lykpredikatien houden, in welke men de handelingen van Engelen en en halve Goden invlecht, zonder de menschelyke zwakheden, ongeblanket, teffens ten tooneele te voeren. Ik laate JUVENALIS, APULEJUS, BOILEAU, VONDEL, LANGENDYK, HOLBERG en andere Schimpschryvers, de schadelyke en ongerymde hertstochten der stervelingen alleen afschilderen; die zelfs de menschen, om zoo te spreeken, leevendig villen, en dan het vleesch, met zout en spaansche peper, bestrooyen. Maar het is hooggelyk te verdoemen, in eenen Historieschryver, dat hy den zwadder zyner opbruisschende galle, op zynen evenmensch, uitbraake.

Het moet hem alleen, om onpartydige getuigenissen, te doen zyn: en hy is verplicht, alle de vermogens van zynen geest in te spannen, om, zonder naar loftuitingen, of laster, te luisteren, de geschiedkundige waarheid uit te vorschen; en de menschen te schilderen, niet gelyk zy zyn moesten, of gelyk de boo-

booze nyd en haat hen toetakelen, om hen, dus toegetakeld en gehavend, te doen beſchouwen door een vergrootglas; maar gelyk zy waarlyk zyn, dat is, als redelyke ſchepzelen, die hun eigen belang, eenigen op de rechte wyze, maar de meeſten, ongelukkiglyk, op eene verkeerde wyze, behartigen.

Uitmuntenheid der eenvoudige Historie, boven de opgeſmukte.

Wanneer alle de hiſtoriſche verhaalen dermaten zyn ingericht, moeten zy ongelyk meer voordeel aanbrengen, dan alle de Fabelen en Romans, van den vroegeren en laateren tyd, te zamen: hoe veel nut ook dezelve, ter verbeteringe der zeden, en ter onderwyzinge in de plichten der beſchaafde zamenleevinge, hebben kunnen aanbrengen. Het Heldendicht, de Ridderboeken, en de Panegyren of Lofredenen bedwelmen ons verſtand; en, om dat zy, doorgaans ten minſten, de menſchen ſchilderen, niet gelyk zy zyn, maar gelyk zy behoorden te zyn, krygt men 'er een bedorven ſmaak door, in het beoordeelen der waare gebeurtenisſen. De Hiſtorien, de waare gebeurtenisſen ſmaaken niet langer: men krygt, van de waarheid, eenen walg, indien zy niet

niet met duizenden verzinſelen is opgeſchikt. Om deze reden, zyn de eerſte Jaarboeken van meest alle de oude Volkeren in gedicht gebragt en opgezongen, om die aangenaamer te maaken, en gemakkelyker in het geheugen te prenten.

Daarenboven hebben ook veele Historieſchryvers, als TITUS LIVIUS, HERODOTUS, en anderen, de gevallen, welke zy verhaalden, een weinig op willen tooyen en leevendig maaken. En, hier door, is het drooge van de Chronykſchriften eenigzins verbeterd geworden, hoe wel er de waarheid merkelyk door geleeden heeft.

Eerſte Historiſche gedenkſtukken.

Men vraagt doorgaans, by eene andere gelegendheid, waarom klimt de Griekſche Hiſtorie niet hooger op, dan tot aan de verbrandinge van Troje? Geene vraage is gemakkelyker op te losſchen. Voor HOMERUS, die den Trojaanſchen oorlog zoo uitvoerig en fraai, ja beter, dan DICTYS CRETENSIS, beſchreeven heeft, hadden de Grieken byna geene Poëeten, of Hiſtorieſchryvers gehad.

By

By gebrek van Hiſtoriſche Geſchriften, zyn de meeste lotgevallen der vroegſte tyden onbekend gebleeven.

De opſchriften van Putten en Pyramiden, de ſtukken en brokken van oude Liederen, mitsgaders de overleveringen van langleevende menſchen, en vervolgens de *Inſcriptien* en Penningen hebben ons, in ſommige byzonderheden, den weg gebaand, om meerdere en zekere berichten van het voorgevallene te verzorgen. En, als men zyn oordeel gebruiken wil, kan men tamelyk wel, door de nevelen der verſieringe, in de fabelachtige Geſchiedverhaalen der Goden en Helden voorkomende, doordringen; en er eenen zin aan geeven, die met de denkbeelden en gewoonten der aloude Volkeren overeenſtemt.

Nuttigheid van de gedenkſchriften der ongewyde, en vooral der gewyde Aloudheid.

Hoe nader de Hiſtorieboeken ons de waarheid opleveren, en hoe uitvoeriger en omſtandiger die waarheid in dezelve wordt voorgeſteld, hoe meer nut zy voor de menſchelyke Maatſchappy zullen aanbrengen.

Eer men de gebeurtenisſen in ſchrift

ſtelde, eer men ſchryven of leezen kon, eer KADMUS en anderen de Letterkennis, in Griekenland, en vervolgens in Europa, overbragten, vond men reeds de gedachtenisſe der aloudheid zoo noodzaakelyk en voordeelig, dat men die in verſen bragt; en er openbaare, ſchoon gebrekkige, ſchouwſpelen van toeſtelde: hoedanige nog, in de Chineeſche Afgoden, en in de Wajangs onzer Oosterlingen, zich voordoen.

In de eerſte eeuwen, vooral der Patriarchen, werd de Godsdienst en Zedenleer, in hiſtoriſche verhaalen van den ouden tyd, leevendig opgegeeven. Zodanig eene vorm van onderwyzen openbaarde zich naderhand nog geduriglyk, in de Pſalmen en Leerredenen der aloude Zienders, ook zelfs in de Redenvoeringen van STEPHANUS, PETRUS, PAULUS en van andere Apostelen.

En men mag vryelyk ſtaande houden, dat het groot oogmerk der Bybelſche Hiſtorien en gewyde Hiſtorieſchryvers was, om, door middel van doorluchtige en beruchte voorbeelden, de Deugd en Godsvrucht, hunnen tydgenooten, in te

te boezemen: en daar en tegen, de Ondeugd en Ongodsdienstigheid van Koningen, Overheden en Onderdaanen, in het helderste daglicht te stellen.

Staatkundige Historie; onderscheiden van de Natuur- en Letterkundige.

Men kan den inhoud van alle de historieboeken der verscheidene Staaten en Volkeren, zeer gevoegelyk, onderscheiden in de lotgevallen van het menschelyk Verstand, en van het menschelyk Onverstand: ten ware men de Natuurlyke en Letterlyke Historie, onder dezelve, begrypen wilde; al wilden wy dan ook de Historie der Anatomie, Chymie, Genees- en Heelkunde, Philosophie, Wiskunst, en van alle andere Kunsten en Weetenschappen, daartoe brengen.

Edoch als wy opzettelyk van de Historien spreeken, zonder 'er iets by te voegen: dan bedoelen wy den wonderlyken zamenloop van gevallen en gevalletjes, waar in het menschelyk Verstand en het menschelyk Onverstand, in de gewoone Saamenleevinge en Burgerstand, zich hebben doen gelden, betrekkelyk tot de saamenleevinge. Trouwens de Staatkunde bestier

'er het menschelyk Verstand; en het Onverstand onderwerpt zich zeer gretig; om dat het zelve vooronderstelt, dat 'er, in de Staatkunde alleen, beleid en dapperheid moeten doorstraalen; zonder juist op de ware Deugd en zuivere Godsvrucht te letten.

Ook is het noodig, dat het Onverstand zich aan het Verstand onderwerpe. Een Kind, 't geen aan den leidband begint te loopen, maakt geene vorderingen, indien het aan den leidband niet gehouden en voortgestuwd wordt.

Aller-vroegste Regerings-vormen.

Maar laten wy by de eerste Regeeringsvormen een weinig stilstaan. De Patriarchale huishoudinge was de eerste Regeeringsvorm: het vaderlyk bestuur was de eerste Staatkunde, en het eerste Hoogleeraarsampt; en het kinderlyk vertrouwen de vroegste onderwerpinge, de nuttigste leerzaamheid. De Kinderen werden groot, teelden kinderen: en ziet! zy werden ondergeschikte Patriarchen en Leermeesters over dezelve, en onder hunnen Grootvader; die dus allengskens het Opperhoofd werd van een klein Gemeenebest,

best, 't geen zich rondom zyne wooninge nederſloeg: hoedanige Opperhoofden van talryke huisgezinnen wy nog, hier in de Javaſche Bovenlanden, aantreffen.

Doorgaans was 'er eene verkiezinge, by uiterſten wille, ten opzichte van den oudſten, of den bekwaamſten der Gebroederen, die, na 's ouden Vaders dood, met het algemeen gezag bekleed, en overzulks, met een aanzienlyk landgoed, boven zyne broederen, begiftigd werd.

Deze is de eenvoudige, de letterlyke betekenisſe der Testamenten van ISAAK en van JACOB, en zelfs reeds van NOACH, kort na den Zundvloed. Ja het Boek *Geneſis* geeft ons geene andere naamen op, in de korte beſchryvinge van de vroegere hiſtorie der eerſte waereld, dan alleen van de elkanderen opvolgende Patriarchen, in de nederdalende linie van Adams nakomelingſchap. En dit zelfde moet men zeggen van de laatere Leidslieden der Volkplantingen, na den Babyloniſchen Torenbouw, inzonderheid van de Iſraëliten,

liten, Edomiten en Ismaëliten, en de byzondere geslachten, welke, uit deze, naderhand, van tyd tot tyd, zyn voortgesprooten. Zoo gaat het zelfs nog toe, onder de zwervende Arabieren, Tartaaren en Indianen, zoo van de oude, als van de nieuwe waereld: indien de hedendaagsche Reizigers eenig geloof verdienen.

Ware Aristocratie.

Zoo lang de Eendragt en de Broederlyke Liefde bleeven volharden, ging die broederlyke overheeringe goed: hoewel het geene overheeringe was, maar alleen eene *Aristocratie* of Regeeringe der Edelen, die een hoofd en eersten Edelen, of Stadhouder hadden; nergens anders om, dan om alle verwarringe, in de allergewichtigste omstandigheden, voor te komen.

Verkiesbare opvolginge in het opperbewind.

Indien een Patriarch, uit het gedrag zyner zoonen, geduurende zyn leeven, ontwaarde, dat hy, aan welken hy het Eerstgeboorterecht, en dus ook de voorkeuze tot de opvolginge in zyn Patriarchaat, verschuldigd was, verwarringe stond te veroorzaaken, en zyne naneeven ongelukkig te maaken, sloot

hij

hy wel eens den eerstgeboornen en oudſten uit; gelyk ons, uit de vervloekinge van *Cham* en *Canaän*, en het voorbygaan van *Ruben*, *Simeon* en *Levi*, en het voortrekken van *Ephraim* boven *Manaſſe*, ten overvloede, kan blyken.

En, om de zelfde reden, ſcheidden de huisgezinnen van elkanderen, gelyk die van *Loth* en van *Abraham*, in de valleije van *Sodom*: om die zelfde reden, werd *Ismaël* en *Hagar*, deszelfs moeder, weggezonden; de zegen van *Ezau* op *Jacob*, door eene Goddelyke beſtellinge, overgebragt; en alle de verſchillende kinderen van *Abraham*, by *Ketura*, tot hoofden van onderſcheidene volkplantingen aangeſteld. Oorzaaken der eenhoofdige overheeringe.

Zoo dra het menſchelyk Onverſtand van geheele ſtammen en geſlachten dermaten toenam, dat het geene vrijheid en Aardsvaderlijke Regeeringe meer dulden kon, zonder in verwarringe te geraaken, en zich onderling te bederven, kwam 'er een volſtrekter gezag en geweldiger bedwang, om dat Onverſtand te beteugelen, en voor het Al-

Algemeen Belang zorge te draagen: zoo dat zelfs eenigzints, ten minsten, bij het instellen der Tirannij, gelyk de *Grieken* de onafhangkelyke eene Eenhoofdige Regeeringe noemden, de Goddelyke goedheid der aanbiddelyke Voorzienigheid scheen door te straalen. Dit is aan *Israël* ten klaarsten gebleeken, toen dat ondankbaar en wispelturig volk, op het voorbeeld hunner ongeloovige nabuuren, eenen Koning begeerden. Zy waren misnoegd over de slappe Regeeringe van *Heli*, en over de oude Gods-Regeeringe, welke, onder het bestel van *Samuël*, begon te herleeven. 't Ging hun eveneens, als de Kikvorschen van de Fabel: zy waren niet te vreden met een blokje houts, dat hun voor Koning dienen moest: hun Koning moest meer leeven, meer heerlykheid vertoonen; en ziet *Jupiter* zond hun eenen Ooijevaar, die, hen, één voor één, begon inteslokken. *Saul* had zyne rol nog niet uitgespeeld, toen hem de Koninglyke Heerschappy, voor hem zelven en voor zyne nakomelingen, werd ontzegd, en eene Koninglyke Godsregeeringe onder DAVID en SALOMO,

MO, tot het hoogste toppunt van luister en van heerlykheid, wierd verheeven. De Goddelyke Voorzienigheid had een innig medelyden met het Onverstand van zyn volk: en hy bewees hun, wat men van eenen dapperen en wyzen Koning te vorderen had; en hoedanig de Koningen zich behoorden te gedraagen, indien zy den eerbied, de liefde en de hoogachtinge hunner onderzaaten verdienen zullen.

Nuttigheid der geschiedverhaalen.

Alle de geschiedenissen van alle tyden leveren ons de treffendste voorbeelden van verstandige en onverstandige Vorsten, van verstandige en onverstandige Natien; en even daarom is de Historie-kennisse van eene wyd uitgestrekte nuttigheid, in alle de omstandigheden der Menschelyke Maatschappy. Want zoo het waar is, gelyk het is, dat lessen wekken, maar voorbeelden trekken; en dat de mensch, zyns ondanks, door eenen ongevoeligen stroom van naarvolginge wordt weggesleept: en dat, in deezen, de menschen, meer den naam van aapen, doorgaans, dan die van vernuftige stervelingen, verdienen: hoe zal men

dan,

dan, met eenige mogelykheid, de Historien kunnen derven, welke ons de rampzalige gevolgen eener blinde en aapachtige naarvolginge, en alle de bittere vruchten van het Onverſtand en van de Ongerechtigheid, allerleevendigst, voor oogen ſtellen? De aloude Historien, Heldendichten en Fabelen, zyn met geen ander oogmerk geſchreeven, dan om het Gemeen te vermaaken en te onderwyzen.

De Wajangs, de Toneelſpelen van allerhanden aart hebben, by hunne eerſte inſtellinge, geen ander doelwit gehad, dan om achtinge en eerbied voor de Overheden, en eene verſtandige en vrijwillige onderwerpinge, in te boezemen.

Het ergerlyke der Poëzy, en het nuttige derzelve, in de menſchelyke Staatkunde.

Men behoeft juist niet te ontveinzen, dat de Poëeten en aloude Historie-Schryvers daaromtrent, eenen grooten misſlag begaan hebben, wanneer zy hunne Koningen en Helden zo ſchilderden, dat 'er de nakomelingſchap iets meer, dan menſchelyks, in meende te ontdekken; hen voor halve Goden deeden houden, en zoo, even ge-

gelyk de hedendaagſche Chineezen, en de Roomschgezinde Christenen, aan hunne afgezonderde ſchimmen, goddelyke eere, gebeden en offerhanden toebragten.

Dan dit kwaad, zoo verderfelyk voor den zuiveren en redelyken Godsdienst, als de bronäder en baarmoeder van de Afgodery en den Beeldendienst, had nochtans deeze groote nuttigheld, dat de Vorsten zig benaarſtigden, om wel te doen, om de Kunsten en Weetenſchappen te beloonen, om bewonderaars te vinden en veel vermogende pennen, die hunne gedachtenisſe vereeuwigen, en hen onder de Goden plaatzen zouden. Misſchien zou men zelfs kunnen betoogen, dat geene Helden en weldoenders van hun Vaderland den naam en rang van Onſterfelyke Goden, na hunnen dood, verworven hebben; dan die hunnen naam onder de Volkeren, beroemd en onſterfelyk gemaakt hadden: gelyk zy ook, zonder dat, geene plaats onder de Onſterfelyke Goden, welker wooninge by het vleesch niet is, dat is by de zalige Hemelingen, konden verwerven.

Het

De vergodinge der dooden, zelfs by het leeven gestraft.

Het onverstand der Vorsten ging verder. Zy waren niet te vreden met de vergodinge na hunnen dood; zy wilden, ook in dit leeven voor meer dan menschen worden aangezien, en als dusdanige aangebeden. Tot dat onverstand, tot dien hemeltergenden hoogmoed vervielen vooräl de Prinsen, welke de priesterlyke waardigheid tessens bekleedden. Het belachelyke van zulke ongerymde en Godöntëerende pogingen wordt, in de Historien, ten toon gesteld, om de Waereldgrooten van laateren tyd voorzichtiger en verstandiger te maaken.

De gewyde Historien vooral openbaarden het schadelyke, het onbetaamelyke van de misdaaden, en de lafhartigheid en dwaasheid van alle Volkeren, die, met hunne Koningen en Opperheeren, Afgodery bedreeven, geduurende derzelver leeven: of by opvolginge van de vleijende en huichelende laagheden hunner voorouders, Aartstirannen, zoo wel als weldaadige en zachtmoedige Vorsten, in beeldtenis gebragt, of ten minsten in hunne schimmen, aanbaden, en, met Offerhanden en Godsdiensti-

ſtige plechtigheden vereërden; even gelyk hier de Chineezen doen. De gewyde Hiſtorien van alle volkeren, zoo als die, by de Propheeten, voorſpeld en naderhand gebeurd zyn, toonen de Goddelyke verontwaardiginge jegens zulke ſnoodheden, ten klaarſten; by het afſchilderen van de geſtrenge ſtraffen en verſchrikkelyke oordeelen, welke, niet alleen de aloude inwooners van Paleſtina, maar ook naderhand de voornaamſte, rykſte en geduchtſte natien, de Tyriers, by voorbeeld, de Babiloniers en Egyptenaren, troffen, en menig Koningryk, dat van Israël, en dat van Juda zelfs, over hoop wierpen, de ſteden vernielden, en de ſchoonſte landsdouwen in eenzaame woeſtenyen verkeerden.

Invloed der kunſten en weтенſchappen op de welvaart der natie.

Uit de aloude geſchiedenisſen van Griekenland en van Roome, leert men zonneklaar, welk eene overmagt de beſchaafde Zeden, Wysgeerte, Weetenſchappen en Kunsten hebben over andere en vreemde Natiën, welke die voorrechten misſchen. 't Was waarlyk niet zonder reden, dat men, te *Athene* en te *Sparte*, en vervol-

gens ook, in de guldene Eeuwe van AUGUSTUS, te Rome, alle de vreemde volkeren van *Asia*, *Europa* en *Africa*, die geene bondgenooten waren, of die maar even bondgenooten geworden waren, met den naam van *Barbaren* en Ongemanierden betitelde. Men leest by XENOPHON, by DIODORUS, by HERODOTUS, by TACITUS, by SALUSTIUS en andere Geschiedschryvers, de sterkste trekken van overmeesterende schranderheid, menschkunde en Heldendeugden. En men besluit 'er uit, door eene natuurlyke en ongedwongene gevolgtrekkinge, dat waarlyk de Weetenschappen, de Kunsten, de beschaafde Zeden eenen onbedenkelyken invloed hebben, op de allergewichtigste gevallen van Vrede en van Oorlog. En hier door weet men redenen te geeven, van den voorspoed der Europeanen, by het onderwerpen van veele Indische Natien, met een handje vol volks: en teffens ook van de magt, de overmagt onzer Oost-Indische Maatschappy, over eenige millioenen van Oostersche Vreemdelingen.

Wan-

Wanneer men de Kerkhiſtorie van het Christendom, vooral die van de zoogenaamde Middel-eeuwe, onder het oog krygt, vindt men 'er een Tafereel der haatelykſte vruchten, van het menſchelyk Onverſtand, van de zotſte bygeloovigheid, van de domste dwingelandy der Kerkvoogden, van de onverdragelykſte ſlaverny der Burgers en Landlieden: kortom een allerakeligst toneel van de allernaarſte ellenden, waar in het Christendom, door de onkunde, en daar uit voortſpruitende lafhertigheid, gedompeld lag: uit welken jammerpoel men eerst het hoofd begon op te ſteeken, toen de Kunsten en Weetenſchappen, wederom, als uit eenen diepen ſlaap opgewekt, den weg begonnen te baanen tot de hervorminge der Burgerlyke en Godsdienstige voorrechten en plichten, door het Evangelium voorgeſchreeven. Rampzalige gevolgen van het Onverſtand der Christenen, in de Middeleeuwe.

Uit de Oorlogen, Veldſlagen, Belegeringen van ſteden, onttrooningen der Vorsten, en de inlandſche onlusten, waar mede alle Historien, vervuld en doorſpekt zyn, leert men den nyd, den toorn, de wreedheid, de onbezonnen- Men leert de diepten van het menſchelyk hart, uit de Historien, kennen.

 heid,

heid, de loosheid, de boosheid, de dapperheid, de edelmoedigheid, de ſtandvastigheid, de lydzaamheid, met een woord, alle de driften en onderſcheidene hoedanigheden, gronden, bedoelingen, ongeregeldheden en bekwaamheden van het menſchlyk hart, duidelyker kennen, dan uit alle de zamenſtellen der Zedenleer en Staatkunde te zaamen. Men leert 'er uit, hoe verderfelyk de heerschzucht, hoogmoed en wreedheid, voor het menſchelyk geſlacht, voor millioenen onnoozele Soldaaten, Burgers, Vrouwen en Kinderen, ten allen tyde, geweest zyn; en dat op eene wyze, die, in kracht, alle wysgeerige redeneringen te boven ſtreeft. Hier om raadde DEMETRIUS, PHALEREUS aan PTOLOMÆUS PHILADELPHUS, den Koning van Egypte, dat hy zich, zoo veel Historie-ſchryvers zou aanſchaffen, als maar doenlyk was, om, by dezelven, te vinden het bedrog der hovelingen, en de ſchadelyke gevolgen hunner vleyery. AHASUERUS leerde, uit het boek der gedachteniſſen, de trouw van MORDACHAI kennen, en de vergeetene deugd beloonen. En is dit zoo, gelyk het is, dat

dat de Historie-kennisſe, in deezen, alle de drooge zetregelen der Staat- en Zedenkunde, als weetenſchappen behandeld, verre weg overtreft: en dat de Staat- en Zedenkunde, zo niet alle haare bewyzen, ten minsten alle haare voorbeelden, die meer klemmen, dan eenige bewyzen kunnen doen, uit de beſchryvingen der lotgevallen van Koningryken en Gemeenebesten ontleenen moet; dan ſpreekt het immers van zelfs, dat de Historiekennisſe ruim zoo nuttig is, zoo niet nuttiger en voordeeliger, ter bevorderinge van vrede, heil, welvaart en voorſpoed, dan alle andere dierbaare en hoognuttige weetenſchappen. ALEXANDER droeg HOMERUS altyd by zich. SCIPIO, THEMISTOCLES, JULIUS CÆSAR en andere Helden waren nimmer Helden geworden, zoo zy niet, door den prikkel eener onſterfelyke eere van vroegere Helden, waren aangeſpoord. En wat hebben de roem der geleerdheid van ERASMUS, MELANCHTON, LEIBNITZ, VOLTAIRE, niet veel te weeg gebragt, in het voortbrengen van de edelſte vernuften, in deeze en in de voorgaande Eeuwe? Er is derhalven, tot

nut van het Menschdom, zeer veel aan gelegen, dat getrouwe en voorzichtige Historie-ſchryvers hoogelyk gewaardeerd en deftig beloond worden. Want, behalven dat zy voordeel en winst aanbrengen, verſchaffen zy, daarenboven, aangenaamheden en vermaak: want niets is 'er, 't geen gretiger geleezen en duurder betaald wordt, dan goede Historieboeken.

Groote moeite van eenen getrouwen Hiſtorie Schryver.

Een Historie te ſchryven is niet alleen zeer lastig en moeielyk; maar, in zekeren zin, ook zeer verdrietig. Het eerſte, 't geen elk Historie-Schryver bedoelen moet, is de waarheid, en het levendig voorstellen van die waarheid. Hy mag niet veinzen, niet vleyen, geen ſchadelyke en het menſchelyk vernuft ontëerende byzonderheden verzwygen, niet lasteren, en geene verdraayingen aan gevallen geeven, om aartig te zyn, en de ſchertzeryen van het vernuft te laaten uitblinken, gelyk *Hume*, *Voltaire*, *Raynalt* die hebben laten uitblinken. Deeze is de ware reden, waarom de Schryvers van Jaarboeken, Letteroeffeningen, Bibliotheken, doorgaans gehaat zyn: en waarom men meest de His-

Historie van zyn Vaderland niet verder vervolgt, dan tot aan het tydperk zyner geboorte, of, nog voorzichtiger zynde, tot eene eeuwe voor de zyne, om dat men anders de ouders en voorouders mogt ſchynen beledigd te hebben van zulke, die ons onaangenaamheden of voordeelen kunnen toebrengen. Men moet een THUANUS zyn, om eene Hiſtorie van zynen tyd, zoo uitvoerig, te ſchryven, als de beroemde Franſche Autheur, met voorbyzien van alle gevaaren en haatelyke gevolgen, gedaan heeft. Kortom men moet een held zyn onder de Letterhelden, wil men eene goede Hedendaagſche Hiſtorie beſchryven, en dezelve, voor zynen dood, uitgeeven, om er eere by in te leggen, en zyn geſchryf van een wezentlyk nut te doen zyn: niet alleen voor zyne tydgenooten, en voor het nageſlacht, maar ook voor zich zelven en voor zyne eigene kinderen en nakomelingen.

Men kan bezwaarlyk eene goede hedendaag-

Daar en boven is het byna onmogelyk, eene hedendaagſche Historie behoorlyk toe te ſtellen, zonder gewichtige en beſlisſende byzonderheden over

sche Historie schryven.

het hoofd te zien; indien, men geen eerste Staatsdienaar is, gelyk de Præsident *Du Thou*, of *Thuanus* was: of indien men ten minsten niet met hun kalf ploegen kan, en toegang hebben tot de geheimen van het Kabinet, om al het weetenswaardige te vinden, uit te trekken, en in eene behoorlyke orde te plaatzen; gelyk zulks, te Amsterdam, aan den beroemden *Wagenaar*, vergund werd. En even dat zelfde heeft plaats, als men eenige onuitgegeevene merkwaardigheden der vroegere tyden zal aan het daglicht brengen; gelyk de Heeren *Van der Spiegel*, *Te Water*, *Paulus*, betrekkelyk tot de verbeteringe onzer Vaderlandsche Historie, niet lang geleeden, en ik zelfs, by het opstellen myner Kerkelyke Historie van het Psalmgezang, (*) en van andere werkjes, ondervonden hebben.

Het beschryven eener Aloude Historie, niet minder lastig en verdrietig.

Niet minder hoofdbreekens kost het zamenstellen eener Aloude Historie, het zy dezelve reeds van veelen, of ook maar van weinigen, beschreeven is: in

(*) Zie de Voorr. voor het Tweede Deel.

in beide gevallen heeft het zyne verdrietelykheden. Want hoe menigmalen gebeurdt het niet, dat de Historieschryvers elkanderen uitschryven: of ook wel de een den anderen bekort, of, met onnoodige en verzonnene byvoegzelen en omstandigheden, uitbreidt? In alle die gevallen staat een nieuw Historie-Schryver verlegen: en weet niet, wat hy kiezen zal. De Franschen springen 'er luchtig mede om; maar de Engelschen hebben 'er dit op gevonden, dat zy hunnen Schryver aanhaaalen; en niets anders te berde brengen, dan uittrekzels, uit de Schriften en Boeken, welke zy gebruiken; teffens de bladzyden aanwyzende, waar men de oorspronkelyke vertellingen vinden kan: gelyk *Marsham* en *Simson* hebben beginnen te doen. Dit is ongemeen lastig, om dat men dan somwylen eene menigte van Schryveren telkens moet opslaan, dezelve met elkanderen vergelyken, en 'er het waarschynelykste uit afzonderen, om geene ongerymdheden op elkanderen te stapelen. Spreeken zy elkanderen tegen, dan valt de arbeid nog verdrietiger. De eerste vraage is dan, wie is

is de geloofwaardigste van die Schryveren, welke elkanderen zo tastbaar tegenspreeken? Wil men dan te recht geraaken, moet men de *Logica* der waarschynelykheden, van welke wy, misschien, by eene andere gelegenheid, met opzet, zullen spreeken, te baat neemen, en een Philosophisch Geschichtschryver worden, die de inborsten der Vorsten en Staats-dienaars, de onderscheidene belangen der Regenten en Overheden, de vastgaande gewoonten der natien, de ingekankerde vooroordeelen van het gemeen, de kunstgreepen der Priesters, de gesteldheid van den grond, de omstandigheden van den tyd, en duizend andere dingen, onpartydig moet raadpleegen, eer hy bykans eene letter op het papier mag zetten.

Vermeende Letterdievery der Historie-Schryvers.

Daar en boven kan hy van zyne leezers niet vergen, dat zy alle die oorsprongkelyke Schryvers geleezen hebben. Gesteld zynde, zy hebben 'er een of twee geleezen, met welke de tegenwoordige Schryver, in een zeker geval, volstrekt overeenstemt; dan heeft dees, huns erachtens, zich

aan

aan letterdievery ſchuldig gemaakt, en discht verwarmde kool op. Maar wykt hy juist van die Schryvers af, welke zy gevallig geleezen hebben, en nu raadpleegen; dan is hy een leugenſtoffeerder, in hunne oogen; en vertelt hy de voorvallen wat ſierlyk en aangenaam, dan is hy, op zyn best een Fabel- en Romanſchryver, die geen geloof verdient, als geduurende die weinige uuren, die men, onder het leezen zyner verdichtzelen, verſpilt.

Dat kwaad evenwel is nog zo erg niet, als een ander kwaad, waar mede men, vooral in deeze eeuwe, te worſtelen heeft, wanneer men eene Hiſtorie zal opſtellen. Veele aanzienelyke en geleerde Leezers zyn, in hunne jeugd, door het leezen van Romans, of van ſchertzende Historieſchryvers, bedorven; van zulke namentlyk, die meer bedoelden te ſchertzen, dan de waarheid aan den dag te brengen. In de waarheid der gebeurtenisſen ontdekt zich altyd iets eenvoudigs; en dat eenvoudige, 't geen het kenmerk van de waarheid draagt, mishaagt hun.

Verbasterde ſmaak der Lezers, met welke een Historie-Schryver te worſtelen heeft.

VAN

Van Meteren en Aitsma verveelen, om dat zy te eenvoudig en te uitvoerig schryven: Brand, hoofd, Mezerai, Nani, Leti smaaken beter, maar wat is dat alles, in vergelykinge met Bayle, Hume Voltaire en diergelyken? Zelfs mag men niet onpartydig schryven, of zulke Historische boeken loopen gevaar, om verketterd te worden, of tot peperhuizen te worden misbruikt. 't Komt 'er juist niet op aan, of de Schryver tegen het huis van Orange, tegen de Synode van Dord, tegen den Godsdienst zelfs, zich aankant; dit zal hem misschien te meer doen leezen. Maar als een Historieschryver, uit echte gedenkstukken, iets ten voordeele en ter verantwoordinge van dat alles, op het tapyt brengt: dan wordt hy voor bygeloovig, of ook wel voor een oudwyf, dat koldert, aangezien; en zyne *Memories* blyven ongeleezen. Iets waarlyk, dat eenen deftigen en waarheidminnenden Man byna moet afschrikken, van immer de gedachtenisse van voormaalige bedryven te boeken, en dezelve in eene betere order te schikken, met aanvullinge van

al

al het beſtaanbaare, het geen hy, by de onderſcheidene Schryvers, in de onuitgegeevene handſchriften, op de gedenkpenningen en elders, aantreft.

Gebrek der Staatkundige Historie Schryvers verholpen.

'T is waar! de meeste Hiſtorie ſchryvers zyn Chronykſchryvers, of ſaamenflanſers van allerhande verhaalen, waarſchynelyke en onwaarſchynelyke: ook maken zy zich wel eens ſchuldig aan andere misdryven, die hunne trouw en welmeenenheid verdacht maaken. Genoegzaam alle de Romeinſche Historie-ſchryvers, welke men, in het laatst der voorgaande eeuwe, *in uſum Delphini*, dat is tot gebruik van den *Dauphyn* of Kroonprins van Frankryk, uitgaf, waren verminkt. De uitgaven der Engelſchen en Hollanders waren, voor het grootſte gedeelte, Lettervitteryen; en de overzettingen der *Franſchen* en *Duitſchers* zeer gebrekkig, windrig en oppervlakkig. LETI, BURNET, LEIBNITZ, SIMSON, PETAVIUS, de Engelſche Schryvers, en meer anderen hebben die misbruiken zorgvuldiglyk gemyd, in de Burgerlyke Historie: en JACOBUS BRUCKER heeft de

de Philosophische Historie tot eene volmaaktheid gebragt, welke alle verwachtige te boven gaat. Zoo dat 'er niets meer overschoot, dan ook eene vastgaande kunstgreep uit te denken, welke de algemeene en byzondere geschiedenissen, tot een oordeelkundig zamenstel, verhief: om, met het vernuft, te kunnen naargaan, hoe het eene geval uit het andere, de eene omstandigheid uit de andere, natuurlyk waren voortgesprooten.

Verbeteringe der Kerk- en Waereld Histore, door MOSHEIM en ROBBERTSON.

THUCYDIDES, THEOPOMPUS, XENOPHON, HERODOTUS, POLYBIUS, en menige anderen verstonden die nuttige kunstgreep niet, al zoo min, als DIOGENES LAËRTIUS, PLINIUS de oude, STRABO, en zoortgelyken: hoewel deeze nog hebben uitgemunt, boven onze eerste Kerkgeschicht-schryvers, EUSEBIUS, SOCRATES, SOZOMENUS en EUAGRIUS. JUSTINUS, LIVIUS, TACITUS, SUETONIUS en DIO CASSIUS schynen de eerste geweest te zyn, die, om zodanig een oordeelkundig en aaneengeschakeld Historieschryven, hebben beginnen te denken.

Ramp-

Rampzalig zag 'er de ſtyl en ſchikkinge der Geſchicht-ſchryvers uit; voor al der Kerkelyken, voor de algemeene hervormingen der letteren. Men vergenoegde zich, meest al, met de Ridderboeken, welke, aan de Kruistogten naar het Heilige Land en andere uitſpoorigheden, hunnen oorſprong verſchuldigd waren. 't Was ook zeer gevaarlyk, de ſtaatkunde en overheeringe van den Pauſelyken Zetel, de dwingelandy der Baronnen, de kunstgreepen der Koningen en Vorſten, ten toon te ſtellen. De Martelaarsboeken, EMANUEL VAN METEREN, FAMIANUS STRADA en anderen begonnen zeer partydig te ſchryven, door eene Godsdienſtige jalouſy en kwaadaardigheden, gedreeven. De Kerkvergaderinge van *Trente*, van *Dord*, en andere bedryven der Geeſtelykheid en der Monniken, werden of uitgeſcholden en gelasterd, of tot aan den hemel opgevyzeld: twee uiterſten voorwaar! welke de waarheid der Hiſtorie bederven. Maar eindelyk hebben de voortreffelyke MOSHEIM de lotgevallen der Chriſten Kerke, en de alom beroemde ROBBERTSON, de Staats-

ver-

verwisselingen van Europa, in zyne Historie van Keizer CAREL den V^den, niet alleen onpartydig, maar teffens ook, op de vernuftigste wyze, aaneëngeschakeld, en tot eenen trap van volmaaktheid gebragt, welke denkelyk, in de volgende eeuwen, weinig meer zal kunnen verbeterd worden.

Licht uit de Reisbeschryvingen.

De Reisbeschryvingen, inzonderheid de beste hedendaagsche, verspreiden een groot en helder licht over de Historien, inzonderheid der Asiatische volkeren. Onze meeste Reis- en - Plaatsbeschryvingen, gelyk die van KOLBE, VALENTYN, TAVERNIER, TOURNEFORT, PAUL LUCAS, en eene menigte van andere, door van der AA uitgegeeven; of door den abt DE LA PORTE uitgetrokken, worden, by veelen, van onnaauwkeurigheid, of eeene snipperende en weinig betekenende uitvoerigheid, beschuldigd: behalven dat men er, hier en daar, eene menigte van bygeloovigheden en verdichtzelen meent aan te treffen. De Heer VOLTAIRE plagt te zeggen, dat niemand der Reizigers zich behoorlyk van zynen

nen plicht gekweeten had, als de beroemde KÆMPFER, die ons Perfië en Japan heeft leeren kennen; waar by wy gaerne, betrekkelyk ten minften tot de natuurlyke Historie van Ambon, Java en andere Eilanden, gevoegd zagen den beroemden RUMPHIUS: betrekkelyk tot Barbarye en Egypten, den geleerden SHAW, en betrekkelyk tot Arabie, den vermaarden NIEBUHR: om van de nieuwe Reizigers DON JAN D'ULLOA, BRYDONE, PILATI, BARETTI, ANSON, BOUGAINVILLE, DE LA CAILLE, COOK, en zoortgelyken thans niets te melden: voor zoo ver zy ten minften ons nette Land- en Zeekaarten van ettelyke Geweften bezorgen, en de zeden der volkeren, op eene verftaanbaare en aanneemelyke wyze, uitleggen.

De hedendaagfche Land- en Reisbefchryvingen van Afia en Africa hebben evenwel, tot nut der Historiekennis, zeer veel voor uit, boven die van Europa en van de Europifche Volkplantingen in Amerika, alwaar alles genoegzaam verbasterd is. In Afia en Africa zyn de gebruiken, de landaart

Inzonderheid in het Oosten.

en de landgesteltenisse meest al gebleeven, gelyk zy ten tyde van *Alexander* den Grooten, *Nebucadnezar* en vroeger, geweest zyn. Gelyk ons onlangs ook de Heer GUYS, wegens de Grieken in Turkye, ter ophelderinge van HOMERUS, PINDARUS, ANAKREON en SAPPHO, heeft willen doen gelooven. De Asiatische Historieschryvers en Poëeten houden, nog heden, den zelfden schryftrant, welke hunne voorzaaten en kunstgenooten bezigden, ten tyde van Moses en de Propheeten; gelyk, onder anderen, blyken kan uit de Historie van *Nader Chah*, onlangs uit de Persiaansche taal, door WILLIAM JONES, in de Fransche spraak overgebragt: in de onze uitgegeeven, en uit andere werken van dien zelfden schryver. Evenwel hoe minder de beschavinge is, gelyk die, vooral in Persie plaats heeft, hoe nader men uit de gebruiken, tot de waarheid der aloude Historie, en den aart der Volkeren, geraaken kan.

Onkunde in de Oosterſche Historie.

Ondertusschen blyft het zeker, dat 'er nog geene Historie, van eenig volk, minder bekend is voor onze Europeanen, dan de Asiatische en Africaansche geschie-

ſchiedenisſen. De Engelſche Algemeene Hiſtorie-ſchryvers gaan wel van land tot land, en van volk tot volk; maar 't geen zy verhaalen, van de Vorsten en Volkeren van het Oosten, vertoont, meeſt eene opvolginge van barbaarſche naamen, en algemeene verrichtingen, die meeſt altyd op het zelfde uitkomen, zonder dat men de vernuftige ſchaakelinge der menſchelyke bedryven; door dezelve, behoorlyk beſchreeven vindt; om de Historie leerzaam en aangenaam te maaken voor den Leezer. Ook worden de nieuwſte, beste, en meest beſlisſende beſchryvingen van den Regeringsvorm der Oosterlingen, en inzonderheid ook der Chineezen, van de Heeren MONTESQUIEU en DE PAAUW thans opzettelyk door den Heer ANTEQUIL DU PERRON en de Jeſuitiſche Misſionarisſen te *Pekin*, tegengeſprooken en wederlegd: zoodat we, en van wegens onze onkunde in den Oosterſchen ſchryfſtyl en de Oosterſche gebruiken, en van wegens het gebrek aan goede Oosterſche Historie ſchryvers, naauwelyks weeten, wat wy bepaaldelyk, omtrend de lotgevallen der Oosterſche Natien, moeten gelooven: om dat wy nog geene Land en

Reisbeſchryvingen hebben, duidelyk, getrouw, en uitvoerig genoeg, om ons, daar omtrend, eenigzins te recht te helpen.

Gebrekkige taalkennis van de Reizigers.

Er is geen Reiziger in de waereld immer geweeſt, en denkelyk zal 'er nooit een komen, of hy heeft min of meer gebrek aan taalkennisſe, vooral in het Oosten, daar de tongvallen, gelyk overal in Europa, niet alleen verſchillen; maar zo verſchillen, dat menige naburige Volkeren, en vooral Eilanders, elkanderen niet kunnen verſtaan. 't Zou nog wel aangaan en eenigzins mogelyk zyn, dat de Reizigers in het Oosten zouden kunnen te recht geraaken; indien het waar was, gelyk ſommigen vooronderſtellen, dat alleen de Arabiſche, Perſiaanſche, Turkſche en Chineeſche Spraaken moeten worden aangeleerd, om in de hiſtoriſche geheimen door te dringen. Maar neen! men heeft ook Hiſtorieboeken, in het Javaanſch beſchreeven, gelyk *Sadja Radja Jawa*, het boek der Koningen van Java, en zoortgelyke, in andere eigenaartige tongvallen, die men niet wel aanleeren kan, zonder, eenen geruimen tyd, onder de Natie, by welke zoo eene byzondere

tong-

tongval gesprooken wordt, gemeenzaam te hebben verkeerd. Zoo is het zelfs gelegen, gelyk myne Leezers beter weeten, dan ik, met de Maleidsche spraake, die anders, vry algemeen, in onzen Oosterschen Archipel gesprooken wordt. Want men zou zich deerlyk bedriegen, indien men hier meende te recht te geraaken, by het volk, om zich, van deeze of geene gewoonten, te laten onderrichten, in het zuiver, of gelyk men het noemt, in het hoog Maleitsch, 't geen op Ambon en elders gesprooken wordt, en de Heer WERNDLEY ons, in zyne Spraakkunst, aanpryst. Het laag Maleitsch van Java en Batavia wordt geheel anders uitgesprooken: en zoo is het alomme, niet alleen in onzen Oosterschen Archipel, maar ook in Mallabaar, Cormandel, Bengalen, en vooral ook op Ceilon, met de verschillende, taalen en tongvallen, gesteld. Waar wil men dan te *Leyden*, te *Utrecht*, te *Oxfort*, te *Parys*, te *Koppenhage*, of elders, iemand die taalkennisse en andere bekwaamheden aanleeren, om, door eenige Oostersche landen trekkende, of eenige Indische kusten bezoekende, aanstonds de gebruiken

en gebeurtenisſen dier volkeren te leeren kennen, om 'er, in zyne Reisbeſchryvinge, genoegzaam bericht van te geeven; en dus eenig merkelyk voordeel aan de verbetering der Aſiatiſche en Africaanſche Hiſtorien toe te brengen? Dit is even zoo ongerymd, als dat men, in het Vaderland, Predikanten wil ordenen, die aanſtonds bekwaam moeten zyn, ten minſten zeer ſpoedig, om het Evangelium, in deeze Gewesten, onder de Inlanders, met een goed gevolg, te prediken en voort te planten.

Bibliotheque Orientale en andere Historiſche Boeken.

De *Blbliotheque Orientale*, dat is de *Oosterſche Boekzaal*, van den Heer D'HERBELOT, die overlang in Folio was uitverkocht en zeer ſchaars te krygen, werd, nu onlangs in den jaare 1778. in drie Deelen in groot Quarto, te 's Gravenhage, uitgegeeven; en ook in Folio, te Maaſtricht: en men maakt 'er het zelfde gebruik van, 't geen men van de Historiſche Woordenboeken van HOFFMAN, MORERI, BAYLE, HOOGSTRAATEN, CHAUFEPIÉ en zoortgelyke, gewoon is te maaken: te weeten, dat men 'er de eigene naamen der Vorſten en Geleerden in opſlaat, om 'er eene korte Leevensbeſchryvinge van te vinden,

den, die 'er, buiten de ſchakel der Historie, in wordt opgegeeven. Als men zulke werken gebruiken zal, om 'er het Historisch verhaal van andere ſchryvers door aan te vullen, dan verzamelt men de naamen der voornaamſte perſoonen, welke in die geſchiedenisſe voorkomen, en zoekt die, in zulke Woordenboeken, op: wanneer men wel haast gewaar zal worden, of 'er zich eenige onbekende merkwaardigheden in voordoen: welke men dan, naar zyn welgevallen, te pas kan brengen. Even eens is het geſteld met de *Memoires des Inſcriptions & Belles Lettres* van Parys, en met alle de Bibliotheeken, en Journaalen, voor zo verre die eenige historiſche Gedenkſtukken, of uittrekzels van historiſche Boeken bevatten en beoordeelen. De Bladwyzers doen aldaar het zelfde voordeel, 't geen de Alphabetiſche order, in de geſchiedkundige Woordenboeken, doet: behalven dat men de aangehaalde ſchryvers en zulke geleerde ſchriften zelfs verplicht is op te ſlaan, en er mede te vergelyken, 't geen men zelfs daarover op de hooge School, of naderhand, in zyne *Adverſaria*, heeft aangetekend.

 Want,

Want, op zoortgelyke wyze, kan men, ook de uitsteekendste merkwaardigheden uitkippen, en *Apophthegmata*, schoone gezegdens, en wonderlyke byzonderheden aantekenen, gelyk ÆLIANUS, VALERIUS MAXIMUS, AULUS GELLIUS, PLINIUS, ALEXANDER AB ALEXANDRO, ERASMUS en zoortgelyke Schryvers gedaan hebben. Welke uitsteekende merkwaardigheden vooral kunnen te pas komen, by het opstellen van Lofredenen, Heldendichten en Romans; gelyk wy, denkelyk, by eene nadere gelegenheid, breedvoeriger zullen zeggen.

Nuttigheid van het opstellen eener Historie.

Mogelyk zal iemand der Leezers my stilzwygende te gemoete voeren, waarom de kunst van het opstellen eener Historie zoo omstandig opgegeeven, daar 'er zo weinige menschen die kunst beoefenen? Maar ik antwoorde, dat alles wat ik hier te berde brenge, zoo zeer niet daar toe strekt, om te vermaaken; als wel om te onderwyzen. Dan myne vooruitzichten gaan verder. My is wel eens verhaald, in myne jeugd, en ik heb het naderhand wel geleezen, dat zommige beroemde mannen hunnen geleerden ar-

arbeid ontgonnen hadden, met het opſtellen van een Toneelſtuk, of van een Roman. Dit wil ik wel toegeeven; dan ik meene, dat geleerde Jongelingen, die bekwaam willen worden, om, t' eeniger tyd, zelve wat op te ſtellen, beter zullen doen, van, op de voorverhaalde wyze, eene Historie te vervaerdigen. Hier door zullen zy in de Menschkunde ervaaren worden: hier door zullen zy de waarheid leeren uitvorſchen, en wat 'er in de zaamenleevinge verdrietig en aangenaam is, ontdekken; en zich dus, voor het vervolg, in hunne verwachtinge, niet vinden te leur geſteld: gelyk zy dat, na het ſchryven en leezen van Romans en Heldendichten, zekerlyk zullen ondervinden.

Nuttigheid der Romans en toneelſtukken voor een Historieſchryver.

Ondertusſchen is 'er teffens, voor de leevendigheid van den Historiſchen Schryfſtyl, niets nuttiger, dan de *Leonidas* van GLOVER, den *Telemachus* van FENELON, de *Argenis* van BARCLAY, den *Beliſarius* van MARMONTEL, den *Joſeph* van BITAUBÉ en VONDEL te leezen: of Comediën en Trage-

 diën

dien by te woonen, in welke vooral de Historie, welke men meent te ſchryven, naar het leeven wordt afgebeeld. Maar van dat alles mag men niets dan de leevendigheid, en geenzins de verſieringe, of vergrootinge, ontleenen. Men moet echter eenig onderſcheid maaken, tusſchen Romans, die, geheel en al, en zulke, die maar ten halven, of voor een gedeelte, verdicht zyn: want deeze laatſte, gelyk de *Æneis* van VIRGILIUS, de *Odysſea* en *Ilias* van HOMERUS de gevallen van *Amadis* en *Pelion* van *Gaulen*, *Primalion* van *Grieken* en andere *Ridderboeken*, *Lofdichten* en *Lofredenen*, en alle die werken, welken wy zoo even opnoemden, moeten, wel degelyk, in de Historiekennisſe worden te pas gebragt: zoo wel voor het beloop der gebeurtenisſen, als voor de leevendigheid der verhalen. Waar in men echter voorzichtelyk moet te werk gaan, om dat de Poëeten en Roman-ſchryvers, en ook de opſtellers der Toneelſtukken meermaalen zich, aan misrekeningen van den tyd, aan vergrootingen, en aan ſamenflanſingen van onwaare en waare omſtandigheden, ſchuldig maaken. Daar en tegen kan

kan een Historie-ſchryver zeer wel de eerstgenoemde ſoort van verdichte vertellingen voorbygaan, als die van de *Don Quichots*, *Robinſons*, *Pamelas*, SWIFTS *Vertelzel van de Ton*, KLIMS *onderaardſche Reize*, *Pater* DANIELS *Reize naar de Waereld van Carteſius*, *Luy-Lekkerland*, de *Nothanker* van NICOLAI en diergelyke Satyriſche Fabelen: hoewel eene vernuftige leezinge derzelve de Menschkunde vermeerderen, en ook eenige leevendigheid aan den Schryfſtyl geeven kan.

Wat de Oosterſche Romans betreft, als by voorbeeld de *Arabiſche* en *Perſiaanſche Nachtvertellingen*, deeze komen, in de Oosterſche Historie, daarom zeer te pas, om dat zy alle hunne waarſchynelykheid ontleenen, uit de omſtandigheden van tyd, plaats en gebruiken, welke 'er vry uitvoerig in worden uitgebreid. Deeze gebruiken en omſtandigheden in het oog houdende, zal een Historie-ſchryver de Aſiatiſche gebeurteniſſe, welke hy vervaerdigen wil, op die wyze inrichten, dat zy waarlyk Oostersch blyft. Men leert 'er ook andere Oosterſche Boeken

Nuttigheid der Oosterſche Romans.

ken en gedichten, zelfs van den ouden tyd, ten klaarsten, door verstaan; gelyk wy, in onze Brieven over het *Hooglied*, hier en daar, genoegzaam beweezen hebben.

Vorderingen in de Oosterſche Historie en Letterkunde.

Evenwel is het zeer te beklaagen, dat 'er, in de Koninglyke Bibliotheek te *Parys*, in die van *Leyden*, van *Oxfort*, en van het *Vaticaan* en *Escuriaal*, nog zoo veele Oosterſche Handſchriften, waar onder ettelyke Historien voorkomen, die nimmer nog zyn uitgegeeven, verdonkerd blyven, en aan den tyd, die alles vernielt, ten besten gegeeven worden. Middelerwyl geeft het ons een zeer goed vooruitzicht, voor de bevorderinge der Oosterſche Historie- en Letterkunde, dat de Heeren NEAULME en VAN DAALEN, by de uitgaave der drie eerste Deelen van *D' Herbelot*, eerstdaags belooven eene menigte van byvoegzels, zo ter opheldering der Artikelen, in de *Bibliotheque Orientale* voorkomende, als ter vermeerderinge dier Artikelen, in een of meer volgende Deelen, aan de geleerde Waereld te zullen mede deelen: waar naar wy, aan wie de bevorderinge

ge der kundigheden, in deeze Gewesten, ter harte gaat, met recht, grootelyks mogen verlangen. Wy kunnen ons ondertusſchen ook verblyden met de *Zendaveſta*, of het uitgebreide Wetboek der Magi, en ook met de *Oosterſche Wetgevinge*, beide onlangs, door den beroemden Heer ANTEQUIL DU PERRON, koninglyken Tolk der Oosterſche taalen te Parys, te Amſterdam uitgegeeven, waar mede hy ons den Godsdienst, de Zedenkunde en de Regeeringsvorm der Oosterlingen, uit een gansch ander oogpunt, doet beſchouwen, dan wy die tot heden toe beſchouwden: maakende dees veel gebruik van den Heer DOW, die eene *Historie van Hinduſtan*, niet lang geleden, in Engeland en in de Engelſche taale, heeft gemeen gemaakt; en teffens ook eene verhandelinge over den aart en den oorſprong der eenhoofdige overheeringe, voor al der Mogols, in dat waerelddeel: welke de Heer ANTEQUIL DU PERRON, woordelyk heeft ingelast: en die 'er ook, uit de *Akbar Namak* van ABOUL JAZEL, eenige byvoegzelen by doet, welke ons de eerste Staatsbedieningen en andere byzonderheden van het burgerlyk en

Pag. 212-232.

en krygskundig bestuur, duidelyker doen kennen, dan wy die ooit gekend hebben.

Pag. 246.

Heuchelyke beloften van den Heer DU PERRON.

Denkelyk zullen myne Leezers eenigzins opgetogen zyn en vergenoegd, over dien voortgang der Oostersche Historie-kennisse, in onze dagen. Maar om Ulieden myne Heeren en vrienden, nog eenige oogenblikken in dien goeden luim te houden, moet ik hier eene belofte van den Heer DU PERRON, uit het Fransch overgezet, woordelyk laaten volgen.

Pag. 244-245.

„ Ik eindige dit eerste werk van „ de Oostersche wetgeevinge niet, zoo „ schryft hy, dan om voor een ander „ belet te vraagen, 't geen reeds verre „ gevorderd is; en daar ik my mede „ bezig houde, sedert de uitgave van de „ *Zendavesta.* Myn oogmerk is, om, „ in zekeren zin, de poorte van Indië „ voor de Europeezen te openen. De „ weetenschappen, kunsten, gevoe„ lens, Godgeleerdheid, aloude His„ torie, de Geographie van *Indostan*, „ kennen wy niet verder, als van hooren „ zeggen, om dat de opgave der Rei„ zigers, en op zyn best, eenige

„ wei-

„ weinige Persiaansche boeken, de
„ eenige bronnen zyn, uit welke men
„ tot hier aan toe, heeft kunnen put-
„ ten. Wel is waar, dat de Persiaan-
„ sche taal zeer noodzaakelyk is, om,
„ daar omtrend, verder te recht te ge-
„ raaken: en dat ik het aanleeren van
„ die spraake niet genoeg kan aanpry-
„ zen. Maar moeten daarom die taa-
„ len en tongvallen, welke aan het
„ Land eigen zyn, voor ons altyd ee-
„ ne ontoegangkelyke verborgendheid
„ blyven? De Reizigers leeren ons,
„ dat de Pagoden van Indië vervuld
„ zyn met boeken, geschreeven, in
„ het *Mallabaarsch*, *Telongoes* en *Sams-*
„ *kretams*; en moeten wy dan niet
„ branden van verlangen, om te wee-
„ ten, wat dezelve behelzen? Aller-
„ veiligst, 't is waar, zou het zyn, ge-
„ letterde mannen, die de vereischte
„ bekwaamheden hadden, derwaards
„ heenen te zenden. Maar dit zal men
„ niet doen; om dat de onkosten te
„ hoog zouden loopen, en men die
„ beter aan koopwaaren verspillen kan.
„ Om ons eenigzins op den weg te
„ helpen, en den geheimzinnen bol-
„ ster der Indische Letterkunde te
„ kraa-

„ kraaken, en dus toegang tot de ge-
„ heimen te krygen, zal ik, in de
„ Schryfletteren van het land, met de
„ Leezinge, in Europifche letters, daar
„ tegen over, drie Woordenboeken
„ uitgeeven; één *Mallabaarsch* en
„ *Fransch*, het tweede *Telongous*, en
„ het derde *Samskretams*, insgelyks
„ met de Franfche vertaalinge daar te-
„ gen over. Elk deezer taalen zal haare
„ onderfcheiden *Grammatica* by zich
„ hebben: vervolgens zal ik ten voor-
„ fchyn brengen eene vertolkinge van
„ de *Oupnekhat*, zynde een vertoog
„ van Indiaanfche Godgeleerdheid, 't
„ geen ik reeds, in het eerste deel
„ van dit werk, heb doen kennen. Ook
„ zal ik 'er byvoegen, 't geen myn
„ leezen van boeken en papieren,
„ over de Oudheden en Geographie
„ van Indouftan, 'er zal kunnen byvoe-
„ gen. Laaten de nieuwe Reizigers, die
„ het Indisch, Guzaratsch, Moorsch,
„ Bengaalsch en Tibetaansch verftaan,
„ hunnen arbeid by den mynen voe-
„ gen: en gansch Indië, dat is, de
„ wieg en bakermat van alle de weeten-
„ fchappen van *Afië*, zal zich voor
„ onze oogen opdoen. Die moeds ge-
„ noeg

„ noeg heeft, om zekere onderneemin-„ gen te beginnen, heeft reeds ten hal-„ ven geslaagd." Dus verre de Heer ANTEQUIL DU PERRON.

Wy kunnen 'er nog wel byvoegen, dat de Persiaansche Spraakkunst, of *Grammatica*, van den Heer WILLIAM JONES, door den Heer C. L. EILBRACHT, te Hougly in Bengalen, ten voorleden jaare, in het Hollandsch overgebragt, en herwaards overgezonden, verdiende, door den druk, alhier of in het Vaderland, te worden gemeen gemaakt; om dus onze Natie, op Cormandel en de Mallabaar, in de hand te werken, ter verkryginge van Historische en Oudheidkundige kundigheden; gelyk wy ook hoopen, dat de Mallabaarsche, Telongousche en Samkrestamsche Woorden-boeken, zo dra zy uitkomen; uit het Fransch, in het Hollandsch, Engelsch en Portugeesch, zullen worden vertolkt; om alle de Europeezen, ter bereikinge van het groot doeleinde, de handen in elkanderen te doen slaan: en dus in staat gesteld te worden, om alle de Historieboeken, in de Pagoden bewaard, te kunnen lee-

Hoope op de Overzettingen der Oosterfche Historien en Woordenboeken.

leezen en uittrekken. Vooral diende men de taal van Thibet aan te leeren; om dat ik vermoede, dat de meeste gedenkstukken der aloudheid onder de LAMAS berusten: om dat de groote LAMA nog nimmer is uitgeplunderd; en om dat hy, met bykans het geheel Oosten, van onheugchelyke tyden af, in onderhandelinge was. En 't geen de Heer DU PERRON opgeeft, wegens de verschillende taalen van Indostan, is ook waar, betrekkelyk tot alle de taalen en tongvallen, van Ceilon, Sumatra, Borneo, Celebes, Java, Siam, Ternate en andere streeken: voor zoo ver die, even gelyk Java, hunne eigene gewyde Historieboeken mogten bezitten (*). En hier omtrent zullen de Opperhoofden en Gouverneurs der Buitenkantoren, voor eerst en voor al, zoo wy hoopen, ten nutte van het Bataviasch Genootschap, alle mogelyke berichten zoeken in te winnen.

Eer-

(*) Men zal, achter de *Beschryving van Timor*, en ook in die *van Borneo*, in dit Tweede Deel, reeds by voorraad, treffende voorbeelden, ter bevestiginge van deeze waarheid, ontmoeten. En die voorbeelden zyn van groot belang, voor de Oostersche Letterkunde.

Eer ik deeze ſtoffe geheel glippen laate, valt 'er nog het een en ander te zeggen, van de Eenzelvigheid, of *Monotonie* der Historien, en van de droogheid en onverſtaanbaarheid der korte Chronyken; en dus ook van de maatregelen, welke men zou moeten neemen, om die beide onaangenaame gebreken te verhelpen, welke men, voor al by de Geſchiedſchryvers van de Middeleeuw, en ook veelal, by de Turkſche, Arabiſche, en Perſiaanſche Historieſchryvers, aantreft: hoe zeer ook deeze laatſte de droogheid en eenzelvigheid hunner verhaalen, met poëetisch loofwerk zoeken op te ſchikken: gelyk MOHAMED MOHADI, in zyne Historie van *Nadir Chah*, dat is van *Thamas Kuli Khan*, meesterlyk heeft uitgevoerd. Dagregisters en Jaarboeken kunnen de eenzelvigheid van morgen en avond, welke dagelyks wederom komen, onmogelyk myden: en de Chronyken komen altyd, met het Jaargetal, ten voorſchyn: eveneens gelyk de Waarneemingen van het Weder, met de Graaden der Thermomeeters van *Fahrenheit* en *Reaumur*.

Eenzelvigheid der Historien en droogheid der Chronyken.

Hulpmiddelen tegen de Eenzelvigheid.

Wat de Eenzelvigheid, of *Monotonie* aanbetreft, niets kan meer verveelen, dan, by geduurige herhaalingen, te moeten leezen van veldſlagen, belegeringen van ſteden, en 't vermoorden van menige duizenden van menſchen, als de ſlagtoffers der eigenzinnigheid hunner Vorsten en Overheden. Trouwens de vleizucht heeft gewild, dat men de overwinningen, alleen aan den Generaal, zou toeſchryven, die 'er dikwyls het minſte toe gedaan heeft; en dat men de gevechten doorgaans woedender en heftiger maakt, dan dezelve zyn voorgevallen: om, daar door, den heldenmoed en de onverſchrokkenheid van den Aanvoerder, des te ſterker, te doen uitblinken. De Franſche Historie-ſchryvers zyn, allereerst, in onze dagen, daar van afgegaan, en begonnen te verhaalen, zoo wel, wat men in het middelpunt, als in de beide vleugels, zoo wel wat in de voorhoede, als wat in de achterhoede, gebeurde: kortom alles wat tot het leevendig vertegenwoordigen der Batailje dienstig was. HOMERUS, als een der oudſte Historie-ſchryveren aangemerkt, en TITUS LIVIUS hebben eene menigte perſoonen ten too-

tooneele gevoerd, en dezelve doen ſpreeken en tegen elkanderen twisten; 't geen gewisſelyk geene verkeerde handgreep was, om de verveelende eenzelvigheid te doen ophouden. SUETONIUS heeft 'er de Romeinſche Oudheden tusſchen ingevoegd, STRABO de Plaatsbeſchryvingen; en TACITUS de Staatkundige beginzelen, waarop men, genoegzaam altyd, zyne belangens bouwde. Byzondere omſtandigheden, zelf van een enkelen ſoldaat, een fraai gezegde onder het ſtryden, de gevallige tweegevechten, de geſteldheid van den grond, de krygslisten, gelyk die by FRONTINUS te vinden zyn, de toebereidzelen tot, en de gevolgen van den oorlog, de Menschkunde, vooral de aanmerkingen over het wonderdadig Albeſtuur, de geſteldheid van het weder, met kunst geſchikt, en uitvoerig genoeg opgegeeven, doen den Leezer vermaak, en neemen de eenzelvigheid, die hem het boek zoude doen toeſlaan, om het misſchien naderhand nog eens en voor het laatſte, geeuwende en droomende, in te zien; zonder de leezinge behoorlyk te kunnen doorzetten.

Oordeel over het dronge der Chronologie en Genealogie.

Over de droogheid der Tydrekeningen en Opvolgingslysten klaagt men dikwyls ten onrechte; als, by voorbeeld, over eenige eerste Hoofdstukken van het eerste Boek der Chronyken, onder onze heilige Schriften voorkomende 't geen deezen schraalen aanvang neemt.

Adam, *Seth*, *Enos*.
Kenan, *Mehaleël*, *Jered*.
Noach, *Sem*, *Cham* en *Japhet*,

Zulke *Genealogische* Tafelen moesten aldaar tot eene inleiding verstrekken, om de eerste Waereld, voor den Zundvloed, alleen aan te stippen, en op de Volkplantingen van Noachs nakomelingen vervolgens naauwkeuriger te letten. De Schryver zou anders den schakel der voorige afstammingen verzweegen, en dus een onvolkomen werk gegeeven hebben. En meest alle de Volkshistorien der Oosterlingen beginnen met eene Geslachtlyst van Adam af, gelyk de *Genealogische Historie der Tartars* van ABUGALSIE BAYARDUN-CHAN en onze *Historie der Koningen van Java*, welke het Bataviaasch Genootschap eerlang verder staat uit te geeven.

De

De beknopte ſaamenſtellen van Historien, als die van PETAVIUS, TURSELINUS, en OFFERHAUS, betrekkelyk tot de Algemeene Geſchiedenisſen, hebben ook iets van het *Genealogiſche*, en van de opvolgingslysten der Koningen en Mogendheden: houdende zy teffens de Tydrekenkunde in het oog, om de gelyktydigheid, zoo wel, als de voorledene en volgende gebeurtenisſen, als uit één oogpunt, te doen beſchouwen: 't geen, in uitvoerige geſchiedverhaalen, zoo gemakkelyk niet in het oog kan loopen. En dit is zeer nuttig, om het geheugen te hulp te komen, en het beloop van alle de Hiſtorien te kunnen by een trekken. Ook zyn die beknopte zaamenſtellen alleen daar toe ingericht, om ze tot leggers, by het onderwyzen der Hiſtorien, te gebruiken; wanneer een Hoogleeraar dezelve uitbreidt en aangenaam maakt voor zyne leerlingen. Anderzins zyn zy aangenaam genoeg voor Geleerden, die veel geleezen hebben, en, op het leezen van eene naam, of het aanſtippen van een geval, zich, aanſtonds, eene menigte van omſtandigheden weeten te herinneren: en dus, in weinige oogenblikken, zich eene zeer groo-

Beknopte Hiſtoriſche ſaamenſtellen.

groote gebeurtenisſe, leevendig genoeg, voorſtellen.

Noodzakelykheid der Tydrekeninge.

De *Chronologie*, voor zoo ver die tot de gemengde Wiskunde behoort, hoe droog en ſchraal zy ook ſchyne, is zeer noodzaakelyk, om alle verwarringen in de Hiſtoriekennis voor te komen; de verſcheidene tydperken, van de Juliaanſche Periode, van de Scheppinge, van den Zundvloed, van den Uittocht der kinderen Iſraëls uit Egypte, van Trojes brand, van de Olympiaden, van de Stichtinge van Roome, van Chriſtus Geboorte, van de Vlucht van Mahometh, of de *Hegira*, en diergelyke, komen telkens te pas, om regelmatig eene Hiſtorie te ſchryven, die, zonder zulk eene bepaalinge, zou zaamenvloeien, en een bayert van gelykzoortige gevallen, onder elkanderen, klutzen. Voor kundigen zyn die aanhaalingen van het een of ander tydperk juist zoo onaangenaam niet, om dat deeze 'er de nuttigheid van weeten, en om dat de uitſteekende gevallen, van welke die rekeningen beginnen, telkens voor hunne aandacht komen. Voor een leerling

leerling en minkundigen is er derhalven niets anders op, dan die gevallen aan te leeren; en dan zal ook, voor hem, het drooge en onaangename uit de Tydrekeningen, wegvallen: en dat allengskens meer, naar mate hy meer tusschen inschietende heldendaden en uitsteekende gevallen aanleert, en zich vertegenwoordigt. Even het zelfde moet men zeggen, omtrend de *Geographie*, die, zonder het inzien van Landkaarten, nooit kan worden aangeleerd. De eerste van PTOLOMÆUS CLAUDIUS, eenen Egyptischen Sterrekundigen, die onker Keizer MARCUS AURELIUS ANTONINUS, omtrend het jaar 140 na Christus, bloeide, waren vry gebrekkig: maar zy kunnen echter worden aangemerkt, als het voorbeeld, 't geen anderen naderhand gevolgd zyn. CELLARIUS, BOCHART en andere ophelderaars der aloude Geographie, hebben PTOLOMÆUS met STRABO moeten vergelyken, om PLINIUS, DIODORUS, HERODOTUS, CURTIUS, JUSTINUS en andere Geschichtschryvers op te helderen. Sedert eenigen tyd, zyn de Landen en Steden netter,

ter, voor al door de Heeren DE L'ISLE en BUACHE, op haare lengte en breedte gezet, door Sterrekundige waarneemingen, voor al op de Maanen van den planeet Jupiter. Ook kan ons de oude Geographie weinig meer te pas komen, om dat alomme, in die landen, welke PTOLOMÆUS en STRABO beſchryven, de naamen der Gewesten, Rivieren en Steden zo veranderd zyn, door middel der Volkplantingen en overſtroomingen der Noordſche Volkeren, dat 'er byna geene ſchaduwe van de vroegere Landbeſchryvinge kan worden te pas gebragt. De Landkaarten en Hemelklooten worden nog dagelyks, verbeterd en aangevuld, met nieuwe Kusten en Eilanden. Het afzetten met koleuren geeft eenige duidelykheid voor de inbeeldingskracht, en tot behulp van het geheugen: voor al de Perſpectiefprenten, met welke men de jeugd, de Landgezichten en Steden van binnen, eenigzins, leert kennen. Maar dit alles neemt niet weg, dat Geographiſche onderwysboeken voor de jeugd, die van ROBBE, van HUBNER, van BACHIENE en van OSTERVALT, altyd

altyd eenigzins droog en onaangenaam, moeten blyven. Ik, voor my, hebbbe nimmer, op die wyze, de Geographie kunnen, of willen aanleeren. Zoo dra ik iets van de Globe wist, en van de Lengte en Breedte der Luchtſtreeken, vond ik my best, met den omloop der voornaamſte Kusten van de vier Waerelddeelen, door behulp der inbeeldingskracht, my in het geheugen te prenten. Dit deed my de grotere en natuurlyke grenzen der menſchelyke woonplaatzen kennen. Wyders vestigde ik myne aandacht op de groote Rivieren en op de Gebergten, gelyk de Alpen, de Pyrenæen, de Andes en ſoortgelyken: en dit breidde myne Geographiſche kundigheden eenigzins uit. Vervolgens nam ik de ligginge der groote Steden waar, en vertegenwoordigde my, die, als by voorbeeld, *London*, *Parys*, *Amſterdam*, *Hamburg*, *Koppenhage*, *Stokholm*, *Petersburg*: en ik vroeg my zelven, waarom liggen die Steden daar, en niet elders? Zoodanige vraage vond ik beantwoord, in de *Chorographien*, of Plaatsbeſchryvingen, en in de Hiſtorien der byzondere Steden, uit derzelver Papieren en Archiven opgeſteld. De Archiven,

ven, Privilegien en Oudheden der Steden maakten my dezelve nog aanmerkenswaardiger, vooral, wanneer 'er Vredensonderhandelingen gesloten, roemruchtige mannen gebooren of gestorven waren; of wanneer 'er, in de nabuurschap, een zwaar gevecht, 't geen, op ettelyke Landkaarten, met een kruislings zwaard wordt afgebaakend, was voorgevallen: of eenig ander geval, 't geen tot een spreekwoord geworden was. *Jerusalem*, *Babel*, *Constantinopole*, *Roome*, *Aleppo*, *Ispahan*, *Peking*, *Batavia* en soortgelyke laten zich dus, van minder befaamde steden en dorpen, onderscheiden. Want waarom zou ik myn geheugen vermoeyen, met eene opëenstapelinge van ydele benaamingen van steden en gehuchten, die niets aanmerkenswaardigs hebben uitgeleverd; en aldus mynen kostelyken tyd verkwisten?

De Algemeene Historie nuttig voor het aanleeren der Geographie.

Om derhalven de Geographie behoorlyk aan te leeren, zou het noodig zyn, de Historie, inzonderheid de Algemeene, te baat te neemen; en de beste Landkaarten en fraaiste Gezichten, onder het behandelen der Historien, voor zich te hebben, en raad te pleegen; ten ein-

einde de Gewesten en Steden leevendig te doen kennen; als of men er zelf aanwezig ware. Want het komt, allen jongelingen, niet gelegen, om te reizen: 't geen anders de beste manier zou zyn, om de Geographie te beoeffenen, en in het hoofd te prenten. Er zal meer, in het geheugen en de verbeeldingskracht, blyven hangen, als men, by het behandelen der Hiſtorie, telkens, ten minſten nu en dan, de tyden en de plaatzen, leevendig en treffende, doe kennen, en daar door bewyze, dat de Landbeſchryvinge en de Tydrekeninge de twee oogen der Hiſtorie zyn; en dat de Historie blind blyft, wanneer men haar niet teffens die beide oogen doet openen.

* * *
* *
*

BESCHRYVING

VAN HET

EILAND

TIMOR.

VERVOLG DER BESCHRYVING VAN HET EILAND TIMOR,

voor zoo verre het tot nog toe bekend is, waar by gevoegd is de beschryving van eenige nabygelegene Eilanden.

DOOR

Mr. W. VAN HOGENDORP.

Volken, die geene vaste en beschreevene grondwetten hebben, en welkers rechtspleegingen meest, op gewoontens en oude gebruiken, worden uitgevoerd, kunnen niet wel onder eenige Regeerings-vorm geplaast worden. Het gezag Regeeringsvorm.

zag der Koningen op dit Eiland is niet willekeurig, maar bepaald; en geen hunner kan aan het leeven, de vryheid of de goederen van zyne onderdaanen raaken; zonder eerſt eene beſchuldiging, waar op een vonnis der Grooten gevolgd zy, tegen hun te hebben ingebragt. Echter is hunne magt zoo groot, dat zy ſlechts zoodanige beſchuldiging hebben in te brengen, om den beſchuldigden, zonder eenig verhoor, te doen veroordeelen. Het lot van deezen ongelukkigen is dan gemeenlyk, dat alle zyne goederen worden verbeurd verklaard, en hy zelve tot ſlaaf gemaakt, ten voordeele van den Koning, die hem meeſt altoos aan vreemde handelaaren verkoopt, en dus van zyn gebied verwydert. Zomwylen gebeurt het, dat hy, door zyne nabeſtaanden, voor eenig goud of vee van groote waerde geloscht wordt.

Rechtsplegingе. Zy hebben geene vaste wetten, volgens welken zy recht pleegen. Zy ſtraffen een dieſſtal, met den daader te doen wederom geeven de waerde van het geſtoolen goed, en hem eene boete op te leggen, of hem, zoo de dieſſtal van aanbe-

aanbelang is, tot ſlaaf te verklaaren; gelyk zy ook den overſpeeler doen. Maar ſchoon zy wel zeggen, dat die een anders bloed vergiet, den dood verdient, komen zy zeer zeldzaam tot dat uiterſte; en met het geeven van eenige buffels, of van goud, raaken 'er veele misdaadigers vry.

Maar, wanneer, in de nabuurſchap der Hollanders, een der koningen iemand wil te recht geſteld hebben, geeft hy denzelven over aan het Opperhoofd van Timor, die eene algemeene vergadering van de Koningen en van den Raad laat beleggen. Zo hy den dood verdiend heeft, toont het Opperhoofd de gronden aan, waarop hy ſterven moet. Dit gedaan zynde, wordt hy ter dood veroordeeld, en het vonnis uitgevoerd op naam der Koningen; want het Opperhoofd, noch zyn Raad hebben geen magt over leeven en dood.

De onderdaanen van ieder Ryk zyn verplicht voor den koning te verſchynen, als deeze hen laat roepen, 't zy, om voor hem te werken, of in den kryg te gaan; en by aldien het is, om

een verſchil dat door den koning moet beſliſcht worden, dan is het de gewoonte, van een gouden of zilveren plaat te geeven. Zy moeten 's jaarlyks eenige ryst, turkſchkoorn of vee geeven, de rystvelden van hunne Hoofden beploegen, hunne huizen opbouwen of vernieuwen, enz:. Die onder het gezag van de Hollanders en Portugeezen ſtaan, leggen hunne onderhoorigen niets op, zonder voorkennis van het Opperhoofd.

Wanneer twee nabuurige koningen in verſchil zyn, verzoeken zy eenen derden koning, het zelve te willen beſlisſchen. Deeze draagt altoos zorg, dat hy, voor zyne genomene moeite, wel betaald worde; maar die onder het beſtier van de Maatſchappye zyn, laaten de uitſpraak over aan het Opperhoofd; en het gebeurt dikwerf, wanneer zy het, door zyne bemiddeling, niet eens kunnen worden, dat zy liever het onderwerp, waar over zy twisten, aan de Maatſchappy afstaan, dan één van beiden daar mede bevoordeeld te worden. Deze nayver onder de Vorsten, die hen altoos verdeeld houdt, is niet

na-

nadeelig voor de zekerheid van onze bezittingen op dit Eiland.

In zommige Ryken, by voorbeeld, in dat van Amakono, kunnen de vrouwen den throon beklimmen, by mangel van mannelyke erfgenaamen; 't geen echter zeldzaam gebeurt, om dat de menigte van 's konings vrouwen hem altoos veele kinderen van beide kunne geeft.

De meeste Grooten van het Ryk zyn van koninglyken bloede. Volgens de wetten moet de oudste zoon van den koning zynen vader opvolgen: maar de voogden der jonge vorsten maaken zich dikwerf zoo een grooten aanhang, dat zy eenen van hunne kinderen den throon doen beklimmen. Hier aan zyn de koningen, die onder de Hollanders en blanke Portugeezen staan, minder bloot gesteld, om dat de hooge Regeering, zoo te *Batavia*, als te *Macao*, de aanstelling van den nieuwen koning moet goedkeuren, en Deeze zich niet alvoorens kan bedienen van de voorrechten, die aan het opperste gezag verknocht zyn. De Grooten.

De Ryks-schatten. Elk Ryk heeft ook zyne byzondere kostbaarheden, die in gouden en zilveren plaaten, en aan elkanderen geregen koraalsteenen bestaan. Deeze rykdommen zyn in hooge achting, en worden by alle groote gelegenheden voor het gemeen ten toon gesteld; by voorbeeld: wanneer een koning den throon beklimt; of wanneer de onderdaanen de tienden van hunnen ingezaamelden Oogst betaalen; in welken tyd ook veele offerhanden van groot vee geschieden.

De Ryks-grooten, zoo wel als het volk, zyn in het denkbeeld, dat hun de grootste ongelukken zouden overkomen, indien er éénig stuk van deeze kostbaarheden gemischt wierdt. Zy meenen, dat het den koning, of iemand van zyn huis, alleen geoorloofd is, dezelven aanteraaken, en dat die geene, wien de lust bekroop, om 'er iets van te steelen of te verdonkeren, op staanden voet zoude dood vallen; daarom worden dezelven ook nooit opgesloten; maar alleenlyk in groote mandens, midden in 's Koning huis, opgehangen, en het 's jaarlyks aangebragte wordt er, na eene plegtige inwyding, bygevoegd.

De

De koningen van *Coupang* hebben eene wreede gewoonte, wanneer zy den throon beklimmen. Zy verbeelden zich, van de kaaimannen of Krokodillen afkomstig te zyn; en, uit dien hoofde, offeren zy hun dikwerf, en geeven hun spyze aan den oever der zee. Deezen, aan een zeker geluit gewoon zynde, en weetende, dat zy op eene bepaalde plaats hun voedzel zullen vinden, komen ten voorschyn, wanneer men hen roept. Om de andere regeering, by voorbeeld, als de kleenzoon, wiens vader en grootvader ook koning geweest zyn, die waardigheid staat te aanvaarden, is 'er een voornaam feest. De grooten en het volk komen allen aan strand op die plaatze, die daartoe plegtig is ingewyd, en *Klaiba* genaamd wordt, en offeren aan eenen van die Kaaimannen eene jonge maagd op, die zy fraai uitgedoscht, en met bloemen en andere vercierzelen opgetooid, op het uiterste van den oever vast binden, van waar zy, door een van die dieren wordt weg gehaald. Hunne bygeloovigheid gaat zoo verre, van zich te verbeelden, dat de Kaaiman haar tot zyne vrouwe maakt,

Wreede gewoonte van de Koningen van Coupang.

en wel kan onderſcheiden, of zy nog maagd zy, dan niet; hebbende, in voorige tyden, een hunner zoodanige offerhande, wederom, leevendig en ongeſchonden, op ſtrand te rug gebragt, om dat hy ondervonden hadt, dat zy de bovengemelde vereischtens niet meer bezat.

Zy voegen 'er nog een varken by, wiens borstels rood moeten zyn, en ook ryst, klappers, en ſirie-bladeren. Wanneer men den koning van *Coupang* naar de rede van deeze onmenſchelyke daad vraagt, weet hy er geene andere te geeven, dan dat het zedert onheuglyke tyden de gewoonte is. Meer van hunne bygeloovigheden, omtrent de Kaaimannen, hier by te brengen, zoude een misbruik der aandagt van mynen leezer zyn.

Oorlogen. Alvorens zy elkanderen den oorlog aandoen, offeren zy altoos eenig groot vee, om uit deszelfs ingewanden te zien, of zy gelukkig zullen oorlogen. Wanneer hunne waarzeggers niets goeds voorſpellen, wachten zy eenige dagen; dan offeren zy op nieuws, en dat

dat geschiedt zoo lang, tot dat hun voorspeldt wordt, dat hun de geesten zullen gunstig zyn.

Dit gedaan zynde trekken zy te velde, onder een groot geschreeuw, en geblaas op een uitgeholden buffelshoorn; zy beginnen gemeenlyk met alles te vernielen, wat in de omliggende landen onder hun bereik komt. Ongelukkig zyn de vrouwen, kinderen, en weerloze oude lieden, die in hunne handen vallen; want zy dooden alles, en kappen hunne hoofden van den romp.

Na deeze verrichtingen, bebryven zy groote vreugde, dansende rondöm de koppen, die zy veroverd hebben; hun teffens in een zoort van rouwklagte afvraagende, waarom zy hunne vyanden geworden waaren. Deeze vreugde-bedryven duuren veele nachten achter één, in welken tyd zy buffels en varkens slagten, om zich te zuiveren van het vergooten bloed, en de kwaade geesten te vergenoegen; waarna zy de koppen laaten droogen in den rook, en in het midden van het Raad-huis

der Negerye ophangen als gedenktekenen van hunne overwinning.

Orang-braani.

Zeldzaam gebeurt het, dat zy een vyand, die zich verſchanst heeft, aanranden; maar, in hunne ſchermutzelingen, hebben zy van weêrskanten voorvechters, die zy, in de *Maleidſche* taal, *Orang braani* noemen, en die bekend zyn aan hunne byzondere kleeding. Zoo veele koppen, als zy hebben afgekapt, zoo veele pronkvaantjes hebben zy op hun hoofd, of hunnen rugge vast gemaakt. Ook hebben zy hunne armen en beenen ombonden met zwart en langhairig bokken-vel, en met kleene ſchelletjes; alles om te bewyzen, dat zy in de voorige oorlogen veele koppen hebben t' huis gebragt. Deeze voorvechters daagen elkanderen uit; maar als één of twéé van een party komen te vallen, gaan de overigen op den loop.

Godsdienſt

Men kan te recht zeggen, dat de Timoreezen geenen anderen Godsdienst hebben, dan eenige gewoontens en plegtigheden, die op hunne feesten in gebruik zyn. Zy hebben echter, in hun-

hunne taal, het woord *Oessinénoe*, 't welk Heer der Zonne betekend; maar zy brengen denzelven geene de minste eere toe.

In de nabyheid van de Hollandsche volkplantinge, woonen eenige Timoreezen, die den naam van Christenen draagen, om dat zy gedoopt zyn. De Koningen en Hoofden laaten hunne kinderen niet doopen, dan na eene volledige offerhande, en een nauwkeurig onderzoek van de ingewanden der geofferde dieren, om te weeten, of het geen nadeel zal doen aan hun koninglyk huis, of aan het ryk. Gemeenlyk blyven de oudste zoonen, of erfgenaamen van de kroon ongedoopt.

Wyze om den tyd te rekenen.

Wanneer zy willen bepaalen, op welken tyd iets voorgevallen zy, kunnen zy geene andere uitrekening maaken, dan door het noemen van het Opperhoofd dat toen geregeerd heeft, of van deezen of geenen van hunne vooronderen. Is het iets, dat binnen kort geschied is, dan neemen zy den tyd van het planten der ryst, of van het turksch koorn, of van den oogst, en

van het bloeien van den Tamarindeboom of andere boomen, ook wel van den tyd, dat zy hebben begonnen, met vrouwen te verkeeren.

Als iemand hun geld ſchuldig is, leggen zy zoo veele knoopen in een ſnaar, als 'er posten van die ſchuld zyn, en het is ongelooflyk, hoe ſterk hun geheugen zy, om die allen te onthouden. Wanneer zy groote getallen moeten uitrekenen, gebruiken zy de korrels van Turkſch-koorn, en leggen die vyf aan vyf naast elkanderen; en doen er geduurig zoo veelen by en af, als zy noodig hebben, om de rekening op te maaken.

Huwelyks plechtigheden.

Hunne huwelyken zyn verzeld van weinige plegtigheden. Iemand die zin in eene vryſter heeft, laat haar ten huwelyk vraagen aan haar vader of voogd, die eene zekere hoeveelheid van goud of van buffels eischt, naar maate van zynen rang als de partyen het eens zyn, ſlagt men eenige dieren, om de ingewanden te beproeven. Wanneer dezelven voordeelig zyn, wordt het huwelyk voltrokken. Het is aan een

een gemeenen Timorees niet geoorloofd, zich te verbinden met eene vrouw van koninglyken bloede; en die roekeloos genoeg is, om verkeering met dezelve te hebben, wordt op de allerstrengste wyze gestraft.

Het is hun, en vooral den vorsten geoorloofd, veele vrouwen te hebben, en het strekt ook tot een bewys van hunnen rykdom. Een koning, ja zelfs een gemeene wordt geschat ryk te zyn wanneer hy, onder zyne kinderen, veele dochters heeft, want, by het uithuwelyken der zelven, ontvangt hy er eene goede betaaling van goud en buffels voor, en zoo lang deeze schuld niet volkomen afbetaald is, heeft hy het recht, van zyne dochter weder te neemen, zonder het reeds betaalde op de schuld te rug te geeven. Zelfs mag hy de kinderen, die intusschen gebooren zyn, eigenen, want het goud en de buffels, die men aan den vader voor zyne dochter geeft, worden aangemerkt, als eene betaaling van de kinderen, die uit dat huwelyk zullen spruiten.

Wan-

Ziektens van den vorst.

Wanneer een koning of iemand van zyn huis ziek wordt, is het altoos de schuld van den eenen of anderen ongelukkigen, die van tovery beschuldigd en terstond tot slaaf verweezen, of in het blok gesloten wordt. Dit gedaan zynde, wordt er eene groote menigte van vee geslagt, om aan de booze geesten te offeren, en hunnen kwaaden invloed te overwinnen. 't Is echter aanmerkelyk, dat zy in alle hunne offerhanden niets opofferen, dan 't geen zy niet kunnen eeten, als by voorbeeld, de hoornen, de ooren, de staert, de pooten. Het overige verdeelen zy aan de tegenwoordig zynde vrienden en nabuuren.

In dien tusschentyd, neemt de zieke inlandsche geneesmiddelen in. Zoo dezelve niet geneest, hervatten zy zoo dikwerf de offerhande, tot dat hy of geneeze, of sterve. In het laatste geval is alles in de grootste verslagenheid, en alle Ingezetenen zyn verplicht, op de eerste tyding, hunne hoofden kaal te laaten scheeren. De vrouwen en byzitten van den overleedenen koning, trekken zich de hairen uit het zelve, en

en wringen zich in allerhande bogten, om haare droefheid te kennen te geeven, eindelyk gaat men wederom over tot het ſlagten van buffels en varkens; waarna men het lyk, op een tafel, midden in het huis legt, in zyne allerkostelykſte kleeding, de oogen, neus, mond, ooren, en borst bedekt met gouden plaaten, en den hals vercierd met ſnoeren van koraalen, en gouden kettingen. In deezen ſtaat moet het twee dagen blyven liggen, onder het gehuil en geween van zyne vrienden, die, van tyd tot tyd, eenige ſnaaphaanſchoten doen. Dan wordt 'er een groote Kapok-of Jager-boom om verre gehouwen, en uitgehold tot de noodige lengte, om er het lyk, met alle die vercierzelen en kostbaarheden, inteleggen. Het zelve daar ingelegd, en de opening met gom wel toegemaakt zynde, wordt deeze boom in een nabuurig huis overgebragt, waar, een of twee maanden lang, de nabeſtaanden en alle de nabuurige koningen (zoo de doode een koning geweest is) verplicht zyn eenige vrouwen te zenden, om te weenen. Zomtyds blyft het lyk een, twee, ja zelfs drie jaaren liggen, eer het

be-

begraaven wordt; het geen meest afhangt van den tyd, dien de throonsopvolger noodig heeft, om eene genoegzaame hoveelheeid buffels, ryst en andere benodigdheden, by één te verzaamelen. Deeze hoeveelheid hangt af van de grootte van het ryk, om dat ieder der onderdaanen verplicht is, zyn aandeel in geld of waaren op te brengen. Wanneer alles gereed is, verzoeken zy de nabuurige koningen en goede vrienden, en beginnen de plegtigheid, met op nieuws te weenen. Als men het lyk uit het huis wil draagen, is er als een zoort van stryd tusschen de vrouwen, en de draagers; de eersten om het in het huis te houden, de laatsten om het weg te neemen; eindelyk laaten de vrouwen het slippen, en het wordt in het koninglyk graf gelegd, het aangezicht gedraaid naar het Oosten. Zomtyds ook wordt het staande geplaatst in het graf, dat dan op de wyze van een put gemaakt is.

Naast het graf zettten zy ryst, klappers en pinang, en, na dit alles, slagten zy het vee, dat in honden, paarden, buffels en varkens bestaat. Na het doen der offerhande

gee-

geeven zy aan allen die tegenwoordig zyn, ryst, Turſch-koorn, en het vleeſch der geſlagte buffels en varkens, en dus vieren zy den derden, negenden, en zommigen ook den zevenentwintigſten dag na de begraavenis, waarmede alle plegtigheden een einde neemen. In voorige tyden, was men gewoon, in het ryk van *Sonnebaya*, twee leevendige ſlaaven met eenige mondbehoeftens in het graf van den overledenen koning te ſluiten; maar deeze wreede gewoonte, en veele anderen van gelyken aart, zyn, na de komst van de Hollanders op het Eiland, vernietigd.

De Throons-Opvolger is verplicht, alle de vrouwen van den voorigen koning te onderhouden. Die hun behaagen, plaatzen eenigen onder hunne byzitten; want de bloedſchande is, in dit geval, by zommige Timoreeſche koningen geoorloofd.

Wanneer iemand van het gemeen ſterft, wordt hy eenvoudig in een wit ſtuk grof lywaad gedaan, zonder eenige andere plegtigheid, dan het ſlagten van een hoen, of een dier van weinig waarde.

Hun-

Vreugde-bedryven. Hunne vreugde bedryven zyn zonder eenigen ſmaak; zy vermaaken zich zomtyds ganſche nachten met het dansſen van eenen ronden dans. Als zy zingen, herhaalen zy alle oogenblikken het woordje *Tona*, *Tona*, en eindigen eensklaps door een algemeenen ſchreeuw. Hunne koningen hebben ook *Gambelans* of *Gong-ſpellen* gelyk de Javaanen. Als zy hunnen buuren willen bekend maaken, dat zy zich den toekomenden nacht zullen vermaaken, blaazen zy op een uitgeholden buffelshoorn, waar van zy zich ook op zee bedienen, om elkanderen te kennen.

Vaartuigen. Hunne vaartuigen of *Canoots* zyn gemaakt van een uitgeholden boom, aan welken zy aan weerskanten twee ſtukken hout, die vyf a zes voeten uitſtaan, vaſt hechten; aan het einde van deeze houten maaken zy er twee anderen vaſt, van ligt hout, dat niet zinkt, om het vaartuig te beletten van om te ſlaan. Hunne zeilen zyn lang vierkantig geſneeden. Deeze vaartuigen zyn goed om langs de kuſten te vaaren, van welken zy zich ook nooit verwyderen.

Zy

Zy zyn groote liefhebbers van het reizen te land. De gemeenen gaan meest te voet, en neemen den tyd, by den nacht en den vroegen morgenstond, waar, rustende, by de hitte van den dag, onder het lommer van den eenen of anderen boom. Elk neemt met zich zoo veel voorraad van Turkschkoorn, dat hy te vooren laat braaden en stampen, en in bollen kneeden, als hy noodig denkt, tot het volbrengen van zyne reize. Met een zoo weinig krachtgeevend voedzel, houden zy het, veele dagen, uit, zonder ooit over honger of dorst te klaagen, mits zy slechts hunnen gewoonen pinang niet ontbeeren. Hunne paerden en buffels, die in groote menigte op Timor zyn graazen vry in de bosschen en velden; maar zy gebruiken de laatsten alleenlyk, tot het bereiden der ryst-velden, op order van hunne vorsten, en de eersten, tot het vervoeren van sandelhout, wasch of andere koopwaaren naar de kusten, daar de vreemdelingen den handel komen dryven. Een ieder kent de zynen aan zekere tekenen, die hy, met een heet yzer, op derzelver rug brandt.

De wyze, op welke zy de wilde buffels tam maaken, is merkwaerdig. Deeze die- Tam maaken der wilde buffels.

dieren zyn boven maate wild, en ongemakkelyk, om te bejaagen, vermits zy zich meest op de ſteilſte bergen, die bedekt zyn met bamboezen. ophouden; maar de Timoreezen weeten dezelven echter zoo lang te vervolgen, dat zy genoodzaakt worden, den weg te kiezen naar eene beſtemde plaatze, alwaar zy zich ingeſloten vinden, en eenige dagen in ruſt gelaaten worden. Naderhand komen hunne zoogenaamde toveraars daarin, zonder eenige vreeze; zy verſchuilen zich achter tamme buffels, die zy onder de wilden brengen; waarna zy de ſtaert en pooten der laatsten beſtryken met zekere geſtampte wortels, en leiden hen eindelyk, waar heenen zy willen; even eens, als of zy reeds lang waren tam geweest. Deeze jagt is alleen voor de koningen en grooten; want men moet in groote menigte zyn, om ze te doen gelukken.

De gemeenen gaan echter veeltyds op de buffels-jagt, gewapend met ſnaphaanen en pieken, en eene groote meenigte van honden, om hunnen voorraad van gedroogd vleeſch te maaken. Ook hebben zy meest altoos eenen goeden

den buit, om dat zy zeer ervaaren in het ſchieten zyn, en zeldzaam losbranden, zonder verzekerd te zyn, van iets neder te vellen.

De Timoreezen, die in de ſtreeken woonen, daar niet dan wilde varkens zyn, richten hunne honden toe op deeze jagt, en maaken er zoo wel gedroogd vleesch van, als de anderen van de buffels. Die van *Coupang* alleen jaagen veel op de hartebeeſten, die in dat gedeelte van het Eiland zeer menigvuldig zyn.

NABYGELEGENE

EILANDEN.

De Eilanden *Poeloe-Smauw*, *Poeloe-Kambing*, *Rotty*, *Savo*, *Solor* en *Sumba*, die onder de beſtiering zyn van het Hollandſch Ooperhoofd, dat op Timor ligt, zyn (uitgezonderd het laatſte) genoeg bekend, om er eene beſchryving van te geeven; maar de zeden en gewoontens der inwooners komen, ten meesten deele, zoo over één met die der Timoreezen, dat ik, om in geene herhaalingen te vervallen niets dan eenige byzonderheden van dezelven melden zal.

Eilanden, die onder het beſtier van het opperhoofd op Timor liggen.

Poeloe-ſmauw.

Poeloe-ſmauw, dat het digſte by ligt, is, door eene zee-engte van omtrent twee mylen breed, afgeſcheiden van de vaſte wal van Timor. Dit Eiland heeft ſes mylen in de lengte, en drie in de breedte. Men vindt er meest bosſchaadjen, en de grond is er zeer onvruchtbaar. Het éénigſte, dat er geplant wordt, is turkſch koorn. De inwooners zyn onderdaanen van den koning van *Coupang*, die er zyn verblyf houdt.

Zonderlinge bron.

Op eene plaats, die *Uiyaſſa* genaamd wordt, is er een bron, wiens water eenen ſcherpen yzer-en vitrioolachtigen ſmaak heeft, Het heeft dezelfde eigenſchap, als het zeepwater; wanneer men er linnen in waſcht ſchuimt het, en maakt het zelve boven maate wit, De boorden, van waar het afloopt, zyn zwart en ſtinkende. Digt by deezen bron, ſtaat een boom, die *Noenoek* genaamd wordt, en zeer vermaard is om zyne grootte; want meer dan duizend menſchen zouden, des noods, onder denzelven, kunnen huisvesten. Het is dezelfde, dien wy hier den Waringen of Wonderboom noemen.

Mid-

Midden in de bovengemelde zee-engte, ligt het kleene Eiland *Poeloe-Kambing* of het *Harten-Eiland*, dus genaamd, om de menigte, die er van die dieren zyn. Het zelve heeft eene byzonderheid, die wel waerdig is, van opgemerkt te worden, Zyn omtrek is omtrent drie-vierde van eene myl, en het heeft de gedaante van eene ronde ſpitze, wier bovenſte top is afgeſneeden; waar door het naar eene ſterkte gelykt, die van binnen vlak is, doch wier buitenſte kanten, even als eene muur van vier en twintig voeten, verheven zyn. Deeze vlakte is vierhonderd ſchreden breed, en men vindt in dezelve veele wellen, waaruit een zwavelachtig water, fonteins-wyze, opſpringt. Dit water heeft in zich een zoort van ſlyk, of leenige klei, welke zich boven de wel, daar het uitkomt, piramidaals-wyze, en even als de pyp van een fontein, vyftien à twintig voeten hoog, ja zomtyds nog hooger, opwerpt. De Harten drinken geen ander water, en graaven kleene kuilen in den grond, waarin het zelve, eenigen tyd geſtaan hebbende, helder wordt. Het is te denken, dat dit Eiland, door ee-

Het Eiland Poeloe-kambing.

Wellen.

ne aardbeevinge, of eenig ander toeval zy ingezakt, en deeze gedaante gekreegen hebbe: ook hoort men, wanneer men zich, digt, by eene van deeze wellen begeeft, een zoort van dof gedruisch, dat uit den grond opkomt Op *Poeloe-Smauw* zyn ook diergelyke wellen, en als men, in derzelver omtrek, wat diep graaft, vindt men er laagen van zwavel.

Merkwaerdige plant.

Er groeit op dit Eiland eene plant, wier naam onbekend is, doch waar van men groote voordeelen, in de Geneeskunde, zoude kunnen behaalen, indien men dezelve wel onderzocht; zy verwekt eene sterke braaking en afgang. Zy groeit aan den oever der zee, op plaatzen, die het meest aan de zon bloot gesteld zyn. Haare gedaante is die van eene distelachtige struik, omzet met veele groote doornen, van haar stam af tot aan de struiken toe, aan welken eenige bladeren komen, als die van het *Klimöp*. De plant zelve is rond met eenige knoesten; van onder is zy twee of drie duimen dik, en loopt spits toe tot den kruin, die zeer dun is. Wanneer ze jong is, is zy van eene donker-

groe-

groene kleur; maar als zy rypgeworden is, wordt zy geelachtiger. Zy is zeer ſponsachtig en gemakkelyk te ſnyden; haare ſmaak is zeer bitter. De inlanders leggen een ſtuk van de grootte en dikte van een dukaton in wat brandewyn, die zy op drinken, en haare uitwerking mist nooit.

Het Eiland *Rotty* ligt, omtrent tien mylen ten Zuid-weſten van *Coupang*, en is negen mylen lang, en twee en een halve breed. Men telt er vyftien Rykjes, waar van *Termano*, daar de Tolk der Hollanders woont, het voornaamſte is. Dit Eiland is boven alle de anderen zeer vruchtbaar, en geeft veel ryſt, gierſt, en ook veele zoorten van wild, en hoornvee. De inwooners zyn beter gemaakt, en derzelver vrouwen ſchooner, dan de Timoreezen, en hunne taal is veel aangenaamer, dan die der nabuurige Eilanden. Het Eiland *Rotty*.

Schoon de Hollandſche Geestelyken er, van tyd tot tyd, komen doopen, hebben deeze Eilanders geen het minste begrip van den Chriſtelyken Godsdienst; zy laaten zelfs ongaerne hunne kin-

kinderen doopen, en zy krygen zoo weinige onderrichtinge, dat het mooglyk beter ware, hen te laaten in eene volkomene onweetenheid: te meer, daar zy zich dagelyks bezoedelen met de allervuilſte wellustigheden, en daarin van haare tederſte jeugd, als 't ware, worden opgebragt.

Dit Eiland is, door de Natuur zelve, zoo wel verſterkt, dat men het met moeite zoude overmeesteren. De meeſte Negeryen zyn gelegen op de hoogſte bergen, en van eenen zeer ongemakkelyken toegang. De inwooners worden gehouden voor veel moediger en onderneemender, dan die van Timor; en de Hollanders hebben reeds, meer dan eens, de droevige bewyzen van hunne wraakzucht en bloeddorstigheid ondervonden.

Merkwaerdige klippen.

Daar zyn, op de kust van *Termano*, twee groote klippen, 350 roeden van elkanderen afgeſcheiden; zy verbeelden zich, dat deezen twee rotzen man en vrouw zyn, en dat het waarneemen van der zelver huwelyks-plichten, in den omtrek van *Termano*, ſterke ſtormen of zwaare aardbeevingen verwekt; Een klee-

kleene rots aan den voet van die zy voor de vrouw aanzien, is zelfs volgens hun gedachten, uit dat zoogenaamde huwlyk, voortgesprooten.

Wanneer een Kaaiman een nabestaande van den koning, of van eenen der grooten van het Ryk, heeft weggehaald, kondigen zy den Kaaimannen den oorlog aan, en maaken wederom met hun den vrede, met even zo veele plegtigheden, als of zy met een der nabuurige volkeren te doen hadden.

Schoon zy een overvloed van ryst en gierst hebben, gebruiken zy dezelven niet voor hun dagelyks voedzel; zy kooken een zoort van stroop, met sap, dat zy drukken uit de bloem van den Jager-boom (*), deeze stroop, met water gemengd, strekt hun te gelyk tot spyze en drank; zoo ras een kind ter waereld komt, wordt hem dezelve reeds gegeeven, om er hem aan te gewennen.

De Jager-boom is zeer gemeen op dit Eiland, dus kan een ieder zich van

 dee-

(*) De Jager-boom is een zoort van Palm-boom.

deezen drank voorzien, die, in tyden van hongersnood of belegering, zeer dienstig is. Men heeft meer dan eens eene Negery een beleg, een maand lang, zien uithouden, zonder eenig ander voedzel dan dit te hebben.

De Vreemdelingen, die hem niet gewoon zyn te drinken, raaken er van aan den afgang. Zy weeten er ook een zoort van brandewyn van te stooken, die, veel van arak heeft: en laaten ze ook uitgisten in ledige doppen van kallebassen, waar in zy zekeren wortel doen, die hunne geile lusten sterk opwekt. Deezen drank noemen zy *Laaro*. Mannen en vrouwen gebruiken dien tweemaalen daags; hy zweemt veel naar den Cyder, die in Europa van appelen gemaakt wordt.

Zy zyn groote liefhebbers van het drinken van bloed, want, als zy een buffel of een varken slagten, mengen zy van het bloed onder dien drank, en eeten verders het beest, op eene slordige wyze; snydende een ieder zoodanig een stuk, als hy noodig acht, om zyn honger te boeten, van den doo-

den

den romp, het welk hy, op een weinig vuur, gaar braadt.

Ten Westen van *Rotty* liggen verſcheidene kleene Eilanden, onder welken, dat van *Dao* het voornaamſte is. De anderen zyn van te weinig aanbelang, om er van te ſpreeken. De inwooners van *Dao* zyn de goudſmeden van alle de nabuurige Eilanden, en ſchoon zy byna geenen der noodige gereedſchappen bezitten, zyn zy vermaard, om de netheid, met welke zy het goud bewerken. De geringſte ingezeten draagt ten minſten een gouden ketting om zynen hals. Het Eiland *Dao*.

Het Eiland *Savo*, dat ten Weſt Zuidweſten en vier en-twintig mylen van *Coupang* afligt, word gerekend agt mylen groot, en drie en een halve breed te zyn. Het zelve is verdeeld in vyf Rykjes, waarvan *Timo* het voornaamſte is, en welkers Koningen onder het beſtier van onze Maatſchappye ſtaan. Zy kunnen te zaamen ongeveer vier duizend gewapende mannen op de been brengen. Het land is 'er niet bergachtig, en weinig met hout bewasſchen; de Inwooners Het Eiland *Savo*.

ners, die veel naar die van *Rotty* gelyken, behalven, dat hunne vermaaken en wellustigheden zoo onbeſchaamd niet geoeffend worden, zyn welgemaakt, en worden ook voor vernuftiger en dapperder gehouden, dan hunne nabuuren.

Het land brengt veel ryst, gierst, buffels en paerden voort; met deeze laatſten dryven zy ſterken koophandel op *Coupang*. Hunne huizen zyn allen gebouwd van jager-hout; en zy maaken dezelfde ſtroop van dien boom, als die van *Rotty*; doch zy gebruiken die, met meer maatigheid, en niet als hun voornaam voedzel. Wanneer zy eene wonde hebben, leggen zy op dezelve niets anders, dan een ſtuk versch ſpek, dat zy dagelyksch verwisſelen, tot dat de wonde geneezen zy.

Wyze van hunne Koningen of Grooten in de grafſtede te leggen.

Zy leggen zommigen hunner dooden zittende in derzelver grafſtede, op eene wyze, dat de kin aan de knien raake, echter is deeze gewoonte een eerbewys onder hen; en wordt niet in acht genomen, dan voor eenen overleedenen Koning, of eenen onderdaan, die, in zyn leeven, groote bewyzen van dapperheid gegeeven hebbe.

In

In de negery van *Seba* is een zwaare steen, dien zy voor heilig houden. Wanneer zy iets met eede moeten bevestigen, gaan zy naar die plaats, en doen den eed onder het aanraaken van dien steen. Zy verhaalen, dat verscheidene, onder het zweeren, zyn dood gebleeven; en dat hy in tweën gebarsten is, op zekeren dag, dat iemand, die van overspel beschuldigd wierdt, zich wilde zuiveren, door eenen eed, op den zelven te doen. Dit is zeker, dat hy gespleeten is. Byzondere steen.

Hunne liefste spyze is hondenvleesch; ook is het het dier, dat zy het meest offeren, in gewigtige voorvallen. Men moet echter uitzonderen die van 't Rykje *Liaè*, die, van de vrouwelyke zyde, afkomstig zyn van de Koningen van *Timo*, en geen hondenvleesch eeten, om dat zy zich verbeelden, dat wie hunner van het zelve at, ziek zoude worden. Spyze.

De Koning van *Timo*, van de mannelyke zyde afkomstig, heeft veele voorrechten, en ontvangt byzondere eere, als zynde de voornaamste van het Eiland,

land, de jegenswoordige, *Sielie* genaamd, is een man van 75 jaaren, die, 'er reeds vyftig heeft geregeerd, en altoos getrouw aan de Maatſchappy is geweest.

Ieder Ryk heeft een perſoon, die te gelyk Priester en uitvoerer van de Rechts-vonnisſen is. Hy is het ook, die de ingewanden der dieren, wanneer zy geöfferd worden, bezichtigd. Hy draagt altoos, in alle groote plechtigheden, eenen grooten ſabel, en wanneer iemand ter dood verweezen wordt, is het zyn plicht, om de ſtraf-oeffening te verrichten. Uit hoofde van hunne bekende dapperheid, onderneemt het Hollandsch Opperhoofd van *Timor* niets van gewigt, of hy heeft twee à drie honderd *Savoneezen* in zynen dienst. Zy dienen hem vrywillig, om dat zy genoeg belooning vinden in den buit, dien zy maaken; want natuurlyk zyn zy tot roof en plundering genegen.

Zy zyn even ſterk gezet op hunne gouden vercierzelen, als die van *Rotty* en *Timor*; de Grooten draagen Elpenbeenen arm-ringen, en gouden hals-

hals - kettingen. De gemeenen gaan eenvoudig gekleed, en maaken hun meeste werk van eenen fynen neusdoek, dien zy om hun hoofd ſlaan.

Zy beſtryken zich het lighaam met oliën van welriekend hout, en vooral van den noot-muscaad, waar van zy veel werks maaken, en laaten, reeds op hun agtſte of tiende jaar, hunne tanden veilen, om die van gelyke grootte te hebben. De vrouwen draagen eenen gordel, om het lyf, van zwarte of geele koraalen, twaalf of veertien vaêmen lang.

Hunne wooningen zyn gemaakt, als die van *Rotty*; maar zy onderhouden dezelven beter en zindelyker, gelyk zy ook minder haveloos, in hunne ganſche leevenswyze, zyn.

Men plant, op dit Eiland, veel tabak, die 'er zeer wel voortteelt, en voor den besten van dien ſtreek gehouden wordt.

Twintig mylen van *Coupang* ligt het bergachtig en onvrugtbaar Eiland *Solor*, Het Eiland *Solor*.

lor, dat agt mylen lengte heeft. Op *Lawaijang*, dat de voornaamste Negery is, hebben de Hollanders het Fort *Fredrik Hendrik*. De meeste Inwooners, die langs de kusten woonen, zyn van den Mahumedaanschen Godsdienst, schoon zy weinig van denzelven weeten; landwaards in, hebben zy 'er in 't geheel geenen. Hunne huizen zyn gemaakt van bamboezen, die zeer menigvuldig op dat Eiland zyn.

Daar is op *Solor* een groot vertier van yzer, oliphants tanden, zyden patholen, en andere stoffen, welken de inwooners verruilen tegen slaaven, wasch, amber, vogelnestjes, oly en traan van visch, en andere producten.

Zy zyn goede Zeelieden, ook moet de Koning van *Lamakeira* honderd vyftig van zyne onderdaanen, ten dienste van de Maatschappy, te *Coupang*, onderhouden: En op de kust van dit, en eenige nabuurige Eilanden, is de visschery der Noord-kapers, die byna, op dezelfde wyze, geschiedt, als de Walvisch-visschery. Behalven dat zy 'er veel oly van kooken, hebben zy zomtyds het geluk, van een stuk amber in de blaas van

van den noordkaper te vinden, die thans op eenen zeer hoogen prys is, om dat 'er de Soloreezen, t' zedert eenige jaaren, de waerde van hebben leeren kennen. In voorige tyden, lieten zy dezelven opkooken, en gebruikten het afkookzel, tot het smeeren van hunne vaartuigen. Zommigen echter werpen dezelven wederom in zee, uit hoofde van hunne bygeloovigheid.

Zy maaken vooral veel werks van oliphants-tanden, en in dezelven bestaat hunne voornaamste rykdom. Zy laaten zich die nadraagen als hun grootste cieraad, wanneer zy een bezoek gaan afleggen.

Zy gaan ook handig om met den sabel, het schild, de pyl en den boog. Veelen van hun kunnen het Arabisch leezen en schryven.

Aan de punt van het groote Eiland van *Floris*, ten noord westen van *Solor*, ligt de negery *Larentoeka*, die van de zwarte Portugeezen op *Timor* afhanglyk is. De Portugeesche zendelingen,

hebben 'er veele Christenen gemaakt. Daar is digt by deeze negery, boven op een berg, een wêl van warm water, die van eenen zwavel- en salpeterachtigen grond omringd, en waarschynlyk oorzaak is van de aardbeevingen, die men 'er, van tyd tot tyd, gewaar wordt.

Die van *Solor* bedienen zich van het salpeter en den zwavel, die in hun Eiland gevonden worden, tot het maaken van buskruit; maar vermits zy dezelven niet wel weeten te zuiveren, noch te mengen, heeft hun kruit de kracht niet van het onze, en wordt altoos vochtig, wanneer er slechts lucht bykomt.

Daar liggen nog veele kleene Eilandjes, digt by *Solor*, als *Adenara*, *Lomben*, *Panter*, *Ombaije* en meer anderen, die niet onder het gebied of de bestiering van het Opperhoofd van *Timor* staan, en niet bezocht worden, dan door eenige weinigen, die 'er handel op dryven.

Het Eiland *Sumba*.

Het laatste Eiland, dat onder het gebied der Hollanders ligt, is dat van *Sumba*, dat 55 mylen lang en 12 breed is;

is; hebbende het Eiland *Floris* ten Noorden, dat van *Savo* ten Zuid-Oosten, en ten Noord-weſten dat van *Bima*. De meeſten van deszelfs Koningjes waren voorheenen onder de beſtiering, of ten minſten leenmannen, van de Maatſchappye; maar behalven die van *Manielly*, hebben zy zich allen aan die gehoorzaamheid onttrokken; en men heeft hen meermaalen, doch vruchteloos, wederom onder dezelve zoeken te brengen. Dit Eiland wordt ook het *Sandelbosch-Eiland* genaamd, doch zonder rede; want, ſchoon er dit hout wel groeit, is het 'er echter minder gemeen, dan op *Timor*, en met het zelve wordt geen de minſte handel gedreeven. Men zal ook veele moeite hebben, om de Inwooners tot het kappen der boomen, over te haalen; om dat zy ſtellen, dat de zielen der overleedene zich, in den eenen of anderen boom, herbergen; en hen daar toe te dwingen, zoude noch minder raadzaam zyn, om dat hun Eiland, uit de natuur zelve, zeer ſterk, en het land bergachtig is.

De *Capas* groeit er zoo overvloedig, dat men ze byna voor niet heeft. Kattoen.

De *Endeneezen*, *Boutoneezen* en *Maccassaaren* ruilenze tegen blaauw linnen, neusdoeken en geweeren. Daar is ook een zandbank, ten westen van het zelve, waar de laastgenoemden jaarlyks *Tripan* komen visschen. Men vindt 'er *Caret* langs de kusten, en zy dryven ook handel in slaaven.

Visch, die naar China gevoerd wordt.

Er groeit op dit Eiland een boom, welks bast geslaagen en gedraaid, gelyk men de hennip doet, een allersterkste zoort van touw geeft.

De Landäart is 'er wreed, en zeer genegen, om tot wanhoop te vervallen. Zy neemen dikwerf het besluit, om zich te verhangen, wanneer zy de minste rede van misnoegen hebben. Voor het overige zyn zy hoog van gestalte, maar kwaalyk gemaakt; lafhartig in den kryg, en nooit staande voor schietgeweer, ten zy zy sterk verschanst liggen Zy hebben geene andere wapenen, dan hunne pieken, schilden en sabels, waar mede zy handig zyn; ook zyn zy goede Ruiters. Zy hebben eene menigte van paerden, buffels, varkens, en wild. Men heeft 'er, onder het

het gevogelte, Faiſanten, en de *Maléou*, die op *Ambon* zeer bekend is; en een vogel met eenen dikken bek, die de Hollanders *Jaar-vogel* noemen, om dat men zyne jaaren kent aan het getal der knobbels, die boven op zynen bek wasſchen. (*)

De zuid-kusten van dit Eiland zyn zeer ſteil, en de zee zeer diep; het geen de aanlanding van dien kant gevaarlyk maakt. Aan den noordkant, vindt men, tusſchen de bergen, en wat diep landwaards in, groote vlaktens van fyn zand, waar in noch boom noch ſtruik groeien.

(*) Men zal meer dan eene zoort van zulke Grootbekkige Vogels, uit de verhandelingen van dit Genootſchap, by vervolg van tyd leeren kennen.

* * *
* *
*

VERZAMELING

VAN EENIGE

TIMOREESCHE WOORDEN.

Één . . .	*Essa.*
Twee . . .	*Noua.*
Drie . . .	*Fenou.*
Vier . . .	*Haa.*
Vyf	*Nima.*
Zes	*Ney.*
Zeven . . .	*Itou.*
Agt	*Fanou.*
Negen . . .	*Senauu.*
Tien . . .	*Boua essa.*
Elf	*Boua essa messa.*
Twaalf . . .	*Boua essa noua &c.*
Twintig . .	*Boua noua.*
Dertig . . .	*Boua Fenou.*
Honderd . .	*Natou messa.*
Duizend . .	*Niffou.*
God, . . .	*Oussi nenou.*
De Zon, . .	*Nenou.*
De Maan, . .	*Founan.*
De Sterren, .	*Fioun.*
De Aarde,. .	*Neyn.*
Het Vuur,. .	*Ayi.*
De Donder, .	*Nalotto.*

De

De Regen, . .	*Onlan.*
Warm, ...	*Manas.*
Koud, ...	*Maniki.*
De Zee, . . .	*Tassi.*
Een Rivier, . .	*Noé.*
Een Eiland, . .	*Noussa.*
Visch, ...	*Ikan.*
Een Kaaiman, .	*Ney bessy.*
Een Koning, .	*Nay Suffa.*
Een Bestierder, .	*Sisi maka toua.*
Een Heer, . .	*Oessi.*
Een Gem: man, .	*Atoni.*
Een Slaaf, . .	*Ate.*
Eene Vrouw, .	*Bisein.*
Een Kind, . .	*Liakalyko.*
Een oud Man, .	*Atony mnassi.*
Een Europeesch, .	*Kasse mouty.*
Een Vyand, . .	*Méo ouff.*
Een Vriend, . .	*Auk bekenou.*
De Dood, . .	*Maté.*
Ziek, ...	*Naméen.*
Een Toveraar, .	*Mnaani.*
Een Wortel, .	*Baaf.*
Een Boom, . .	*Au ouf.*
Een Blad, . .	*Haunau.*
Fruit, ...	*Au fona.*
Een Bosch, . .	*Nassi.*
Betel, ...	*Poua.*
Sirie, ...	*Manous.*

Coco, ...	*Noa.*
Mangas boom, .	*Oupon.*
Limoen-boom, .	*Mouké.*
Aardappelen, .	*Lakou.*
Tabak, . . .	*Sbaut.*
Lange Peper, .	*Onnors.*
Zout	*Maſſé.*
Brandewyn, . .	*Touak kaſſi.*
Siroop van touak	*Oony.*
Honing, . . .	*Ooni au.*
Een Vaartuig, .	*Pnauw ouſt.*
Een Canoot, .	*Pnauw kalyko.*
Een Huis, . .	*Ouny.*
Een Rystveld, .	*Ana euy.*
Water, . . .	*Euy.*
Hout, ...	*Au.*
Een Paard, . .	*Bekaſi.*
Een Buffel, . .	*Byjaé.*
Een Varken, . .	*Faſi.*
Een Hond, . .	*Affou.*
Eene Kat, . .	*Meouk.*
Eene Vogel, . .	*Kolok.*
Eene Geit, . .	*Bibi.*
Ryst, ...	*Any.*
Turksch koorn, .	*Pena.*
Wasch, . . .	*Liling.*
Sandelhout, . .	*Aumeni.*
Eene Munt, . .	*Lapea.*
Goud, ...	*Tanoni manatou.*

Zil-

Zilver, ...	*Tanoni Pouti.*
Koper, ...	*Netimera.*
Yzer, ...	*Beſſi.*
Lood, ...	*Noopens.*
Oly, ...	*Mina.*
Een Snaphaan, .	*Kenak.*
Kruid, ...	*Oupak.*
Een Sabel, . .	*Sonmi.*
Eene Piek, . .	*Aoni.*
Eene Boog, . .	*Anit.*
Eene Pyl, . .	*Betas.*
Een Snoeimes, .	*Fena.*
Een Byl, . . .	*Faany.*
Een Mes, . .	*Beſſi.*
Eeten, . . .	*Taa.*
Drinken, . . .	*Minum euy.*
Slaapen, . . .	*Toupa.*
Kwaad, ...	*Kana leko.*
Groot, . . .	*Naaek.*
Kleen, . . .	*Kalyko.*
Wit, ...	*Mouti.*
Zwart, . . .	*Metom.*
Rood, . . .	*Taſſa.*
Geel, ...	*Oukl.*
Groen, . . .	*Mate.*
Blaauw, ...	*Itam.*

* * *

BESCHRYVING
VAN HET
EILAND
BORNEO.

BESCHRYVING
VAN HET
EILAND
BORNEO,
voor zo verre het zelve, tot nu toe, bekend is,

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

§. I.

Myn oogmerk is niet te herhaalen, 't geen VALENTYN (*a*) in zyne Beschryving van India, of SALMON, (*b*) in den *Tegenwoordigen Staat van alle Volken*, over *Borneo* en veele anderen (*c*) gezegd hebben; maar aan den Leezer mede te deelen de nieuwe ontdekkingen, welke ik gelegenheid gehad heb, te krygen, over dit Eiland, en die ik Inleiding.

(*a*) Zie het III. Deel van den Druk 1726.
(*b*) Zie het II. Deel van den Druk 1739.
(*c*) By voorbeeld de Heer PREVOT, in zyne Historische Beschryvinge der Reizen, 18. Deel. pag 150. De Abt DE LA PORTE, in den Nieuwe Reiziger, 4. Deel. pag. 86. enz.

4

ik meeſt verſchuldigd ben aan den Heer WILLEM ADRIAAN PALM, Koopman en Reſident te *Rembang*.

§. II.

Gelegenheid. Het Eiland *Borneo* ſtrekt zich, van de vier Graden Zuider- tot de agt Graaden Noorder-breedte, en van 150. tot 158. Lengte: en is dus lang 187, en breed 127 mylen. Door deszelfs ligginge, verſchilt het weinig van de luchtſtreek van Java, als alleen daar in, dat het weinig bergen heeft, en doorgaans een modderachtig ſtrand, 't geen zich, tot 12. en 15. mylen, en, op ſommige plaatzen, meer landwaards in, uitſtrekt. Edoch 't geen verder landwaards in gelegen is, zou vruchtbaar zyn, indien de Inlander, door luiheid, niet liever zich ophield, met wat Goud en Diamanten te zoeken; om daar voor, van Java, het noodig voedzel te krygen. Het middelſte gedeelte van het Eiland beſtaat in een zeer hoogen en wyd uitſtrekkenden Kristalyn-berg; alzoo genaamd, om dat 'er een meenigte Kristal aan deszelfs omtrek gevonden wordt. Aan den voet van dat gebergte, vindt men de groote bin-

binnen-zee: en uit die zee komen alle rivieren, die het Eiland alomme besproeyen. De ware Inboorlingen zyn de *Biajos*, (*d*) ook *Dajakkers* genaamd, die de binnelanden bewoonen: terwyl de Stranden bezeten worden, door een mengelmoes van *Maleyers*, *Javaanen* en *Maccassaaren*.

§. III.

Ontdekking der Europeezen.

De Nederlanders zyn, in den jaare 1608. reeds gezeten geweest, te *Landac* en *Succadana*: daar een zeker BLOEMERT, als Resident, zich toen onthield. De Portugeezen, zegt de Abt RAYNALD, in zyne *Histoire Philosophique & Politique*, I. D p. 177. hebben 'er zich reeds, omtrent het jaar 1526, willen nestelen; vereerende aan den Vorst eenige stukken fraay tapyt. Maar dees, zoo hy voorgaf, vreezende, dat de man-

---

(*d*) JACOB JANZE DE ROI, in zyne Reis van A. 1691, gedrukt in de *Aanmerkingswaardige Voyagien* in folio, by *P. van der Aa te* Leiden, noemt dezelve *Viadjes*. Deszelfs Reistogt behelst meest, het geene hem dagelyks is voorgekomen: en geeft weinig licht aan de Landbeschryving.

mannen, in het tapyt geweeven, hem verworgen zouden, wilde de vereering niet aanneemen. Deeze Landen, die, van oude tyden af den Koning van Bantam toebehoord hebben, zyn, door dien Vorst, in den jaare 1778, aan de Nederlandſche Oostindiſche Maatſchappye in eigendom geſchonken; die, haare Loge op *Pontiana*, tusſchen *Landac* en *Succadana* gelegen, heeft opgerecht. In 1706. hebben de Nederlanders reeds handel op *Banjermasſing* gedreeven, en denzelven, tot vyfmaalen toe, hervat. Doch, in den jare 1747. is 'er, de laatſte reize, post gevat: en het uitſluitend verbond met den Vorſt gemaakt, 't geen, zonder afbreekinge, tot heden toe in ſtand blyft; zynde de Vesting der Compagnie aldaar, *Tatas* genaamd. De Engelſchen zyn, eenige jaaren, gezeten geweest, op *Succadana*, tot in het jaar 1694; toen zy het in 't geheel verlaaten hebben. Op *Banjermasſing* zyn zy, van het jaar 1700. tot 1706, op verſcheide reizen, gezeeten geweest, doch, in het laatstgenoemd jaar, is haare Loge afgeloopen: en zedert hebben zy *Borneo* geheel verlaaten.

§. IV.

§. IV. Het Ryk van *Banjermassing* is wel het grootste van dit Eiland, en ook het voornaamste; door het verbond van den Vorst met de Ed. Compagnie, en door deszelfs schoone Rivier, in welke Vaartuigen van 100 voeten kunnen vlooten, die 12 tot 13 voeten diep gaan: moetende, die grooter zyn, by *Tabaniauw*, aan den mond der Rivier, blyven liggen. De thans regeerende Vorst noemt zich *Soesoehoenan Natahalam*; doch heeft de Regeering aan zynen oudsten Zoon, onder zyn toezicht, opgedraagen, met den naam van *Sulthan Sleeman Schahidullach*. Het Hof, dat, voorheen, te *Cayoe-tangie*, zyn verblyf hield, is, zedert het jaar 1771, naar *Marthapoera* opgebrooken: alwaar de *Soesoehoenan* eene groote Stad heeft aangelegd, en eene zeer breede rivier laaten graaven, in twee deelen, verdeeld: en teffens den naam van *Martapoera*, in *Boemie Kintjana*, veranderd. Strand-volkeren.

De Inwooners van die Stad worden begroot op - - - 1800 kopp.

De verdere Steden en Dorpen, in dit Ryk, gelegen, zyn de volgende:

Ca-

Deeze zyn de plaatzen, landwaard in gelegen, en het Mahomedanendom toegedaan.	*Cajoetangie*, wier inwooners men begroot op - - - - -	200 kopp.
	Tatas, of *Banjermaſſing* - -	2000 ——
	Cohien, of oud *Banjer* - - -	100 ——
	Bekrompy en *Luſong* - - -	500 ——
	Pamankée - -	100 ——
	Brambang - -	80 ——
	Moira Bahan -	50 ——
	Songie Bennar -	40 ——
	Labouang Amaas	60 ——
	Taping - - -	100 ——
	Nagara - - -	550 ——
	Benois Ampat -	90 ——
	Caljong Campang	200 ——
	Amontey - - -	520 ——
	Calona - - -	120 ——
	Manapang - -	120 ——

En deeze langs het ſtrand, om de Zuid van de Rivier, en mede door	*Molucque* - -	200 kopp.
	Tabenjouw - -	140 ——
	Blanang - - -	90 ——
	Tambangen - -	80 ——

Ma-

Mahomedanen bewoond. } *Takiesong* . . . 50 kopp.

Verder westwaards van de Rivier vindt men de volgende:

Sibangoe heeft 1000 Tjattjas.

Byadjo, of *Dajak katjiel* heeft 50 Negeryen: en ieder derzelve een onnoemelyk getal Inwooners.

Byadjoe, of *Dajak Bezaar*, heeft 734 Dorpen, welker menigte van Inwooners al even onmogelyk zyn te bepaalen.

Mandawee word bepaald op . . . . . . 200 kopp.

Buiten duizenden van *Dajakkers*.

De Regent wordt genaamd *Kjey Ingebaij Soeradi Radja*.

Sampit wordt begroot op	400	kopp.
Behalven de *Dajakkers*, onder den Regent *Kjey Ingebay Soedi Ratta.*		
Pamboang wordt gereekend, als *Sampit*	150	—
En de *Dajakkers* als boven, ſtaande dezelve onder *Radeen Jaya.*		
Cota Ringin begroot men op	600	—
Buiten de *Dajakkers*, welker getal onmogelyk is naar te gaan. De Regent noemt zich *Ratoe Cotta Ringin.*		

Dus dit Ryk van *Banjer* 8540 Mahomedanen zoude uitleveren: ongeacht de *Dajakkers*, die alleen veele duizenden uitmaaken.

DE

DE GEMEENSTE WOORDEN, IN HET BANJAREES, zyn de volgende:

'sMorgens vroeg	*Esoeg Esoeg.*
's Avonds . . .	*Bagi Hita.*
's Nachts . . .	*Malang.*
Donker . . .	*Cadap.*
Water	*Banjoe.*
Zout	*Hoedja.*
Peper	*Sahan.*
Padie, Ryst . .	*Pannée.*
Ik	*Cola.*
Gy	*Indieka.*
Gezegd . . .	*Oijour.*
Hy	*Siedien.*
Hy heeft gezegd	*Oijour Siedin.*
Digte by . . .	*Parah Parah.*
Een graf . . .	*Pasirathan.*
Een Jongetje. .	*Sie Boetoe.*
Een Meisje . .	*Sie Diang.*

En hunne leevenswys en plegtigheden zyn, omtrend, gelyk aan die der andere Mahomedaanen.

De Loge der Maatſchappye ligt aan het uiteinde van de Negery *Tatas* of *Banjermasſing*, aan de west-zyde van de Chineeſche ſpruit (doorden Inlander *Claijang* genaamd) even beneden de ſpruit, die naar oud *Banjar* (ook wel *Banjermasſiing* genaamd) loopt: en beſtaat in een vyfhoekig gepalisſadeerd Fort: aan de Rivier, of de oost-kant, met drie, en, achter aan de land-of west-zyde, met twee bolwerken voorzien.

De Handelwaaren, in het Banjareeſche vallende, beſtaan uit peper goud, doch gemeen van alloij, en meest ſtofgoud, diamanten, hand-en bindrottings, vogelnestjes, eerſte zoort, wasch, ſtroomatten, *Toedongs*, *Pedra del Porco*, *Bezoar*, draakenbloed, yzer en kaymatten.

Daar en tegen trekt dit Land weder ſterk langwerpige agaatſteenen, in zoorten, roode agaate ringen, koraalen in zoorten, Chineeſche waaren, als, onder andere, grof porcelein, ruwe en andere zyde &c. amphioen, doch ter ſluik; alzoo de Keizer 't gebruik

bruik daar van zeer ſterk verbiedt; lywaaten en kleedjes van allerhande zoorten: en verder al wat Java uitlevert.

't Gewicht is aldaar eene *Matta bourong*, doende drie derzelve een *Ula*, 6. *Ulas* een *Maas*, en 16 *Maas* een *Tikal*, of once.

Van *Cotta Ringin*, verder noordwaards aan, komt men aan het Ryk *Mattan*, op 1. gr. 15. min. Zuider Breedte: vervolge aan *Succadana*, op 0. gr. 50. min. Zuider Breedte.

Verder noordwaards vindt men de rivier van *Pontiana*, die, met veele monden, onder de Linie, in zee valt.

Deeze rivier verdeelt zich, 7. à 8. mylen boven den mond, in twee ſpruiten. De zuidelykſte tak behoort onder *Pangerang Joſep*, door de Nederlandſche Compagnie, in 1778. tot Sulthan van *Saſango* en *Pontiana* verheeven, onder den naam van *Sarief Abdulla Rachman*. Hy is een zoon van den *Panebahan* van *Mampawa*, en is

 ge-

getrouwd met, doch nu geſchieden, van de Zuſter des Konings van *Banjermasſing*, *Ratoe Sarib Anom*, bezittende hy *Pontiana*, gelegen op NB^{te}. 0. gr. 20. min. en *Sangauw* of *Sagango*, op de zuider arm der rivier, gelegen op 0. gr. 10. min. NB^{te}. Zyn Ryk ſtrekt zich verre binnen lands uit. By 't aanweezen van den Heer PALM, kwam 'er een zyner onderhoorigen, de Koning van *Gascaro*, wel honderd mylen landwaards gelegen: in welk land eenige Pilaaren gevonden worden, drie voet hoog en drie voet breed, met Europeeſche Karacters beſchreeven, waar van men de figuren nog verwagt. De rivier heeft, aan den mond, 12. voeten; by ſpring, 16. voeten waters, zoo dat de Barquen en Chialoupen gemakkelyk, voor Compagnies Loge, kunnen aankomen.

By *Pontiana*, heeft men 12. uuren tyds noodig, van den mond der rivier tot aan de Loge.

Pontiana en *Saſango* geeven goud, tot 20. ropyen 't reaal, wasch tot 20. Rds. 't Picol; vogelnestjes, paarlen, ſago, diamanten, tin en yzer. Daar en

en tegen zyn 'er allerlei leevensmiddelen en lywaaten getrokken, doch voornamentlyk ryst, waar van de *Coijang* van 4500 ℔. voor 4. Realen gewichts aan goud verkocht wordt. En het zout, tot 25. Spaansche Reaalen *Cooijang*. De Thermometer blyft 'er van 82. tot 94. graden: en de regens en nevels zyn 'er in de regen mousson, menigvuldig.

Landak is gelegen op den noorder tak der rivier van *Pontiana*, omtrend 17. mylen opwaards, op 0. gr. 35. min. NBte.

In den jaare 1608, heeft hier, reeds, een Resident van de Maatschappye gelegen. Nu onlangs, in 1778, is het weder onder derzelver gehoorzaamheid gekomen. Zy heeft 'er, tot Regent, benoemd den *Pangerang Saidja mata*.

De koopman PALM, had gelegenheid, op zyne reize naar *Landak*, in de maand July 1779, de *Biajoos* of *Dajakkers* volkomen naar te speuren, en zelfs de goud en diamant mynen te bezichtigen: hebbende hy ook het geluk gehad, op zyne

te rug reize, de zoo verlangde groote zoort van Orang Oetang te vangen. Ik laat hier zyn Journaal gedeeltelyk volgen.

Ao. 1779. RELAAS van het voorgevallene, geduurende de Reize van den Heer PALM, naar *Landak*.

Den 7. July des namiddags om 5 uuren vertrokken wy, nevens de Tommogongs, *Mankoe Boemie* en *Boesoe*, die, als zendelingen van den Prins van *Landak* herwaards waren gezonden, met agt lange Praauwen of Joukons, naar *Landak*; neemende tot gezelschap mede den Zoon van Sulthan *Sarief*, met naame *Pangerang Cassim*: en, na dat wy, om 6. uuren, de Rivier *Panhawan*, en, kort daarna, *Poelo Anjoet* (zynde een Eiland in 't midden der Rivier liggende, en omtrend een quart myl in zyn omtrek groot) beide ter rechter zyde, voor by waren, maakten wy, ten 9 uuren, onze vaar-

vaartuigjes in 't bosch vast, om aldaar den dag aftewachten.

Den 8 — Met den dag onze reize vervorderende, pasſeerden wy, om 7. uuren *Qualla Tambanga* (zynde een Rivier, die, voor by *Trap*, naar *Mampauwa* loopt) ter linker zyde. Voorts zagen wy, dien dag, niets anders, dan ontoegangkelyke bosſchen en wildernisſen, zoo wel als

Den 9 — Wanneer wy, op den middag, *Salat Madure*, en, kort daarna, *Qualla Jeloe*, ter rechter zyde, voor by trokken.

Den 10. — Niets dan wildernisſen nog ziende, pasſeerden wy, om 9. uuren *Qualla Janouang*, en, een uur daar na, *Qualla Sanga*, beiden ter linker zyde.

Den 11. — Nog niets anders, dan wildernisſen voor by vaarende, kwamen wy echter op

Den 12. — Met het aanbreeken van

den dageraad, aan de zoogenaamde *Landangs*, of Tuinen, waar, hier en daar, een huisje van de wilde *Biadjoos* ſtoond. Wy gingen in eenige derzelven, alwaar, zoo wel de Mannen als Vrouwen, enkel met een kleedje, van omtrent een hand breed, voor haar ſchaamelheid, liepen, zynde voor het overige geheel naakt: zelfs de Vrouwen niet eens haaren boezem bedekkende. Zy booden ons meest alle een handje vol ryſt aan, waar voor wy hun bedankten, en, met eenigen ſterken drank en hollandſche tabak, beſchonken; waar van zy ongemeene liefhebbers ſcheene, te zyn. Om 7 uuren 's avonds kwamen wy aan de oude Negery, genaamd *Jeryie* (van waar de *Pangerang* zedert twee jaaren is verhuisd) en wy verbleeven aldaar, dien nacht.

Den 13. — 's Morgens om 7 uuren vertrokken wy, van de oude Negery: voeren, om 9. uuren, de zoo genaamde Chineeſche Cam-

Campong voor by, en kwamen, om half tien uuren, by een ſteenen rif, dat over de gansche Rivier zich uitſpreidt, en voor niemand, zelfs niet met kleine Jonkens, bevaarbaar is, door de zwaare watervallen en klippen, welke men hier bejegent.

Hier werden, aan alle de vaartuigen, drie en vier touwen, van wilde rottings gevlochten, gebonden, waar mede men ons, door de klippen, naar boven haalde. Om 12. uuren kwamen wy aan de woning van den Prins, alwaar wy, onder 't Salut van eenige Kanonſchooten, en 't ſpeelen op *Gambelans*, wierden ontfangen: en, na het nuttigen van een kopje Thee, wierd ons allernaast zyn huis, een verblyfplaats aangeweezen; werwaards ons de Prins zelf begeleide.

De woning van den Prins is gelegen op eenen berg, 118. trappen hoog, op een uitſteeken-

kenden hoek, waar, ter rechter zyde, een rivier, die naar *Mampouwa* loopt, en ter linker zyde mede eene rivier, die in 't *Klakkatte* uitkomt, voorby ſtroomen: zynde beide deze rivieren mede vol van groote klippen, welke dezelve, voor groote Jonkens, onbevaarbaar maaken. Aan den overkant van deze rivier ligt, op iederen hoek, een berg; zoo dat geene Mogendheid in de Waereld in ſtaat is, hem hier uit te haalen. Ook bevinden zich, op 's Prinſen Battery, buiten eenige kleine metaalen Stukjes, twee agtponders yzeren Canons: zynde 't eene, met het Amſterdamsch Compagnies Wapen, en 't andere, met het Deenſche, voorzien. Doch hoe zy die boven op de berg hebben gekreegen, kunnen wy onmogelyk begrypen, van wegens, de aanmerkenswaardige ſteilte.

De Kleeding der *Landakkers* is even gelyk, met die der Maley-

leyers. Dan hunne Vrouwen, ja zelfs die van den Pangerang *Sitja Nata*, gaan alle, tot onder den navel toe bloot; draagende echter een ordentelyk Kleedje, om hun midden.

Den 14. — gingen wy, verzeld van den Prins van *Landak*, de Goud- en Diamant-mynen bezichtigen: en lieten, in onze tegenwoordigheid, het Goud uit den aardbodem haalen.

Dus verre het Verhaal van den Heer PALM.

Verder Noordwaards, het Strand volgende, vindt men *Mampauwa*, ſtaande onder den Panombahan *Moeſanoel Madrie*. Edoch die heeft de Regeering overgegeeven aan zynen Zoon *Guſty Maas*, die nog vier Broeders heeft. En de Onderdaanen van elk deezer, maaken tusſchen de 1000 à 2000 *Tjattjars* uit.

Sam-

Sambas, onder een Sulthan, wiens naam my onbekend is.

Klakka, onder *Pangerang Kaya*.

Mokka, onder *Pangerang Diepa*.

De menigte van Inwooners dezer drie laatste plaatzen is nog niet gebleeken. Men zegt, in het algemeen, dat derzelver getal niet groot zoude zyn, buiten de Dajakkers of Bergvolkeren. In dit Ryk vallen Goud en Diamanten; maar in zoo eene menigte niet, als in dat van *Banjer*: ook Rottings, Wasch, &c. De Waaren, aldaar getrokken, zyn allerhande Javaansche Producten en Lywaaten, in zoort. Doch het is thans niet raadzaam, op die plaatzen, te handelen; alzoo verscheidene onvergenoegde Vorsten, als *Radjie Hadjie*, een Riouwsch Prins, *Pangerang Oesoep*, een Palembangsch Prins, en anderen meer, zich aldaar onthouden; en meest van den Zeeroof leeven.

Van *Mokka* tot *Borneo* zyn nog eene menigte van Negeryen, waar van de naamen onbekend zyn: en die door Heidenen bewoond worden.

Bor-

Borneo is het Noordelykſte Koningryk van dit Eiland; en het ſtaat onder eenen Sulthan, die 'er zyn Hof houdt; en, onder wien, nog ſtaan de kleine Vorsten van *Mokka*, *Seribas*, *Klakka*, en *Palo*.

Op deeze plaats wordt een voordeeliger Handel gedreeven. De Producten zyn Paerlen, Vogelnestjes, Wasch, Slaaven, Ryſt en Kampher. De Borneoſche Kampher is de allerbeste, en daarop volgt de Sumatraſche van Baros, welke beide, als een zuivere Gom, uit eenen, tot noch toe onbekenden, boom tyfert. Van de Borneoſche wordt, jaarlyks, omtrent 35 Picols van 125. ponden, tot 3200. Ryksdaalders, verkocht: en, van de Sumatraſche 20 Picols tot 2200. Ryksdaalders. Doch de Japanſche, die uit de Bladen van een zoort van Laurierboom gekookt wordt, geldt niet meer, dan 50. Rds. het Picol. (*e*)
De

(*e*) De Heer RAYNA, reeds aangehaald, vergiſt zich omtrent de Kampher: want hy zegt, in het I. Deel p, 236. dat dezelve uit hout gekookt wordt, en dat het pond agt honderd Livres kost; dat zoude zyn 166 Rds. en dus het Picol Rds. 20750; 't geen ongerymd is.

De koopwaaren, aldaar getrokken, zyn Tin, Lywaaten in zoort, en Javaasche Producten, uitgezonderd Ryst.

De Sulthan van *Borneo* is vry prachtiger, en meer gevreesd, onder zyn Volk, dan die van *Banjer*: maar ook getrouwer aan zyn woord en zyne vrindschap, volgens het getuigenis van eenige Engelschen, die 'er, met kleene Scheepen, weinige Lywaaten, voor Peper, verruilen.

Tusschen *Borneo* en *Tidor* liggen

Balangan, dat onder eenen Prins van dien naam staat; en wat verder.

Barouw, alwaar een Sulthan regeert.

De hier vallende Waaren zyn Vogelnestjes, Tripangs, Wasch en Karret. Die hier getrokken worden, zyn Javaasche Producten in zoort, en grove Lywaaten. Hier na volgt

Dannuar, 't geen onder een *Dato* staat, die *Beginda* genaamd is; en verder

Sa-

Samoeantee, onder *Dato Tommongong*: van daar komt men op

Cotee, daar een Sulthan regeert, onder den naam van *Adjie Oemoet*.

Ook liggen 'er, tusschen deeze twee laatste plaatzen, nog veele dorpen, waar van de naamen onbekend zyn. De waaren, zoo wel die hier vallen, als die 'er getrokken zyn, zyn de zelfde, als die van *Borneo*. Hier van dan komt men op

Apparkarrang, staande onder Sulthan *Thoea*; en van daar eindelyk op

Passier, 't geen het laatste Koningryk is: en thans onder de regeering staat van Sulthan *Annom*.

De Handelwaaren, die hier vallen, bestaan in Goud, Vogelnestjes, Wasch en Bindrotting. Daar en tegen zyn hier getrokken allerhande Javaasche Producten, in zoorten.

De inwooners van *Passier* zyn zeer weinig in getal; dewyl ze niet in staat zyn, de *Boegineezen*, (die zich meester van de rivier, en dus van den handel gemaakt hebben) uit hun land te weeren. Deeze *Boegineezen* zyn thans zonder Hoofd: zynde het zelve, met na-

me, *Adoe*, naar *Poelo Laut* vertrokken, met zynen aanhang, daar hy zich schynt te nestelen. Van hier komt men, verder Zuid-Westwaards aan, op *Simpanahan*, onder *Pangerang Prabo* staande. Hier valt niets, dan weinige Vogelnestjes en Stroomatjes: en hier is niets getrokken, dan leevens-middelen. De inwooners zyn weinige. Van hier tot den hoek van *Salatang*, behoort alles onder den Koning van *Banjermassing*, zoo wel als de groote en kleine *Poelo-Lauts*.

§. V.

Het Land van *Borneo* heeft, inwendig, zoo 't schynt, geen ryken; maar de Bergvolkeren komen, met hunne producten of negotie, naar de naastbygelegen stranden, ter markt.

BIADJOOS,
OF
DAJAKKEN.

Biadjoos. 1. Deeze *Biadjoos*, die eene groote streek lands, bewesten de Banjersche rivier, en binnen lands bewoonen, zyn zeer

zeer ryzig van geſtalte en welgemaakt. Hunne vrouwen, welke zy nooit naar *Banjer* medevoeren, zegt men, dat ſchoon en blank zyn. De mannen beſchilderen zich met allerhande figuuren, by de heidenſche natien van dien oord, en om den Oost van Indië, gebruikelyk. Zy komen, te *Banjer*, Goud, Bindrottings en Ryst verkoopen; waar tegen zy weder medeneemen eenige Chinceſche grove kommen en pierings, koperen en aarden waterpotten, of *tampayangs*, waar op de figuuren, by hun in achting, als Draaken, Slangen, &c. van buiten te zien zyn. De lywaaten, by hun in ſleet, zyn *Karrikams*, groote roode *Sourats*, *Moeris* bruin en blaauw, katoene *Patholen*, Balyſche kleedjes, Chineesch en Javaasch linnen, en wat glazen koraalen.

2. By het verloſſen hunner vrouwen, ſpeelt de man voor vroedvrouw, zonder dat men 'er andere ceremonien waarneemt, dan dat een zeker bezweerder, genaamd *Balian*, onder het zingen en het ſlaan op een *Gindang*, der kraamvrouw eenige medicyn toereikt. Geboorte.

3. Als een Jongman eenige neiginge voelt voor een meisje, zend hy een Trouwen.

 vrouws-

vrouwsperſoon derwaards, om de dochter, van haare ouders, te verzoeken. Edoch geene vrouw of jonge dochter zal hem toegang vergunnen, indien hy niet eerst iemand den kop afgeſlagen, en daar door blyken van dapperheid gegeeven hebbe. Als de toeſtemming verleend is, brengt de vryer, in perſoon, een ſlaaf of ſlavin, twee kleedjes en een waterpot, op welken de figuuren, by hun in achting, geteekend ſtaan, tot een geſchenk aan zyne aanſtaande bruid. De bruiloftsdag verſcheenen zynde, richten beide, bruid en bruidegom, ieder afzonderlyk, een feestmaal, ten hunnen huize, aan: na welk feest de bruidegom, in ſtatie, naar het huis van de bruid, wordt wedergebragt; alwaar hy, aan de deur, een der vrienden vindt, die hem, met het bloed van een geſlagten haan, beſtrykt: zynde de bruid met dat van een geſlagt hoen beſtreeken. Zy geeven malkanderen, daar op, de bebloede handen: maar wanneer zich het bloed, te verre, verſpreidt, houden zy het voor een kwaad voorteeken. Waar na de nieuwgetrouwden by den anderen blyven; en deze plegtigheid, met een ander feestmaal, beſloten wordt.

4. Als

4. Als een man zyne vrouw, door den dood, verlooren heeft, kan hy ook niet hertrouwen, of hy moet, vooraf, iemand van eene andere natie het hoofd hebben afgeslagen; om daar mede te kennen te geeven, dat hy den dood van zyn overleedene vrouw gewroken heeft. Sterfgevallen.

Het lyk wordt in eene kist gelegd, en zoo lang in huis bewaard, tot dat de zoon, vader, man of naaste bloedverwant eenen slaaf gekocht heeft; (het welk menigmaalen wel een jaar aanloopt) welke slaaf dan, op den dag, wanneer het dood lighaam verbrand zal worden, moet onthoofd worden, om den overleedenen, als een slaaf, in de andere waereld, te dienen: gelyk dat ook, aan dien ongelukkigen diensteling, zeer scherp wordt aanbevoolen, eer men hem slagt. De asche van het verbrand lyk wordt vervolgens in een waterpot (hier vooren beschreeven) bewaard: en die pot wordt dan, nevens het hoofd van den omgebragten slaaf, in een klein opzettelyk daar toe vervaardigd huisje, of eene tombe, als in eene begraafplaatze, bygezet. Begravenissen.

Huizen.

5. Zy woonen, gansche familien met hunne slaaven, zomtyds tot 100. persoonen, in een huis. Hunne wooningen, die van planken zyn, hebben geene vensters, noch vertrekken; niets anders, dan een klein hokje, 't geen, tot eene slaapplaats, afgeschooten is. Zy branden weinig of geen licht, zich vergenoegende met eenen Dammer te ontsteeken; die hun, niet langer dan tot 8. uuren, 's avonds verlicht.

Godsdienst.

6. Zy zyn gansch niet ontbloot van de kennisse van een Opperwezen, 't geen zy, onder den naam van *Dewatta*, aanbidden: en die, naar hunne gedachten, niet alleen, hier boven woont; maar van wien zy ook gelooven, dat hy de waereld heeft geschaapen, en de zelve nog bestiert en onderhoudt. Waarom zy, van deezen *Dewatta*, ook hun geluk en voorspoed afsmeeken.

Jagt op Menschen-koppen.

7. Als iemand op de jagt wil gaan, om een kop of koppen te zoeken, geeft hy daar van kennis aan zyne vrienden en maagen, die zich met hem daar over beraadslaagen, en hem, in persoon, met hun-

hunne verpandelingen en ſlaaven, vergezelſchappen, en dus naar de rivier van *Banjer*, in ſtilte, afzakken. Daar gekomen zynde, loeren zy gemeenlyk op een klein visſchers bootje; het geen zy dan, by nachte, overvallen, of, ook wel by dag, weeten te verrasſen: wanneer doorgaans een of twee van die ongelukkige Banjareezen het ſlagt-offer hunner moordlust worden. Als een *Dajakker* een kop geveld heeft, en dien thuis brengt, verheugt zich de ganſche negery daar over; en elk toont, het zy man of vrouw, oud of jong, zyne vreugde, voor dien gevelden kop. Aan het huis gekomen zynde, wordt hy, die den kop heeft veröverd, van een ieder beſchonken. Dan wordt 'er gedanst, doch, alvoorens, worden 'er Gommen (*), in eene lange rye, voor het huis, op den weg, geplaatst; daar de overwinnaar, met den kop in zyne hand, langs voort moet gaan: wordende hy, door alle de daar zich bevindende vrouwen, al dansſende, ingewacht. Aan de deur genaderd zynde, vindt hy, aan het einde van de gommen, een kusſen

(*) Gom is een koper ſpeeltuig.

ſen geplaatst, daar hy op gaat zitten; wanneer hem de kop, door de vrouwen, wordt afgenomen. En dan wordt 'er gegeeten, en de afgeſlagen kop, met eeten, in den mond gewreeven, en drank daar in gegooten; en dus boven aan den zolder opgehangen.

Bygeloovige voorbereidzelen tot hunne tochten.

8. Wanneer zy zich op reize zullen begeeven, of een tocht onderneemen, om de Banjerſche koppen te gaan zoeken: roepen zy vooraf de kuikendieven, met gezangen en het ſtrooien van ryst, op den grond; zoo lang, tot dat 'er een voor den dag komt: het welk veeltyds 2 of 3 dagen aanloopt, eer zy 'er een zien opdagen. Als deeze vogel nu rondom hen heenen zweeft, en zich, in de lucht opvliegende, verliest; of wel naar dien kant heenen trekt, daar zy naar toe willen; dan is het een gelukkig voorteeken; en de reis wordt, met een goede hoop, ondernomen. Doch als deeze vogel, een anderen weg, heenen vliegt, ſtaaken zy hun voorneemen, en zien van de reize af, tot op eene andere gelegenheid.

Regeeringsvorm.

9. De *Biadjoos* hebben byna geenen Regeeringsvorm: veel minder eenige ge-

geſchreevene wetten: maar het wraakoeffenen wordt, by hen, zeer ſtiptelyk waargenomen. Iemand van diefſtal beſchuldigd zynde, zonder dat het, met genoegzaame getuigen, kan beweezen worden, wordt geroepen, voor de Oudſten: die den beſchuldigden dan, zoo wel als den aanklager, onder handen neemen: zettende een pot, waar in zy water en asch doen; en waar op zy dan een ſtukje hout, en op dat hout twee koperen pitjes leggen, dwars over den pot heenen. Dit gedaan zynde, doen zy de beide partyen zweeren: waar na zy het ſtokje omkeeren, zoo dat de pitjes in 't water vallen. Vervolgens doen zy den aanklager en beklaagden, ieder naar een van die pitjes, zoeken, tot dat zy 'er ieder een gevonden hebben. Wiens pitje dan, door de asch, wat geſchuurd of blank geworden is, die wordt geöordeeld, eene rechtvaerdige zaak te hebben, en hy wint het Proces.

10. Als een getrouwde vrouw overſpel begaat, en de man daar agter komt, zal hy den echtbreeker niet aanranden: neen! hy zoekt een, twee of drie van deszelfs ſlaaven te vermoorden: en dan is daar mede die ſchande geboet. Doch Overſpel.

de vrouw wordt, meest met woorden, en ook wel eens met ſlagen, gekastyd. Maar wanneer de man zich van zyne vrouw wil laaten ſcheiden, behoudt hy haare kleederen en cieraaden: en hy doet haar nog, daar en boven, eene boete van 20, 25 of 30 Spaanſche Realen aan hem betaalen: en dan mogen zy beide weder trouwen: zynde de veelwyvery by hun onbekend.

Zyn den Sulthan van Banjer onderdaanig.

11. Aan den Sulthan van *Banjer*, dien zy voor hunnen vorst erkennen, betaalen zy jaarlyks eene geringe ſchatting, van 20 Realen zwaarte, aan ſtofgoud.

Eenige Woorden in 't Biadjoos.

12. Om eenig denkbeeld van hunne byzondere taale te geeven, laaten wy hier deeze woorden volgen.

Koeman, . . .	Eeten.
Betiro, ...	Slaapen.
Bangoen, . . .	Waaken.
Mananjong, . .	Gaan.
Mambiſſe, . . .	Vaaren.
Apun, ...	Vader.
Judo,.	Moeder.
Tattong,. . . .	Overgrootvader.
Baadjang, . . .	Een Hartebeest.

Ba-

Baboey, ...	Een Varken.
Krewou, ...	Een Buffel.
Laauk, ...	Een Vis.
Dannom, . . .	Water.
Apoey, ...	Vuur.
Behas, ...	Ryst.
Parey, ...	Padie (*).
Horay;	Goeden dag.
Horangkoot, . . .	Morgen ochtend.
Havilo, ...	Goeden avond.
Hiro, ...	's Middags.
Matee, ...	Dood.

13. De Heer PALM zegt, dat hy, in zyne reize na *Landak*, aan eene wooning der Biadjoos kwam, waar wel honderd te zaamen, in een huis, logeerden. Deeze menſchen ſtonden alle rondom, om hem te bezichtigen, als hebbende nooit blanken gezien. Hunne wooning was met kleine vertrekken voorzien, hangende, meest voor alle de deurtjes, een menſchenhoofd: ja zy vonden 'er zelfs onder, die nog geen vier dagen oud waren, en waar de zappen nog aanhoudendlyk uitliepen: 't geen zulken onverdraagelyken ſtank en akelig

Hunne morſigheid.

(*) Padie is Ryst in de bolſter.

lig gezicht uitleverde, dat onze reizigers schielyk weder te rug keerden. In een der huizen van de *Biadjoos*, aan den wal stappende, zagen zy de stukken van een kaaiman, op de *lanteezen*, of latten, te droogen leggen, het geen die menschen voor eene groote lekkerny houden; gelyk ook het vet van dit dier, 't geen zy, in bamboezen, zonder eenig zout, bewaaren. Het gaf zulken walgelyken stank, dat zy meenden flaauw te worden, en daarom, ten eersten, vertrokken.

§. VI.

Dieren. Orang Oetang.

In de beschryving der dieren, komt de *Orang Oetang* voor alle anderen. In Oost-Indie valt dezelve, alleen op het Eiland *Borneo*: de kleine zoort is, door den Heer VOSMAER, volmaakt beschreeven en afgebeeld in 1778. zynde volgens hem de *Satyrus* van LINNÆUS, en (*a*) de *Orang*

(*a*) De eerste van die zoort, die bekend is, kwam uit *Congo*; dezelve was zoo groot als een kind van drie jaren. Hy is door TULP beschreeven, na dat hy aan den Prins van Orange FREDERIK HENDRIK; was prezent gedaan. Zie *Historische Beschryving der Reizen*, in 4to. VII. de

Orang Oetang van EDWARDS. Deeze kleine zoort vindt men, op *Banjermasſing*, zomtyds, dog meer op *Manpauwa* en *Landak*. Ik heb 'er, geduurende myn verblyf in India, wel vyftig gezien, maar nooit boven de 2½ voet langs. Die in het Kabinet van het *Bataviaasch Genootſchap*, in geraamte, ſtaat opgezet, is lang 2 voet en 4 duimen. De grootere zoort, die door den Heer DE BUFFON, naar verſcheide auteuren, van de grootte van een Mensch, beſchreeven is, heeft men, zedert langen tyd, voor eene harsſenſchim gehouden. En misſchien was dit nog lang een raadzel gebleeven, indien de Koopman en Reſident van *Rembang* PALM, in zyne te rug reize van *Landak* naar *Pontiana*, dezelve niet had

de Deel. pag. 168. alwaar de zelve ook *Quojon Morro*, *Mandrel*, en ook *Boggo* genaamd is. Even bevoorens ſpreekt de auteur van twee dieren, die in *Congo* vallen, en alleen in groote verſchillen. Het kleinſte wordt *Enjokko*, ook *Pigmee*, en *Pongo dooder* genaamd. Het grootſte, dat *Chiampanzee* en *Pongo* genaamt wordt, was twee voeten vier duimen hoog, en werd, in 1738. te *Congo* gevangen. De figuur daar van is als van een mensch: en dus is het niet onwaarſchynlyk, dat het de *Chiampanzee* is, die in 1744. te Parys te zien was; en die door den Heer *Voltaire*, in zyne *Melanges de Litterature*, beſchreeven is, onder den naam van le *Maure Blans* of *Albina* van *Loango*, een witte Neger was.

had geſchooten, en, in *liquor*, naar *Batavia* overgevoerd, van waar dezelve, door het *Bataviaasch Genootſchap*, aanſtonds aan den Heer A. VOSMAER, voor het kabinet van zyne Doorluchtige Hoogheid, naar Nederland is gezonden. De Heer PALM ſchreef my, in deezer voegen:

„ Hier mede bekoomt Uw Edele, „ tegen alle verwachtinge, (alzoo ik, „ voor lang, meer dan honderd du- „ katen aan de Borneoërs en Banja- „ reezen geboden had, voor een O- „ *rang Oetang* van 4 à 5 voeten) ee- „ nen, die ik, des morgens omtrend „ 8 uuren in 't viſier kreeg. Lang heb- „ ben wy bezig geweest, met aller- „ hande middelen uit te denken, om, „ in de diepſte wildernis, omtrend „ halver wegen *Landak*, dit verſchrik- „ kelyk gedierte leevendig te vangen. „ Zelfs hebben wy, dien dag, om „ geen eeten gedacht, om hem maar „ bezet te houden: teffens zorge draa- „ gende, dat wy, van hem niet, geraakt „ wierden; terwyl hy, onophoudelyk, „ zwaare ſtukken hout en groene „ takken afbrak, en ons daar mede

„ ſmeet.

„ ſmeet. Dit ſpel duurde tot in den „ achtermiddag, om 4 uuren; wanneer „ wy beſlooten, om hem den kogel te „ geeven: 't geen ook my, zoo wel „ gelukte, en beter, dan ik nog im- „ mer naar een ſchyf geſchooten heb: „ want de kogel ging juist in de zyde „ en in het bovenlyf, en dus is het „ dier weinig geſchonden. Wy brag- „ ten hem nog leevendig in de praauw, „ bonden hem, aan de ſtylen van de „ kaaimatten, die ons tot eene tent „ dienden: alwaar hy, in den morgen- „ ſtond, aan zyne bekomene wonde, „ overleed. Geheel *Pontiana* liep my- „ ne barcq af, toen wy, met dit ge- „ drogt, aankwamen, om het zelve „ te zien. Dan ik heb my genood- „ zaakt gevonden, hem te openen, en „ het ingewand 'er uit te neemen. Hy „ is, van den hiel tot de heupe, „ lang 21, van de heup tot de ſchouder „ 21, en van de ſchouder tot de kruin „ van het hooſd 7 of ſaamen 49 dui- „ men. De dikte van den buik is 49½ „ duim, en die der armen, boven den „ elleboog, 15½ duim."

Op *Batavia* was dezelve wat inge-krompen, door de ſterkte van den Arak:

Arak: de Heer van WURMB, zal 'er in dit Deel iets nader van beschryven. Men vindt ook, op *Borneo*, veele zoorten van Aapen; waar onder een, *Cabau* genaamd, rood van kleur, met eene lange lel, als een kalkoen, aan de neus, dien hy vast houdt, als hy, van den eenen boom naar den anderen, springen zal.

Vreemde Aapen.

§. VII.

Planten.

Men heeft 'er, tot heden toe, geene zonderlinge planten ontdekt.

§. VIII.

Diamant-mynen.

By het bearbeiden der Diamantmynen, is veele oplettenheid van nooden, om de plaats eerst uit te zoeken, daar men graaven wil. Men kan die kennen, aan zekere keiselsteentjes, die, op de oppervlakte van den grond, gevonden worden, en gewoonlyk zwart zyn: en verder aan de geele steenachtigheid van de aarde. Doch, om noch zekerer, hier in, te werk te gaan, gebruikt men de Bergvolkeren, daar om streeks woonachtig, welke zy *Malem* noemen;

en

en verzoeken die, hun eene goede plaatze aan te wyzen: voorgeevende, dat die menſchen de weerſchyn, of de ſtraalen der Diamanten, op zekere tyden, kunnen zien uit den grond opgaan; als om vier uuren des morgens, om twaalf uuren des middags, en om vier uuren des namiddags: die hun dan, zonder de minſte voorbetaalinge, zulke eene plaats aanwyzen; wanneer zy aldaar een gat graaven, van omtrend eene roede in het vierkant, met yzeren vierkantige pennen. Want een ſchop, of houweel kan, in dien ſteenachtigen grond, niet gebruikt worden. De aarde daar mede losgemaakt zynde, neemen zy die, met *Tangoks* of manden daar uit, en ſtapelen die op eenen hoop; wanneer weer anderen, in een gemaakte waterpoel zittende, den uitgegravenen grond, eerst met grove, en dan weder met fyner zeeften doorziften, en het overgeblevene zand, in eene houten wan, met dat water, waar in zy zitten zuiveren, en voor het laatſt nazien: en, niets vindende, worden de grond en de ſteenen op zyde geworpen. Doch vinden zy wat, zoo zyn er die, van des *Soeſoehoenangs* wegen, of van hem,

 die

die zoo een ſtuk lands gepacht heeft, oppasſen, om die ſteenen te verzaamelen. Straks worden die by een geworpen, en de mynwerkers worden, tegen eenen middelmatigen prys, betaald, met uitſluiting van die ſteenen, welke boven de vyf carraat weegen; dewelke onmiddelyk aan den Keizer moeten overgeleverd worden. Edoch die order is voor de onnoozelen, alzoo zy gemakkelyk kunnen ingeſlikt, en dus zeer veilig bewaard worden.

De Mynen gaan, in de loodlyn, naar beneden, zomtyds wel tot 10. vademen diepte; wanneer de kanten, met takkebosſen en dwarshouten, geſtut worden, voor het inſtorten: 't geen echter, in weerwil van deze voorzorg wel gebeurd, voor al by zwaar onweer; zoo dat het hun aan kundigheid; ter uitvinding van de noodige middelen, om deeze en andere zwaarigheden voor te komen, ontbreekt: gelyk ze ook niet in ſtaat zyn, wanneer het zwaar regend, in de mynen te arbeiden, door den grooten toevloed van water, het welk zy, in den droogen tyd, wederom uitloozende, door eene fyne zeef laaten

ten loopen: alzoo, daar in, ook ſtofgoud gevonden wordt. Behalven deze Mynen, die in het gebergte gevonden worden, en door den Heer PALM dikwerf beoogt zyn, vindt men 'er nog, aan den kant van zommige rivieren, daar men den grond van ophaalt en zuivert, en dus dat Edelgeſteente zoekt. Doch die het gezien heeft, zal zich niet verwonderen, dat hetzelve zoo duur is, alzoo tien of twaalf mannen wel eene maand lang kunnen graaven, eer ze voor 20. ſpaanſche realen, aan geſteente, vinden.

De voornaamſte Diamant-mynen vindt men op *Ambauwaug* boven *Molucco*, in het *Banjermasſingſche*, en by *Landak*, en *Pontiana*.

Goud-Mynen.

In het *Banjermasſingſche* vindt men het Goud, op de diepte van drie vademen; en, te *Kirſan* op *Doekoe*, is de ader van eenen rooden mergel. Doch, op *Landak*, is de Myn omtrent tien vademen diep: en men moet zoo lang graaven, tot dat men eene korst vindt, veel gelykenis hebbende met eenen Rotten boom: want zoo lang zy deezen ader, het Dekzel der Myne genoemd, niet vinden, kunnen zy geen Goud krygen.

Deeze korst loopt door de ganſche myn heen: en onder dezelve vindt men het Goud, in een roode aarde; welke, door het water, geſcheiden en gezuiverd wordt, tot dat alleen het Stof-goud zuiver overblyft.

Hier by vindt men ook *Maas Ourong*, zynde een zoort van metaal, hier Staal-of ook wel ſtarre-ſteenen genaamd, die tot knoopjes geſleepen worden. Ook vindt men er Kriſtal, doch zeer weinig.

Eindelyk vindt men, op het Eiland *Crimata*, by *Succadana*, Yzer, zoo wel als Tin-ertz; doch het welk niet ryk genoeg is, om het arbeidsloon goed te maaken.

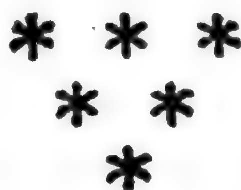

LYST

LYST DER GEESTELYKE EN WAERELDLYKE KEIZERS VAN JAPAN:

ZYNDE EEN VERVOLG OP DE BESCHRYVING VAN DEN HEER E. KÆMPHER.

Uitgegeeven ten Jaare 1733.

De *Geestelyke Keizers*, onder den Titel van *Dario*, *Tenno* of *Mikado*. De laatste, daar KÆMPHER van spreekt, bladz. 141. was

De			Japansche Jaaren.	Jaaren na Christus.
114	VIGASI-TAMANO-IN	Reg:	2347	1687.
115	NAKANO-MIKADONO-IN	—	2369	1709.
116	SAKOERA-MATINO-IN	—	2395	1735.
117	MOMO-ZOMO-IN	—	2407	1747.
118	ZINTO-JOZIO,	—	2422	1762.
119	KINSEO-QUOTEY,	—	2430	1770.

Deeze honderd- en negentiende is nog in leeven, volgens de laatste berichten.

4

De *Waereldlyke Keizers. Cubo Sama* is de laatste, daar KÆMPHER van gewaagt, p. 143.

36	TSAINA-JOSI-KOO,	regeerde	2340	1680.
37	JENOB-KOO,	——	2369	1709.
38	JET-SOEKOE-KOO,	——	2373	1713.
39	JOSI-MOENE-KOO,	——	2376	1716.
40	JESI-GOE-KOO,	——	2405	1745.
41	JEVAL-KOO,	——	2422	1762.

Deeze een- en- veertigste leeft nog, volgens de jongste tydingen.

De Engelsche Algemeene Historie, waar van het IX. Deels Eerste Stuk, in de Hollandsche spraak, ten jaare 1777. het licht zag, heeft ook de Opvolgings-lyst niet verder kunnen brengen, dan de Heer KÆMPHER die gebragt had: noemende zy den laatsten, of 114den Geestelyken Keizer KINSIN, of KINSEOKWO, welke benaaming magtig veel verschilt van VIGASI-TAMANO-IN, bladz: 221.

Met de Waereldlyke Keizers eindigen ook de Engelsche Historieschryvers, volgens hunnen Autheur, in *Tsinajos* of *Tsina Josiko*, bladz: 236. Dit kort Bericht is derhalven van eenig aanbelang, om dat men geene uitvoerigere berichten bekomen kan. Mogelyk zal echter het Genootschap nog wel het een en ander ontdekken, 't geen, in die bekrompenheid, nochtans iets meer zal opleveren, dan eene enkele lyst van Geestelyke en Waereldlyke Keizers: om dus, min of meer, de afgebrokene Historie van Japan, Chronyksgewyze, aantevullen.

De

DE

BELEMMERINGEN,

TREURGEZANG,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

Waar ik my keer, helaas! waar ik myne oogen wende,
'T is alles nare ellende:
Vernuft en Kunst, ja zelf de schoone Poësy,
'T raakt alles in de ly.
De Vryheid bukt en kruipt voor duizend aartstyrannen:
Het Recht wordt uitgebannen:
Men sleept de Deugd, geboeid aan de edle Wetenschap,
En zweept haar, stap by stap.
Die twee Gezusters, zoo verknocht in haar belangen,
Gaan met bekreeten wangen:
Zy gaan, beangstigd, en in aklig rouwgewaad,
Belaên met hoon en smaad.
Wat deert u, Schoone? 'k ben ontzet door uwe traanen,
Ik zie die oogen taanen,
Die heldre zonnen, zoo vol vuurs, zoo sterk van licht,
In 't goddlyk aangezicht!
Wat deert u, Schoone? wat? wie zou benaauwde klagten
Van u, Volmaakte, wachten?

Van u, myn lust, myn troost? lydt gy, dan smelt myn hart;
Dan slikt het in zyn smart!
Uw dienstknecht, Godheên, smeekt om kennis van die rampen,
Daar gy, gy meê moet kampen:
Gy Wysheid en gy Deugd, wie is 't, die u bestrydt?
Ik wedde, 't is de Nyd! —
„ *Neen! riep de Wysheid, neen! myn Priester! ons bespringen*
„ *Een drom Belemmeringen,*
„ *Vloekmonsters, uit het zaad der Onkunde opgegroeid;*
„ *Die hebben ons geboeid.*
„ *Wy stapten rustig toe, om, in de diepste hoeken,*
„ *De Schyndeugd op te zoeken,*
„ *En die geveinsde, zonder gryns, te laaten zien,*
„ *By eerelyke lien.*
„ *Wy vonden haar verslonsd, en, met ontsnoerde vlegten,*
„ *Zich oeffnen in de rechten:*
„ *Gewoonte zat by haar, en Eigenzinnigheid,*
„ *En vittend Onbescheid.*
„ *Dat viertal blokte sterk aan een ontwerp van wetten,*
Die palen zouden zetten
„ *Aan alle nieuwigheên, daar 't menschelyk vernuft*
„ *Zich heden stomp op suft.*
„ *Naauw werden ze ons gewaar, of ziet! die toover-kollen*
„ *Geraakten aan het hollen,*
„ *Als wynpapinnen, die, met leeuwen aan de hand,*
„ *Omwoelen door het land.*
„ *Zy huilden, gilden, en een leger zwarte dwergen*
„ *Stoof op, om ons te tergen:*
„ *Wy raakten in den kring verward, en door 't getal,*
„ *Omringeld, in de val.*

„ *Eer-*

„ Eerwaarde Ervarenis, die ons op weg verzelde,
„ En wonderen vertelde,
„ Lonkte ons noch vriendelyk toe; als eene groote ſchaar,
„ Met yſſelyk misbaar,
„ De wapenkreet verhief, en driest kwam aangevloogen,
„ En, met verwilderde oogen,
„ Fluks toegeſchooten, ons in harde kluisters ſloeg,
„ En helſchen ſchrik aanjoeg.
Zoo ſprak de Wysheid: en de Deugd herhaalde 't zuchten,
Om all' die ongenuchten,
Om all' die letzels, die haar ſluitten, op het pad,
Naar Salems glorie-ſtad.
Ik beefde: -- en myn gemoed zwol op van mymeringen.
Die 'k waagen zal te zingen,
Van mymeringen, die de gryze Ervarenheid
My inblaast, nu zy ſchreit.
Want ieder ſnik, voorwaar! die afbreekt onder 't weenen,
En elke zucht in 't ſteenen,
Verſchaft my nieuwe ſtof voor 't ſleepend Treurgezang.
En rekt myn' toonen lang.
Neen! 'k heb geen' Hippokreen, noch liefdedrank, van nooden,
Hoe gul my aangebooden,
Geen ſchuimend druivenbloed: een enkle tranendrop
Beurt mynen luim in top!
Te ſchreyen met de Deugd, u, Wysheid, te beklaagen,
O! dat 's myn grootst behagen!
Dat geeft verrukking, dat geeft aandrang aan myn ſtem,
En aan myn jammren klem!
Geen Attila, omſtuwd met millioenen Hunnen,
Zou my dit kermen gunnen;
Daar hy het Roomſche ryk verdelgt, te vuur, te zwaard;
En Deugd, noch Wysheid, ſpaart.

 Maar

Maar nu, nu elk om 't zeerst de Wetenschap wil vlyen,
Nu durve ik luidkeels schreyen:
Nu durve ik kirren, als een tortel om zyn gaê,
Ach! alles lydt hier schaê!
Verwyfde Grieken en getulbande Arabieren,
Europa zag u zwieren;
Daar 't leeg liep, onder 't kruis; met kunst en letterschat,
Die 't eertyds zelf bezat;
Helaas! het krygsgeweld verkrachtte, in 't eerst, de kennis,
Door helsche heiligschennis:
Tot dat het Bygeloof, noch wreeder dan 't Geweld,
Zyn speeren had geveld,
En met een woede, die geen penne kan beschryven,
De Godsvrucht deed verstyven,
Van killen angst, en haar wanhopig stryden deed:
Ja zelfs de wapenkreet
Uitbuldren door Savoyë, en Frankryk en Germanje,
Door Neêrland en Brittanje:
Tot dat Geleerdheid, Deugd en Godsvrucht, rein van hart,
Vergaaten leed en smart;
Om nu, och arm! op nieuw, belemmerd en bekneepen,
Het rouwfloers naar te sleepen,
En, ieder oogenblik, te smelten van verdriet!
Wien treft die droefheid niet?
Ween al wat weenen kan, uit innig mededogen:
Bedilzucht, List en Logen,
Partyschap, Hoogmoed en gefronste Karigheid,
Vertrekt! - - De Wysheid schreit!
Vertrekt, gedrochten uit den afgrond losgebrooken:
Myn bloed begint te kooken.

Ver-

Vertrekt, verdoemden; of - - Myn Zangſter gloeit van ſpyt:
De Hemelwysheid lydt.
'k Stampvoette, en ſtak myn vuist, verbolgen, naar de wolken,
Voor 't oog van all' de volken:
Maar Deugd en Lydzaamheid bevaalen my, gedwee,
Te draagen al dat wee!
'k Verbeet me, en zag helaas! al 't leven, all' de trekken
Der goede Smaak bevlekken;
Met woorden zonder zin, naar regels zonder kracht,
Gewrongen uitgebragt.
Een Lier-gedicht, waar in de Taalzwier, ſaamgedrongen,
Als Flaccus, had gezongen,
En, rollende van maat, den besten volzin trof,
Was al te ryk van ſtof,
Te duister. 't Heldenſtuk der Vormveranderingen,
't Geen Naſo's geest deed zingen
Werd, toen 't door Vondel pas in Nederlandsch gewaad
Geſtooken was, verſmaad.
Och arm! hoe gaat men veel, in 't huivrig letterziften,
Te raê met heete driften!
Waarom moet Maro juist, in alles, met Lukaan,
Gelyke toonen ſlaan?
Naaräping krenkt den zwier van geestige gedachten:
Ontzenuwt brein en krachten.
Moet elk dan denken, als een ander? Is 't begrip
De zin, de ſneê, het ſlip,
Van Wysneus neêrgezet, de vraagbaak, om te dwingen,
Hoe elk zal moeten zingen?
Elk denkt op zyne wys; Rampzalig is 't verſtand,
't Geen Eigenvinding bant!

Schrey

Schrey al wat schreyen kan: 'k moet ook van de enge kringen
Der Wysbegeerte zingen,
Der Wysbegeerte, die geprangd, gekneld, gedrukt,
Zit onder 't jok gebukt.
Die Hemeldochter zit gekneveld, naauw gevangen;
Zy kan geen troost erlangen:
Men schryft haar wetten voor, daar zy geen wetten kent:
Zy wordt aan dwang gewend.
Eerst moest zy onderdoen voor schoolgeleerde vonden,
Die de Engelen niet verstonden:
Nu zet de passer haar en 't cyffergriffie perk,
En stoort haar in haar werk.
Men last haar, dat zy 't oog niet verder uit zal strekken,
Dan 't Kunstglas zich kan rekken:
Als of 't gezicht der ziel zich bond aan stofflykheid,
En niets zag door beleid:
Als of een schrandre geest, door all' de onzichtbaarheden,
Niet heen keek, met zyn' reden.
Helaas! wat valt 'er, als het oog 't orakel is,
Mist, nevel, duisternis!
Dan moet de Godsdienst, die, alom, de zichtbre waereld,
Hoe heerlyk ook, bepaerelt,
Van mindre waarde schat, dan 't geen men immer zag,
In aanzien daalen. Ach!
Wat wordt het Ongeloof baldadig, in zyn spreeken,
Door all' die looze streeken!
Die niets, dan 't geen hy ziet, dan 't geen hy hoort en smaakt,
Dan 't geen hy riekt en raakt,
Gelooven mag, kan ook geen heilgeheim gelooven,
Geopenbaard van boven.

Stygt dapper Overleg, in 't kennen der Natuur,
Niet, met een Goddlyk vuur,
Tot boven ons bereik? Moet niet de Godsvrucht minnen,
En, met de Hoop, beginnen,
Te klimmen naar den troon van 't ongenaakbaar Licht?
Is dit niet de eerste plicht?
Bedremmelinge durft het vrye Wysbegeeren
Zelfs kwellen, stremmen, keeren!
O wee! de Denkenskracht, wordt wreedlyk uitgedoofd,
En van haar vuur beroofd!
De Godstrouw, ryk gehuld, met hemel-diamanten,
Glansvol van alle kanten,
Daalt nu zoo laag niet, langs de leer van Bethel, neêr,
Op 't aardryk, als weleer.
Wat wist men toenmaals van een warnest ketteryen,
Die steeds elkaêr bestryen,
Elkaêr verpesten, en, met opgestooken dolk,
Betoovren 't dweepend volk?
Die vlugt Harpyen, uit den helpoel opgevloogen,
Heeft duizenden bedroogen.
Meest all' de Priesters van het gansche waereldrond
Staan met haar in verbond,
Om zuivre zielen, die des Heilands zalvinge eeren,
En zyne spreuken leeren,
Zich baakren in de zon der Godsgerechtigheid
En Hemel-majesteit,
Bedremmling op den hals te schuiven, wreed te dringen
Om, binnen paal en kringen,
Van 't geen een steiloor dacht, of statig werd bestemd,
Te blyven styf geklemd.
Ai! schimmen, schimmen van die onverschrokken helden,
Die voormaals 't leven stelden

Voor

Voor de edle Vryheid, wien Alvarez moord-schavot
Opzond, om wraak, tot God:
Ai luistert, luistert naar myn' kwynende gezangen,
Die troost van u erlangen:
Leert ons, leert al het volk van 't moedig Nederland,
Te stryden, hand aan hand.
Leert ons 't Orakelboek waardeeren en gebruiken,
Maar alle dwangleer fnuiken,
By overtuiging van een mannelyk gemoed,
Gedoopt in Jesus bloed.
Helaas! wat stremt de waan 't begonnen Kerkhervormen!
Wat moest de Wysheid wormen,
Om 't knarsend Psalmgezang te weeren, 't geen nu zwicht
Voor schooner Kerkgedicht.
Wel hoe! zou nu, daar 't al Geleerdheid schynt te worden,
Tot zelfs Tartaarsche horden,
Daar 't wild Kamschatka zelf van Pallas wordt bezocht;
Die algemeene tocht,
Die wind van wetenschap geen vruchtbre luchten waayen,
Om 't Godsryk te verfraayen?
Helaas! op deze vraag, verliest de blanke Deugd
Haar moed en lust en vreugd:
Zy slaat de wenkbraauw, met verzuchting, naar beneden:
Zy kermt, met schietgebeden:
Wy luistren, wat zy klaagt, daar 't zilte tranennat
Ons, heet, uit de oogen spat,
En biggelt langs de wang, en rolt, met kille stroomen,
Tot op de kleederzoomen.
„ *Ach! roept zy, ach! ô wee! myn scepter werd gekust:*
„ *Elk offerde, met lust,*

„ *Gintsch*

„ *Gintsch op myn altaar; eer Europa's koopman-schappen,*
„ *Myn' wetten durfden trappen,*
„ *Met voeten, en de schrik voor Christus Leer en Naam*
„ *Verspreid werd door de Faam.*
„ *In Chili, Peru en in andre waereldstreeken,*
„ *Is 't, overal, gebleeken,*
„ *Dat al de zoetigheid der Evangelie-leer*
„ *Veralsemt in 't verkeer.*
„ *Rampzalig Mexiko, wat broeidde 't kruis u rampen,*
„ *Toen Spanje u aan kwam klampen:*
„ *Toen de Ongerechtigheid, uit priesters, tygers schiep,*
„ *En u tot weêrwraak riep.*
„ *Het woedend Bygeloof der Inquisitie-beulen*
„ *Ligt nog in de asch te smeulen;*
„ *'t Geen voormaals telkens, in een lichte laye vlam,*
„ *Vernielde stam by stam.*
„ *Maar zou 't verzachten van de Christenleer iets baaten,*
„ *'t Geen Roome nog blyft haaten;*
„ *Nu Ricci, Loyola en al wat maar Jesuyt*
„ *Mogt heeten, barst van spyt?*
„ *Zou nu, in Paraguay, een' zachter' volksregeering,*
„ *Door oorlogsoverheering,*
„ *Haast worden ingevoerd: nu dat gelukkig land*
„ *Op nieuw wordt overmand?*
„ *Ik kan, daar Mavors woelt, en daar Merkuur wil rooven,*
„ *My luttel heils belooven,*
„ *Of zou de Batavier en 't scheepryk Albion,*
„ *In 't land der Morgenzon,*
„ *Zoo immer Indostan en China, voor haar' kielen,*
„ *Eens mogten nederknielen,*
„ *Myn heilbanier, bekleed met eeuwigblank satyn,*
„ *Wel planten, dan in schyn?*

„ *Zou*

„ *Zou ergens dan een Bonze, of Manderyn bemerken*
„ *Sneeuwzuivre liefdewerken,*
„ *Daar 't menschdom vree by wint, en troost en reine smaak*
„ *Van paradysvermaak?*
„ *Ik zweer, zoo sprak de Schoone, in 't ryzen van die vlagen,*
„ *Die sombren schroom aanjaagen,*
„ *Ik zweer, dat nimmer Jood, dat nimmer Muselman*
„ *Dien Godsdienst kiezen kan:*
„ *Ten zy de volken, die Emmanuel belyden,*
„ *Zich my ten dienste wyden,*
„ *En, aan het heidendom, betoonen, met de daad,*
„ *Dat niemand my versmaadt.*
„ *Elk die my hindert, die my stoort, dien zal ik vloeken,*
„ *In alle waereldhoeken:*
„ *Want geen bedremmeling brengt grooter nadeel aan,*
„ *Dan goddelooze daên."*
Volmaakte Hemelnymf, u danke ik, onder 't schreyen,
Voor 't oor der Englenreyen;
Die 'k nu bespeure, dat u dienen, in het zwerk,
U eeren met hun werk.
Koomt Seraphs voert my weg, uit deze jammerdalen:
Hier is geen rust te haalen:
't Bedremmelt mond en borst, al wat de Deugd hier ziet:
Hier woont de Vryheid niet!

TOE-

TOEZANG,

AAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

Kunstmæcenen, Kunstgenooten,
Neen! dez' droeve jammerklagt
Mag BATAVIA *niet stooten:*
Pallas heeft hier grooter magt.
Zy beveiligt hier den yver
Voor de deugd en wetenschap:
Klio spant de snaren styver:
Alles vordert, stap by stap.
Laat stantvaste trouw ons binden,
Om, in weerwil van den Nyd,
Nuttigheden uit te vinden,
Die braveeren dood en tyd.
Laat Europa eens ontwaaren,
Dat men, hier in dezen oord,
Deugd en Wysheid weet te paaren,
Weet te zingen ongestoord.

Pag. 162

VERVOLG
DER
VERHANDELING
OVER DEN TEGENWOORDIGEN STAAT
VAN DEN
LANDBOUW
IN DE
OMMELANDEN
VAN
BATAVIA,
DOOR
JAN HOOYMAN.

ARAK.

Het gunstig denkbeeld van den Landbouw, het welk by de Ingezeetenen deezer Hooftplaats dagelyks toeneemt,

neemt, door het gezicht der voordeelige gevolgen, die deeze oorſpronkelyke verplichting aller redelyke weezens heeft, op het algemeen belang en de byzondere welvaart van veelen hunner Medeburgers; Het loffelyk voorbeeld veeler vermogende deel genooten deezer Volkplanting, en de overheerſchende geneegendheid, die ik, by my zelf, voor den Akkerman en zyn bedryf gevoel, doen my met vermaak, myn aangevangen taak vervolgen, dat my verplicht, naast de verhandeling over den Suiker teelt, een verhaal te plaatzen, hoedanig dat gedeelte van dit rietgewas, het welk in zyne eigene zelfſtandigheid, voor het grootſte deel, onbruikbaar is, nogtans door de yverige en vernuftige Chineezen, in de Branderyen voordeelig word gebeezigt.

De Arak, dus in het Maleits, maar in het Chinees *Tſieuw* genaamt, is een zeer klaar en geeſtig vogt, aangenaam en zoetachtig van ſmaak, in indië zoo wel als in Europa zeer gewilt, vooral by de liefhebbers van punch en ſoortgelyke dranken. Alleen de Chineezen, ſtooken deezen drank, in ruime hier

toe geſchikte gebouwen, Branderyen genaamt, op de navolgende wyze:

Men kookt in een Brandery van twee keetels dagelyks tien *Gantang* (*a*) of ruim 130. ponden Ryst, die gaar zynde, op groote wannen word uitgeſpreid en over ſtrooit met 10. of 12. ſtuks kleine, platte, witte koekjes, in het Maleits *Ragie*, maar door de Chineezen *Pe-ka* geheeten, bereid uit Chinaas Zoethout, Anyszaad, Knoflook en rystmeel, het welk alles onder malkander gemengt en fyn geſtampt zynde, eenigen tyd moet ſtaan te gisten, wanneer het tot de boven genoemde gedaante gekneed, of gewreeven wordt, en zonder bederf, langen tyd kan duuren.

De Ragie, is tot het eerſte mengſel ten eenemaal onontbeerlyk, zoo wel om het geestig vogt, de rechte ſmaak en waare hoedanigheid mede te deelen, als het bederf der gekookte ryst voor te

(*a*) My is een Brandery voor gekomen, alwaar men tot dezelve hoeveelheid vogt, 12. *Gantangs* bezigt; maar doorgaans geſchied dit als in den Text gezegt.

te komen; die zonder dit, ondienſtig wordt, tot eene verdere bereiding.

Dit mengſel wordt geſtort in eene groote mand of *Kranjang*, om aldaar geduurende 24. uuren te gisten en uit te lekken, naa welk tyd-verloop het uitgelekte vogt, te zaamen met de gistende ryst, in een Tobbe of Baly, vermeerderd met 8. picol of 16. emmers riviermwater, wordt overgedaan, om daarin, ter voortzetting der gisting, weder 24. uuren te verblyven.

Als dan wordt dit alles weder overgeſtort in twee groote kuipen, met byvoeging van 20. dragten of 40. emmers water en 2 dragten Syroop, ten einde op nieuw, een etmaal te fermenteeren.

Deeze tyd verſtreeken zynde, draagt men dit geheele mengzel over, in twee zeer groote kuipen, die ter bevordering der gisting, tot de helft zyn in de grond gezet. Boven deeze twee, dusdanig naast elkander ſtaande kuipen, is in het midden een derde; even groot, geplaast, in wiens bodem twee lange dik-

ke pennen ſteeken, ten einde het vogt zonder moeite in de onderſten, te ontlaſten en te verdeelen. Deeze bovenſte is gevult met eenige potten *Toak* of getyfert vogt van den *Kalappa-boom*, 120, dragten water en 40 emmers Syroop, welke hoeveelheid verdeeld wordt in de beiden onderſte kuipen, ten einde aldaar weder 24, uuren te fermenteeren.

Hier na wordt het overgeſchept in ronde aarde potten, *Tampayangs* genaamt, houdende ieder groote kuip honderd zulke potten, waarin het vogt, nogmaals 48. uuren moet ſtaan gisten. Alles dus verre gepræpareert zynde, worden telkens 50 potten gegooten in de groote ſtookkeetel, waar uit deeze binnen 6. uuren zyn overgehaalt, zoo dat men in 24 uuren, 200. potten verſtookt, die tezaamen uitleveren 18. pikols *Tſieuw*, of ieder reize 4½ pikol.

Deeze *Tſieuw*, het eerſte gezuiverde en geestige, maar in lang nog niet volmaakte vogt, wordt over geſtort in groote, kort by de ſtook keetel ſtaande, kuipen en verzamelt, tot dat de, hoe-

hoeveelheid, tot eene tweede ſtooking, toereikende is.

Vyftien pikols *Tſieuw* in de tweede brouwkeetel geſtort en weder overgehaalt, leveren in 6 uuren $4\frac{1}{2}$ pikol Arak eerſte ſoort, door de Chineezen *Kê-dji* maar in het Maleits *Arak Apie Kapalla*, geheeten, die by de vuurproef twee derde verliest.

Deeze wordt aan de Edele Maatſchappy geleevert ter verzending naar Nederland, maar anders zonder uitdrukkelyke order, in eene aanmerkelyke hoeveelheid, niet vervaardigd.

De tweede ſoort in het Chinees *Kê-ſi*, door de Maleijers *Arak Apie* genaamt, beſtaat uit $5\frac{1}{2}$ pikol als het product van 15 picols *Tſieuw*, by de vuurproef drie-vyfde verliezende en, zoo wel als de volgende ſoort, gebruikt ter verzendig in Indië.

Deeze derde ſoort in het Chinees *Toeyſio Tſieuw*, maar door ons *Compagnies* Arak genoemt, wordt gemaakt zonder ſtooken, door het mengen van

⅝ Arak Apie of tweede ſoort met ⅜ Tſieuw, die men alhier, onder den gemeenen man, verbruikt in de dagelykſche huishouding en by de vuurproef de helft verliest.

Om het werk hier boven beſchreeven, in goede order te volvoeren, word zeer noodzakelyk gevorderd een bekwaame meesterknegt, van wiens kundigheid en yver, de deugd van het product, beneffens het voordeel van den eigenaar voornamelyk afhankelyk is. Deeze meesterknegt of eerſte ſtooker is altoos een Chinees, die by het werk veele jaaren heeft doorgebragt en volkomen ervaaren is, in het mengen der onderſcheidene ingrediënten, waar door de gisting, een wezentlyk ſtuk ter volmaaking van dit vogt, zeer bevorderd wordt.

Behalven deeze meesterknegt, is 'er ook een tweede ſtooker, beneffens 4 Chineezen, wiens werk is de *Tſieuw* te bereiden. Nog worden 'er gevonden 4 mansſlaaven, tot het kooken van Ryst, het ſcheppen en dragen van water en verdere handreikingen tot den ar-

arbeid nodig. Behalven alle deeze, is 'er nog een ſchryver, zo dat het getal menſchen, binnen de Arak-Brandery beezig, in 11 koppen beſtaat.

Nu zal ik de winsten en onkosten met elkander vergelyken, om dus den invloed deezer konst, op de byzondere belangens der Eigenaaars en het algemeene belang deezer hooftplaats, duidelyk aan te toonen.

Eene goede Brandery, leevert alle maanden 55 leggers, welkers bedraagen niet wel te bepaalen is, alzo de Maatſchappy, als een vaste prys voor de legger eerſte ſoort, betaalt 50 Rds. met een nieuwe legger die op 9½ of 10 Rds. kan gerekent worden. De tweede ſoort, die in den handel ſterk door Indië vervoert wordt, moet, volgens de hier na te meldene middelmatige prys der ingrediënten, nooit minder dan 30 Rds. kosten, en de derde naar evenredigheid.

Deeze bereekening door malkander geſlagen op 32 Rds. de legger, geeft voor 55 leggers in een maand, 1760

Ryxdaalders, of in een jaar ſtookens, dat thans op 9 maanden is geſtelt Rds. 15340.

Tot het ſtooken van 55 leggers word gevorderd 1⅓ last Ryst kostende, middelmatig geſtelt, Rds. 48. -

550 Balys Syroop ieder baly van 48 kan à 1 Rds. — 550. -

18 Vadem Brandhout van het beste ſoort, 15 voeten lang en 5. voeten hoog à 8 Rds. — 144. -

Tot een legger eerſte ſoort, worden gevorderd 18 potten *Toak*, dierhalven ſtelle ik de drie ſoorten door malkander, op 16 potten de legger, of voor 55 leggers 880 potten, dat is 44 praauwen. Ider praauw kost 7 Rds. of de 44. — 308. -

De twee eerſte ſtookers 12 Rds. ider in de maand of met hun beiden — 24. -

4 Chineezen Tſieuw bereiders à 10 Rds. ider — 40. -

Een Schryver — 10. -

De kost voor deeze 7 in een maand — 20. -

4 Mansſlaven met de kost — 20. -

De huur der Branderyen is zeer onderſcheiden en hangt af van den ſlaauwen

wen of ſterken aftrek der Arak, de byzondere gelegenheid en gereedſchappen der werkplaats, waar by het aanzien en vermogen van den verhuurder, by de Chineezen, mede in aanmerking komt. Het verſchil is thans meest van 13 tot 1800. Rds. zoo dat ik die middelmatig bepaal op Rds. 1550 in het jaar of in de maand ruim — 120 -

Voor het benoodigde vaatwerk — 300. -

Eindelyk voor het onderhoud aller gereedſchappen, zonder onderſcheid in een jaar Rds. 200. of in de maand byna — 17. -

Zoo dat de gezamentlyke maandelykſe onkosten beloopen (*b*) — 1601. -

Ongerekent de Ragie en eenige andere kleinigheden, welkers bedraagen ik ſtel tegen het inkomen uit de houtskoolen, dat maandelyks op 6-24. of in een jaar op 78. Rds. begroot kan worden.

Men ziet ligt uit deeze kleine ſchets, dat de Arak-branderyen van eenen aanmerkelyken omſlag zyn, en dat

(*b*) Door een goede toezigt, kunnen deeze uitgaaven, een weinig vermindert werden.

dat hunne aanhoudende werkſaamheid, op den welvaart deezer hooftplaats van veel invloed weezen moet, want by eenen middelmatigen vertier der Arak, die ik over alle 20 Branderyen, op 8 maanden ſtookens ſtellen zal, beloopt het jaarlyks inkomen, van een, na de hier boven bepaalde rekening, op 14080. of van alle 20. te ſaamen, op 281600. Ryxdaalders en de jaarlykſe uitgaave van eene Brandery, in dienzelven tyd op 12808. of van de 20. op 256160. Ryxdaalders, waar aan een groot aantal lieden, hun brood verdienen, want behalven den vertier der Syroop, zo noodzaaklyk voor een Suiker-molen, leeven van een Arak-Brandery, veele houthakkers, *Toak* tyferaars, ſteen en pottebakkers, Timmerlieden, kuipers, praauwvoerders, ſmids, ragiemaakers, en meer andere geringe werklieden, zoo dat de ſtilſtand der Branderyen, de leevendigheid van Batavia aanmerkelyk verminderd.

Het Arak-ſtooken is eene uitvinding der Chineezen. By alle hunne maaltyden en vrolykheden, gebruiken zy de Tſieuw, of het eerſte overgehaalde gees-

geestige vogt, warm gemaakt, uit kleene porseleine kommen; maar de sterke of twee maal overgehaalde Arak, word door die natie, zeer zelden gedronken.

Niettegenstaande alle aangewende moeite, heb ik den eersten aanleg der Branderyen alhier, niet naaukeurig genoeg, kunnen ontdekken. Dat zy al voor de komst der Nederlanders te *Jacatra* gevonden wierden, is hier boven reeds gezegd, (c) en volgens het Chinees boek *Te-ong-Tauw*, het welk de voornaamste bedryven der Keizers, (naar hun zeggen,) sederd byna 4000 jaaren, by wyze eener tydrekening, bevat, zoude de eerste vaart dier natie, naar *Bantam*, geschied zyn, in het jaar 1440. onder den Keizer *Suan-Tik*, sederd wien tot thans 16. regeeringen verloopen zyn, te weeten van gemelde *Suan-Tik*, tot de overheering door de *Manchew-Tartaaren* twaalf, en van dien tyd tot *Kien-li-ong*, thans den throon

(c) I. Deel pag. 184.

throon bekleedende, vier.

Volgens het gemelde boek was 'er toen reeds tusſchen *Bantam*, in die dagen een magtige handelſtad, en *Jaccatra*, de hooftplaats van dit Koningryk, eene menigvuldige verkeering. De Chineezen, zogten hier en ginter, de door hun gewilde handel-waaren, en naar den werkſaamen aart dier natie, ſloegen zy hun ook terſtont in dit land, onder de beſcherming der vorsten, met der woon ter neer.

Ik laat dit berigt in zyn geheel, maar ben zeer geneegen te gelooven, dat hun verblyf alhier, van eenen vroegen datum is, zoo als hier boven (*d*), in het voorbygaan, reeds is gezegt en in onze volgende verhandelingen, mogelyk duidelyker, zal worden aangeweezen.

Het nut der Branderyen in het byzonder, en den yver van dat werkſaam volk in het algemeen, verdiende reeds in den eerſte opkomst deezer volkplanting,

(*d*) I. Deel. pag. 183.

planting, de aandacht der Regeering.

Den Gouverneur Generaal *Hendrik Brouwer* en Raaden, ordineerden by placaat den 4. July 1634. (e) Dat voortaan geene Arak-Branderyen, in ſtraaten, maar alleen op burgwallen, of zulke plaatſen, alwaar men ſtroomend water had, zouden mogen geplaaſt worden, ten einde niemand overlaſt door dezelve wierd aangedaan, en de Arak-ſtookers, hun zonder moeite konden voorzien, van het nodige water.

De welvaart der Chineezen in dien tyd, door het oeffenen deezer konſt, blykt uit een beſluit der Hooge Regeering, den 2. Auguſtus 1641, waar by den prys der Arak eerſte ſoorte van 50 tot

(e) Dit placaat geeft een duidelyke ſchets, der byzondere geleegendheid deezer Hooftplaats in zyn eerſte opkomst. Men ziet aldaar dat de Branderyen beneffens de meeſte gebouwen van bamboes en atap waaren, dat men toen eerst was begonnen, met het graaven der grachten, ophoogen der laage gronden, het planten van boomen enz, alles volgens de eigen uitdrukking aldaar gebeezigt; *zoo veel mogelyk ter verbetering der lucht*, waar in ik meen een bewys te vinden, dat de invloed der lucht voor vreemdelingen, toen reeds, niet voordeelig was.

tot 45 en die der laatſte van 25 tot 20 Reaalen van agten, wierd vermindert; ſteunende dit beſluit op de aanzienlyke voorraad en gematigde prys den Ryst, die toen 25 of 30. Reaalen het last gold.

De noodſaakelyke ingrediënten tot het ſtooken, door de onlusten in de bovenlanden, in het jaar 1656, zeer in prys geſteigert zynde, wierdt de legger eerſte ſoort, op verzoek der Branders, verhoogt tot 55 en de tweede tot 25 reaalen Courant, voor alles het welk ten dienst der Edele Maatſchappy zoude geleevert worden.

Ieder Brandery was toen onderworpen, aan eene maandelykſe recognitie van 60 Reaalen, zo als uit een verzoekſchrift der eigenaars 1657 blykt, ter welker tyd zy ook geſtelt zyn op eene regelmatige levering aan de Maatſchappy, van tien leggers ieder op zyn beurt, met uitzondering egter der zodanige, die aan de Maatſchappy ten achteren waren, aan wien eens zoo veel, of 20 leggers wierden toegeſtaan.

In

In het jaar 1690. wierd het ſtooken van Arak, ter weering aller vuiligheid en andere ongemakken, binnen de muuren deezer ſtad, ten éénemaal verboden, egter, gelyk uit een volgend beſluit is afteleiden, met deeze gematigde bepaaling, dat zulks alleen zoude gelden, by verkoop of vertrek der Eigenaars naar *China*. Als een gevolg deezer order, was het getal binnen de ſtad in het jaar 1713. reeds verminderd tot 3, maar buiten aangegroeit tot 15. of te ſaamen tot 18. Branderyen.

Naar de geſteltenis van den handel in die tyden, ſcheen dit getal de Hooge Regeering te overvloedig toe, waarom wierd goedgevonden, het zelve op de bovengenoemden wyze, langſaamerhand tot 10. of 12. te verminderen. Teffens wierd ook in dat jaar vast geſtelt, dat het ſtooken van Arak, niet alleen een perſoneel voorrecht was, maar ook dat niemand, buiten ſpeciaal conſent der wetgeevende magt, dien verkreegen gunst, aan andere mogt overdraagen, gelyk toen door ſommige Chineezen ſchynt gepractiſeert te zyn, die hunne permiſſie-briefjes, aan

andere, voor groote fommen verkogten, zo als uit een berigt van Heeren Heemraaden, van het jaar 1714. blykt.

Dit befluit ter vermindering, fchynt niet te zyn uitgevoert, alzo men in het jaar 1752, nog 17. Branderyen vond, die negen jaaren laater, met verlof der Hooge Overigheid, tot 20. vermeerderd wierden, alzoo den aftrek toen, zo fterk was toegenoomen, dat de particuliere vervoer, eenigen tyd, moest werden verboden.

De bloeijende welvaart deezer hoofdplaats in die dagen, is by veelen, hier nog aanweezig, in eene vers geheugen, maar teffens zyn de zodanige, door de ondervinding federd dien, genoodfaakt met my toe te ftaan: dat de voorfpoed of het kwynen, der Branderyen en Suiker-molens, voor alle ingezeetenen van *Batavia*, van de gevoeligfte gevolgen is.

Immers kan het tydperk, onzer vermindering gebragt worden, op het jaar 1765. en in dat zelve jaar, vinden wy dat

dat de reſtanten der Arak, by de Maatſchappy, zo wel als by byzondere perſoonen, zoo aanzienlyk waren, dat men niet meer wist, waar die, zonder verlies te zullen ſlyten.

Om dezelve reden, wiert in het jaar 1768. bepaalt, dat elk Brandery, maar negen maanden in een jaar, met een keetel, zoude mogen ſtooken, onder eene boete van 500. Ryxdaalders, voor den overtreeder.

Dog om teſſens de Branderyen alhier te gemoedt te komen, vond de Hooge Regeering goed, het ſtooken van Arak en Tſieuw, in deeze bovenlanden, ſcherp te verbieden, en teſſens te gelasten, dat geen Syroop, van hier, naar Java mogt werden uitgevoert, of in de Brandery te *Samarang*, meerder Arak of Tſieuw vervaerdigt worden, als tot de dagelykſe verteering aldaar nodig is.

By de inleiding van een gedrukt placaat, van den 9. April 1776, word gezegt, dat de eigenaars of huurders der Arak-branderyen, niet alleen ſlech-

te of ondeugende Arak hadden laaten ſtooken, maar dezelve ook leverden in fuſten, een agſte kleinder als de bepaalde maat.

De Arak alhier geſtookt, door diergelyke bedriegelyke practyquen, zeer in discrediet vervallen zynde, vond de Hooge Overigheid goed, onder eene geldboete te bepaalen: dat een geheele legger, zoude moeten inhouden 388. en eene halve 194. kannen van 10. mutſjes ieder, ter welkers verzeekering, alle leggers door den Ykmeester, behoorlyk moesten onderzocht en gebrandt worden, mitsgaders dat ter weering van den ingeſloopen dwang, omtrent den verkoop van Suiker en Arak, het voortaan, een iegelyk wie hy zy, zoude veroorlooft weezen, deeze producten te koopen en te vervoeren, zonder dat iemand hun hier in, op eenigerlei wyze, zoude mogen verhinderen.

Een order die toen ten hoogſten nodig was, vermits by de vaſtſtelling van dat placaat, byna 1800. leggers van de valſche maat gevonden wierden.

Niet-

Niettegenſtaande alle deeze heilzame ſchikkingen, continueerden de Branderyen in een groot verval, en bleeven, met eene aanzienlyke voorraad, zodanig overlaaden, dat zy, door de uitterſte nood gedwongen waren, de Hooge Overigheid den 24 Juny 1777, by een ſmeekſchrift te verzoeken: dat het ſtooken van Arak op Java, ten eenemaal mogt werden verboden, alzoo zy dit, voor eene der voornaamſte redenen van den ſlappen aftrek hielden. Zy ſlaagden naar wensch in dit verzoek, alzoo op dien zelven dag, het ſtooken van Arak, zoo wel te *Samarang*, als in dat geheele Gouvernement, onder eene boete van 1000 Rds. wierd verboden, maar teffens aan de eigenaars der Branderyen alhier opgelegt, met elkander 3000 Rds te ſaamen te brengen, ten einde de eigenaars op Java in hun verlies, eenigſints te gemoedt te treeden. Ook wierdt toen afgeſchaft, de belasting van 2 Ryxdaalders op ieder legger, die wierdt uitgevoert, alles met een oogmerk, om deeze kwynende handeltak, was het mogelyk, in eene bloeijende toeſtant, te herſtellen.

Dat de voordeelige gevolgen, van den welvaart der Branderyen, op de algemeene voorſpoed van Batavia, ook niet onbekent waren in ons Vaderland, bleek uit het ſchryven, der Hoog Edele Heeren zeventienen in het jaar 1776, wanneer, door Hoogſtdezelve ten eenemaal wierdt afgekeurt, dat elk Brandery, niet meer dan negen maanden in een jaar, zoude mogen ſtooken.

Maar of ſchoon deeze bepaaling terſtond wierdt in getrokken en elk vryheid gelaaten, met één keetel en één *Gotang* te arbeiden naar zyn genoegen, bleek wel dra dat deeze vryheid tot het regte oogmerk niet konde ſtrekken, alzoo de gezamentlyke Branderyen, op het nadrukkelyk verzoek der eigenaars, door de Hooge Overigheid, binnen de bovengemelde bepaaling van 9 maanden, weder zyn te rug gebracht.

Ik zal my niet inlaaten, in een breed onderzoek der redenen, waarom de Branderyen, niet tegenſtaande, zoo veele goede ſchikkingen, ſederd weinig jaaren, zoo aanmerkelyk zyn in het

het verval geraakt. De voornaamſten derzelven, zyn zeer zichtbaar, maar teffens, ook zoodanig buiten het bereik der wetgeevende magt alhier, dat wy, zoo lang die ſtand grypen, op geene gunstige verandering mogen hoopen.

Indien ik uwe opmerkſaamheid, beſcheiden leezer! by dit verhaal, te lang heb opgehouden, vertrouw ik, dat gy my, diesweegen niet ongunstig zult ontmoeten, terwyl ik meen te hebben aangeweezen, hoe naauw de welvaart van *Batavia*, met den Suiker-bouw en Arak-ſtookeryen, is verbonden. Ik zeg de welvaart van *Batavia*, die meerder invloed heeft, op de welvaart van ons Vaderland, als menig Staats en Koopman denkt, indien men het begrip van veelen, naar den uitkomst moet waardeeren.

Hoe veele duizend handen houd de vaart naar herwaards niet in beezigheid? Hoe veele verarmde Ingezeetenen onzer vrye ſtaat, vinden hier een ruim beſtaan? Hoe veele aanzienlyke geſlachten, door het wisſelvallig geluk, beroofd van hun vermogen, herſtel-

len binnen onze muuren, hunne gevaarlyke behoeftigheid? Hoe edelmoedig word de gastvryheid, als het gevolg van eenen ruimen overvloed, door onze medeburgers (*f*) niet geöeffent? Dit alles en nog veele andere voorrechten, die ik thans niet noeme, kunt gy Geächte Stadgenooten, alleen van uwen handel niet verwachten. Het is de Land-bouw, die thans, meer dan ooit, uwen welvaart onderſteunt: Die hier

(*f*) Voor ruim 14 jaaren, by myn aankomst in deeze Gewesten, vond men alleen langs de weg *Jaccatra*, alwaar 20 Buitenplaatzen zyn, negen, by welkers vermogende Bezitters, ordentelyke lieden in den dienst der Ed. Maatſchappy, de middagmaaltyd konden houden, zonder dat hier toe, meer wierd gevorderd, dan eene eerſte kennismaaking en een goed gedrag. Behalven deeze, waren 'er veele lieden, buiten en binnen de Stad, die dagelyks met genoegen, eenige Vrienden onthaalden aan hunnen tafel.

Ik ſtaa zeer gaarn toe, dat deeze gastvryheid ſederd dien, door het verval der handel, aanmerkelyk verminderd is, maar nogthans niet zodanig, of dat aanzienlyk aantal jonge lieden, die men by aanhoudendheid, uit Nederland herwaards overzend, om by voorkomende gelegenheden, in den dienst der Ed. Maatſchappy gebruikt te worden, vinden altoos by gulhertige vrienden de maaltyd vaardig, zonder welke byſtand, de meeste hunner eene elendige armoede zouden moeten lyden. Verdiend derhalven een plaats, alwaar zo wel de aanzienlyke als mindere Ingezetenen een zo menschlievend gebruik van hun vermogen maken, met de aanmoedigenſte beſcherming?

hier aan twyfelt, volge my, naar de Bovenlanden, om den akkerbouw der Chineezen aldaar, verder te beschouwen.

KATJANG-THUINEN.

De *Katjang Tannah*; door de Chineezen *To-thau*, of aardboonen geheeten, is, naast het Suikerriet het aanmerkelykste voorwerp, van den yver dier natie in onzen Akker-bouw. RUMPHIUS heeft dit gewas, in zyn *Anbons Kruidboek* (*g*) zoo naaukeu-

 rig

(*g*) Ik voege deeze Beschryving hier by, ten dienst dier geenen, dewelke dit kostbaar werk, zo als het door den Hoog geleerden Heer *Joannes Burmannus*, met veele nuttige byvoegselen, voor omtrent 30 jaaren, is uitgegeeven, nog niet gezien of niet by handen hebben.

Hy zegt Lib. IX. Cap. LIV. deeze vreemde plant is een zoorte van *Chamæbalanus* of *Japanse* Aardakers, een kruipend Gewas, dat zig niet van de aarde verheft, en overal vast wortelt; het geeft lange, taaye en ronde ranken. omtrent een strohalm dik, en een vadem lang, beneden wat houtachtig, en veele, uit eene wortel voortkomende, die zig op de aarde verspreiden, en in veele andere verdeelen, een groote plaats beslaande, en door malkanderen loopende. Hier en daar aan de ranken, staan korte en enkele steelen, zonder order, schaars een vinger lang en boven uitgeholt, en daar aan vier enkelen, of twee paaren bladeren, regt tegens malkanderen, kleen, uit

rig beschreeven, dat ik niets weet daar by te voegen, dan dat de Bloemen, tweebladig en onregelmatig zyn, en de geheele plant, grooter en sterker is als die, dewelke deeze opmerksaame schryver, op *Amboina*, heeft waargenomen, het welk ongetwyfelt aan de meerdere vruchtbaarheid, van den *Javasen* bodem is toe te schryven. Eene voordeelige eigenschap, die dit Eiland, boven de meeste plaatsen in Indiën bezit, en vooral, boven de Ooster-

---

uit den ronden langachtig, ruim een duim lang, en een vinger breed, boven hoog groen en zonder glans, beneeden, blaauw groen, of grysachtig, van vooren rond, en zonder merkelyke aderen. By yder steels oorsprong staan twee kleine spitse blaadjes of vellekens, en uit derzelver schoot, komt een enkel dun steeltje voort, dragende een enkele bloeme, de Errete bloemen gelyk, of hier te lande, de Catjang bloeme gelyker, dog grooter, goud geel, behalven de twee onderste blaadjes, die bleeker zyn. Daar volgen geene Vruchten op, maar somtyds de tweede, en derde bloeme, uit denzelven schoot, na malkander, en duuren niet boven een dag. Maar na de bloeme, komt uit denzelven schoot een andere witte draad, of ader voort. die haar nederwaards buigt, en in de aarde dringt, omtrent vier dwers vingeren diep, daar ze dan eerst, aan haar uiterste, de Vrugt formeert, die daar aan enkel hangt, als een Eikkel, schaars een halve vinger lang en dik, in twee à drie builen verdeelt, vooren met een omgeboge spitse.

Van buiten is zy ruig, en rimpelig, wegens de veele uit-

terſe of ſpecery-kusten, zoo als uit de vergelyking der boomen en gewasſen, in het bovengemelde werk beſchreeven, met het gezicht derzelve alhier, onwederſpreekelyk kan blyken.

De *Katjang Tannah*, is een uitheems gewas; waarſchynlyk uit China herwaards over gebragt, alzo die plant, in dat uitgeſtrekte Keizerryk, menigvuldig wordt voortgekweekt, en in allen opſicht, op dezelve wyze als hier, behandelt. Het groote nut van dit gewas,

---

uitſtekende aderen, dwers in de lengte loopende en de gedaante van een Byenhuisje maakende, van verwe graauw of aardachtig.

Onder de brooze ſchaal, liggen twee à drie heesten, als kernen van Hazenooten, dog kleinder, platachtig en met de hoofden tegens malkanderen gedrongen, met een dun ros huideken bekleed, en daar onder een droog wit pit, in tweeën deelbaar, raauw zynde, van ſmaak boonachtig, maar gebraaden of geroost, als Hazenooten, dog ſlechter en de hierlandſche Soccum korrels, nader komende.

De randen der bladeren en alle ſteelen, zyn met digte dog weeke hairtjens bekleed, die het Gewas grys van aanzien maaken: na Zonnen ondergang ſluiten haar de bladeren, opwaards te zaamen, en blyven zoo den geheelen nacht over, met Zonnen op-gang haar weder uitbreidende.

De wortel is regt wit, vast, en met weinig vazelingen, dog wratten bezet, niet te min is zy aan de aarde vast, door de voornoemde witte ſteelen, die de Vruchten voortbrengen, en in de aarde wortelen.

was, is de vermoedelyke reden, waarom het door de Chineezen tot ons is over gebragt; maar het is ten allermeest 25 Jaar geleden, dat dit gedeelte van den Akker-bouw, in onze Bovenlanden in een algemeen gebruik gekomen is, zoo als hier onder nader blyken zal.

Tot de eerste beärbeiding deezer plant, zoekt de Landman altoos een nieuwe grond, dies mogelyk, na by een poel of *rawa*, of indien zy hier in niet kunnen ſlaagen, dan naby een ſpruitje, of ſtroomend water gelegen. Hy omtuint denzelven, op die uitgeſtrektheid als hy denkt te bearbeiden, doorgaans ter groote van twee tot vyf *Laxa* (*h*) met *Kondondong* (*i*) of het welk

---

(*h*) Een Laxa grond is een vierkant van veertig Rhynlandſe roeden, aan ider zyde, en word dus genoemt, om dat 'er 10000 Suiker-rieten, op geplant kunnen worden.

(*i*) De *Kondondong*, door RUMPHIUS in het 50 Hoofdeel van zyn eerste Boek, vergeleeken, by den Kersſe-boom, groeit by ons veel hooger en fleuriger, en is, als hy met ſnoeien, Jaarlyks word onderhouden, ſchaduwryk en van geen onaangenaam aanzien, zo als men denzelven hier en daar, enkel, in de ryen, langs den boord der gragten ziet.

De Javaanen gebruiken het jonge loof nu en dan tot groente, in Plaats van zuuring, maar het voornaamſte nut

welk nog beter is, met *Djarak* door RUMPHIUS Lib. VI. Cap. XLVI. beſchreeven onder den naam, van *Ricinus Albus* of de witte Wonder boom; alzo dit gewas of heester, door geene dieren beſchadigt wordt, daar het eerſte in tegendeel veel moet lyden, vooral van het rundvee, dat naar deszelfs jonge uitſpruitende bladeren om den zuuren ſmaak, zeer begeerig is.

Indien de grond begroeit is met ſtruiken en wildernisſen, het geen zy zeer gaarn zien, dewyl dit de vruchtbaarſte plaatzen zyn, graaven zy alle wortelen met den patjol naaukeurig uit, en ploegen den grond, geduurende 6 weeken of

---

nut van deeze plant, ſtrekt tot omtuiningen, waar door dezelve in onze Bovenlanden, ſederd eenige jaaren, ongelovelyk vermenigvuldigd is. Hier toe is niets anders nodig, dan dat men de ſtaaken zo dik en hoog als men ze begeert, afkapt, onder een weinig puntig maakt en dan, omtrent een voet diep, in den grond ſteekt, waar op dezelve by regenagtig weder, in weinig weeken ontſpruiten, en met twee of drie regels geſpleeten bamboes, vastgebonden zynde, geen ander onderhoud behoeven dan Jaarlyks te worden afgekapt, indien zy anders, door het rundvee of de wilde verkens, die men by Suiker-tuinen en Pady-velden zeer menigvuldig vind in de rawas en moerasſen, niet worden beſchadigd.

of twee Maanden, zoo lang, tot dat al het onkruid vergaan en de aarde zeer mul en volmaakt bereid is.

Dan wordt de geheele-uytgeſtrektheid, nogmaals overgeploegt en afgedeelt, in lyn-regte vooren van twee en een half voet wyd, welke tusſchenruimte, niet alleen voor de uitſpreiding van het gewas noodzakelyk is, maar ook om de Jonge planten, zonder veel moeite met de ploeg te kunnen zuiveren.

In eenen vetten grond, zaaid men het zaad twee voet, in een ſchraalder, een halve voet minder van malkander, waar toe met het houweel, een kuiltje wordt gemaakt daar de zaijer 4 à 5 boonen, laat invallen, die hy, al voortgaande, terſtont met zyn voet, onder de aarde dekt.

De roode aarde is voor de Katjang de beste, de witte klei in tegendeel, ten éénemaal onbekwaam, terwyl de zwarte grond, die nu en dan uit gebrek moet gebezigt worden, al te hard en ſtyf zynde, veele ledige doppen, en meest al een ſchraal ge-

gewafch, te voorfchyn brengt. Na het zaaijen, dat in October, of even voor den aanvang van het regen faizoen gefchied, word den akker lugtig overgeploegt, maar een maand verloopen zynde, of wanneer de Katjang een fpan hoog is opgefchooten, worden de jonge fpruiten, zoo veel mogelyk ontbloot, van de overtollige aarde, en met nieuwe geroerde grond, door de ploeg, aangevult, in welke ftaat een veld, dus begroeit, een ongemeen fchoon gezicht vertoont. De planten worden, twee maanden oud zynde getreeden, om de ranken des te ligter te doen inwortelen, het welk, in overeenkomst met de afbeelding by RUMPHIUS vertoont, door de draaden, uit de bloemen voortgekomen, by de leden of knoopen der bladeren, gefchied. Deeze ranken bereiden zich een vruchtbaare en wel bewerkte nieuwe grond, ongemeen ver en fpoedig uit, zodanig dat ik meen te kunnen zeggen, dat den Akkerman in dit geval, wel een derde van zyn zaad, befpaaren kan.

De *Katjang Tannah*, word ryp in

Mey,

Mey, of ruim zeven maanden naar het zaaijen, zynde het kenmerk van rypheid, het verdorren der bladeren.

Deeze verdorde bladeren, worden zoo veel mogelyk afg'egt, met een yzer werktuig, veel gelykende naar een thuinhark, maar grooter, het welk door de buffels word getrokken. Om het uitgraaven te verligten, wordt de grond, in het droog ſaizoen, alhier de oost-mousſon genaamt (*k*) zeer hard en vast zynde, by deelen omgeploegt. Dit uitgraaven wordt verricht door de vrouwen en kinderen uit de nabygelegen *kampongs* of Javaanſche buurtſchappen, met een puntig en omgebogen bamboesje, een ſpan lang en twee vingeren breed.

De

(*k*) In dit Jaargetyde, vooral in de maanden Augustus en September waaijen langs deeze kust ongemeene harde en ſcherpe Noord-Ooste winden, die zig op den middag geweldig beginnen te verheffen en doorſtaan tot zonnen ondergang. Het gebeurt zeer dikwils door de kracht deezer winden, dat het in drie maanden en langer in de beneedenlanden niet regend, waar door veele gewasſchen verdorren. In deeze tyd regeeren alhier de gevaarlykſte ziektens, vooral onder den gemeenen man, zoo als eene langduurige ondervinding in de Hospitaalen, heeft beweezen.

De graavers zitten regelmatig op een lange rei, en zyn niettegenſtaande, de doordringende zonne hette, die in dit jaargetyde, veele weeken achter een door geene wolken afgekeert, zeer fel en brandig is, met eene geringe tuſſchenpozing, van den vroegen morgen tot den laaten avond bezig, en kunnen, zoo zy vlytig zyn, de man een ſchelling, daags verdienen, alzoo hun loon, naar de maat berekent word, vyf *Gantang* (*l*) voor drie ſtuivers, waarin nogtans de Chineezen, de gravers doorgaans bedriegen.

Van hun getal en hunne naerſtigheid, hangt, naast een goed gewaſch, de gelukkige oogst eens landmans af, terwyl het wel gebeurd, dat uit gebrek

 van

(*l*) Men ſpreekt in den Land-bouw en dagelykſe huishouding, zoo dikwils van de Gantang dat ik verplicht ben, ter onderrichting der zulken, die niet in deeze Volkplanting leeven, te zeggen; dat de Gantang alhier de vaſte maat is van veele zaaken in het dagelyks leeven. 130. Gantangs maken een laſt van 3066. $\frac{1}{2}$ pond.

Met deeze maat meet men de Ryst, het Zout en meer andere drooge waaren, waarom dezelve van wegen de Hooge Overheid, tot voorkoming van bedrog jaarlyks g'eykt moet worden.

van een toereikend aantal graavers, een groot gedeelte van het gewafch, door vroege flagregens in het najaar, voor den planter verlooren gaat,, want zoo dra de Katjang op nieuws begint uit te fchieten, zyn de boonen ledig.

Om deeze reden moet een kundig Landheer altoos letten, dat het getal der Catjang-thuinen, niet al te zeer vermenigvuldigt word op zoodanige plaatzen, in welkers nabyheid, geene of maar kleine Kampongs zyn.

Het graaven g'eindigd, of het regenfaizoen op handen zynde, wordt de grond op nieuw geploegt, dog met minder moeite als boven, kunnende van het zelve zaad, 4 à 5 jaaren geoogst worden, het welk voornaamelyk afhangt, van den deugd der grond en den yver der Akker-bouwers in het wieden van onkruid en zuiveren der planten.

Sommige Chineezen, onderneemen na verloop van deezen tyd, op denzelven grond, eene tweede zaaijing, dog die valt doorgaans zeer gebrekkig

kig uit, zonder eenen uitneemenden vruchtbaaren bodem, of indien hun Landheer geen bezitter is, van eene aanzienlyke menigte rundvee. Om deeze reden zal men doorgaans zien; dat zy gaern op landen woonen, alwaar men hoornvee houd, en dat zy zig ook, zoo veel mogelyk, in de nabyheidt van den koeſtal plaatſen, het welk een oplettend Landheer niet moet gedoogen, om dat de Katjangthuinen veel grond beſlaande, de noodzaakelyke weiden voor het vee, al te verre van de hand verwyderen.

Om dan het gewaſch, voor de tweedemaal op denzelven grond, voordeelig te doen ſlaagen, moet den Chinees, zig de moeite getroosten, de drooge koemist met een kar over zynen akker te ſpreiden, het welk veel minder zoude nodig weezen, indien men hun konde beweegen d'aarde dieper te ploegen, waar van in het vervolg nader.

Dog de meeſte Chineezen, laaten het tweede Katjang gewaſch, niet onmiddelyk op het eerſte volgen, maar zaai-

jen tusſchen beiden een jaar Pady, het welk der grond voordeelig is, zoo wel om de verandering van het gewaſch, als om dat het padyſtroo verottende, tot mest verſtrekt.

Dat de Katjang teelt voordeelig is, blykt, om dat op een Laxa grond, ter welkers bezaaijing 350 of 400. gantangs toereiken, ruim 4000 gewonnen worden, die by een middelmatige markt, meer dan 120. Rds. waerdig zyn. De winſt van het eerſte jaar, kan niet verder ſtrekken, als ter goedmaaking der onkosten van den aanleg, maar de volgende, waar in men, zonder nieuw zaad, 3 of 4 maal oogſten kan, vorderen weinig moeite en geringe kosten.

De voornaamſte ongemakken, waar aan dit gewas alhier onderhevig is, zyn overſtrooming, wilde verkens en witte mieren. Zwaare ſlagregens, waar door het water op laage plaatſen ſtaan blyft, of het overloopen der rivieren, bederven alles; de wilde verkens doen door hun wroeten veel ſchaade, waarom men de paggers of heggen om de Katjang-

jang-thuinen, zoo digt maakt, als mogelyk is; en in de zwarte klei en ook wel somtyds in de roode grond, vernielen de witte mieren, een allerschaadelykst ongedierte, niet zelden, de Katjang in de aarde, zoo dat 'er by het graaven zeer weinig wordt gevonden.

Het voornaamste gebruik van de Katjang Tannah is, om 'er Oly uit te slaan, want de geringe hoeveelheid, die geroostert en uit de hand gegeeten wordt, is niet noemens waerdig.

Dit Olyslaan geschied op de volgende wyze. De Katjang-boonen worden op een heest, in de grond gemetzeld, gedroogd en sterk geroostert, vervolgens fyn gemaalen, en schoon gezift. Het gezuiverd maalzel, wordt in een houte bakje, naaukeurig sluitende, op een kegel vormig fournuis, heet gemaakt, vervolgens in dikkere yzere ringen van anderhalf voet middellyns op de grond liggende gestort, met pady stroo lugtig omwonden, en tot koeken getreeden. Deeze koeken, in eene groote hoeveelheid, teffens, ge-

plaatſt zynde, in eenen langen uitgeholden boom, ſlaan twee man met een zwaare Arduin ſteen, hangende aan een dwars hout, waar in verſcheiden kerven zyn, ten einde de ſteen, voor of agterwaards te plaatzen, tusſchen de koeken en het einde van den boom, houte wiggen in, waar door de Oly volkomen word uitgeperst. Veertig Gantangs Katjang, leveren een *Takar* of 17½ kannen Oly uit, die doorgaans 2¼ Rds. koſten. Vier man, kunnen in een dag 5 Takars persſen, en winnen voor deezen zwaaren arbeid, maandelyks vier ducatons.

De uitgeſlagen koeken, bekend onder den naam van Tay Minjak, worden in de Bovenlanden verkocht voor 2 Ropias het honderd, en worden, gelyk ik in het eerſte deel onzer verhandelingen (*m*) reeds heb gezegt, gebruikt tot het bemesten der Suikervelden en groente thuinen.

Vier Buffels kunnen by verwisſeling da-

(*m*) Pag. 201.

dagelyks 240 gantangs Katjang maalen, maar dewyl die dieren, door deezen zwaaren arbeid ſpoedig verzwakken, zoude het voor den Landman zeer voordeelig weezen, de molen, gelyk men in China doet, door water te dryven, het geen op ſommige plaatſen aan onze rivieren, door eene kleine afleiding, wel was uittevoeren.

By een Katjang-thuin en Oly-molen, kweekt de Chinees altoos een troep verkens, by ſommigen wel van 200 en meerder, d'eenige dieren dewelke die natie opvoed, en voor hunne huishouding zeer voordeelig zyn. Geduurenden het Katjang graaven, tot het tweede ploegen, zoekt dit vee hun onderhoud in de thuinen en zyn in deezen tyd, het veſte en beste koop, maar zoo dra de grond voor de tweede maal is omgeploegt en de vruchten beginnen uitteſpruiten, wordenze elders heen gedreeven en gevoert met de bladeren van de *Kelady Aijer*, by RUMPHIUS Lib. 8. Cap. 85. beſchreeven onder den naam van *Caladium Aquatile.* Deeze bladeren worden fyn gehakt, gekookt en vermengt met *De-*

dak of Rystzemelen. Het aanwakkeren der Land-bouw, heeft de waarde deezer dieren, wel voor de helft doen daalen, zoo dat men thans een groot verken voor 5, en een klein voor 2 Rds. kan koopen, en nog is den Landman er dikwils mede verleegen. Behalven de Morſigheid, zyn de verkens zeer ſchaadelyke dieren voor alle planten en gewasſen, en kunnen niet dan met moeite buiten de omtuiningen gehouden worden, het welk den Landheer met het Kampongs volk wel eens verdriet verwekt.

Zoo ver ik de huishouding der Chineezen, met betrekking tot deezen tak der Land-bouw aanzie, komt zy my, ten opzigt van het algemeen belang, zeer nuttig voor, maar ſchaadelyk voor den Landheer, op wiens grond zy woonen, ten zy hy hier omtrent voorzichtig zy, en goede order onderhoude.

Van het eerſte kan ik den Leezer zonder moeite overtuigen, wanneer hy op het noodzakelyk gebruik, der hier boven beſchreevene producten let.

De

De Gouverneur Generaal *Jacob Mossel* zegt in zyne aanmerkingen over het Koingryk *Jaccatra* den 1. December 1751. „ Oly levert het land zoo weinig uit, dat ze in het land, duurder „ is als in de ſtad, die daar van ter „ zee uit de oost voorzien word." Zo dat 'er in die tyd, weinig Katjangthuinen waren. Sederd dien of, in omtrent 30 jaaren is dit werk zoo toegenomen, dat 'er thans 51. Oly-molens zyn, te weeten 8 naby de ſtad, en 43 in de ommelanden. De Chineezen geeven op, dat ieder molen by een goed gewas, jaarlyks 27000 kannen Oly levert: en zoo het ſchraal is, dog ten minſten ruim 20,000. Wy zullen deeze laatſte bepaaling die, gelyk uit myn voorig gezegde blykt, zeer middelmatig is, aanneemen, en dan blykt dat 51 molens, jaarlyks opbrengen 1,0,20,000 kannen, die tegen 2½ Rds. de Takar, bedragen eene aanzienlyke ſomme van byna 130,000 Rds., die men voor deezen naar *Java* zenden moest, want de Calappa Oly, die men alhier vervaerdigt, wordt alleen gebruikt in de ſpyzen.

Nittegenstaande deeze aanzienlyke hoeveelheid, rykt de voorraad tot het gebruik deezer stad en haare ingezetenen nog niet toe. Het getal der Oly-molens, kan zonder vrees tot honderd stygen, en dan zullen wy alhier, den toevoer van Calappa Oly, nog niet ten eenemaal kunnen missen (n)

Ik wil niet eens sprecken, van het groot aantal koeken Tay minjak, zonder dewelke de Suiker-thuinen veel zouden lyden, en die men in de groente teelt, naar de manier der Chineezen, niet wel kan missen; dit moet ik nog zeggen, ter overtuiging van het groote nut der Katjang-bouw, voor het gemeen: dat voor het even beschreeven getal van 1,0,20,000 kannen Oly, byna 600 laxa grond gevorderd wordt, die meer dan 1000 menschen voe-

(n) Mogelyk zal deeze begrooting naar het opgegeven getal der Ingezetenen deezer Stad, aan vreemden wat buitenspooring schynen, waarom ik moet zeggen, dat men hier veel meer licht ontsteekt als in ons Vaderland, alzo het maar eene zeer middelmatige huishouding is, alwaar zoo wel binnen als voor de bedienden dagelyks geen 20. lampen branden; by de vermogende en ryken is dit getal wel honderd, zoo dat de oly geen gering gedeelte in onze vertering is, om nu niet eens te spreeken van de Suiker-molens die met elkander, byna 100000 kannen in een Jaar behoeven.

voeden, want voor de bearbeiding van een Laxa, met dat geen wat hier toe behoort, mag men niet minder dan twee man, rekenen. 51 Oly-molens houden ook ruim 600 menschen in bezigheid, zoo dat dit gewasch, in den tegenwoordigen staat, in de eerste hand, reeds meer dan 1600 menschen onderhoud, ongerekent de zulken, die hun bestaan vinden in het verkoopen der Oly en meer andere kleine bezigheden, die ik met stilzwygen ben voor by gegaan.

Wat zegt gy nu geachte Leezer! zyn 1600 vlytige ingezetenen, geen aanzienlyk voorwerp in het lighaam eener volkplanting?

Maaar zoo nuttig is dit akkerwerk voor den Landheer niet, ten zy hy de konst versta, door eene vriendelyke gespraakzaamheid, en wel geregelde order, den arbeid der Chineezen te bestieren. Twyfelt gy, zoo stel uw voor, dat eenige flukse gasten (o) hun-

(o) De nieuwelingen, die de Jonken alhier jaarlyks aanvoeren, laaten hun zeer gaarn gebruiken tot den Akkerbouw

hunnen dienst den Landheer komen aanbieden (*p*) een ſtuk grond, door hun naar de boven beſchreeven manier verkooren, van alle wildernisſen te zuiveren en met Katjang te beplanten. Dit ſchynt in den eerſten opſlag een zeer aangenaam verzoek, dat egter ſpoedig gematigt wordt, wanneer men be-

---

bouw, alzo de meeſte dit werk in China hebben by de hand gehad, en boven dien bevreest zyn, voor het woonen binnen of naby de Stad; zoo wel om de ſchaadelyke lugt, dewelke die Natie nog nadeeliger is, dan ons Europeaanen, als ook om dat zy in de Bovenlanden ruimer kunnen leeven en meerder vryheid hebben.

Iemand die het niet gezien heeft, kan naaulyks geloven, wat arbeid deeze Menſchen in d' eeerſte Jaaren hunner aankomſt doen, maar zoo dra zy, van hun koeligeld of daghuur een weinig hebben opgelegt, begeeven er zig eenige met malkanderen, naar een goed Landheer, en verzoeken een ledige en woeſte grond, om zelf een Thuin aanteleggen.

(*p*) Men omtmoet op de meeſte Landeryen rondom deeze Stad, nog veele morgens begroeit met allerley ruigte, vooral met *Guyavus Agreſtis* of Boſch Guyavus dat het minſt ſchadelykſt van allen is, alzo het rundvee, onder dit Gewas, in het heet ſaiſoen nog een weinig gras kan vinden, en zig ook behelpt met de Vruchten; maar dikwils ziet men ook geheele plekken met *Arunda Spinoſa* of gedoornde Bambeezen, en diergelyke wilderniſſen, waar door, nog Menſch nog Beeſt paſſeeren kan. Deeze plaatſen behoort men boven andere te verkiezen, om tot Katjang-thuinen uit te geeven, Want de Javaanen waagen er zig niet ligt aan, dewyl het werk te zwaar is.

bedenkt, dat zy in de eerste twee of drie jaaren, naar luid van het accoort, niets betaalen en dan 8 à 10 jaaren, voor de Laxa 4 of 5 Rds. Meer dan tweemaalen kan men, zonder eene aanzienlyke bemesting, op denzelven grond niet zaaijen, al werd 'er tusschen beiden pady opgeplant. Is 'er nu in de nabyheid geen Hoorn-vee, dan gaat den Akkerman verhuizen, en de grond door hem bebouwt, maar nu ten eenemaal vermagerd, deugt voor eerst nergens toe en brengt niet anders voort, dan een schaadelyk soort van gras, door den gemeenen man verkeert *Teke*, maar eigentlyk *Cussu Cussu* geheeten, en door RUMPHIUS beschreeven, onder den naam van *Gramen aciculatum*.

Gesteld dan dat de Chinees 5 Laxa bearbeid heeft, en daar voor 10 jaaren achter een, den grootsten huur of 5 Rds. betaald zoo vindt den Landheeer, by slot van rekening voor dit gering bedraagen, een dorre en verlaaten plek, die hy in veele jaaren, nergens toe gebruiken kan. Die zyn land niet wil bederven, moet dit noodzakelyk tegengaan, en zoo veel mogelyk niet ge-

gedogen, dat de Chineezen, de Katjang-thuinen naar hunnen ſmaak verplaatſen, maar dezelve in tegendeel, door geduurige bemeſting vruchtbaar houden: en dewyl men tot heden toe, het vellen van bamboes en boomen, met onverſchillige oogen aanziet, verbieden eenig hout of bamboes riet te kappen, zonder binne hunnen omtuiningen Calappa, *Doerioens* en andere vruchdragende boomen, aantekweeken, het welk hun terſtont by hunne komst moet werden opgelegt, want op deeze wyze word, den Akkerman aan zyn grond verbonden, hy vindt by misgewasch nog eenig middel van beſtaan, blyſt verſchoont van de moeite der verhuizing en raakt gewend aan de plaats en met de Javaanen, het welk tot zyn veiligheid (*q*) ten hoogſten no-

(*q*) Zeer groot is het aantal Chineezen, het welk door de Javaanen, jaarlyks word om hals gebragt. De laatſte hebben eenen onverzoenlyken haat tegen de eerſten, waar by nog komt de hoop van buit, dewyl de Chineezen, zeer dikwils met geld naar boven gaan. De Wetgeevende Magt heeft hier tegen op allerlei wyzen tragten te voorzien, maar tot nog toe vruchteloos. Om deeze reden behoeft men nimmer te ſchroomen, voor hun toenemend aantal in de Bovenlanden, dewyl zy hoe talryk, omtrent de Javaanen in geene aanmerking komen en zelf zeer wel weeten,

nodig is. Zonder deeze en meer andere ſchikkingen, door de Hooge Overigheid, tot nut der Land-bouw vast te ſtellen, zullen de ommelanden, binnen weinig jaaren, ten eenemaal werden uitgemergelt; dit aanzienlyk deel der Land-bouw, zal uit gebrek aan goede grond (*r*) ten ondergaan, en veele Landheeren, zullen tot hunne ſchaade leeren, dat de Katjang teelt, die voor het algemeen, in haare bloei zoo nuttig was, eindelyk uit gebrek aan goede ſchikking voor hun zelf en deeze volkplanting, verderfelyk wordt.

---

ten, dat eene enkele wenk van goedkeuring, den Land-aart gegeeven, voldoende is, hun allen de Krits in het hart te drukken.

(*r*) Het is zeker. dat omtrent het Gebergte, nog veele honderd morgens woeſt en ledig liggen, en ook nog in de eerſte Jaaren niet bearbeid zullen worden, maar deeze ſtreeken kunnen tot den Katjang bouw niet verder gebruikt worden als de benodigheid der omliggende Kampongs vorderd. Het vervoer, naar beneeden, het welk door de onbevaarheid der Rivieren, die behalven de *Teſidani*, op 3. a 4. uuren gaans van de Stad, zeer droog en klippig zynde, met Buffels-karren moet geſchieden, wordt te koſtbaar, zoo dat de Katjang-teelt in eene aanzienlyke hoeveelheid, niet wel verder dan 4 a 5 uuren, in den omtrek der Stad kan geoeffent worden.

BY-

BYVOEGSEL.

Myne befchryving van de Suikermolens, te vinden in het eerfte deel deezer Verhandelingen, door de Chineezen, in hunne Taal overgezet zynde, heeft een kundig en vermogend Land-bouwer dier Natie, het Genootfchap eenige aanmerkingen, dat werk raakende, toegezonden, waar van ik de voornaamfte hier zal byvoegen, in hoop dat dit, een iegelyk, wien de welvaart deezer volkplanting waarlyk ter harte gaat, zal aanmoedigen, naar vermogen; het zyne toetedraagen, ter meerdre volmaaking van dit gewigtig gedeelte onzes Akkerbouws, die, gelyk men uit de bovengenoemde befchryving ligtelyk zal ontwaaren, in veele opzigte, tot nog toe, zeer gebrekkig is ingericht. Hy zegt:

I. Dat het niet nodig is, 10 jaaren achterëen in een en nieuwe grond, wit rit te planten, zoo als ik pag. 198. heb gefteld, kunnende na verloop der eerfte 5 jaaren, reeds voor de helft rood riet gebruikt worden, waar uit

uit men zoude moeten besluiten, dat het roode riet, voor den planter voordeeliger is, het welk naar myn begrip nog niet beweezen is, want offchoon het witte riet, zoo veel vogt niet leevert als het roode, dewyl het dunner en korter is, is het sap egter veel zoeter en suikerachtiger, waarom in het algemeen verzeekert wordt, dat men tot het roode riet niet overgaat, dan om dat de grond, door het eerste gebruik vermagert is.

II. Raakende de tyd die het Suikerriet nodig heeft ryp te worden, en door my pag. 201. op 12 of 14 maanden is bepaalt, zegt hy, dat in dit geval, onderscheid gemaakt moet worden tusschen de hooge en laage gronden, alzoo het gewasch van eenen laagen grond, binnen 11 of 12 maanden, bekwaam voor de molen is, terwyl het riet op eenen hoogen grond wel 14 of 15 maanden, tot de volle wasdom vordert.

III. Omtrent het kooken heb ik pag. 206. gezegd, dat, volgens de tegenwoordige nadeelige inrichting der kookhuizen een *Totol* 24 uuren en langer nodig heeft, eer het tot behoorlyke lyvigheid gebragt kan worden, waar omtrent hy aanmerkt dat de Oost-en-Westmousſon, in dit geval, verſchil verwekt, alzo hier toe, in het regen-ſaiſoen meerder tyd dan in de Oost-mousſon, werdt gevorderd.

Volgens zyne opgaave, worden 'er in een etmaal 16 tonnen vogts in het Chinees *Tſiing Ouw* genaamd, verkoopt, houdende ieder ton 420 of alle te ſaamen 6720 kannen die tot 630 afgekookt zynde, 18 potten ieder van 35 kannen, kunnen vullen.

IV. Betreffende de figuur der pannen, heb ik, pag. 208. geſteld, dat zy, terbevordering eener ſpoedige uitdamping, behoorden vlakker te zyn, waar omtrent hy zegt; dat dit van nut kan weezen by het eerſte kooken, wanneer het vogt nog zeer

zeer waterachtig is, maar wanneer het voor de tweedemaal wordt overgekookt, gaat zulks niet door, terwyl het vogt, reeds tot eene merkelyke lyvigheid gebragt, dus gevaar zoude loopen aan te branden.

Wat hier van zy zal wel haast beslist zyn, door de proeven, die van wegen het Genootschap, daar omtrent, zullen genomen en in het derde Deel bekend gemaakt worden. Dit enkel merk ik hier by aan, dat alle Molens eenerly zoort staale pannen gebruiken, die hun, uit China, worden toegevoert, van omtrent 44. Rhyndlandse duimen middellyns breed en 15. duimen diep.

Het overige, door hem by gebragt van weinig belang zynde, voegd ik hier nog toe dat de Heer SIRARDUS BARTLO dirigeerend Lid van dit Genootschap, een Kookhuis, op Zyn Ed. Suikermolens, volgens myne aanwyzing verbeterd hebbende, heeft bevonden, dat door het spoediger uitwaassemen der waterdampen, het kooken thans zoo snel voortgaat dat, daar de

Vuurstokers voor heen geduurig moesten werden aangezet, dezelve nu in tegendeel dikwils moeten werden tegen gehouden, waar door de *Ampas* of het uitgemaalen Riet van veel meer nut wordt, hebbende Zyn Ed. op deeze manier, meer dan 10. vademen Brandhout uitgewonnen, zoo als desselfs Bericht aan het Genootschap, breeder te kennen geeft.

Dit zichtbaar voordeel zal, zoo ik hoop, de Chineezen, hoe zeer zy boven andere Natien, niet ligt tot eenige verandering overgaan, nochtans wel haast ter navolging beweegen, het welk hun op allerly wyze diendt onder het oog gebragt te worden, om dat zy, door hunne tegenwoordige gebrekkige behandeling, het Brandhout, zoo kosbaar voor den grooten ommeslag van Batavia, nodeloos vernielen.

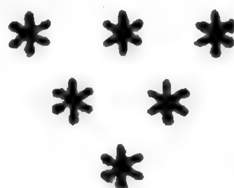

PROE-

PROEVE
NOPENS DE VERSCHILLENDE GEDAANTE EN COLEUR DER MENSCHEN

DOOR

Mr. J. C. M. Radermaker.

'T Is nog niet lang geleeden, dat men den Mensch wat nader begint te kennen. De Ridder Linnæus brengt den *Oran-Outang* nog onder het Menschelyk geslacht, en de Heer A. Vosmaar heeft, in zyne Beschryving van dit zoo zeldzaam Dier, by Meyer, te Amsterdam; in 1778. uitgegeeven, allereerst doen zien, dat aan het zelve, niets anders, dan de eerste rang, onder de menigvuldige soorten van Aapen, toekomt.

Linnæus onderscheidt den Mensch in twee zoorten.

Eerste Soort.

Hy, verdeelt den *Dagmensch* in ses verscheidenheden, namentlyk:

1. De *Wilde*, loopende op vier pooten, stom en ruig:

2. De *Americaan*, rood en galachtig.

3. De *Europees*, blank, bloedryk en lyvig.

4. De *Asiaan*, bruin, zwart gallig en taaij van leden.

5. De *Africaan*, zwart en waterig: by welke hy dan nog voegt.

6. De *Monsters* of wangedrogten, waar onder de *Reuzen* van *Patagonien*, den dwerg der Alpen, de *Hottentotten* met een bal; de *Hottentottinnen* met een klep; het ronde hoofd der Chineesen, en het platte hoofd der Canadensen.

Tweede Soort.

De *Nachtmensch*, als de *Troglodyt*, de *Oran-Outang* en de *Kakkerlak*, dien hy

hy beſchryft, als woonende onder de aarde, half zoo groot als de Mensch; 't Lyf met een wit dons bezet, de oogen rood, en de appel roozen-kleur; zynde in ſtaat van te denken en te redeneeren, maar leevende niet langer, dan op zyn best vyf-en-twintig jaaren.

Deeze Beſchryving, door den Heer KJOEP Zweedſchen Reiziger, aan LINNÆUS opgegeeven, is volſtrekt valsch en verkeerd. Hy verwart alles onder één. Trouwens de witte *Neger*, of *Kakkerlak* is wel degelyk een Mensch: daar men over naar kan zien de verhandelingen van het Bataviaasch Genootſchap 1ſte en 2de Deel, in de beſchryving van den witte *Neger*, en de witte Papoeſche *Meid*, door den Heer J. VAN IPEREN opgeſteld.

De *Oran-Outang*, is daarentegen een waare Aap, zoo wel als de *Baris* en *Chiampanſée* van *Afirica*, en de *Quojonvero* van *Brazil*: gelyk de Heer VOSMAAR, in de hier voorgenoemde beſchryving, duidelyk heeft aangetoond: en ook nader beweezen is in het tweede deel van ons Bataviasch

Genootſchap: in de Beſchryving van den grooten *Oran-Outang* van *Landac*, door den Heer Baron van WURMB.

De Mensch, door zyne zielvermogens en zyne ſpraak van alle Dieren volkomen onderſcheiden, is, naar myne gedachten, maar één ſoortig; doch zeer verſcheiden in kleuren, naar de luchtſtreeken, welke hy bewoond en naar de opvoeding, die hem gegeeven wordt. De kleur is het eenigſte, 't geen van de ouders op de kinderen ſchynt overtegaan. Maar alle andere verſchillen van Reuzen, Dwergen, witte Negers en diergelyke zyn aan dien byzonderen mensch, en aan de ſpeelinge der Natuur, welke hem in iets van zyne ſoort onderſcheidt; en geenzins aan het geſlacht eigen. De Ontleedkunde leert ons, ondertusſchen, dat de warmte der heete luchtſtreeken op den Mensch de volgende uitwerkzelen heeft.

1. Dat de harsſenen zwartachtiger zyn:

2. Het bloed donker rood.

3. Het

3. Het zaad zwart.

4. Het weefzel van MALPHIGHIUS, onder den huid liggende, is blank by de Europeaanen, zwart by den Negers, bruin by den olyf-kleurigen en roodachtig in de Rosſe Menſchen.

5. De jong gebooren Neger is blankachtig, behalven aan de teeldeelen, om dat zoo men meent dezelven allereerst gevormd worden.

Zoo de hitte de herſſens en het zaad der Afrikaanen zwart maakt, zal men aanſtonds vraagen, of de Europeezen ook, met de tyd, dit toeval krygen? en of de Negers in de Noordelyke landen overgebragt, eindelyk eens blank worden?

De Schryver van de *Philoſophiſche Onderzoekingen over America* ſchynt van gevoelen te zyn, dat de kleur der Menſchen zich ſchikke naar de luchtſtreeken: en hy haalt eenige gevallen aan van Portugeeſche kinderen, in Africa ten jaare 1764. gedoopt, die by na zwart waren.

 Edoch

Edoch ik heb eenige reden om te vermoeden, dat daar eene vermenging met de Negers hebbe plaats gehad, want, in geheel India, blyven de kinderen, van Europeesche Ouders gebooren, en weder met elkander trouwende, zonder vermenginge met zwarten, zoo blank, als de Europeezen; waar van veele voorbeelden op *Batavia*, zelfs tot in het zesde geslacht, voor handen zyn.

Daarenboven heeft de Heer KALM, in zyne Reize na Noord-Amerika, aangemerkt, dat de Negers, die, zedert veele jaaren, in Noord-Amerika zyn voortgeteeld, nog zoo zwart zyn, als de eerste Negers.

Dan, wat hier ook van zy, zoo is het zeker, dat, indien men de Menschen, naar de kleur, in soorten verdeelde, 'er zeer veelen soorten zouden zyn; ja de Spanjaarden en de Zweeden zouden van geen eene soort blyven, en men zou eindelyk de verdeeling tot in het oneindige uitstrekken.

De Mensch dient zekerlyk! aan het hoofd

hoofd van het *Syſtema Naturale* geplaatst, te worden. Want hoewel zyne tanden, gelyk zyn aan die der Aapen en der Vleermuizen zoo heeft hy nochtans, boven alle de dieren, de ſpraak en het edel vermogen, om zich, door de opvoeding, te volmaaken en te verbeteren.

§. I.

Naar de koleur, zyn de Menſchen onderſcheiden, in.

a.) *Amerikaanen*, welke rood en galachtig zyn.

De voornaamſte Geſlachten, onder hun, zyn de *Esquimaux*, in 't Noorden; zynde die even dezelfde Natie, met de Groenlanders, vier voeten hoog, en bruin. De Volkeren in 't midden van *Amerika* zoo wel die, der vaste Kust als Eilanden, welke roodachtig van koleur zyn, zelf tot onder de Linie, daar *Amerika* altyd ten minsten twaalf graaden koeler is, dan *Africa*.

b.) De

b.) De *Europeezen*, welke blank, bloedryk en lyvig zyn. Van 't Noorden naar 't Zuiden gaande verdonkert hunne koleur, volgens de luchtstreek; en tusschen eenen Zweed en eenen Spanjaard, is by na zoo veel onderscheid als tusschen een Spanjaard en eenen Neger.

c.) De *Asiaanen* zyn bruin, zwartgállig en taay van leden. Behalven de *Papouen*, die onder de Linie liggen, en de *Mallabaaren*, vinden wy alle de Asiatische Natien hoe genaamd bruinachtig, min of meer, naar den afstand hunner luchtstrreek van de Middaglyn.

d.) De *Afrikaanen* daarentegen zyn zwart en waterig En deeze zwartheid neemt mede toe en af, naar dien zelfden afstand hunner wooningen van de Linie.

§. II.

Tovallige veranderingen en zonderlin-

linge geboorten maaken dit onderſcheid.

a.) In de verandering van koleur der *Albinos*, of witte Negers van LOANGO in *Africa*, door den Heer VOLTAIRE beſchreeven, der *Blaffards* der *Land-engte* van Darien in *Amerika* door den Heer PAAUW, in zyne Recherche ſur les Americanis, II. Deel beſchreeven; en der witte *Papous*, of Negers, van Ternate en andere Landen van het Oosten; op Ternate *Kakkerlakken* genaamd, door den Heer JOSUA VAN IPEREN beſchreeven, in het I. en II. Deel der Verhandelingen van het *Bataviaasch Genootſchap*.

Deeze zyn denkelyk nooit zwart geweest, en worden meest al van twee zwarte Ouders gebooren, brengende zy ook zwarte Kinderen voort.

Die van *Amerika* en *Afrika* zyn gemeenlyk niet boven de vier voe-

voeten; en vyf duimen hoog. Hunne koleur is krytwit en zy hebben geenen baard. Ook is het hair der Afrikaanen wollig, maar dat der Asiaanen lang, sneeuw wit, of rood-geel van verwe. De oog-appel trekt wat naar het roode, en over dag zien zy bezwaarlyk, en het sterkste licht doet hunne oogen somtyds traanen, ziende zy by schemering zoo veel te beter.

Te Batavia is 'er in 1774. een by den Heer GOUVERNEUR GENERAAL geweest, die alle deeze kenmerken had, zynde hy op *Ceram*, by Ambon, van twee zwarte Ouders gebooren.

Hy was omstreek tien jaaren oud; vrolyk, dog niet zeer geestig, echter vlug Maleits spreekende.

De oorzaak van de Geboorte der witte Negers zou volgens den Heer PAAUW, Schryver van de Wysgeerige bedenkingen over *Ame-*

Amerika, zyn een bederf in de zaaddeelen van de Ouders.

Dog de eigenlyke ziekte, welke dit veroorzaakt, is tot heden toe onbekend, om reden dat MALPHIGHIUS, by het ontleden van een witten Neger, het vel heeft beschreeven, en niet het herssen en rugmerg, zoo min als het zaad; 't geen echter saamgenomen, alleen de zaak zoude hebben kunnen beslissen.

b.) In grootte kleente en dikte; Reuzen worden 'er nog enkelde, nu en dan gebooren, van gemeene Ouders; gelyk zeker Trawant van den Aarts Hertog FERDINAND ALMON genaamd, die elf voeten hoog was. CAJANUS, die in 1744. in Holland te zien is geweest was agt voeten hoog; De Reuzen, welke de Engelsche Capitein BIRON, ten jaare 1764 in Patagonie had gezien, zyn, door de Fransche Capiteins GERARDAUX en BOUGAINVILLE in 1766. niet grooter bevonden,

den, dan van 5. voeten en 5. duimen, tot 5. voeten en 9. duimen.

De Engelsche Capitein COOK verzekert zelfs, dat de grootste 5. voeten en 10. duimen hoog zyn, en de Heer PERNETTY, die in zyne Verhandelingen over Amerika, de Reuzen behoud, verklaard echter daar na in zyne Reis naar de Malouines II. Deel bl. 107. dat zy 5. voeten en 7. duimen groot waren, 't geen men dan voor geene Reuzen kan rekenen.

Dwergen waar van men voorheenen dagt, dat 'er geheele Natien waren, wordende in Holland, *Klabouters*, Kaboutermannetjes, in Zweeden *Trools* genaamd.

De Aards Hertog FERDINAND, dien wy zoo even aanvoerden, had 'er eenen van drie spannen lang; en in 1760. is te Parys een Poolsch Edelmannetje te zien geweest, twee en twintig jaaren oud en maar agt en twintig duimen

men hoog, en thans heeft men een Friesch Boertje LOLKES genaamd, die nu en dan te Amsterdam by Blaauw Jan te zien is, en geen drie voeten haalen kan. En wat de dikte betreft, in 't Jaar 1724 stierf een Engelschman, te *Lincoln*, lang zes voeten en vier duimen; dik tien voeten in den omtrek, en zwaar 580. ponden.

c.) Ziektens aan den hals.

Goeters of *Kropdraagers* heeft men aan den voet der Alpen, ook in den *Elzas*, en aan den voet van onze meeste hooge bergen op *Java:* als mede hier op den *Salak:* zynde die krop eene ziekte, welke men zegt, dat door 't water veroorzaakt wordt. Men vind 'er de zulke ook, aan den voet van de *Cordelieres*, in *Peru.*

De *Cretins* van *Valais* in Zwitzerland, hebben behalven die groote kroppen, byna geene de minste kennis; zynde zy doof

en ſtom, volgens de beſchryving van den Heer Grave de MAUGIRON.

d.) De Ziektens der huid.

Gelyk die de *Kascado*, of ſchubziekte hebben. Deeze hebben witte ſchubben op den huid, die, gelyk de andere huidziektens, kan geneezen worden.

Men vind 'er veelen op *Nias*, een Eiland by *Sumatra* en op de *Sangerſe* Eilanden, by *Ternate*. Edoch deeze ziekte is alleen den zwarten eigen.

e.) Ziektens der Teeldeelen.

Androgine, die door de uitgroeijing der *Clitoris* en *Nimphen*, van beide kunnen ſcheinen te zyn.

Hermaphroditen, waar van ſommige naar Mannen, en anderen naar Vrouwen gelyken; zynde de laatſten het gemeenſte, voornamentlyk in de heete Landſtreeken.

Me-

Menorchis, die maar ééne bal hebben, als de Hottentotten, hebben hunne voorouders volgens *Kolbe*, 'er voor deezen, een afgefneeden.

Het uitwasch; 't geen men wil, dat de Hottentottinnen over de fchaamdeelen nederhangt.

Triorchis met drie ballen.

f.) Misgeboorten.
Saamen gegroeide kinderen.

Een Jongman die zyn broeder aan het borstbeen was aangegroeit; twee zufters, in 't jaar 1723. te *Presburg* overleeden, die aan 't ftuitbeen waren t'zaam gegroeid: welke by HOUTTUIN ftaan uitgetekend,

Menfchen met ftaarten, die men nu en dan vindt; zynde; nu eenige jaaren een kind alhier te zien geweest, met een kraakbeenig uitgroeizel van drie à vierduimen aan het ftuitebeen.

g.) Mismaaktheid door kunst.

Aan het hoofd, door zaamendrukking, rond, plat of piramidaal, 't geen door de moeders, opzettelyk, gedaan wordt.

Sommigen rekken de ooren overmatig lang; gelyk de *Baliërs*, in de nabuurſchap van *Java*.

Andere volkeren in *America* trekken hunnen kinderen de voortanden uit. (*)

Aan de Teeldeelen; door de *beſnydeniſſen*, of door de *Infibulatie*, welke met een ring, of iets diergelyks door de teeldeelen te haalen, aan beide de kunnen geſchiedt, en 't geen, zoo wel op *Ceram*, onder de *Alfoereeſen* als in *Amerika*, in gebruik is.

(*) Sommigen bebranden den huid met allerleye figuuren, gelyk in *Italie*, *Spanje*, ja zelfs onder de Kaffers van *Mozambique* plaats heeft.

BESCHRYVINGE

VAN EENE

BLANKE NEGERIN

UIT DE

PAPOESCHE EILANDEN,

DOOR

J: VAN IPEREN.

Deze Meid, welke nog, op zyn best, zoo het my toeſchynt, vyftien of zestien jaar oud zal weezen, werd, voor eene zonderlinge zeldzaamheid van *Ternate*, aan den Heer Radermacher, en dus ter beſpiegelinge voor het Genootſchap, in de maand September des voorleden jaars, ten geſchenke gezonden: en men brengt die in den thuin, van de Ed: Compagnie, welke ik thans bewoone, en daar ik nu en dan eenige Natuurlyke Zeldzaamheden ontvange en overweege van wegens ons Genootſchap. Maar zy was zoo ſchurft en bezet met ee-

eene ſoort van melaatsheid, dat ik 'er myne ſlaaven en huisgenooten niet aan durfde waagen. Zy werd dan in de vrymans boeien gebragt en aldaar volkomen geneezen, door het bewryven van haaren huid met *Tamarinden* bladeren kl in gekapt, uitgeperst en met Salpeter tot een zalfje gemaakt. Ik kreeg haar wederom fris en gezond, op den 14. December 1779.

Toen zy eerst by my aankwam, was zy zeer verlegen, zeer bang en was tot geen ſpreeken te krygen. Toen zy weggehaald werd, ſchreidde zy bitterlyk, en zeide aan de jongens en meiden, dat zy wilde blyven, en het hier wel had. Toen zy wederkwam was zy vrolyk, lachte en gaf haar genoegen, met ſpreekende daaden, te kennen. Niettemin was zy in de boeien zeer wel behandeld: — maar ook de ſlaaven en ſlaavinnen wille eene vryheid genieten, welke met haaren ſtaat overeenkomt.

De jongens en meiden, welke men hier *Papoeſchen* noemt, zyn vry zwart en draagen gekroesd, fyn gedroesd en dus

dus kort in een gedrongen hoofdhair. Van zoodanig ſoort van hair is deeze ook voorzien, maar het is uit den geelen rood, en ſtaat krulsgewyze opwaards gekronkeld, wat te verre op het voorhoofd, 't geen eenigzins een ſtroef gezicht veroorzaakt.

De Heer van SONNERET beſchryft de Bewooners, der Papoeſche Eilanden, die, zegt hy, zeer weinig bekend zyn, aldus: — „ Hun voorkomen heeft iets leelyks en vervaarlyks. Dat men zich ſterkgeſpierde „ menſchen voorſtelle, van eene „ blinkende zwarte verwe, ofſchoon „ ondertusſchen de huid vry ſtroef en „ ruuw is, en voor het grootſte gedeelte ontcierd met leelyke vlakken, „ niet ongelyk aan die, welke de melaatsheid voortbrengt; dat men zich „ dezelve voor zyne verbeeldinge „ ſchildere als menſchen met groote „ oogen, met een ingedokene platte „ neuze, met eenen ongemeenen wyden mond, met lippen vooral de bovenſte vry wat gezwolle: met dik gekroesd of in een gekronkeld of git „ zwart of vuurig rood hair. Het ze- Voyagies Pag. 153.

„ delyk bestaan van deeze wilden be-
„ antwoordt vry wel aan hun uitwen-
„ dig voorkomen; want zy zyn dap-
„ per, zy beminnen den oorlog, zy
„ zyn wreed, wantrouwig en zyn ook
„ op verre na, niet te vertrou-
„ wen."

Omtrend op gelyke wyze beschryft DON GEORGE DE MENEZES, die ten jaare 1527, de eerste der Europeaanen op de Papoesche Eilanden aankwam, dat geslacht van menschen. „ Men
„ houdt voor zeker, schryft hy, dat
„ de naam van PAYMAS, in de taal van
„ dat Land, zwart beteekent: om
„ dat die wilden 'er, gelyk de Kaf-
„ fers, uitzien, en kroes gekruld hair
„ hebben; zy zyn wel mager en ver-
„ styfd, maar kunnen zeer wel tegen
„ den arbeid, en van natuure tot al-
„ lerlye schelmstukken en verraad ge-
„ negen Onder hen vindt men veele
„ Dooven, en sommige, die maar
„ weinig zien." — Ik meene, dat onze hedendaagsche Natuur-onderzoekers volstrekt geene vryheid hebben, om de byzonderheden, welke in de Land-en Zee-tochten der ouden voorko-

Gotfried Reize by *Van der Aa*, II. Deel. Omtrend in het midden bl. 42.

komen, te verachten en van dezelve geen gebruik te maaken. En wat 'er ook van de gelykheid met de Kaffers mag gezegd worden, dit is ten minſten zeker, dat de Mozambiquers, van welke ik 'er verſcheidene hier gezien, betuurd en belast hebbe, zeer veel overeenkomst hebben met de Negers der Papoeſche Eilanden, welke men hier, by onderſcheidinge van de Mozambiquers, Oosterlingen noemt. Alleenlyk bericht men my, dat 'er in de Oosterlingen, welke eigentlyk den naam van Papoetjes of Papoeces mogen draagen, meer bewyzen van vlugheid en ſchranderheid zich vertoonen, dan in de Westerlingen, die van wegens hun gekroesd hair, verwe, aangezicht, ook oneigentlyk met den gemeene naam van Papous vereerd worden. By den Edelen Geſtrengen Heer Craan, Raad van Indie, is 'er een, wiens hoofd ik heb laten uitteekenen, van wegens de zonderlinge ſchikkinge der figuuren, welke op zyn aangezicht, denkelyk, in zyne jeugd, zyn ingegroefd; en waar uit ik beſluit, dat hy van eenig aanzien onder de zynen moet geweest zyn. Daarenboven vin-

de ik, by de eigentlyk gezegde zwarte Papoes, die leelyke wezentrekken, en dien groeven huid, en die vlakken niet, welke de Heer SONNERET zal ontdekt hebben, by die, welke hem bejegend zyn, Zoo dat men het gezegde van dien Heer niet wel algemeen kan maaken.

De naam van de Meid, welke ik hier beſchryve, is *Penau* volgens haar getuigenisſe: zy is geboortig van het Eiland *Mandara* en voortgeſprooten uit blanke en gekroesde roodhairige ouders, van welke zy het beeld draagt. De Hollanders hebben haar op *Mandara* gekocht, en zy is vervolgens te *Ternate* in dienst gekomen van eenen Hollandſchen Heer en Juffrouw. Op haar Eiland woonen, meest zwarte kroeskoppige Negers; maar evenwel ook, zoo zy zegt, ettelyke blanken. Wy zullen haar vervolgens *Penau* noemen: want zy ſchynt niet zeer gezet te zyn op de nieuwe naam van *Malatti*, welken wy haar gegeeven hadden: toen zy nog niet ſpreeken wilde.

By het Geographisch beſchryven van een gewest begint men doorgaans met den omtrek en grensſcheidingen en belendingen der Ommelanden By de beſchryvinge van PENAU, beginne ik met haare huid: vergelykende die met den huid haarer Vaderlanders. En ik meene te hebben bemerkt, dat hoe zwarter de huid is, hoe gladder die zich, by het bevoelen voordoet. Ik heb ettelyke Jongens en Meiden betast en niets is zekerer, dan het geen ik daar omtrend ondervond, over het gemeen genomen, Men ziet en voelt naauwelyks de gewoone groeven, welke in onzen huid, en zelfs in het poezel vel der fraaiſte Meisjes van Europa, zich duidelyk voor doen. Misſchien geeft de donkere verwe eene zachte wol, die de aandoeninge van de reeten groeven en ongelykheden verdooft.

Eene zwarte Papoeſche Meid by de Heer Secretaris DE BOCK, wierde met *Penau* vergeleecken, doet ons dat verſchil ontdekken.

Penau, is van top tot teen ruw en ongelyk van oppervlakte: uitgenomen van binnen en boven op de handen daar

daar zy wat gladder is. Over het bovenfte en voorfte van haaren armen en beenen tot aan de fchouders en lyffpier toe heeft zy wit vlasfig hair , 't geen by het bevoelen, de ruwheid vermeerdert. Zy heeft de kinderziekte gehad, en heeft hier en daar nog plekken overgehouden: Waar by komen die blauw bruine rooven en vlakken, welke wy ook in den witten Neger van Bali hebben opgemerkt: behoorende die, fchoon zy er kleinder heeft, en minder, tot eene vastgaande hoedanigheid van den huid der zoo genaamde Kakkerlakken van Sumatra en de overige Eilanden.

De Aderen zyn er even doorfchynende, als by de Europeezen. Teenen vingeren, nagelen, leveren niet zeldfaams op. Voor aan de fchouders en aan de oxels kroest het hair vry wat losfer in booge, dan op het hoofd en elders daar het bykans zoo fterk kronkeld en met fyne krulletjes faamen loopt, als op den fchedel. Zy heeft ook vry lange tepels, ja maar de borsten zyn nog niet uitgewasfchen, fchynende de Natuur daar een begin mede te maaken.

Haar

Haar lengte is 4. voeten 6. duimen en 8. linien: het borſtbeen is wat breeder vooruitſteekende, en byde haare voeten ſtaan voorwaards uit naar de rechter zyde, omtrend gelyk die van ſommige Europiſche boeren jongens, die dagelyks achter den ploeg loopen. Hier uit ontſtaat eene misſelyke houdinge derſchouders en van het geheel lichaam en zelfs van de nek en hals, welke aan het Meisje een belachelyk voorkomen geeven.

Zoo zeker is het, dat het eene lighaamlyk gebrek doorgaans een ander veroorzaakt. Ik kan ook niet gelooven, dat 'er te Parys of London een Dansmeester zou gevonden worden, die zoodanig een ingewortelde en vastgegroeide ſcheefheid zou weeten te herſtellen: want alle de peezen en ſpieren zyn 'er naar gezet.

De werktuigelyke opvoedinge der Dansmeesters kan dus van eene aanmerkelyke nuttigheid wezen. Ik heb reden om dit ſtuk niet verder uit te haalen: vooral niet te Batavia.

Tus-

Tusſchen de beide oorlellen beſluit zich de laagſte kring van het gekroesde hoofd-hair; en dat hoofd-hair is zoo fraai met kleiner en grooter cirkelronde krulletjes in een effen en gelykvormig tappeerzel ingelast, dat men niets aardiger begrypen kan. 'T is niet mogelyk dat onze Haagſche en Amſterdamſche Paruikmaakers dit door de kunst zoude weeten naar te bootzen. Maar dat bovenwaards kronkelen maakt de nek kaal, en de hals lang, die bruinachtig, gerimpeld, ſtroef, en onaanzienlyk is.

De ooren zyn wel gezoomd, en van der Jeugd af aan met de boven en achter boorden voorwaards gebogen. En dit geſchiedt aan byna alle de Oosterſche Kinderen, denkelyk, om dat zy voorwaards beter de klanken zouden ontvangen en ſcherper gehoor hebben.

Zy is een weinig doof; maar de doofheid blykt ons niets anders te zyn, dan een langduurig overleg om iets wel en voorzichtig te begrypen, eer zy kan of durft antwoorden. Men noemt dit hoewel ook nog in eenen anderen zin, Oost-

Oost-Indisch doof; en ik bespeure, dat de Javaanen, Chineezen en andere Oosterfsche Natien een diergelyk zweemzel van doofheid telkens laten blyken. Hier door zullen sommige Reizigers, en ook Don GEORGE DE MENEZES, mogelyk zyn misleid geworden.

Slechts eenen duim en vyf linien is het voorhoofd lang, en het natuurlyk toepet hangt voor over: hoewel het slechts omtrend vyf linien dik is: 't geen de gemaakte fierheid der hooge hairkuiven en dus eene soort van bevalligheid wegneemt, welke in Europa ongemeen verre gevorderd is, en uit het beschaafde Oosten, Persie vooral en Turkye is overgekomen. Zoo verre heeft de Smaak in deze Zuidelyke Gewesten, van alle beschaafde waerelddeelen wat al te wyd afgezonderd, nog niet kunnen komen.

Twee en een halve duim staat de kinne vooruit van de keel afgerekend. Alles is vry rond, de kin, onderkaaken komen boven tot aan de slaapen, en de wangen staan wêerzyds bolrond vooruit. De mond is juist niet breed, ik heb

heb Europifche Dames gezien, die breeder gemond waren. De onderlippe is dikker dan de bovenfte, en benedenwaards omgekruld. Ook is de bovenlip flechts in het midden wat dik en voorwaards uitpuilende.

De neus is van onderen wat breed, en de neus-gaten wat ruim en gaapende. Bovenwaards duikt zy wat inwaards, tot aan het voorhoofd: zynde denkelyk by de kindsheid wat ingedrukt. Ook zwellen de wangen onder de oogleden neuswaards aan, naar het midden: want anders fcheiden zich de neuskrullen vry diep, om het mondftuk te helpen maaken.

De wenkbraauwen witächtig rood, ftaan genoegzaam onder aan de randen van het voorhoofd-been, 't geen als eene zolderinge maakt, waar onder tegen, vry wat diep de oogleden indrukken. De braauwen, zoo van onder als van boven, zyn vry wat roffer. Het wit der oogen zuiver melk wit, de oogen blaauw, eindigende aan de appelen met bleekblaauwe, geele en oranjeachtige ftraalen. De oogballen

len vertoonen zich machtig klein. Indien men haar wel begrypt, zoo is het eenig gebrek van haar gezicht, dat het midden op den dag wat donkerder, is, dan by duifter weder of tegen den avond. Maar als de lampen zyn aangeftooken, wordt zy wederom ftik ziende, en buiten ftaat, om te naayen.

Zy heeft een verondwaardigend voorkomen, als zy wat effen ziet, en ernftig of verlegen is: maar daar entegen een vriendelyk gelaadt, dat genegen is tot lagchen, als zy wel te vreeden is. Edoch dan ziet zy er wat mal uit, al ruim zoo wel, als zulke Europezen, die lagchen zonder dat zy weeten waarom.

Ik weet geene trekken meer, welke *Penau*, onze Papoufche witte Meid, nader kunnen pourtraiteeren.

Dit alleen wil ik er maar hebben bygevoegd, dat op haare ooren, wangen, mond en elders naar evenredigheid, eene gezonde en frifsche bloozende roodheid doorftraalt: en dat dus dit vooroordeel, als of alle de Kakkerlakken 'er kalk wit als geesten uitzien, moet werden afgelegd, gelyk wy reeds in onze befchryvinge van *Soudame* gezegd hebben.

Men kan ook, *Penau*, zoo min als

Soudame, onder de Dwergen of wanschepzels plaatzen. De meeste Slaavemeiden vallen niet langer dan *Penau*, en men vindt onder de Oosterlingen weinige Vrouwspersoonen, die van eene lange en ryzige gestalte zyn.

Ik zou 'er zelfs wel toe kunnen komen, om de bruine vlekken en vuilgrauwe puistjes, welke men vooral op haare rug en borst aantreft en haar leelyk maaken, voor overblyvende gevolgen en blyken haarer voormaaligen melaatsheid aan te zien. Want de Zeevaarenden en Reizigers houden staande, dat alle de witte Negers, of Kakkerlakken aan die schurft en melaatsheid onderworpen zyn.

Voormaals meende men, dat de ziekke zich binnen de grenzen van Egyptenland bepaalde: en 't kan zyn, dat zy aldaar haaren oorsprong heeft; maar nu heeft men duidelyke beschryvinge van die ziekte, zoo als 'er Arabiën meede besmet is, en zoo als dezelve zich ook in de West-Indiën vertoont. Men kan dit duidelyk voorgesteld vinden, by den Heeren PEYSSONEL en NIEBUHR, en by den Heer MICHAËLIS, die de PEYSSONEL en NIEBUHR aanvoert, om de wetten van Moses over de melaatsheid des te duidelyker te verklaaren

Mos. Recht. IV. Deel par. 208 in vol.

klaaren. In Europa hebben wy verſchillende ſoorten van ſchurft, en zoo is het ook hier te lande. Want de melaatsheid van *Soudame* en *Penau* heeft de kenmerken niet van die ziekte, welke de voornaamſte Genees-heeren aan de melaatsheid toeſchryven, als alleen, dat zy, geneezen zynde, vlakken en kerven nalaat, en dat 'er zich telkens, wederom onder de ſproeten en rooven eene nieuwe jeukte opdoet, en dat zy insgelyks zoo wel als de melaatsheid van de Ouders op de Kinderen, by ervbeſmettinge ſchynt over te gaan, men ontdekt zodanige uitwasſen, op boomen, heesters en planten: zoo wel als op de meeſte dieren: en ik houde die uitwasſen, zoo wel als de wratten, negenôogen, ſteenpuisten, pokken en diergelyke, voor menigerhande ſoorten van padeſtoelen, welker ontzichtbaar zaad door de lucht vliegt of in het bloed geraakt, en zich vestigt en wortelt, daar het eene geſchikten grond vindt, om genoegzaam voedzel uit te trekken. En waarom zou dan de blanke huid der Kakkerlakken en witte Negers daar niet eene betere geſchiktheid toe kunnen hebben, dan de zwarte of bruine huid hunner mede Vaderlanders. Zoo dat

niet ommogelyk is, dan is ook, in zoo verre, dat raadzel eenigzins opgelost, waarom niet de zwarte, maar de blanke, aan die plaage zyn onderworpen.

Nopens de zielsvermogens onzer witte Negerinne, valt zeer weinig te zeggen, zoo min als van die haarer landsgenooten. Ik zou denken, dat de Lyf-jongens en Lyf-meiden, en by gevolg nog des te meer de Mandoors en Mandoresſen, zoo veel verſtand kunnen hebben, en zoo handig kunnen worden, als hunne Heeren en Vrouwen.

Ettelyke huisgezinnen van deze Colonie, zouden genoegzaame voorbeelden kunnen opleveren, welke tot bewyzen van myne ſtellinge zouden verſtrekken En waarom zouden *Penau* en *Soudame* (*) het zoo verre niet kunnen brengen, als hunne zwarte en bruine medemakkers. Hoe ik de zaak ook bekyke van rondömme, en wat ik 'er ook over denke, 't beſluit blyft by my, dat het rood hair en de witte huid geenen invloed hebben, op het hersſen geſtel: dat een witte Neger, even zoo vatbaar is, voor een eenvoudig onderwys en eene oordeelkundige onderrichtinge als een zwarte.

(*) De Vrouw van *Soudame* waar van in het I Deel p. 307 en 323 geſprooken is, heeft in October 1779. een zwarte Zoon gebaart.

B E-

BESCHRYVING VAN DE GROOTE BORNEOOSCHE ORANG OUTANG OF DE OOST-INDISCHE PONGO

DOOR

F. BARON VAN WURMB.

Was het mogelyk dat de Wysgeer by het onderzoek van de Natuur, gestadig die keten konde volgen, waar mede de Natuur alle haare voortbrengzelen heeft aan een geschakeld, welk eene uitgestrekte weetenschap zoude hy als dan bereiken! welke ontdekkingen zouden zich aan hem openbaaren! Ja hoe zoude hy in verwondering worden opgetogen, door het aanschouwen dier volmaakte inrichting en overeen-

komst, die in de orde aller dingen heerscht.

Doch dit onuitſpreekelyk vergenoegen ſchynt het voorrecht te zyn van hooger weezens, dan wy weereld-burgers: want 's menſchen zintuigen, alleen geſchikt zynde naar de zeer bepaalde kennis van dit leeven, vallen 'er veele werken der Natuur, ver buiten haar bereik: ja zelfs het grootſte gedeelte der Natuur is voor ons in een diep geheim bedekt, en alles het welk wy weeten zyn maar afgebroken ſtukken, zeker groot en zeer verwonderenswaardig op hun zelf, maar nochtans klein en zeer gering, in vergelyking van dat geen, het welk voor ons verborgen blyft.

Men heeft echter veel moeite aangewend, om den draad der Natuur, waar zulks maar mogelyk was na te ſpeuren, en dat verband te ontdekken, waar door haare voortbrengzelen zyn aan een geſchakeld, en deeze moeite is niet altoos te vergeefs geweest.

Dus toonde, by voorbeeld, de ont-

dek-

dekking der *Plantdieren*, den overgang van het ryk der *Planten* tot dat der *Dieren*. De *Vleermuis* en het *vliegende Inkhooren*, gaven de verbinding der *Vogelen* met de *viervoetige Dieren* te kennen, en de *Robben* en *Lamantins* die der *viervoetige Dieren* met de *Visſchen*: want of ſchoon men deeze voorbeelden, meer voor enkele wenken der Natuur moet neemen, die zy ons van haare overgangen en verbindingen geeft, als voor éene daadelyke aan een ſchakeling, zoo is men nochtans de waarheid hier door genaderd.

Maar de grooſte gaaping, die ons in het plan der Natuur voorkomt, is zonder tegenſpraak die, dewelke wy tusſchen den Mensch, begaafd met een verſtandig weezen, en het redeloos Dier ontwaaren. Tot nog toe heeft men te vergeefs getracht, het ſpoor der Natuur hier in te beſpieden, en zelfs zoude men het byna voor bevestigd moeten houden, dat de ſchalmen der groote ketting die ons hier ontbreeken, op de Planeet die wy bewoonen niet te vinden zyn.

Kwam het op niets meer dan eene lighaamelyke overeenkomst aan, zoo zoude men ongetwyfeld deezen overgang in het *vierhandige* geslacht der Aapen ontmoeten; maar vermits men in deezen al zoo zeer op de hoedanigheden van den geest, als op de gestalte van het lighaam heeft te letten, zoo blykt wel dra, dat den Aap, niet eens waerdig, onder de onvernuftige dieren in de tweeden rang te staan, (*) geheel onbekwaam is, den gepasten overgang, tusschen den redelyken Mensch, en het redeloos Vee te maaken.

De uiterlyke gestalte deezer Dieren heeft nochtans, reeds van de oudste tyden, de oplettenheid der Natuurbeschouwers naar zich getrokken, en aangemoedigd, eenige overeenkomst van den geest in een lighaam naar te spooren, het welk de wyze Schepper, zoo zeer naar dat van den mensch, heeft doen gelyken.

Maar

(*) Men zie hier over de Natuurlyke Historie van den Heer V. BUFFON, het tweede stuk van het zevende Deel.

Maar gelyk een Systhematisch zoeken, al dikwyls niet zoo zeer de waarheid, dan dat geen, het welk in het leerstelzel te pas kwam, heeft te voorschyn gebragt, zoo is 'er ook by deeze naspooring dwaaling uit voortgekomen. Zelfs wierdt de vermaarde LINNÆUS, door eene afbeelding by BONTIUS, van een *Orang-Outang* of *Bosmensch* alhier gezien, en door de berichten van zommige Reizigers verleid, zyn *Homo Nocturnus* of *Nachtmensch*, als een geringer soort van Menschen, tusschen den Mensch en den Aap te plaatzen, en daar mede een weezen vasttestellen, wiens bestaan nog veel twyfel onderhevig is.

De Heer van BUFFON ging hier omtrent voorzichtiger te werk, gissende deeze beroemde Natuurkundige niet zonder reden, dat de met zoo weinig naauwkeurigheid bestempelde berichten van den Nachtmensch, van witte Negers of Kakkerlakken genomen zyn, die in een valsch licht, of door een floers van vooroordeelen betracht wierden.

En waarlyk de afbeelding van den *Orang-Outang* by BONTIUS, verſchild alleenlyk in ſtukken van weinig belang, met de gedaante van den witten Neger of Kakkerlak *Soudama*, door den Eerwaarden Heer van IPEREN in het eerſte deel deezer verhandelingen beſchreeven. Ontneemt men deeze afbeelding de kraag onder de kin, en de weinige hairen, die de huid bedekken, zoo blyft 'er een fraaijer menschlyke gedaante over als die van *Soudama*, en was deeze niet aan het hof van den Regent van *Tabana*, maar in de eenzaame bosſchen van Baly opgegroeit, veelligt zoude hy aan zielsvermogens genoeg verachterd zyn, om door een onoplettend Schryver, by de *Pongos*, *Baris*, *Smitten* en *Orang-Outangs*, van BATTEL, PYRARD, BOSMAN en LE GUAT geplaatst te worden.

Maar mogelyk zyn de trekken van den *Orang-Outang*, in de afbeelding van BONTIUS, al te menſchelyk en verre boven de waarheid voorgedragen: want zoo men zich eenvoudig aan deszelfs beſchryving houd, dan blyft 'er ten hoogſten niet veel meer als de gemee-

meene groote *Orang-Outang* of *Pongo* over. De Heer BRISSON, die de *Orang-Outang* van BONTIUS, met de *Baris* in een Clasſe ſtelt, ſchynt mede van dit gevoelen te zyn, en de afbeelding van eenen *Borneoſchen Orang-Outang* in *Beekmans Voyage* to *Borneo*, zonder tegenſpraak dezelve ſoort verbeeldende, die ons nu onlangs van dit Eiland is toegezonden, kan tot een voorbeeld verſtrekken van eene diergelyke verkeerde, en tot de Menſchen gedaante overhellende voorſtelling deezer Dieren.

Doch het zy hier mede zoo het wil, dit is zeker, dat ſedert het verblyf van BONTIUS alhier, of het midden der voorige Eeuwe, nooit een *Orang Outang* als by hem verbeeld ſtaat, op dit Eiland of elders in deeze Gewesten is ondekt geworden, en dewyl hy verzekerd verſcheiden van byde ſexen gezien te hebben, zoo moet het met rede onbegrypelyk voorkomen, waarom 'er nu in het geheel geen ſpoor meer van wordt gevonden.

e oudſte en kundigſte Javaanen weeten

ten van geene andere *Orang-Outangs*, als zulken die geheel en al Aapen zyn, en zy beſtempelen met deezen maleitſchen naam gewoonlyk maar de twee ſoorten van ongeſtaarte Aapen, dewelken de Heer VAN BUFFON by de *Pongos* en *Jockos* plaatst. Byden komen meest alleenlyk van Borneo, en wat 'er de Reizigers ook van mogen zeggen, men vind dezelven echter zoo min in de bosſchen en ſpelonken van ons Eiland, als de Leeuwen en Elefanten, die op zommige kaarten van Groot Java zyn uitgetekend.

De kleine ſoort, door den Heer VAN BUFFON by verkorting van den Congooſe naam *Jockos* geheeten, wordt door de Banjareeſe vaartuigen nog al dikwyls aangebracht. Van dit ſoort is 'er een in het jaar 1776. leevendig naar Europa overgekomen, en door den Heer VOSMAER naauwkeurig beſchreeven.

Maar de *Orang-Outangs* van de groote ſoort, of de *Pongos* volgens den Heer VAN BUFFON, zyn op Borneo, hun geboorteland, gantsch niet gemeen, en de

de groote moeite om meester te worden, van zulke ſterke en kwaadäartige dieren, heeft het nu al langer als twintig jaaren onmogelyk gemaakt, om 'er een over te krygen, en mogelyk zoude het ons buiten de gemeen nuttige iever, van den Heer WILLEM ADRIAAN PALM, Reſident te Rembang, ook thans nog niet gelukt zyn. Want die Heer onlangs van wegen de HOOGE OVERIGHEID alhier, in eene gewichtige Commisſie naar Succadana gezonden zynde, en deeze gelegenheid waarneemende om het onderzoek omtrent de dieren van dit ſoort te hervatten, zo heeft hy 'er eindelyk naar zeer veel moeite een van gekreegen, en in arak herwaards aan het *Bataviaasch Genootſchap* gezonden. Deezen zal ik thans nader beſchryven, en daar uit doen zien, hoe vergeefs men ook in dit ſoort *Orang-Outang* de Bosch-mensch, by BONTIUS, zoekt.

Het hoofd van den grooten borneoſchen *Orang-Outang*, is van achteren naar boven eenigzins ſpits, de bek ſteekt wat uit, en aan ieder wang zit een breede vleesachtige kwabbe, de-wel-

welke zich ter zyde meer verbreid, als de dikte van het hoofd bedraagd. De ooren zyn klein, naakt en plat aan het hoofd liggende. De oogen klein en uitpuilende. De neus zonder eenige merkelyke verhevenheid, beſtaat enkel maar uit twee langachtige en ſchuins tegens elkander geſtelde gaten. De mond is bekleed met dikke lippen, en heeft geene zakken van binnen. De tong is dik en breed; men vond 'er eenig overblyfzel van groente op, door het dier gegeeten.

In ieder kaak ſtaan voor, vier breede ſnytanden tuſſchen twee dikke en boven hun uitſteekende ſlag of hondstanden. Het aangezicht is zwart bruin van kleur, en zonder hair, behalven een zeer dunne baard. De hals is zeer kort. De borst veel breeder dan de heupen. By de ſtuit ontwaard men geen ſtaart nog eeltächtige uitpuiling De roede ſchynt zich in het lighaam te rug te ſchuiven. De handen zyn lang en van binnen, zoo wel als de vingeren zwart bruin van kleur en zonder hair. De beenen zyn kort en dun, maar ſterk geſpierd. De voeten hebben veel overeen-

eenkomst met de handen. De teenen en vingeren, aan voeten en handen, zyn voorzien van zwarte nagels, veel gelykende naar die der Menſchen, behalven die der groote teenen, die veel ſmaller en korter waren, het welk mogelyk door het gebruik dier leden kan veroorzaakt weezen. De borst en de buik zyn meest kaal, en de overige deelen van het lighaam, uitgezondert het gezicht, de ooren, het binnenſte der handen en voeten en de vingeren, zyn met dun bruin hair bewasſen, dat op zommige plaatzen wel een vinger lang is. Onder de huid van den hals en de borst vond men twee zakken, daar van de een het grootſte gedeelte der borst beſloeg, en zoo wel als een kleender zakje, het welk in de groote ingeſloten was, gemeenſchap had met de lucht-pyp.

Vermits dit zeldſaam dier terſtond beſtemd wierd, voor het Cabinet van Zyn DOORLUCHTIGE HOOGHEID DEN HEERE PRINSE VAN ORANGE EN NASSAU, heeft men, om het geheel te houden, 'er geene verdere ontleedkundige onderzoekingen aan willen doen;

doen; ook waren 'er de ingewanden ter voorkoming van bederf reeds voor de verzending herwaarts uitgenomen.

Doch dewyl het Grondgebied der Edele MAATSCHAPPY op Borneo, onder de tegenwoordige HOOGEINDISCHE REGEERING zoo aanmerkelyk is uitgezet, dat ons thans de toegang tot het binnenste gedeelte, van dit onbekende en zeer uitgestrekte Eiland is geopend, zo hoopen wy ons met grond te mogen vleyen, eerlang van de huishouding en natuurlyke gesteltenis deezer groote *Orang-Outangs*, breeder verslag te kunnen doen.

Omtrent de vangst van dit dier, verhaald de Heer PALM, dat hy zich met zwaare takken door hem afgebroken, zoo hevig verweerde, dat 'er geen kans was, hem leevendig meester te worden; eene eigenschap die dit soort gemeen heeft met de africaansche *Pongos*, dewelke volgens het verhaal van BATTEL zelfs de Elefanten met deeze wapenen aanranden, en ze van hunne verblyfplaatzen doen verhuizen.

Nu volgt de maat van dit dier, nauwkeurig naar de Rynlandsche in 12 duim verdeelde voet opgenomen.

Ge-

	Voet.	duim.	agtste.
Geheele lengte van het dier van onder de voet, tot boven het hoofd	3	10	3
Dit verschildt een weinig met de meeting op Borneo gedaan, die volgens opgave 49. duim bedraagt. Mogelyk heeft men aldaar eene andere maat gebruikt, ook zoude wel kunnen zyn, dat het door de by-één-gedrongen laage in de arak, een weinig is ingekrompen.			
Omtrek van het lighaam over de schouders gemeeten . . .	3	-	5
Omtrek van het lighaam beneden de borst.	3	3	4
Omtrek van 't lighaam om de heupen.	2	4	2
Opening van de mond. . .	-	4	1
Lengte of uitsteeking der snuit.	-	3	4
Hoogte van 't midden der boven lip tot de wenkbraauwen.	-	4	7
Afstand der twee ooghoeken.	-	1	1
Breedte van het oog. . . .	-	1	1

R   Leng-

	Voet.	duim.	agtste.
Lengte van de wenkbraauwen tot aan 't achterdeel van de kop.	-	6	5
Doormeeter van 't hoofd van boven naar beneden. . . .	-	10	3
Doormeeter van 't hoofd dwars, $3\frac{2}{8}$. duim van boven af, op de voorige lyn gemeeten.	-	6	4
Doormeeter van het hoofd als vooren gemeeten, op de afstand van $6\frac{5}{8}$. duim beneden de kruin.	-	9	4
Omtrek van het oor buiten. .	-	3	4
Omtrek van het oor beneden, daar het aan 't hoofd vast is.	-	3	-
Hoogte van het oor.	-	1	5
Breedte van het oor. . . .	-	-	6
Lengte van het schaambeen tot aan 't sleutelbeen. . .	2	-	2
Afstand tusschen het borst been en 't schaambeen. . .	1	-	7
Afstand tusschen de twee borst-tepels.	-	9	6
Lengte van den arm tot aan de toppen der vingers. . .	3	-	4
Omtrek van den arm by de schouder.	-	11	1

Om-

	Voet.	duim.	agtste.
Omtrek van den arm in 't midden.	1	-	3
Omtrek van den arm over de elleboog.	-	11	-
Omtrek van den voor-arm in het midden.	-	11	7
Omtrek van den voor-arm by de hand.	-	8	2
Lengte van den achter arm.	1	-	4
Lengte van den voor-arm.	1	2	2
Lengte van de hand, van het lid af tot aan den top van de middelste vinger.	-	9	6
Lengte van den duim.	-	3	-
Lengte van de tweede vinger.	-	4	4
Lengte van de middelste vinger.	-	5	3
Lengte van de vierde vinger.	-	5	1
Lengte van de pink of vyfde vinger.	-	4	1
Omtrek van de hand, over de wortel van den duim gemeeten.	-	9	5
Omtrek van den duim en de volgende drie vingers.	-	3	5
Omtrek van de vyfde vinger.	-	3	1
Lengte van de holle hand.	-	5	4
Breedte van de holle hand.	-	4	2

 Dik-

	Voet.	duim.	agtste.
Dikte der hand.	-	1	1
Lengte van de hiel af tot het boven eind van het dybeen.	1	8	3
Omtrek van de dye.	1	5	2
Lengte van de dye. . . .	-	9	2
Lengte van het been van de knie af tot onder de voetplant.	-	11	1
Omtrek van het been digt onder de knie.	-	11	-
Omtrek van het been in het midden.	-	10	5
Omtrek van het been by den voet.	-	10	-
Omtrek van den voet daar de groote teen begint. . . .	-	10	6
Lengte van de groote teen. .	-	2	4
Lengte van de tweede teen. .	-	4	3
Lengte van de derde teen. . .	-	5	-
Lengte van de vierde teen. .	-	4	6
Lengte van de vyfde teen. . .	-	4	4
Breedte van de voetplant daar de groote teen begint. . .	-	4	-
Breedte van de voetplant by de hiel.	-	3	-
Lengte van de voetplant van de hiel af tot aan het begin der teenen.	-	6	5

Om-

	Voet.	duim.	agtste.
Omtrek van de groote teen. .	-	4	-
Omtrek der drie volgende teenen.	-	3	4
Omtrek van de vyfde teen. .	-	3	3
Afstand tusschen de wortel van de groote teen en die der tweede.	-	4	-

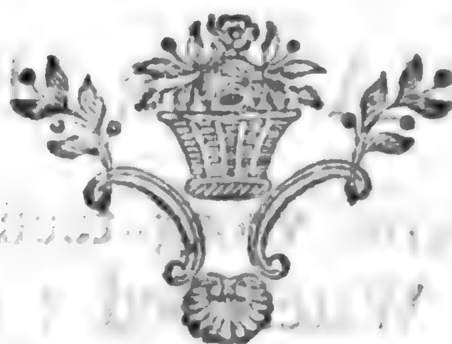

added to cards
G

VERVOLG
EENER
JAVAANSCHE HISTORIE,
GENAAMD
SADJARA RADJA DJAWA,
MET DE
AANMERKINGEN
VAN
WYLEN
JOSUA VAN IPEREN.

Kee *Goeroe* vroeg toen aan *Narada*, of die Watervloed (1) ook zoude veroorzaakt zyn, door den dood van *Watoe-Goenong*? 't Antwoord was, dat ja! gewisselyk die daar door veroorzaakt was. Want, zeide hy, *Dewi Sinta* doet nacht en dag niet anders, dan huilen.

Kee

(1) De twee byzondere watervloeden van *Attika*, onder de regeringe van *Ogyges*, en van *Deukalion*, en de laatste vooral, die voorviel toen *Moses* in Egypte verkeerde, of nog laater, hebben *Ovidius*, *Lucianus*, *Apol-*

Kee Goeroe dit verneemende, zei aan *Narada*: wel aan dan, gaa aanstonds heenen, en zeg aan *Dewi Sinta*, dat zy zoo bedroefd niet zyn moet: alzoo haar Man niet dood maar levendig is. Fluks ging *Narada* naar de

 Aar-

---

pollodorus en *Philo* de Jood, met den algemeenen Zondvloed van *Noach* verward; om dat zy wel treffende, maar geene genoegzaam bepaalende overleveringen van de verschillende byzonderheden hadden. *Diodorus* van Sicilien maakt nog gewag van drie andere watervloeden, in Boeotie, Samothracie en het Eiland Rhodus. Biblioth. L. IV. p. 264. Lib. v. 369 à 375. Edit. *Wesselingii.* Deeze van het Eiland Java was zoo groot niet, als de te vooren genoemde: en even wel schynt het dat men den algemeenen Zondvloed in het oog gehad heeft, toen men dezen watervloed beschreef. Ettelyke verwarringen van dien aart vindt men in de aloude Fabelhistorie van veele volkeren. Zie ondertusschen *Nic. Gortler* Hist. Univ. Lib. I. Cap. 21. pag. 310. en 311. *Africanus* by. *Eusebius* Præp. Evang. Lib. X. p. 488. en vooral *Natalis Comes*, Mytholog Lib. VIII. C. XVIII. p. 886 891. Uit de volgende berekeninge der Opvolgingslysten zal het blyken, dat de overleveringe van den algemeenen Watervloed ten onrechte op den Watervloed van *Dewi Sinta* is overgebragt: en dus dat de opvolgings Lyst van Adam tot op *Wisnoe*, den eersten Koning der *Dewas*, eene zeer groote klove in de Tydrekeninge, en wel ten minsten zoo groot, als die van Noäch tot op Christus overlaat, kortom dat alles aldaar eene donkere en onbestaanbaare verwarringe veroorzaakt: eveneens als in alle de aloude Fabelgeschiedenissen der vroegste tyden. Als men die klove toestaat, dan is de verwarringe van den algemee-

Aarde; en, by *Dewi Sinta* komende, zeide hy haar: weest toch niet langer bedroefd: uw man is wederom leevendig geworden: troost u derhalven; hy zal wederom by u komen. Edoch *Narada* was onzichtbaar voor *Dewi Sinta* (2) dus deeze hem vroeg wie hy was, die daar op die wyze, haar aansprak? *Narada* antwoorden toen in dezer voege: Ik ben een *Dewa*, genaamd *Narada*, en een zendeling van *Kee Goeroe*! waar na hy wederom vertrok. *Dewi Sinta* verblyde zich hoogelyks over deeze boodschap, en was gelyk aan een mensch, 't geen uit den dooden verreezen is (3) En zo hiel-

meenen Zondvloed met die van *Dewi Sinta* even zoo wel te Verantwoorden by den Schryver dezer Javaansche Geschiedenisse, als de verwarringe van *Deukalion*, by *Ovidius* en andere Fabelschryvers, en by *Lucianus* en zoortgelyken, die de uitmuntende en de eenige waare Historie van de eerste Waereld niet hebben kunnen, of niet hebben willen raadpleegen.

(2) In myne Tweede les over de *Valsche Messiassen*, heb ik van *Eldarid* gesprooken, die zich wist onzichtbaar te maken. Dit kunstje zal misschien eenige overeenkomste gehad hebben met het *Buikspreeken*: 't geen thans bekend geworden is.

(3) Men had derhalve en men heeft by de Javanen, eenig denkbeeld van de wederopstandinge der dooden, en de voortreffelykheid van het leeven; 't geen daar op volgen moet.

hielden alle de ontrustingen in den hemel op; en *Dewi Sinta* verlangde zeer naar de aankomste van haaren Man.

Drie dagen verliepen 'er, geduurende welke zy vruchteloos bleef wachten op haare man: maar, na verloop derzelve, geenen man ziende opdagen, werdt zy zeer mismoedig, zeggende by haar zelven: indien myn man weder levendig geworden is, waarom komt hy dan niet by my? want ik kan het ommogelyk uitharden zonder hem: ja ik geloove, dat de *Dewas* my wederom wat wys gemaakt hebben en zich met leugenen ophouden Dit gezegd hebbende smeet zy zich ter aarde en viel in flaauwte: en even daar door werdt de onstuimigheid in den hemel op nieuw aan 't woeden, en wel vry erger, dan te vooren.

Narada dit nu niet langer kunnende verduuren, vroeg aan *Goeroe*, wat hy van voorneemen was? want, zeide hy, de ongemakken zyn nu, in den hemel erger, dan te vooren, en alle de *Dewas* en *Nymphen* zullen eindelyk, door het huilen en kermen van *Dewi Sinta*,

moeten verdrinken, (4) en daarom is het immers beter, dat wy *Watoe-Goenong* weder leevendig maaken. Want *Dewi Sinta* zal moeten denken, dat wy ons met leugenen ophouden: en dan zal het ſchynen, even of wy niets diergelyks kunnen te weeg brengen. *Kee Goeroe* zich derhalven genoodzaakt ziende, om *Watoe-Goenong* weder leevendig te maaken, gaf daar toe aanſtonds last aan *Narada*. En dees ging ook ten eerſten naar het dood lighaam, by 't welk aankomende, ſprak hy het lyk aldus aan: *Watoe-Goenong* wordt weder leevendig, gaa weder naar uwe Vrouw, en aanvaardt het Koningryk van

(4) Zeer zonderling is het, dat het huilen van *Dewi Sinta* voor de oorzaak van den aangroeiende waternood in den hemel wordt aangezien. Een ſoortgelyk onweer had, te vooren, den aanſtaanden ondergang van het Koningryk *Gieling Wiſſie* voorſpeld. Verhand. I. Deel. bl. 144. verg. met bl. 171. 172. *Dewi Sinta* werd derhalven aangemerkt als eene Toovernymph, die invloed hadde op de lucht en verhevelingen: en dit onheil berokkende, gelyk zy den Oorlog tegen den hemel berokkend had. Haar huilen en kermen ontſtond meer uit ſpyt, verontwaardiginge en wraakzucht, dan wel uit eene teedere aandoeninge van droefheid. Nopens de Tooveresſen en Toovernymphen der Ooſterlingen zullen wy hier na gelegenheid vinden, om meer te zeggen. Ondertusſchen komt het niet te onpas, hier

van *Gieling Wisſie* (5) om hem te beheeren, als te vooren. By gevolg nam *Watoe-Goenong* weder het leeven aan; maar hy zei aan *Narada*: Neen! ik wil niet meer naar de aarde gaan; noch ik wil niet meer Koning van *Gieling Wisſie* zyn: maar hier in den hemel blyven, mits dat ook alle myne vrouwen en kinderen mede in den hemel komen; want anders zal 'er nog geene rust in den hemel zyn.

Na-

---

hier te melden, dat volgens de Perſiaanſche Overleveringe de Algemeene Zundvloed voortkwam uit den oven van een oud wyf *Zala Cupna* genaamd. *Th. Hyde* Hiſt. Rel. Vet. Perſ. Cap. X. p. m. 169.

(5) Wegens de liggingę van *Gieling Wisſie*, had ik iets gegiſt. Verhand. I. Deel. bl. 144. Maar nu bericht my de Heer Directeur van het Genootſchap, dat het, onder de benaaminge van *Pagger Wiſſy*, of het Kaſteel van *Wisſie* deszelfs overblyfzelen nog vertoont, omtrent tien uuren ten zuiden van *Batavia*, beweſten de Groote Rivier: dat 'er, nog twee uuren zuidelyker, deze vervallene aarde wallen bleeven aanhouden; welke denkelyk eene groote Stad, of Negery, zullen hebben omringd. Men heeft 'er alomme gegraaven, om opſchriften te zoeken, maar niets van dien aart gevonden. Waar uit men veilig zou kunnen beſluiten, dat de *Hemel*, of de Stad der Prieſteren, in het Koningryk van *Jaccatra*, tusſchen de rivieren gelegen hebbe. En ook kon by den uitloop der Rivieren, by overvloed van regen, eene geweldige overſtroominge plaats hebben. En indien dat doorgaat, moet men, door den *Hemel* de Noordelyke Benedenlanden, en door de *Aarde* de binnenlandſche Bovenlanden verſtaan.

Narada keerde derhalven te rug naar *Kee Goeroe*, doende hem bericht, dat hy *Watoe-Goenong* weder leevendig had gemaakt: maar dat dees weigerde naar de aarde te gaan, en Koning over het gezegde Landſchap langer te zyn, verzoekende hy, dat alle zyne vrouwen, bywyven, kinderen en vrienden, ten getale van dertig koppen, in den hemel mogten komen. *Narada* beduidde ook aan *Kee Goeroe*, dat dit, by de tegenwoordige omſtandigheden het best zou zyn. Want, zeide hy, *Watoe-Goenong* is nu gelyk met de *Dewas*, en onſterfelyk: (6) Ja, men zou nu ook bezwaarlyk tegen hem op kunnen. *Kee Goeroe* antwoordde daar op, ja! gy hebt gelyk, myn broeder: laten derhalve alle de naastbeſtaande en vrienden van *Watoe-Goenong* maar in den hemel komen. Derhalven gaf *Kee Goeroe* aan *Narada* volmagt, om hem

---

(6) Men wist derhalven, by de oude Javaanen, niets van tweemaal geſtorvenen, gelyk men vooronderſteld, dat *Lazarus* van *Bethanie*, en andere opgewekten der Bybelhiſtorie twee maalen geſtorven zyn, *Watoe-Goenong* was opgewekt; en dus onſterfelyk geworden. Na de opſtandinge des vleesch volgt het Eeuwig Leeven.

hem op te wekken, en hem en de zynen in den hemel te brengen: 't geen dees ook, binnen den tyd van eenen dag, volvoerde.

Toen nu dit alles volbragt was, en *Kee Goeroe*, in voorigen bloei hersteld, op zynen throon gezeten was, ging *Narada* by hem, en herinnerde hem, dat hy nu ook verplicht was, zyn woord te houden, omtrend zynen zoon *Batara Wisnoe:* alzoo hy alles naar wensch volbragt had, 't geen hem was opgelegd. Indien het u dan gelieft, voegde hy 'er by, laat hem nu naar zyne vrouw en kinderen te rug keeren, en zyn Koningryk aanvaarden. Trouwens indien dit niet geschiedt; zal alles vervolgens in het wild loopen. *Kee Goeroe* gaf hem daar op tot bescheid: 't is waar, *ô Narada!* al wat gy daar zegt, komt met de waarheid overeen. Stel dan *Batara Wisnoe* weder tot Koning aan, niet over de Menschen, maar over de kwaade Geesten, en de gewesten, waar zich die onthouden: als (1) op *Goenong Marapie*, of den Brandenden Berg. (2) Op *Pamanttingan*, (3) op *Kabaresan*, (4) op *Lodalja*, (5) op *Koewoblidoij*, (6) op

op *Sapta Waringin*, (7) op *Tapdjoe Landejan*, en (8) ten laatste op *Roban*. En die aanstellinge werdt door *Narada* achtervolgd, en in het werk gesteld. (7)

Na dat nu dit alles verricht was; vermaande *Narada* den nieuwen Koning der Geesten *Wisnoe*, dat, indien zyne vrienden, de Koningen der Menschen van *Java*, ergens gebrek aan mogten hebben, hy hen helpen en in allen nood bystand bieden moest; 't geen *Wisnoe* ook beloofde, te zullen naarkomen. Ondertusschen werd *Battara Bramma*, door *Kee Goeroe*, gelast, om zich naar de waereld te begeeven, en, als Koning van *Gieling Wissie*, in stede van den vergooden Koning *Watoe-Goenong*, te regeeren. (8)

Deze *Batara Bramma* regeerde zeer gelukkig, en gewan eene dochter met na

(7) Deeze Geographische benaamingen zyn, behalven de eerste en de vierde, op de Kaart van *Valentyn*, niet te vinden, en denkelyk verwoest, of van naam veranderd. Die Brandende Berg, ligt in het Landschap *Mataram*, gelyk uit het vervolg nader bepaald wordt. En *Lodaija* is een Landschap ten zuiden gelegen, aan de zee, hebbende *Panaraga*, ten westen en *Poegar* ten oosten. Trouwens uit het vervolg zal blyken, dat de javaansche Fabelhistory de kwaade Geesten langs de zuidelyke streeken van het Eiland, of in de zee zelfs deed huisvesten: en de Toovenaars in het gebergte.

(8) *Batara Bramma* werd dan Koning van de Middeland-

naame *Bramani*, die haaren vader opvolgde op den throon, en vervolgens opgevolgd werd door haaren zoon *Tritoesta*, en dees door zynen zoon *Parrakanan*. *Parrakanan* gewan eenen zoon, dien hy noemde *Manoesanasa*, die dan vervolgens, door de ondergenoemde van de afdaalende linie, werdt gevolgd, in de regeeringe, door *Satnoe*, door *Kumma*, door *Sangiang* en *Sakrie*, door *Polasara*, door *Bagawan*, door *Jasa*, door *Pandodewanata*, welke laatste zyn Hof hield te *Astina*. (9) Na hem beklom, den throon, eerst *Hardjoena*, *Bimanjoe*, *Parikissit*, wyders *Hoedajana*, *Gindrajana Djaja midjaja*, *Dajamisena*, *Koosoema*, *Witjitra*, *Tijtra Soema*, en *Srimapoengoe*. *Srimapoengoe* had tot zynen eersten ryksbestierder *Djoegoelmoeda*, wordende gevolgd van zy-

sche Landstreeken, tot aan het Gebergte; en *Batara Wisnoe* van de Zuidlyker Landen, kusten en eilanden van *Java*. Die Middelandsche Landstreeken konden zeer wel de *Aarde*, en de zuidelyke kusten, de *Zee* genoemd worden, gelyk wy nader zullen zien; hoewel wy voor dit laatste zoo zeer niet durven instaan; om dat hier na het Koningryk der Booze Geesten in de Zuiderzee zelve geplaast wordt.

(9) *Astana*, het heilig Graf, of Paleis, weeten wyligt niet verre, van onze Residentie *Cheribon*. Een ander *Astana*, ligt tusschen *Tijtrap*, het schoon Landgoed van den Heer *Mr. Pieter Poelman*, Lid van het Genootschap, en

zynen zoon *Kindiawang*, die wederom, tot zynen eersten ryksbestierder, had *Koentara*, die een zoon was van *Djoegoelmoeda*, den voorigen Groot Visier. (10) *Kindiawang* gewan vyf kinderen, van welke de oudste genaamd was *Manohaen*. Dees was een byzonder liefhebber van de Landbouwery: en daarom werdt hy tot Koning, van de Landbouwers aangesteld: houdende hy zyn hof in de *Baggeleen*. (11) De twee-

---

tusschen het vermaakelyk BUITENZORG, aan zyn Hoog Edelheid den Heer Generaal behoorende: edoch een weinig zuidelyker. Maar uit het vervolg blykt, dat *Aslina* en *Aslana* zeer onderscheiden zyn, en dat de plaats, welke *Soetoeroegh* naderhand eerst *Madjapait* noemde, de Hofplaats van *Pandodewanata* en deszelfs opvolgers geweest is, en dus hier bedoeld wordt. Men kan in de Geographie nimmer te omzichtig zyn: anders neemt men het een voor het ander, gelyk, met eene menigte van voorbeelden, betrekkelyk tot de aloude Geographische benaamingen, zou kunnen beweezen worden. En dit voorbeeld toont, dat die benaamingen nu en dan veranderd worden; gelyk dit, uit onze H. Schriften, ook blyken kan.

(10) Die beide eerste Staatsministers moeten eenen onsterfelyken naam verkreegen hebben, om dat zy hier gemeld worden.

(11) Het Land *Baggaleen* ligt bezuiden de *Mattaram* in het vierde bestek van den Heer *Valentyn*, en dus zeer Oostelyk: *Japara* ligt in het vyfde bestek, gelyk men weet, op een noordelyk half Eiland: *Parambanan* zou ik in het gebergte

tweede was genaamd *Sandang Garba*, en hy had eene byzondere genegenheid voor den koophandel: en dus werdt hy tot Koning over de kooplieden aangesteld: en hield zyn hof te *Japara*. De derde genaamd *Korongkala* had eene groote drift voorde jagt, en werd daarom Koning over de Jagers, houdende zyn hof te *Prambanan*. Hy werdt ook genoemd *Ratoe-baka*. De vierde *Pittong Millaras*, of *Toengal Mitto* werdt Koning van de Toewak tappers; (12) en de Jongste, die een man was, welke zich by zyns Vaders leeven, met de regee-

---

om de beste gelegenheid voor de Jagt. Mogelyk zullen wy van de gelegenheid dier plaatzen, door den tyd, nadere berichten bekomen. Maar niets is moeylyker, dan zulke uitvorschingen, by de Javaanen, met vrucht, te doen. Van den Koophandel en wyduitgestrekte Zeevaart der Javaanen op alle de Eilanden en kusten van Indie, kan men meer gemelden *Valentyn* naarzien. IV. Deel. bl. 64. en vervolgens.

(12) Alomme in het gebergte: vind men de Touwak tappers, en Tyfelaars, maakende zy van dit verdikte sap de zoogenaamde *Goula Areeng* of Javaansche zuiker, die algemeen door de Inlanders gebruikt word 't Is aanmerkelyk, dat de Toewaktappers, eenen Koning krygen, zonder eene vaste Hofhoudinge, hier of daar.

ringe meeſt bemoeid had, beklom den rykszetel na zyns Vaders dood, en hield zyn hof te *Koeripang*: zynde hy genaamd *Riſſi Gattajoe*. (13)

Dees *Riſſi Gattajoe* gewan mede vyf kinderen: zynde het eerſte eene Dochter, genaamd *Rara Soetjan*; het tweede een Zoon genaamd *Limboe Amilohoer*, en Koning van *Djingala*: het derde *Limboe Petting* Koning van *Daha*: het vierde *Limboe Pangaran*, Radja van *Giggilang*. Het vyfde was een Dochter, genaamd *Prigewangſa*, en zy trouwde met eenen *Limboe Atmidjaja*. En toen werdt het land Java door drie Koningen geregeerd.

Limboe Amilohoer gewan eenen Zoon, ge-

---

(13) My dunkt, dat deze Hiſtorie ziet op de keuze der kinderen en hunne overhellende geneigdheid, welke men, in de opvoedinge en in de bepalinge van hun toekomend beſtaan, volgen moet. Ondertusſchen leert de jongſte zoon *Riſſi Gattajoe*, welke voorrechten een kind, en vooral een Prins geniet, als hy zich op de nuttigſte en beste kundigheden en beoeffeningen, van kindsbeen af, wil toeleggen. Want de vier overige Prinſen werden en bleeven cynsbaar aan hunne jongſten broeder.

genaamd *Pandjie.* Dees vermeesterde door zyne dapperheid, het geheel land Java, en hield zyn hof te *Pandjajaran*, (14) en trouwde met de Princes *Tjindra Kirina*, die eene Dochter was van zynen Oom, den Koning van *Daha*. By haar gewan hy eenen Zoon *Bandjaran Zarie*, die, na zyns Vaders dood, den throon beklom; en mede door zynen Zoon *Moedien Sarie* werdt opgevolgd.

Dees eenige tyd geregeerd hebbende, gewan eenen Zoon, met naa-

(14) Uit de Reize van de Smit met *Tjioeng Wanara*, door de wildernisse, naar *Padjajara*, zou men mogen besluiten, dat de afstand, ten Oosten van de Rivier, zoo groot niet was: te meer daar *Tjioeng Wanara* zynen Koning, na dat hy in de yzere kamer half gebraaden was, aanstonds in de Rivier *Crawang* wierp: gelyk hier na verhaald zal worden. Maar in het Landschap *Paraka Moetjang* ligt, bykans aan den oorsprong van de *Crawang*, *Panjagara Gado*. en een weinig noordelyker, aan eenen anderen oorsprong *Goela Gadja*. Voor de laatste benaaminge wil ik niet instaan, maar dat *Panjagara* en *Padjajara* het zelfde zyn, komt my aller waarschynelykst voor, te meer, daar *Valentyn Galoka* met de *Priangsche Landen*, door het woordeken *of* gelykstelt, en 'er aanstonds *Padjajarang* byvoegt: spreekende van de bekeeringe der Vorsten tot de Muhamedaanschen Godsdienst, ten jaare 1406. en vervolgens: kunnende dus ook die Prinsen worden aangemerkt, als zich in 't westen van *Java* onthoudende Bl. 69. 't Geen echter beter aangaat, nu men weet, dat het beruchte *Batoe Toelies*, een half uur boven Buitenzorg, aan de Rivier *Tsidani*, het *Padjajarang* der ouden moet geweest zyn.

me *Moeding Wangie*, die zynen Vader op den throon volgde; uit wien voortſproot *Ratoe Wankas*, die, na den dood van zynen Vader, op den throon kwam, en, na eenigen tyd geregeerd te hebben, twee Zoonen gewan; van welke de oudſte genaamd was *Radeen Bangah*, dien hy Koning van *Galoel* maakte: en de jongſte *Radeen Soeroeh*, welken de Koning voorneemens was geweest, na zyn affterven, den throon van *Padjajaran* te doen bekleeden. Edoch dit voorneemen werdt niet ter uitvoer gebragt; gelyk, uit het vervolg deezer Hiſtorie blyken zal. Wanneer *Ratoe Padjajaran*, of *Ratoe Wankas*, eenigen tyd geregeerd had, ontſtond er, in het land van *Pandjanjaran*, eene vreesſelyke pest, (15) daar veele menſchen van ſtierven, en daar geen medicynmeester iets tegen wist uit te denken. Want als de menſchen 's morgens de ziekte kreegen, waren zy 's avonds

(15) Men ſpreekt hier zeer verſchillende over de Javaanſche Medicynen en Medicynmeeſters. Het Bataviaaſch Genootſchap zal zich bevlytigen om, *ten nutte van het Gemeen*, 't geen het zelve vooral bedoelt, de Inlandſche Medicynen, derzelver aart uitwerkinge, naauwkeurig uit te vorſchen; en den uitſlag deezer uitvorſchingen bekend te maaken.

avonds dood, en die 's avonds de ziekte kreegen, waren 's morgens dood. Dit duurde ettelyke maanden achter een: zoo dat 'er de Koning bitterlyk bedroefd over wierd, en niet wist, wat hy doen zoude. Om die pest dan te verdryven, liet hy eindelyk alle zyne waarzeggers (16) by malkanderen roepen, en vroeg hen, of zy niet wisten, wat hy doen moest, om deeze pest te verdryven. Zy gaven hem ten antwoord, dat dit zeer gemakkelyk te doen was, indien de Koning maar een groot gastmaal wilde aanrechten; en dan, op dien zelfden nacht, eene zyner bywyven beslaapen. Hier door zou de pest wel verdreeven worden; maar een zoon zou 'er uit voortkomen, die den Koning van zynen throon bonzen en hem om 't leeven brengen zou. De Koning,

(16) Uit het Boek van *Daniël* en van elders, is het blykbaar, dat *Nebucadnezar*, *Belzazar*, en andere Oosterſche Vorſten gewoon waren, in tyd van nood, alle de Waarzeggers ſaamen te roepen, en dezelve te raadpleegen. Edoch ik kan niet merken, dat de Javaanſche Waarzeggers in verſchillende Claſſen, gelyk te Babel, zyn verdeeld geweest. Men kan over den toevlucht der Grieken en Oosterlingen, tot de Godſpraken by gelegenheid van de pest, niemand beter Inzien, dan den Heer *Guys*, *Lettres ſur la Grèce*. Lett. 37. Tom. II pag. 89. ſqq.

ning, dit hoorende, was 'er zeer over aangedaan; maar hy bedacht echter by zich zelven, dat het dan beter was, dat hy alleen ſtierf, (17) dan alle zyne onderdaanen, die zoo menigvuldig in getal waren: wenſchende en biddende inmiddels, dat zyne eigene naneeven tot op den laatſten dag des oordeels zouden regeeren.

Derhalven liet de Koning een groot gastmaal aanrechten; en, toen de vrolykheid voorby was, beſliep hy eene van zyne voornaamſte bywyven, die teffens van een adelyk geſlacht was. (18) Deeze werdt toen bevrucht en beviel,

(17) Zulke eene edelmoedige opofferinge van zich zelven voor het Algemeene belang had ook plaats in David II. Sam. XXIV: 17., en in ettelyke Griekſche en Romeinſche helden: en verdient dus, in alle de Jaarboeken, vereeuwigt te worden.

(18) Men ziet hier uit, dat de Veelwyvery ten minſten het houden van Byzitten, ſtaande het Huwelyk, by de oude Javaanſche, zoo wel als by de overige Oosterſche Vorsten, van alle tyden, is in gebruik geweest. En uit dit verhaal kan men zelfs beſluiten, dat de Bywyven haaren onderſcheide rang hadden, om dat men hier van *eene der voornaamſte* vindt gewag gemaakt. *Salomo* maakt in zyn Hooglied gewag van *Koninginnen*, *Bywyven* en *Maagden*. Zie myne Brieven over het Hooglied. I. Deel. bl. 151.

viel, toen de tyd haarer zwangerheid vervuld was, van eenen zoon, die zeer ſchoon was. Men gaf aanſtonds den Koning kenniſſe van het geval; die het kind voor zich hebbende laten haalen, het zelve door vergif wilde ombrengen: maar het vergif had geene kwaade uitwerkinge op het kind. Uit dien hoofde wist de Koning niet, wat hy verder doen zou; en werdt daar over ten uiterſten bedroefd en gram: 't geen zoo hoog liep, dat hy de moeder en het kind ſaamen ter dood wilde brengen. Dan, by geval, was daar iemand, die hem zeide beter te zullen zyn, als hy het kind in de rivier (19) *Crawang* liet werpen; en dat het dan wel ſterven zou.

(19) De Rivier en het Landſchap *Crawang*, zyn by ons in de Oosterſche nabuurſchap, en ook van wegens de post *Tanjong Poera*, als mede by *Valentyn*, in zyn tweede en derde beſtek, genoeg bekend. Men zal evenwel de Rivier *Crawang*, niet verre van zynen oorſprong, zich moeten vertegenwoordigen; om dat *Kee Boejoet*, die het kind opviſchte, niet verre van de wilderniſſe ſchynt gewoond te hebben, in welke hy daarna zynen vriend den Waarzegger, die naar *Padjajarang* vertrokken was, vruchteloos opzocht.

De Koning vond dit eindelyk ook goed, en liet het kind in een kistje fluiten, en zoo in de rivier *Crawang* fmyten. Edoch dit verricht zynde; en zy die het verricht hadden, vertrokken zynde, kwam daar (by geval) aan de rivier een oud man, met naame *Kiay Boejoet* Crawang, die, by zyne aankomfte aan den oever een helder licht zag: zoo zuiver als de Maan: op welk licht hy aanging, en vond er, tot zyne uitterfte verbaasdheid, een kind in een kistje dryvende. (20) En bevindende, dat het een fchoon kind was, zei hy by zich zelven, dit is zekerlyk van een groot man. Met die gedachten werk-

(20) Van *Servius Tullius*, nog een klein kind zynde, wordt het zelve by *T: Livius* en *Dionifius* van *Halykarnaffus* verhaald, en voor een voorteeken van deszelfs aanftaande grootheid aangezien. Men heeft meer zulke voorbeelden; en die kunnen ligtelyk uit de bekende Vuurverhevelingen verklaard worden. In de Roomfche Landen maakt men, van de zoogenaamde ftalkaarsjes, ongedoopt geftorvene kinderen. Zulke lichtjes vindt men hier nu en dan op de graven; en het bygeloof der Inlanders is 'er opgevestigd. Deze gefchiedenisfe heeft eenige overeenkomfte met het geval van *Romulus* en *Remus*, zoo als ons *Livius* dat verhaalt. Lib. I. Cap. 3. & 4. Zie ook Alg. Hiftor. X. Deel. bl. 44. als mede *Rollin* en *Tailhie* Gefchied. der Waereld. V. Deel. bl. 56.

werkzaam, haalde hy het onſchuldig ſchepzel uit het water, en bragt het by zyne huisvrouw. Deeze het kind ontvangende, was er zeer over verheugd, als hebbende zelve geene kinderen. Zy bezorgde dat kind van alles, als eene eigene moeder, en bragt het gelukkiglyk tot volkomene wasdom.

De jongeling, nu tot jaaren van onderſcheid gekomen zynde, vroeg aan *Kee Boejoet*, wie zyn vader was? *Kee Boejoet*, antwoordde, dat hy zelf zyn vader was; doch de jongeling wilde het niet gelooven. Want, zeide hy, indien gy myn vader waart, dan zoude ik wel eenigzins naar u gelyken. De grysaard hernam hier op, dat hy evenwel zyn vader was: maar de jongeling ſloeg er geen het minſte geloof aan.

Kee Boejoet wel ziende, dat hy hem zulks niet konde doen gelooven, en het kind in deezen gerust ſtellen, zei hem wyders: myn kind! ik heb eenen vriend in de wildernisſen woonende, die een uitſteekend waarzegger, en in ſtaat is, om alle dingen, die geſchied,

zyn, of nog gefchieden zullen, te verhaalen en te voorfpellen. (21) Wy zullen naar hem toe gaan, en hem naar uwen vader vraagen. De jongman was daar zeer mede in zynen fchik, en verzocht derwaards, hoe eerder hoe liever, te gaan. En zy vertrokken.

Wanneer nu *Kee Boejoet* en de jongman op reize waren, en reeds eenigen tyd in de bosfchen waren voortgewandeld, zag de jongeling eenen aap in de boomen zitten: en alzoo hy dit dier niet kende, vroeg hy *Kee Boejoet*, wat dit

---

(21) Ik heb eene Javaanfche Waarzegger aan huis gehad, toen ik nog op de weg van *Jaccatra* woonde. Er was geftoolen, en de flaaven hadden hem gehaald, om den dief te ontdekken. Hy kwam en deed alle de Jongens en Meiden rondom hem zitten, keek hen allen ernftig aan, deed hen, na het doen van eenige bezweeringen over het brood, ieder een ftukje eeten, met bedreigingen, dat zoo zy fchuldig waaren, hun de buik zou opzwellen. Toen fmeerde hy oly in de hand van een Jongetje, 't geen hy had medegebragt, die toen in de hand een Jonge zich zag vertoonen. En, in der daad, de dief verdween, en wpıo ziek zoo hy voorgaf. Zulke eene waarzeggery laat zich ligtelyk verklaaren. Indien ik iets meer ontdekke van de Waarzeggers, zal ik gelegenheid zoeken, om 'er behoorlyk bericht van te doen. Ondertusfchen denke ik, by deeze gelegenheid, op het yverwater der Overfpeelfter, volgens de wetten van Mofes. Num, V: 11-31.

dit voor een gedierte was, 't geen dermaaten naar eenen mensch geleek? Het antwoord was, het is een *Wanara*, of Aap. En nog een weinig verder gekomen, zag hy een mooyen vogel, en vroeg ook aan den ouden man, wat dit voor een schepzel was. En gehoord hebbende, dat de vogel *Tjioeng* genaamd wierde, zeide hy ik heb nog geen naam: daarom zal ik my noemen *Tjioeng Wanara*: (22) 't geen *Kee Boejoet* ook toestont, en, met volle goedkeuringe, bekrachtigde.

Na dat zy nu dus al eenen geruimen tyd voortgereisd hadden, en dit aan *Tjioeng Wanara* begon te verdrieten, vroeg hy den grysaard, waar zyn vriend dan woonde? Hier op antwoordde hy ik geloove waarlyk, dat myn vriend van hier verhuisd is; en dan zal hy zekerlyk aan het hof zyn verblyf houden;

---

(22) Mogelyk zal deeze benaaminge daar toe gestrekt hebben, om de vlugheid van den vogel met de schranderheid van den Aap, by wyze van eene geheimzinnige voorspellinge, in deeze Jongeling te doen saamenloopen. Want dit strookt zeer wel met de gewoonten, der aloude Oosterlingen: van welke ons het eerste Historieboek van Moses en andere Oostersche schriften ettelyke voorbeelden opleveren.

den; om dat hy een bekwaam ſmit is, en veel geweer maakt voor den Koning van *Padjajaran.*

Zoo dra *Tjioeng Wanara* deezen ouden man van den Koning van Padjajaran hoorde reppen, was hy 'er zeer verblyd over en zeide: kom laaten wy 'er maar naar toegaan; want dan denke ik, dat het huis van uwen vriend niet verre zal zyn van myns vaders huis. Hier op gingen zij haastig door de wildernisſe naar *Padjajaran:* waar zy binnen korten tyd, aankwamen: gaande aanſtonds naar het huis van den ſmit, die zy aan het ſmeeden vonden; en die, over de komst van zynen vriend, zeer verblyd was; om dat zy elkanderen in lange niet gezien hadden. Vervolgens binnen gelaaten zynde vroeg hem de ſmit en vooral aan *Kee Boejoet:* gy zult denkelyk hier iets van belang te verrichten hebben? of hebt gy mogelyk eenige gereedſchappen noodig, als *parrangs, pattjols koevoeten beitels kapmesſen*, of iets anders? gy kunt hier alles krygen; en alles, wat ik heb, is tot uwen dienst. 'T antwoord van *Kee Boejoet Carawang* kwam hier op uit: ik bedanke u voor dien aanbod; want

want ik kome hier met geen ander oogmerk, dan om mynen zoon *Tjioeng Wanara*, aan u over te geeven, om hem van het ſpeelen af te houden, (23) en een ambacht te laaten leeren. En de ſmit nam aan dit te zullen bezorgen.

De grysaard, *Tjioeng Wanara* dus overgegeeven hebbende, ging naar huis, en liet den jongeling achter, die, binnen korten tyd, het ſmeeden leerde dermaten, dat hy zyne knie voor een aambeeld, zyne vingers voor nyptangen, en zyne vuisten voor hamers gebruikte. En hier over ſtonden alle zyne medemakkers verbaasd te kyken.

Ik

(23) Door het *ſpeelen* verſtaat hier onze Schryver geen dobbelen: want daar zyn de bovenlandſche Javaanen geene liefhebbers van; maar allerhande kinderſpel, daar de jongelingen aan verſlaafd blyven, zoo lang zy geene ernſtigere bezigheid hebben, en onder een aanhoudend bedwang geſteld worden. De Chineezen hebben veel *Taphaanen* in de Bovenlanden, maar de Javaanen maaken 'er wenig gebruik van. Misſchien komen hier de gevechte van haanen, kemphaanen en kreekels te pas. In 't vervolg deezer Historie zal men 'er iets aardigs van vinden. Deeze was de *Simſon* de *Milo*, of de *Herkules* der Javaanen. Byna alle de volkeren beroemden zich op hunne oude Reuzen en ſterke Mannen. Zy bekleeden altyd, gelyk Davids helden, eene voornaame plaatze in de Gedenkſchriften en gelyk *Roſtam*, de *Herkules* der Ooſterlingen, in de opgerichte gedenkſtukken van ieders Vaderland. De Perſiaanſche Poëet *Ferdouſſi* heeft deszelfs heldendaaden beſchreeven. Zie *d'Herbelot* Biblioth. Orient. Art. *Manougeter*. Ed. de la Haye Tom. II. 553.

Toen dat eenigen tyd geduurd had, en het ruchtbaar geworden was, door het geheele land, en teffens dat hy een ongemeen fchoon jongeling was, kwamen genoegzaam alle de volkeren van het geheel land om hem te zien: en het getal groeide zoo fterk aan, dat zy geene plaats meer vinden konden, om te ftaan, en 't gedrang was zoo groot, dat er de om-heininge van het huis des fmits door wierdt om verre geftooten.

De fmit ontwaar wordende, dat hy dus veel fchade leed, vroeg een ieder om geld, en eindelyk ftelde hy er eenen vasten prys op. Eene getrouwde vrouw moest hem twee gantings ryst, eene weduwe drie, eene onder getrouwde vrouw, die van haaren man nog niet bekend was, ook drie: eene maagd, zeven gantings ryst betaalen. En een oude vrouw eens zo veel als een maagd. Boven dien moest elk hoofd voor hoofd eene wan met erwten en wat *borri-borri* of wel een welriekend fmeerzel, (24) eenige bloemen, kaersfen en eene

(24) *Boborry* is een fmeerzel der Javaanfche Grooten, ftrekkende tot fieraad, waar meede zy het bovenlyf befchilderen. Ook

eene flambouw ten besten geeven. En dit alles werdt gaerne opgebragt, zoo dat de smit veel geld en goed verzaamelde.

Edoch *Tjioeng Wanara*, eenigen tyd aan het smeeden geweest zynde, vroeg zynen zoo genaamden baas, om eens naar de (*Pasfar*) markt te mogen gaan. De smit wilde hem dit niet toelaaten; maar beloofde hem echter, dat, zoo dra het wêer marktdag was; hy zelf dan derwaards met goederen te koop zou gaan, en hem *Tjioeng Wanara* dan mede neemen. Toen de bestemde tyd gekomen was, ging hy, met zynen baas, naar de *Pasfar*, (25) en vond 'er, by zyne aankomst, eenen olifant, die gewasschen werdt. Dit ziende vroeg hy zynen baas, wat dit voor een groot beest

Ook worden de meesten Medicinaale smeerzelen, uit kruiden saamgesteld, *Boborrie* genaamd: en deeze zyn oneindig in soorten.

(25) Door eene *Pasfar* verstaat men een Dorp of Plaats, daar men op gezette dagen, van rondsomme allerleye eetwaaren, slagtvee, gevogelte en vruchten aanbrengt. De hier naast bygelegene zyn die van *Tana-Abaug*, *Welte-vreede* en *Meester-Cornelis*. De Chineezen verkoopen 'er ook allerlei snuisteryen en kleederstoffen, welke de Javaanen en de slaaven gebruiken. En staan ettelyke bamboeze kraamtjes ook *Warongs*, daar thee, koffy, ryst en andere gewoone eetwaaren klaar gemaakt worden, opgedischt. Zulke *Pasfars* vindt men overal op zekere afstand in de Bovenlanden; en langs de gemeene wegen hier en daar *Warongs* of *Winkels*, daar men wat ruste en schuilen kan, en min of meer geriefd kan worden.

beest was? en hy kreeg tot antwoord: dat het een olifant was, die den Koning toebehoorde. Zoo dra nu als die olifant *Tjioeng Wanara* zag, ging het beest voor hem op de kniën leggen, in die houdinge, als of het dier zeggen wilde: kom gaa op mynen rug zitten, en ik zal u naar het hof brengen, by uwen vader. Ook hoorde hy eene ſtemme, zeggende: gy zult zekerlyk Koning van *Pajajaran* worden. Hier op vraagde *Tjioeng Wanara* de tanden van den olifant af, en keerde weder naar zynen baas, (26) en alle de geene, welke het zagen, waren 'er ten hoogſten over verwonderd.

De ſmit, toen *Tjioeng Wanara* ſtarlings aanziende, begon bitterlyk te ſchreijen en op zyne borst te kloppen, hem dus toeſpreekende: helaas! wat zal het zyn, als de Koning eens zulke dingen komt te vernemen! dan zyn wy beide kinderen des doods; en daarom houdt u toch ſtil.

't Vervolg hier na.

---

(26) De Olyphanten worden hier voor de Javaanſche Vorſten, uit *Ceylon* aangebragt. 't Is ook niet vreemd dat afgerichte Olifanten op de knyen vallen. Drie Olifanten van den Prins van *Sourabaijâ* deeden dit, ten Jaare 1706, voor den Commandeur *Knol* en zyn gezelſchap. Zie *Valentyn* IV. Deel. bl. 164. en *Houttuin* Nat. Hiſt. I. Deel. bl. 425.

PROEVE

VAN

HOOG-GEMEEN

EN

BERG-JAVAANS.

T Ne-

Nederduitsche Taal.

Deeze brief komt uit een zuiver en oprecht harte en werdt onder menigvuldige groete geschr. door *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Ingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* die zyn Hof houd op *Souracarta Hadiningrat*; Aan zyn Grootvader den Heere JEREMIAS VAN RIEMSDYK Gouverneur Generaal en de Heeren Raaden van Nederlands India resideerende tot *Batavia* en die het gezag voeren over de geheele magt van de Comp. In de landen zoo boven als benevens wind zoo te water als te landen, en die toegewenscht worden gezondheid lang leeven en alle heil en voorspoed op deezer Aarde.

Sundase of Berg-taal.

Hijul kang soerat biedjil tiena hiklas ate kang soetjie herang rehging kang tabee rejah rejah tiekang jang *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Hingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* noedijok dinagara *Soeracarta* datang ka kandjing toewan JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindral rehdjing para Raad van India kakabee kang, noedijoek dinagara *Batavia* noema rentah sarija hing djalma Comp^e^. dienagara loechoer angin rehdjing di nagara handap angin dinalahoet, redhging di darat noepinandjangkun nja hoemoer redhjing slamat rehjing tjagur di doenja hijuch.

Ge-

Gemeene Javaanse taal.

Hikie kang soerat mittoe saking hiklas atie kang soetjie haning lan kang tabee akee akee saking kang djing *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Ingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* kang alingie hingnagara *Soeracarta* hidiningrat maring kangdjing JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindraal, lan para Raad van India kabech kang alongoh hingnagara *Batavia* kang aparentah sakabeh wong Comp. hing nagara attas angin laning bawah angin, hing lahoetang lanhing darattan lan moegi pinan djangnakang hoemoer salamat toer kawarassang hing joro hing doenja ikie.

Javaanse Hoog Dalamse taal.

Poenika hingkang sirrat mios saking manach kang soetji hinning serta hingkang tabee ha kattah kattah saking kan djing *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Hingalaga Abdul Rahman Sajidin Panatagama* hinkang ha kadaton hing nagari *Soeracarta* hadiningrat kahatoera doematang hing kang hejang kanddjing Toewan JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindraal, serta datang para Toewan Toewan Rad van India sadaija hing king hapalanga hing Nagarie *Batavia* hing kang haparentah sakattah hing wadija Bala Comp. hing nagarie attas anging miwah hing bawa angin hinglahoetan miwah hing daratan hing kang moegie pinahosna hinkang joeswa salamattoer kasarasan hing dalam Doenja Poeniki.

EENIGE WOORDEN, IN HET JAVAANS.

	GEMEENE TAAL der JAVAANEN.	HOOGDALEMS of HOFTAAL.
Het Hoofd	Hindas of Holo	Sirah Mataska.
't Hair	Ramboet	Rima.
De Oogen	Matta	Sotja. Maripat. Netra.
De Ooren	Koeping	Kirna. Talingan.
De Neus	Hiroeng	Grana.
De Winbrauwen	Halis	Himba.
De Mond	Jamkim	Lesan.
De Tanden	Haentoe	Wadja. Wahos.
De Tong	Leda	Hilat.
De Lippen	Lambe	Latie,
De Kin		Djangoet.
De Hals	Goeloe	Djanga. Tingek.
De Borst	Dada	Pamidungan.

De

De Buik	Witting	Padhaharan.
De Navel	Woedil	Poeſir.
De Beenen	Sikil	Soekoe.
De Billen	Pantar	Poepoe.
De Handen	Tangan	Hasta.
De Elleboog		Sikoet.
De Vingers		Njari.
De Schouders	Titipak	Walikat.
De Boesem	Soesoe	Pampojoen. Pajoudara.
Het Vel	Koelit	Watjoetjal.
Het Bloed	Gittih	Hirrah. Loedira.
De Knooken	Babalong	Toſan.
De Nagels	Koekoe	Kinnaka.
Verzoeken	Djaloek	Niddha. Noehoen.
Geeven	Weweh of Sok	Peparing. Njoekans.
Water	Banjoe	Tepa hanga. Wari tirta.
Gekookte Ryst	Sigga	Sikkoel.
Rauwe Ryst	Birras	Wos.
Vis	Hiwak	Minna. Woelan.
Verzadigt	Hoewis warik	Sampon toe-woek.
Gedaan	Hoewis	Sampoen.
Nog niet	Doeroeng	Dering.
Een Menſch		Tijang.
Oud	Touwa	Sippoel. Widdrah.
Jong	Hanom	Hanem.

Gaan	Loemakoe	Loemampah. Toemaris tindak.
Komen	Tikka	Rawoeh.
Ziek	Lara	Gerrah.
Neen	Hora of unto	Bottin.
Lang	Dawa	Pahol.
Een Huis	Hoema	Grija. Dalem. Wiltama.
Zitten	Loengoeh	Lingah. Pinarak.
Wat is dat	Hapahitoe	Poenikoe.
Daar is niet	Horanana	Bottin wontin.
Morgen	Hesoek	Benjing.
Gauw	Kibbat	Hengal.
Wagten	Minko	Mankee.
Baaden	Hados	Siram.
Reegen	Hoedan	Djawah. Warsa.
Een Man	Lanang of Jamal	Djallar.
Een Vrouw	Wadong of Awewe	Keſtrie. Wanodja.
Een Kleedje.	Djarit	Sindjang.
Een Baatje	Killambi	Rasoekan.
Een Kris	Kirris	Dhoewoeng. Soeriga.
Een Ring	Hali	Lelepen. Sasra.
Pinang	Djambe	Wohan.
Siriblad	Soeroeh	Siddah.
Tabak	Tombaco	Seita.
Kalk	Hindjit	Hapoe.
De Zon	Sringnigni of Tapoe	Soerija.

De

De Maan	Woelan	Safi. Tjandra.
Den Dag	Rina	Ronten fiam.
Den Nagt	Wingni	Daloe.
Hoenders	Hajam	Sawoen.
Buffels	Kibbo of monding	Mahesa.
Hartebeest	Minjangan	Sangsam.
Vogel	Manoek	Pakfi.
Hout	Kajoe	Kadjing.
Vuur	Ginni	Dahhara. Brama.
Steen	Watoe	Sela.
Wind	Hangin	Samiranan. Satiran.
Een Hond	Hasoe	Siggawon. Tjamira.
Een Tyger	Matjan	Maon.
Een Wild varken	Tjiling	Handapan.
Paard	Jaran	Kapal. Toeranga.
De Aarde	Lima	Sitie.
Een Dorp	Defa	Doesoen.
Een Berg	Goenong	Woekir. Hardi. Haldaka.
Ik wil niet	Soenkan	- - - -
Hoog	Dhoewoer of Donjong	Hinggil.
Laag	Hindik of Sanke	Handap.
Lang	Dawa	Pahas.
Slaapen	Toeroe	Sari. Nendra. Kilim.

Swart	Hiring	Tjimming.
Rood	Habang	Habaet.
Groen	Hidjo	Hidjim.
Wit	Poeti	Pittah.
Geel	Koening	Djinnie.
Ja	Hija of Inge of Caula	Hingik. Noehoen.
Een Jaar	Satahoen	Sawarsa.
De Zee	Sagara	Sagantin.
Ik wil niet	Boteipoeron	Samoedra.
Gaan	Loemakoe	Loemanpak.
Loopen	Loemajoe	Loemadjing.
Zoetjes	Dihalon	Dipoenaris.
Voorzigtig	Gnahati	Gnatos.
De Dood	Mati	Sida. Peddah.
Een	Hegic	Sigie.
Twee	Doua	Louron.
Drie	Tolla	Telon.
Vier	Opat	Papat.
Vyf	Lima	Lemo.
Zes	Geenap	Minam.
Zeven	Tojon	Petie.
Agt	Delapan	Wolo.
Negen	Salapan	Songo.
Tien	Sapoelo	Sapoelo.
Gauw	Gesik	Glis
Komhier	Cadio	Mariki.
Langzaam	Lalonan	Tulenan.
Regts	Katiko	Tangan.
Lings	Kede	Kewa.
Voorzigtig	Mangade	Betik.
Oost	Wetan	Wetan.
West	Coelon	Coelon.

Zuid-

Zuid	Kidol	Kidol.
Noord	Kalier	Kalier.
Wagten	Manke	Manque.
Slaapen	His	Tourou.
Eeten	Mato	Mato.
Praaten	Lemok	Selato.
Een Coeli	Batoor	Rintjan.
Laat los	Pot	Tolakan.
Suiker	Goela	Gindis.

(Nota.) Uit deze proeven kan men duidelyk zien, dat de gemeene Taal veele Maleitsche woorden heeft over genomen dog dat het Hof Javaans geene de minste overeenkomst met het Maleids heeft.

By gelegenheid der Timoreesche Woorden, Bladz. 115. van eene kleine proeve van Banjareesche Woorden, en op p. 138. van de Taal der Biajos gevolgd worden, belooft het Genootschap zyn best te doen, om de Versaameling te vermeerderen en dus allengskens de kennisse der Taalen van deeze Eilanden uittebreiden.

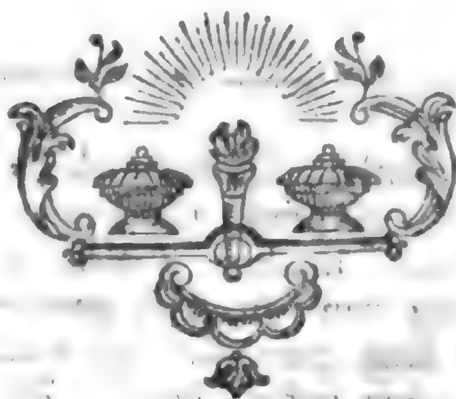

KORT VERHAAL
VAN DEN
Oorſprong, Voortgang en Tegenwoordige Geſteltenis, der
DEENSCHE ZENDING,
TER VOORTPLANTING VAN DEN
CHRISTELYKEN GODSDIENST
OP DE KUST
COROMANDEL, (1)
DOOR
JAN HOOYMAN.

FREDERIK DE VIERDE, Koning van *Denemarken*, wierd, in den aanvang

(1) Eigentlyk *Tſchoromandalam*, waar uit de Portugeezen by verbastering *Coromandel* gemaakt hebben. *Mandalam* betekent in het *Tamuls* een Ryk, en *Tſchorrn* is een Koning van dit Ryk geweest, wiens nageſlacht, aldaar zeer lang geregeert en veele *Pagoden* en andere gewyde plaatzen geſtigt heeft. Ziet verder hier over *Ausführliche Nachrichten* der *Däniſchen Miſſionarien* Erſte Theil p. 377.

4

aanvang deezer Eeuw, door zynen Hofprediker. Do. *Frantz Julius Lutkens*, overgehaalt, ter verkondiging van het Christendom, twee bekwaame mannen, naar deszelfs Oosterſche bezittingen te zenden.

De Godgeleerden te *Berlin*, ten deezer einde aangezogt, vervoegden zich by den vermaarden Hoog Leeraar te *Halle August Herman Francke*, dewelke hier toe twee Candidaaten koos *Bartholomæus Ziegenbalg* en *Hendrik Plutſcha* genaamd, die te *Koppenhagen*, tot deezen dienst plegtig geördineert zynde, den 29 November 1705. van daar vertrokken en te *Trankebar* behouden aanlanden, den 9. July 1706.

Aan ieder deezer Zendelingen wierden 200. Deenſche Ryxdaalders tot een jaarlykſche bezolding toegewezen, die, neffens andere onkosten worden goedgemaakt, uit een fonds van 2000. Rds., door den Koning tot onderhoud der zending, den 11. September 1711, op de Posteryen onherroepe-

pelyk aangeweezen: het welke door den Koning CHRISTIAAN DE ZESDE den 3. September 1736. met nog 1000. Rds. jaarlyks, uit de Posteryen van Noorweegen, vermeerderd is.

Tot het jaar 1712. nam *Do Lutkens*, het belang der zending in Europa waar, maar naar zynen dood, wierd dit werk opgedragen aan twee Godsgeleerden, wien naderhand nog een derde wierdt toegevoegt; dog in 't jaar 1714 richte de Vorst, ter betere bezorging van dit gewigtig en zeer nuttig onderneemen, te *Koppenhagen*, het *Collegium Misſionis de Curſu Euangelii promovendo* op, het welk beſtaat uit eenige geestelyke en waereldlyke Raaden, onder voorzitting van eenen werkelyken Geheimen-Raad.

Billyk zoude men van de bedienden der Deenſche Oost-Indiſche Maatſchappye verwacht hebben, dat zy ter bevordering van een werk, waar aan hunnen Monarch zig zoo zonderling liet gelegen zyn, met vermaak, het hunne, zouden hebben toegedragen, maar de ondervinding toonde wel haast het tegendeel, want de Heer *Ziegenbalg* wierdt

wierdt den 19 November 1708. zonder de minſte reden, in het Kasteel te *Trankebar* gevat, en 4. maanden in verzekering gehouden, ja zelf, geduurende dien tyd belet, voorttegaan, met de reeds begonnen Overzetting van het Nieuwe Testament. Men tragte dit geweldig bedryf te verſchoonen, met voortegeeven, dat de bekeering der heidenen, den handel benadeelen en de ſlaaven ontheffen zouden van de gehoorzaamheid, die zy aan hunne heeren verſchuldigt waaren, waar by men vermoed, dat een weinig te veel toegevendheid voor de Roomsgezinde Christenen, wel voornamelyk, mede werkte, ten minſten ſtelde de Deenſche Commandant of Bevelhebber der Volkplanting, in zyn klagtſchrift tegen de Zendelingen, de vrindſchap en beleeftheeden der Catholyken, voor zyne Maatſchappy zo voordeelig voor, dat het niet raadzaam was, hun op deeze wyze voor het hoofd te ſtooten.

Maar toen hun bezwaar, in het Jaar 1711. voor den Koning kwam, betuigde de Vorst niet alleen de hoogſte verontwaardiging over dit onverantwoor-

de-

delyk gedrag, maar liet ook, toen het geval, door kundige en eerlyke Lieden, naauwkeurig was opgenomen, den Commandant en Raad te Trankebar bevelen: voortaan nimmer weder het allerminst geweld, aan de Zendelingen te onderneemen, maar hun in tegendeel, alle mogelyke hulp en Vrindſchap te bewyzen.

Dog behalven dit onaangenaam voorval, moesten die Heeren, met nog veel grooter zwaarigheden worſtelen. Zouden zy hun nuttig voorneemen ter uitvoer brengen, zo waren zy verplicht, alvoorens 's Lands taal te leeren, het welk ten opzicht van het *Portugees*, niet zo ongemakkelyk was, als omtrent het *Mallabaars* of *Tamuls* (2) de algemeene ſpraak in dat Gewest.

Maar

(2) Men vind onder de Mallabaaren agtien Taalen, van dewelke het *Kerendum*, *Tamul* en *Wardagu*, de voornaamſten zyn. Het *Kerendum* is de Moederſpraak der *Bramanen*, en wordt onder de Heidenen aldaar, even zoo aangemerkt, als het Latyn in Europa. Maar het meest gebruikelykst is het *Tamuls* of eigentlyk Mallabaars, het welk men zeer diep in het Land verſtaat, maar langs de Kust het zuiverst wordt geſproken. Deze Taal heeft de min-

Maar of ſchoon zy ten deezen opzichte, van alle hulpmiddelen ten eenemaal verſtoken waren, kwamen zy dien last, door hunnen onvermoeiden yver, dog eindelyk te boven.

Zy haalden een *Tamuls* Schoolmeester door eene vereering over, zynen School te houden in hunnen wooning, alwaar zy in het midden der Kinderen op de grond zaten en, volgens 's Lands gebruik leerden, Letters in het zand te maaken. Op deeze wyze leerden zy de taal wel Leezen, maar konden de zelve nog niet verſtaan, dewyl hunnen Schoolmeester in het *Portugees*, ten eenemaal onbedreven was. Dit gebrek verbeterden zy, door de hulp van eenen *Mallabaarſen* dienaar die het *Portugees* en eenige andere Taalen der Europe-

minſte overeenkomst niet met eenige andere Oosterſche Spraaken als *Arabisch*, *Perſiaansch &c.* en is niet onaangenaam voor het gehoor, wanneer men duidelyk en langzaam ſpreekt, maar de woorden zyn zeer zwaar en moeſlyk uit te ſprecken, waar van ik ten bewys maar een klein ſtaaltje zal by brengen, in de zeven naamen der onderſcheiden Secten, waarin het Mallabaarſe Heidendom is ingedeelt, te weeten: *Tſchiwawedum*, *Wiratſchaiwam*, *Tſchilamadam*, *Wiſchtnuwedum*, *Tadduwadimadam*, *Namaperamalwedum* en *Tſchainermadam*. V. Ausf. Ber. T. p. 116. & 371.

peaanen verſtaande, hun in het aanleeren van 's Lands ſpraak zeer dienſtig was, het welk dien Man in het vervolg veel verdriet, van de zyde zyner Geloofsgenooten, verwekte.

Zo dra de Zendelingen het vermogen hadden, hun van den Land-Zaat te doen verſtaan, naamen zy met de grootſte lust, alle gelegenheden waar, met dit volk te rede wisſelen. Zy onderhielden niet alleen de Nieuwsgierigen, wien de weetlust of de verwondering, naar hunnen wooning dreef, maar zy gingen ook vlytig rond, zo wel in de Stad, als in de naby gelegen plaatzen.

Voornamelyk leverden de Rusthuizen (3) hun de beste gelegenheid, den inhoud van het Christendom, aan veelen teſſens te openbaaren. Zy doorreisden ook de geheele Kust, zo ver die door *Engelſen* en *Hollanders* word bezeten, want op het grond gebied des Ko-

(3) Rust-huizen zyn opentlyke Gebouwen, zo wel aan de gemeene Wegen als in Steden en Dorpen, door vermogende als een Liefde-werk geſticht, ten dienst der Reizenden.

Konings van *Tanſchaur* (5) derfden zy zich toen nog niet wagen. Zo wel het geringſte volk de *Pareters* (6) die van

V de

(5) Het Koningryk *Tranſchaur* of *Tanjour*, na de verdorvene uitſpraak der Europeaanen, is van geene groote uitgeſtrektheid, zynde niet meer dan 24 Duitſche Mylen lang, en breed. De Hofſtad *Tanjour* is ruim 20 uuren gaans van *Trankebar* gelegen, en, naar den aart van het land redelyk wel bevestigt. De Koning was Cynsbaar aan de *Nabab* van *Tirutſchinapalli*, die, toen het Hindoſtanſe Ryk nog bloeide, afhing van den Koning of *Shah* van *Delhy*. De Tanjourſe Vorſten hebben veele Jaaren geregeert met aanzien en groot vermogen, dog onlangs is dit Ryk, onder den naam van den Nabab aangevallen en verovert.

(6) Het Geſlacht der *Pareiers* is het verachtelykſte onder de *Mallabaaren*. Zy eeten doode Krengen, en allerhande vuiligheid, waarom de voornaamſten, zich met hun, zoo min mogelyk bemoeien.

Mogelyk zal het den Leezer niet onaangenaam zyn, iets nader over de Casten of Rangorder der *Mallabaaren* alhier te vinden. Zy is vierledig, de *Bramanen*, *Tſchattiren*, *Suttiren* en *Pareiers*, zynde die der *Waſchiers*, dewelken tusſchen de tweede en derde ſtaat, zo gering dat men ze zelden hoort noemen. De oorſprong deezer naauwe verbintenis word gedeeltelyk veroorzaakt, door de onderlinge Huwelyken en daar uit volgende Bloedverwandſchap, gedeeltelyk door de overeenkomst van hun beroep en bezigheeden. De *Bramanen* het eerſte Geſlacht, zyn meer dan andere bedreven in de Wetenſchappen, dog kunnen ook, zonder hunne klasſe te verliezen, den Landbouw oeffenen, die in dit Gewest, volgens het Voorſchrift der Natuur in hooge achting ſtaat. De *Tſchattirers*, volgen, maar in eene minderen rang, het voorbeeld der *Bramanen* na, en oeffenen meest al dezelve bezig-

de hoogere Geslachten voor onrein worden gehouden, als het aanzienlyk deel der Natie, was hun aangenaam,

---

zigheeden. De *Suttirers* zyn de talrykste. Onder deezen vind men Landbouwers, Kooplieden, Kunstenaars en Handwerkslieden van allerlei soort. De *Pareiers* zyn, gelyk reeds gezegt is, de geringste, veracht van alle andere, leeren meest al geen beroep, en worden dikwils verkogt tot Slaaven. Zy laaten hun gebruiken tot allerleie laage diensten, verhuuren zig by den Akkerman als daglooners en treden ook zeer dikwils in den Krygsdienst. Geen Mallabaar mag buiten zyn Caste trouwen, of doed hy zulks, hy kan verzekert zyn van zyne standgenoten in geenerlei opsicht bystand te mogen verwagten.

Dewyl nu een zodanig onderscheid en vooral een zo ver gedreven haat, met de vryheid en den geest des Christendoms een eenemaal onbestaanbaar is, werd deeze zeer oude en eigenzinnige bepaaling der Geslachten, te recht van de Zendelingen voor een groote hinderpaal gehouden, in de voortplanting der Euangelische Waarheden. De Ouders zig bekerende, zyn doorgaans verlegen met hunne Kinderen, zo wel in het aanleeren van eenig beroep, als om dezelven tot eenen bepaalden stand te brengen, ook zyn de Christenen in eene zoo groote verachting by de heidense Mallebaaren, dat zy, als een schimp van hun zeggen *Kulam Pundawergol*, d. i. *Zy zyn tot het Geslagt der Pareiers overgegaan.*

Volgens het eigen verhaal der Zendelingen, is het kenmerk van dit Geslacht, in allen opsigt, zeer onvoordeelig. Zy zyn diefachtig, leugenachtig, en niet dan met geweld, door vreeze te regeeren. Ten opsigt van den echten staat leeven zy zeer onregelmatig; hunne Kinderen wassen op, zonder tugt en onderwys, zy zyn meest allen zeer morsig en behoeftig, en in een woord zodanig gesteld, dat men het eerbaar en weldenkend deel der Natie, niet kwalyk kan neemen, dat zy zich, met een zo verachtelyk soort, niet willen bemoeien.

en voornamelyk deeden zy hun best, met de kundigsten en geleerdsten in Briefwisseling te geraaken, ten einde dus hunne tegenwerpingen, dies te nadrukkelyker te kunnen beantwoorden.

Hun mondelyk onderhoud met de Heidenen bestond voornamelyk hier in: dat zy hun uit het werk der Schepping, door vernuftige gevolgtrekkingen poogden te overtuigen. dat er niet meer dan een eenig Goddelyk Weezen zyn kon, en dat dit Weezen de hoogste volmaaktheid moest bezitten; dat in tegendeel de Heidense Afgoden of ten eenemaal verdichte weezens waren, of Menschen, volgens hunne overleveringen, van een strafwaerdig leeven, welkers aanbidding het Opperste Wee-

 zen

Egter is dit alles in den strengsten zin, meer toepasselyk op de zodanigen, die in de Binnenlanden woonen, als op hun die veel ommegang hebben met de Europeaanen; Want gelyk de ondervinding ons hier leert, dat de *Javaanen* dewelke het meest met ons verkeeren, veel deel neemen in onze deugden en gebreken, zo zyn ook aldaar de Strandvolkeren, dewelke dagelyks bezogt worden door allerhande Natien op de oude gebruiken, zoo naauw ziende niet. Ausf. Bericht. 3. Theil. 27. Contin. p. 173. sq.

zen niet alleen mishaagt, maar ook met het gezond verſtand ten eenemaal ſtrydig is, dat alle Menſchen zondaars waren, en eenen verloſſer nodig hadden, die ons door God in Christus was geſchonken, door wiens tusſchenkomst met Boete en Geloof, genade by den Almachtigen was te vinden, en door wiens kracht een heilig en deugdzaam leeven mogelyk was, terwyl integendeel, de moetwillige verachters deezer aangebodene genade van God verſtooten, en voor eeuwig rampzalig zyn zouden. Zy losten de tegenwerpingen op met beſcheidenheid, en haalden het redelykſte gedeelte hunner hoorderen doorgaans over, den Christelyken Godsdienst te pryzen.

Die dusdanig gewonnen waren, poogden zy, door de beſchryving van den gelukkigen toeſtant eenes gelovigen Christens, ter omhelzing der geopenbaarde Waarheeden, over te haalen: en op deeze wyze gaan zy tot nog toe voort, het oogmerk hunner zending te volvoeren.

De wakkere *Ziegenbalg* hield zich nog niet voldaan, het Woord des Heeren,

ren, den Heidenen mondelyk voor te dragen, maar begon ook, toen hy in het Tamuls genoegſaam was bedreeven, in het Jaar 1708. aan de Overzetting van het Nieuwe Testament, en bragt deezen arbeid in het Jaar 1711. voorſpoedig ten einde.

Toen men hier van te *Halle* tyding kreeg; wierdt 'er een Drukpers en de nodige gereedſchappen overgezonden, om deeze Vertaaling aftedrukken. Ook zond men een diergelyk geſchenk uit Engeland, het welk nochtans beneffens 2. Scheepen, door de Franſen wierdt genomen.

De eerſte vyf Ledemaaten der nieuwe Gemeente, die na behoorlyk onderwys, den 5. May 1707. gedoopt wierden, waren Slaven, ſchaamende zy zig, naar het voorbeeld van den Zaligmaker, dit gering beginſel niet. Met het einde van dit Jaar was het getal der nieuwbekeerden, reeds tot 35. aangewasſchen en terwyl ik dit ſchryf, zyn er meer dan 15000. Zielen, die het blinde Heidendom verlaaten hebben.

Professor *Francke* te *Halle* deelde aan het geleerde en Godvruchtige Europa, het eerste verhaal deezer gelukkige beginsels meede, het welk kort daar op in het Engels overgezet zynde de vermaarde Societeit, *de Propaganda Christi Cognitione*, bewoog, zig dit werk der Zending, zonderling aante-neemen, waar toe de Aardsbisschop van *Canterbury* D^s. *Thomas Tennison*, niet weinig heeft toegedragen. De beroemde Hoogeschool te *Cambridge*, betoonde mede aan die Heeren, de aangenaame blyken haarer genegenheid, en volgens de eigen berichten der Zendelingen, heeft Engeland, omtrent dit Godgewyde oogmerk, uitneemende verdiensten. Zy vergunden hun met hunne Scheepen, niet alleen eenen vryen overtocht, maar ondersteunden ook dit werk, door zeer ruime Liefdegiften, dewelke in de eerste 3. jaaren, byna 1200. ponden sterling in gereed geld bedroegen, behalven eene geheele Drukkery met zyn toebehooren, eene meenigte nuttige boeken, en veele andere zaaken, hier niet te noemen.

Zy beyverden zig om deeze onderneeming, niet alleen door eene edel-

moe

moedige mededeelzaamheid, maar volgden het loffelyke voorbeeld van den Deenſchen Sceptervoerder ook hier in na, dat zy te *Madras*, *Cudelur* en *Tirutſchinapalli*, ja zelf te *Calcutte* in *Bengalen* zendingen ſtichten, die allen, nog heeden aanwezig zyn, en ieder naar hun vermogen, het gewenſchte oogmerk helpen bevorderen. De vier laatſten, worden onderhouden door de zoo evengenoemde Engelſe Societeit, en jaarlyks geſchied er, ten hunne behoeve, op Kersdag in de Koninglyke Hof-capel te *London* eene opentlyke inzaameling van Liefdegiften.

Het Engelſe Gouvernement in Indië heeft hun insgelyks, een zeer fraaye Drukkery vereert, die by de verovering van *Ponaichery*, aldaar wierdt gevonden; In één woord, de mildaadige en grootmoedige hulp der *Britten* ter bevordering van het Christendom, door deeze Zendelingen, kent geen paalen; en, het komt my voor, dat dit werk, zonder deeze krachtige hulpe, nooit tot eenig aanzien zoude zyn gekomen.

Uit deeze Hoofdplaats en van de bezittingen van ons Gemeenebest langs

Coromandel, hebben zy mede veel goeds genoten, pryzende die Heeren byzonder het roemryk gedachtenis der Opperland-voogden VAN IMHOF en MOSSEL.

Volgens een Brief, my onlangs van *Trankebar* gezonden, waren aldaar toen zes Zendelingen de Heeren *Kohlhof*, *Zeglin*, *Klein*, *Koenig*, *Rotler* en *John* waar van de twee eerſten, reeds meer dan 40. jaaren, in deezen post gearbeid hebben.

Ik zal de veelvuldige hindernisſen onder dewelke zy dit werk hebben voortgezet, hier niet ophaalen, maar eer ik van dit voorwerp kan ſcheiden, vind ik my verplicht, eenige aanmerkingen te maaken over het bekeeren der Heidenen en Mohamedaanen, in deeze Gewesten.

Het zal den Leezer zeker zonderling voorkomen, dat die zelve lieden, aan wien het gelukte, ſederd den aanvang hunner onderneeming tot nu toe, meer dan vyftien duizend Heidenen, van allerlei ſoort, door hunne prediking over

overtehaalen, echter zo weinig ingang by de navolgers van den *Korän* gevonden hebben. Te vooronderſtellen dat de laatſten meer dan de eerſten bedreeven waren, zoude mogelyk meer gezegt zyn, als men kan bewyzen, want onder de Bramanen vindt men veele kundige en ſchrandere lieden, zo als uit hunne redewisſelingen met de Deenſe Godgeleerden, zeer dikwils blykt, d' Armoede en het gebrek, kunnen ook ten deezen opſichte niet als bewyzen, worden aangevoert, want het blykt, in geenen deele dat de Mohamedaanen in grooter overvloed leeven dan de Heidenen. Het begrip van een ongerymd gevoelen, beſlist al mede niets, want ofſchoon ik zeer gaern toeſta, dat de Mallebaaren, zeer redenlooze denkbeelden van het opperſte Weezen hebben, beweeren de Muſelmannen insgelyks de allerdwaaste zaaken, zo als uit den inhoud van den Koran voor een iegelyk kan blyken. Wat dan? zeker niets dan deeze grondwaarheid, die de ondervinding aller Eeuwen toonde: dat men niet ligt eenen dweeper zyn gevoelen zal ontraaden, en wie is er, die bedenking draagt, den aardsbe-

hebben, dat zy van begrip zyn, ter bevordering hunner onderneeming by deeze dweepers, te moeten toonen, waar in dat geen wat zy gelooven, met onze geopenbaarde Waarheden overeenkomſtig is, en wie is 'er dien enigſints twyfelen kan, of dit is de beste weg on hun te winnen?

Uit inzicht voor dit alles houde ik my verzekert, dat alle ontwerpen ter voortplanting van het Christendom op dit vruchtbaar Eiland, tot nog toe onuitvoerlyk zyn, maar dat men zulks met betere hoop, by onze Heidenſe nabuuren zoude kunnen onderneemen, het welk allen verſtandige en Godvruchtige Ingezetenen van *Batavia*, ter nadere overdenking ernſtig word aangepreezen.

Die lust heeft, den toeſtant van het Christendom in dit Oosters Waereld-deel verder te leeren kennen, die leeze de *Ausſuhrliche berichten der Dæniſche Misſionarien*, tot welker uitgaave reeds in het jaar 1706. te *Berlin* in de *Merkwurdige Nachrichten aus Oost-Indiën*, den grondſlag wierdt gelegt, maar eigent-

gentlyk zyn begonnen te Halle in het jaar 1710. door den hier bovengenoemden beroemden en voorbeeldigen Hoogleeraar *A. H. Francke*, wiens Zoon *Godhilf August Francke* hier meede heeft voortgegaan tot het jaar 1769. wanneer deeze overleeden zynde, daar in vervangen is, door den Bestierder van het Weeshuis te Halle *Johan Georg Knapp*, van wien zulks tot heden toe, wordt voortgezet.

Maar dewyl dit werk ongemeen wydloopig en in sommige stukken niet naar de smaak van veelen is geschreeven, heeft een Candidaat der beide Rechten, *Johannes Lucas Nikamp* genaamd, begonnen, den voornaamsten inhoud, uittetrekken, waar van het *Eerste Deel* onder zynen naam, maar niet door hem, te Halle in het jaar 1737. in de *Latynse Taal* is uitgegeeven, onder deezen Titul: *Historia Missionis Euangelicæ in India Orientali e Copiosis illius actis, contracta*, en het *Tweede* op dezelve plaats, maar in het *Hoogduits*, in het jaar 1772. In het werk van *La Croze Histoire du Christianisme des Indes*, vind men insgelyks, maar een

wei-

weinig kort, veele weetenswaerdige byzonderheden, omtrent deeze Zending; En wat de poogingen der *Roomsgezinde Christenen*, ter overtuiginge der Indiaanen, raakt; kan men overvloedig vinden in de *Lettres Edifiantes*, welkers verhaalen naader opgeklaart, door de Deenſe Zendelingen en ſommige Berichten van de Bediendens der *Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappy*, in derzelver Westerſche bezittingen alhier, hunnen Godsdienst niet zeer tot roem verſtrekken.

OVER

OVER DE DOODSTRAFFE EN HET PYNIGEN.

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

Hoe verheugd was ik niet, toen ik vernam dat Hunne EDELE GROOT MOGENDE de Staaten van Holland en Westvriesland op den 16. December 1773. eenige waerdige Mannen, hadden gecommitteerd om de *Crimineele Instructie* naar te zien! Nu dacht ik, was de tyd gebooren, dat de Pyningen ook eens in ons Land zouden worden afgeschaft. Helaas! ik schryf dit in 1780, en zy duuren nog!

Men

Men herhaalt, twintig maalen, zaaken; die zelfs niet waerdig zyn, ééns geleezen te worden; Waarom zoude ik niet herhaalen, wat Menschlievende Schryvers over dit onderwerp reeds geschreeven hebben?

In het *Civile* moet men naar waarschynlykheden oordeelen, wanneer er de overtuiging niet is; om dat als twee partyen over een stuk Lands twist hebben, het noodzaakelyk is, dat een van beiden de bezitting daar van hebbe. En hier in kan de Rechter, naar de meeste waarschynlykheid oordeelen; want het zyn Geldzaaken.

Maar in het *Crimineele* daar het op het Leeven of de Eer van een Mensch aankomt, moet een aangeklaagde vry gesprooken worden, indien het bewys onvoldoende is; Het waarschynelyke komt hier niet meer te pas. En een enkele waarschynelykheid in zyn voordeel, weegt alle waarschynlykheden ten zynen nadeele op.

De Pyniging van de Romeynen afkomstig, wierd door die Natie, die zeker

ker Schryver te recht uitſchildert als goede Burgers, maar vreesſelyke Menſchen, alleenlyk gebruikt voor Slaaven, die zy voor geene Menſchen hielden.

Maar hoe komen Nederlanders die byna honderd jaaren voor hunne vryheid ſtreeden aan eene wet, voor Slaaven gemaakt? Ik weet wel, dat onze Wetten de pyniging alleen toeſtaan, in gevallen, wanneer de misdaad beweezen is, en er niets als de eigene bekentenisſe aan ontbreekt. Ik weet wel dat dezelve in 't algemeen by ons weinig, en niet ſtraf, gebruikt wordt, maar waar toe is dezelve dienſtig? En waar toe is de Doodſtraf, die op de bekentenisſe in de pyniging volgt, nodig?

Ik moet het herhaalen: een Gehangene is van geen het minſte nut voor die t' zaamenleeving, maar een Schurk, die overtuigd is, kan vyftig jaaren, aan de gemeene werken, aan de gevaarlykſte Ambachten, in de vuilſte en ongezondſte bezigheden, de Maatſchappye van nut zyn.

Zoo de Dood-ſtraf plaats moet hebben, is het alleen aan geweldige Moordenaars en Roovers, aan de zoogenaamde Amokſpeelers hier te lande, die, zonder iets te myden, alles nedervellen wat hun voorkomt, en dus als dolle Schepzels moeten worden gerekend, wier leeven gevaarlyk voor de Maatſchappye is.

Maar een ongelukkige Doodſlag, een Tweegevegt, Huisbraak zonder geweld, Dieſſtal, al was het *domeſtik* of aanvertrouwd goed begaan verdienen den dood niet; en dienen door de Wetten geſtraft te worden, naar maate van de perſoonen en omſtandigheden.

Voornaamlyk dienen de Dood-ſtraffen zeldzaam te zyn in onze gelukkige Republicq, welkers Inwooners tot geene euveldaaden geneigd zyn, en waar niet dan zeer zeldzaam die gruwelyke misdaaden voorvallen, die in andere landen gemeen zyn. De Nederlanders, in het algemeen, zyn van dat gezegend *Temperament*, dat goede Huisvaders, braave Ingezetenen, en bezaadigde Burgers geeft.

En

En om één woord van de Stad Batavia hier by te voegen, kan men tot lof van de verbeterde Zeden zeggen; dat men 't zedert eenige jaaren, weinig zwaare misdaaden meer ziet, en dat het zogenaamde Amokſpeelen, waar door de Oosterſche Slaaven zoo vermaard zyn, en het welk meest altoos uit *Jalouſy* geſchiedt, thans zeldzaam meer voorvalt.

Verbeteren nu de Zeden, dan is het ook zeker, dat de Straffen dienen verligt te worden: Men kan tot lof van deezen tyd zeggen, dat veele vermaarde mannen zich hier op toegelegd hebben; de Verhandeling over de Misdaaden en ſtraffen, door den Marquis BECCARIA in het Italiaanſch beſchreeven, gaf daar toe de eerſte aenleiding; en de Prys van Regtvaerdigheid en Menschlievendheid den 13. February 1777. te Berne uitgeſchreeven: doch waar van de beantwoording my nog niet ter hand is gekomen, zal daar omtrent miſschien nieuw licht en nieuwe bewyzen voor den zet-regel van eenen vermaarden Rechtsgeleerden geven, (*a*) die zeide: De Straf moet

 open

(*a*) Traité des delits & des Peines, Concluſion.

openbaar, ſpoedig, en noodtzaakelyk zyn, de minst mogelyke, in de omſtandigheid, evenredig aan de misdaad, en door de Wet bepaald.

Onbegrypelyk is het, dat wy alle onze ſtraffen van de Romeinen hebben overgenomen, maer dat wy daar en tegen hunne belooningen hebben achter gelaaten. Die het leeven van zyn evenmensch redde, wierdt met eene Burger-Kroon beloonde; die iets nuttigs voor den Staat deed, vereerde men de Lauwrier-Kroon.

'T is waar, de hulpe aen de drenkelingen het eerst in Nederland toegebragt, en door een Genootſchap beloond, is een gelukkig beginzel, dat misſchien in dit ſtuk beterſchap zal geeven, want in een Gemeene best dunkt my dat de Wetten, de goede daaden zo wel moeten beloonen, als de kwaade ſtraffen; en voor al moeten de zelve het kwaad beletten door voorzorgen te gebruiken tot de goede opvoeding der Jeugd, en het oprichten van vrywillige werkplaatzen, en Vondelings-huizen.

Zo

Zo ras de Doodt ſtraffe alleen aan open baare Moordenaars en Roovers wordt opgelegd, vervalt de Pyniging van zig zelve. En dit is de grond van de Rusſiſche Wetten, door de Keizerin CATHARINA de II. In 1771. ontworpen, die in haare uitgeſtrekte Landen de Pynbank heeft afgeſchaft.

In Engeland was dezelve voor lang in onbruik, behalven in het enkel geval, wanneer de beſchuldigde weigerde te antwoorden, en dit is door een *Acte* van het Parlement jongst almede afgeſchaft, en de Wet zegt dat die weigert te antwoorden, ſchuldig wordt gehouden.

In Vrankryk is dezelve helaas! nog aller afgryzelykst. Een beroemd Schryver heeft in zyne Werken telkens herhaald de vreesſelyke onregtvaerdigheden, daar door gepleegd, op *Calas* te *Toulouſe*, op een Landmand *Martin*, een edelman *La Barre* en veele anderen.

O! mogt ik die tyden nog beleeven, dat de Doodſtraffe alleen voor openbaa-

re Moordenaers, de Pyniging voor mis daaden van hoog verraad, die tot den ondergang van een Staat ſtrekken, wierden geoeffend; en dat de *Confiscatie* in alle Landen wierd afgeſchaft; gelyk den 1. May 1732. door de Staaten van Holland, den 1. November 1734. door de Staaten van Zeeland is geſchied, en nu jongst zelfs in het *Crimen Læſæ Majeſtatis*, in alle Colonien, door het Placaat van de Hoog Mogende Heeren STAATEN GENERAAL der vereenigde Nederlanden, van den 10. Augustus 1778. is verboden geworden.

WAAR-

WAARNEEMINGEN OVER HET VERBETEREN ONZER HOLLANDSCHE ZEEKAARTEN, NAAR DE ENGELSCHE EN FRANSCHE

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

DE Heer VAN IPEREN, toonde in het Eerſte Deel deeſer Verhandelingen (*a*) de gebrekkelykheid van veele zaaken, in onze *Zeekaarten*, voornamentlyk omtrend de Eilanden gelegen in de Atlantiſche Zee. Die van de Indiſche Zee zyn niet beter ge-

 plaatst,

(*a*) Pagina 267.

plaatst, en daar aen mag men gerust dikwils de lange reisen onzer Scheepen toeschryven.

§. I

In de nieuwe GROOTE LICHTENDE ZEE-FAKKEL het sesde Deel by van *Keulen* 1753 gedrukt, vindt men in den weg tusschen de *Caab* en *Java*, verscheidene Eilanden getekend, die men op de Paskaart der indische Zee; die op de Scheepen gebruikt word, wederom anders vindt, en nog verre verschild van de betere ligging derzelve, in de Kaarte behoorende tot de Reizen van den Engelschen Capitein COOK, zo wel de Eerste van 1769-1771. gedaan, en in 4. Deelen in Quarto in 1774. door HAKESWORTH. uitgegeeven; als van de tweede Reise van 1771-1775. gedaan en mede in 4. Deelen in Quarto door HODGES in 1778. vertaald, deeze Kaarten zyn berekend op den Meridiaan van *London* 16. gr. 27. m. beöosten, die van de Piek van *Teneriffe*, daar deeze Kaarte haare eerste Meridiaan is.

§. II

§. II.

Beöosten de *Caab de Goede Hoop*, vind men op 37. gr. 17. m. Zuider-Breedte, 58. Lengte, zo wel in de ZEE-FAKKEL, als in de Engelſche Kaart, de droogte van het Slot van Capelle de welke egter twyffelachtig blyft: (*b*) zekerder is de droogte op 40. gr. Zuider Breedte en 60. Lengte op het jacht *Narris* en verſcheide andere gezien, gelyks water en *Brouwers droogte* genaamd.

Zo mede de Eilandjes van *Dina* en *Marseveen*. op 41. gr. Zuider Breedte en 38. Lengte, ook by de Engelſchen bekend.

§. III.

De Eilanden *Amſterdam* op 37. gr. 40. m. en *S. Paulo* op 38 gr. 40 m. zuider breedte, liggen op een Lengte, deeze was in de ZEE-FAKKEL op 107. bepaald: by de beſchryving derzelve door Schipper *W. de Vlaming* op 92. gr. 54. m. by de Paskaart 91. gr. 20. m. op de

(*b*) Pagina 18.

Engelſche Kaart op 78. gr. dat is 94. gr. Beooſten *Teneriffe.* Wat een magtig onderſchied! en hoe gemakkelyk zoude dit door de uitkomende ſcheepen met eene goede Obſervatie der Lengte niet kunnen bepaald worden.

§. IV.

Op onze Paskaart en by de Engelſchen. vind men een Eiland *Clotathes* op 22. gr. Zuider Breete 111. gr. Lengte, En de *Trial Rotſen*, die boven water liggen, in de ZEE-FAKKEL op 20 gr. 30 m. *Z.* B, en 125. Lengte, dog op de Paskaart op 120. gr. en op de Engelſche Kaart op 124. gr. b'ooſten *Teneriffe.*

§. V.

Het Eiland *Mony* door de Engelſchen *Criſtmis* of *Kersmus Eiland* genaamd, en door hun in de Kentermaanden der Mousſon meest altoos bezogt, om dat het volgens mondelinge rapporten, van Engelſche Capiteins net ten Zuiden van de West-hoek van *Java* en dus op geen Kaarten wel ligt, want hoewel zy het alle op 10½ gr. Zuider Breedte plaatzen,

zen, ſteld de ZEE-FAKKEL het op 123. gr. de Paskaart op 120. gr. en de Engelſche Kaart op 119. gr. beöosten *Teneriffe.*

§. VI.

Salem in onſe Paskaart op 8 gr. 20 m. Zuider Breedte 120. gr Lengte gelegen, is volgens de ZEE-FAKKEL maar eens gezien by buijig weer, en dus twyffeld men of het wel in de Waereld is. Ook is het op de Engelſche Kaarten niet bekend. Maar de *Cocos* Eilanden, die gemeenlyk door de t'huis vaarende Scheepen gezien worden, liggen zo wel op de onze als op de Engelſche Kaarten, op 12. gr. 'Zuider Breedte 113. gr. Beoosten *Teneriffe.*

R E-

REDEVOERING (*) DER INENTINGE TOT DE INGEZETENEN VAN BATAVIA, NA HAARE TERUG KOMSTE VAN SAMARANG; OVERHANDIGD DOOR

MR. W. VAN HOGENDORP.

INGEZETENEN VAN BATAVIA!

Wanneer Demosthenes zyne eerste Redevoering tegen Philippus, Koning van Macedonië, te Athenen uitsprak, was die heerszuchtige Vorst niet verder dan tot de Thermópylen gevorderd.

(*) Het Genootschap heeft goedgevonden, deeze Redevoering, reeds in sprokkelmaand van dit Jaar. wanneer de natuurlyke Kinderziekte op BATAVIA begon door te breeken, afzonderlyk, by den Stads-drukker te laaten drukken, om de Ingezetenen op nieuws tot de Inënting aantemoedigen.

derd. De Athenienfers hadden eenig volk derwaards gezonden, om Hem den doortocht van deeze berg-engte te betwisten. Des niet tegenftaande, waren de meesten bekommerd voor het vervolg; en ziende eenen ftaatkundigen en altoos werkzaamen Krygsheld aan het hoofd van een talryk leger, lieten zy den moed, om hem te beteugelen, geheel en al wegzinken.

Het was by die gelegenheid, dat Demofthenes het geftoelte der Redenaaren beklom, en de neêrflachtigheid van zyne Medeburgeren zocht op te beuren, hun aantoonende, dat Philippus wel machtig, maar niet onöverwinnelyk was; mits zy de handen aan het werk floegen, en den tyd, in geene nuttelooze raadpleegingen, of vadzige ledigheid, lieten verlooren gaan.

BATAVIA! ik bevinde my in eene veel moeilyker omftandigheid, dan de Griekfche Redenaar. De vyandin, tegen welke ik U moet aanmoedigen, is niet minder ontzaglyk, maar veel bloeddorstiger dan Philippus was. En gave de Hemel, dat dezelve zich nog zoo verre van U af bevondt, als de Thermópylen van Athenen waren!

en! Maar, Helaas! Zy is reeds, met het zwaerd der verwoestinge, Uwe Voorſteden doorgetrokken, en Uwe Poorte ingetreden! Zy heeft reeds eenigen Uwer Ingezetenen ter neêrgeveld, anderen deerlyk mishandeld! en wie weet, hoe veelen, die hier tegenwoordig zyn, zoo zy naar mynen raad niet luiſteren, het ſlagtöffer van haare wreedheid nog zullen worden?

Dan, hoe grooter Uwe gevaaren zyn; hoe ſchuldiger ik door myn ſtilwygen zoude worden, Wat ſtaat my derhalven, op dit tydſtip, te doen? Het voorbeeld van Demosthenes na te volgen. U te doen zien, dat Uwe Vyandin, de moordzuchtige Kinderziekte, wel ontzaglyk, maar niet onöverwinbaar is; mits Gy de wapenen, die ik U aanbiede, om haar te beſtryden, kloekmoedig durft in handen neemen.

Eene korte ſchetze van myn gehouden gedrag, en van myn wedervaaren, geduurende myn verblyf in deeze Volkplantinge, zal U van deeze groote Waarheid, volkomen, overtuigen. Maar, alvoorens die te beginnen, hebbe ik U eene vraage voor te ſtellen.

Waar-

Waaröm, ô BATAVIA, hebt Ge my, eenige maanden geleeden, gebannen uit Uwe huizen, en verdreeven van Uwe ſtraaten? Is het, om dat, na eenen gelukkigen uitſlag myner verrichtingen, op meer dan honderd van Uwe In-en Opgezetenen, éen éénig kind, geduurende den tyd myner behandeling, geſtorven is? Maar hebt Gy dit geval wel onderzocht, met de nauwkeurigheid, die eene zaak van dat gewigt vereischte? Hebt Gy den Geneesheer ondervraagd? Hebt Gy by de Ouders vernomen, hoe, en wanneer de ziekte zich heeſt geopenbaard? Zyt Gy verzekerd, dat er geene beſmetting der natuurlyke pokjes, die in de buurt heerschten, of eenige andere ziekte zy bygekomen? BATAVIA! Indien Gy dit alles, met de uiterſte zorgvuldigheid, niet hebt nagegaan; zoo kunt Gy ook niet weeten, of Ge my, onſchuldige, niet zonder oorzaake veroordeeld hebt.

Maar laat ik liever tot de beloofde ſchetze overgaan! Verledig my dan, ô BATAVIA eene behoorlyke aandacht. Denk, dat ik U zal onderhouden over Uwe gewigtigſte belangens: het welzyn van veelen, die U dierbaar zyn.

Een

Een jong (*) Geneesheer, t'zedert weinige jaaren hier aangeland, en overtuigd van myne nuttigheid, door de menigvuldige proeven van zyne uitmuntende Leermeesters, van DOEVEREN en CAMPER (Mannen, op wie ik roemen durve) was de eerste, dien ik, in deeze Gewesten, aanzettede, om zyn éénigst zoontje in te enten. Hoe groot moet niet zyne overreeding geweest zyn! *Hy entte zyn eenigst kint in.* Maar ook, hoe kon ik U, door overtuigender beweegredenen, tot my trachten over tehaalen? Hoe kon ik U spreekender bewyzen geeven, dat myne verrichtingen door KUNST en NATUUR wierden goedgekeurd, dan wanneer ik de VADERLIEFDE en de GENEESKUNDE beiden uitkoos, om dezelven het eerst voor Uwe oogen in het werk te stellen?

Deeze inënting hadt eenen voordeeligen uitslag; maar Gy wierdt niet getroffen door de kracht van het Voorbeeld. Ik herhaalde en versterkte het zelve, door myne kunstbewerking op een éénigst dochtertje van eenen anderen

(*) De Heer VAN DER STEGE, Medicinæ Doctor.

ren (*) Geneesheer, die nog, boven den voorigen, eene langduuriger ondervinding der ziektens van het land, en der gesteldheid van de lucht hadt. Maar Gy zaagt wederom dit Voorbeeld over het hoofd; om dat Uwe Vyandin niet stondt voor Uwe deure, en Gy, toen, weinig van de vernielende Kinderziekte hoorden spreeken.

Ik ging ledig langs Uwe huizen, en bedroefde my over den traagen voortgang van myne verrichtingen; want, behalven een Europeesch en twaalf slaavenkinderen, wilde men niemand aan myne zorge toevertrouwen.

Dan, myne zaaken veranderden eensklaps van gedaante. Het huis van (*) Eenen Uwer GROOTEN werdt my geöpend. Twee van zyne kinderen wierden my voorgedraagen. Hunne voordeelige Natuur-gesteldheid, en hunne geregelde en wel ingerichte leevenswyze gaven my, byna, eene volledige verzekering van den allergelukkigsten uitslag.

Ik bedroog my geenzins in myne verwachting; en veelen, binnen en

 rond-

(*) Den Heer HOFFMAN, Medicinæ Doctor.
(*) Den Wel Edelen Gestrengen Heer CRAAN, Raad van Nederlands Indië.

rondöm Uwe Veſten, ô BATAVIA, volgden dit pryswaerdig Voorbeeld; ja zelfs, op de afgelegene (*) dorpen der Viſchers, waar men de noodige pokſtoffe ter inëntinge haalde, zag men den argdenkenden Javaan zyne beſchroomdheid afleggen, en den Europeeſchen Geneesheer ſmeeken, van zyne kinderen te willen inënten.

Een Genootſchap, dat zich in Uwe Stad heeft opgericht, en niets anders, dan het algemeen nut beöogt, ſpoorde een van zyne Leden aan, om, in eene zedelyke vertelling, myne voordeelen, en de menigvuldige rampen van myne wreede Zuster, tegen elkanderen te vergelyken. Dit ſtukje hadt gedeeltelyk eene goede uitwerking, Verſcheidene Ouders lieten hunne kinderen inënten, en verheugen zich nog dagelyksch over het beſluit, dat zy, na het leezen van dat geſchrift, genomen hebben.

O Gy; voorbeeldige Moeders! die, als andere SOPHRONISBA's, gelukkig door de inënting van Uwe kinderen geworden zyt! Ik beroepe my op het ge-

(*) Op de Maronde. Zie het eerſte Deel der Verhandelingen van het Bataviaaſch Genootſchap. Pag. 334.

getuigenis van Uw eigen hart. Springt het niet zomtyds op van vreugde? Voeltge niet eene innerlyke vergenoeging, wanneer Gy Uwe kinderen, boven zo veele anderen, bevoorrecht ziet? Maar kent gy ook wel Uwe verplichting? Tracht gy wel Uwe vrienden en maagen zoo gelukkig te maaken, als Gy zelven zyt? Zoekt Gy wel door openbaare bewyzen van Uwe blydſchap hen over te haalen, om door eene gelyke onderneeming, dezelfde vreugde deelachtig te worden?

Zulke onverwachte veranderingen gaven my grooten moed. En ik was reeds met de inënting by meer dan honderd, zoo Europeezen, als Inlanders en Slaaven, allergelukkigst gevorderd, wanneer ik, op den eerſten van Herfstmaand van den voorledenen jaare, in het huis van eenen Uwer braafſte Ingezetenen geroepen wierdt.

Men ſtelde my een meisje van vier jaaren voor. Zy ſcheen uiterlyk gezond, en bekwaam, om de inëntinge te ondergaan (Ik ben verplicht, dit hier by te voegen, om den laster, dien men den Ouderen en den Geneesheer heeft zoeken aantewryven, als of dit

kind ziekIyk ware geweest, edelmoedig afteweeren. Ik heb de wapenen der Onwaarheid niet noodig ter verdediging van myne zaak) Zy wierdt, op de gewoone wyze, door den Geneesheer ingeënt. Zie hier in 't kort de voornaamſte aanmerklykheden der ziekte, Den zelfden avond der inënting werdt zy door eene koortze aangetast, die tot des anderen daags morgen duurde. Drie dagen daarna, beſpeurde men eenen uitſlag. Men bleef voortgaan, haar op dezelfde wyze te behandelen, als men in andere inëntingen gewoon was. Op vrydag den tienden, na dat zy, 's woensdags en donderdags te vooren, door eene ligte koorts was aangedaan geweest, ontwaarde men de pokjes, die vervolgens zeer menigvuldig voor den dag kwamen, kleen bleeven, maar niet inſloegen. Op vrydag den zeventienden, kreeg zy eenen ſterken ſtoelgang en persſing, waar na zy op den een en twintigſten overleedt.

Vyanden der Inëntinge in deeze Volkplanting! Het is niet aan Uwe uitſpraak, dat ik de beſlisſching van deeze zaak overlaate. Want, al waren Uwe

Uwe inzichten zoo zuiver, als het licht van de Zon, het zoude U toch, in deezen, aan eene genoegzaame kennisſe en ervaarenheid mangelen. Maar ik beroep my op alle Geneesheeren, en geneeskundige Schryvers, ja zelfs op myne Tegenpartyen in Europa. Laaten zy zeggen, of één hunner ooit eene koorts, op den eerſten dag der inëntinge voorgevallen, en eenen uitſlag, op den derden dag beſpeurd, hebbe toegeſchreeven aan de uitwerkende kracht der ingeënte pokſtoffe! Die met zulke wanbegrippen, in dat Waereld-deel, durfde voor den dag komen, zoude tot eenen ſpot van myne Tegenſtreevers zelven verſtrekken.

Daar is derhalven eene innerlyke ongeſteldheid, die niemand heeft kunnen voorzien, in het lighaam van dat kind geweest: eene kwaadäartige ſtoffe, die niets gemeens met de kinderziekte hadt; maar die deeze koorts, en deezen uitſlag heeft veroorzaakt. En vermits de pokjes hunnen vryen loop behouden hebben, en niet ingeſlaagen zyn; is het zeer waarſchynlyk, dat deeze kwaadäartige ſtoffe, geduurende

de uitbotting der kinderziekte, zich in den onderbuik hebbe neêrgezet; en dat de ſtoelgang en persſing, die naderhand den dood veroorzaakt hebben, aan dezelve, en niet aan de pokjes, moeten worden toegeſchreeven.

Maar, zoo er deeze waarſchynlykheid heeft plaats gehad; zoo er ſlechts eene mogelykheid is geweest, dat dit ſterfgeval aan die vreemde oorzaak te wyten zy, waarom heeft men er dan my, zonder het minſte onderzoek, de ſchuld van gegeeven.

Of zoude men van beprip zyn, dat ik den menſch, geduurende myne behandeling, van alle doodlyke toevallen kan en moet bevryden? God bewaare my, INGEZETENEN VAN BATAVIA, dat ik U, door zulke bedrieglyke ſtellingen, zoude zoeken tot my overtehaalen! Zy ſtryden met de gezonde reden, en het ontzag, dat wy allen aan de Godlyke Almagt verſchuldigd zyn.

Myne kunstbewerking duurt drie weeken. Ik ſtelle eens, dat Gy honderd Ingezetenen, in deeze Stad, daar Gy er dagelykſch zoo veelen aan Uwe rechte en ſlinke zyde ziet vallen, byéén verzamelde; zoudt Gy U verwonderen,

ren, wanneer er één van deezen, binnen de drie weeken, wierdt weggerukt? immers neen? Wel waarom zyt Gy het dan nu geweest, nu dit aan éénen van meer dan honderd, die ik hebbe ingeënt, is overgekomen?

BATAVIA! BATAVIA! wacht U van murmureering. Zyt veel eer verwonderd, dat er niet meer dan één, door Uwe rotkoortzen, en de menigvuldige andere ziektens van Uwen besmettende dampkring zyn weggerukt. Merk liever deeze spaarzaame slagting van de bloeddorstige dood, onder deeze menigte van ingeënten, als eene zonderlinge bestiering van de Voorzienigheid aan, die U gelegenheid heeft willen geeven, om, zonder tusschenkomst van veele vooröordeel-baarende ongevallen, met een bedaard gemoed, myne groote voordeelen, boven de rampen der natuurlyke Kinderziekte, te kunnen wikken en weegen, en dus den besten weg, tot behoud van U zelven, Uwe kinderen, Uwe vrienden, te kunnen inslaan.

Ondertusschen wierdt ik bezwaard met dit ongelukkig sterfgeval. De dood van één kind wischte, in één

oogenblik, uit myne voorige weldaaden. Alle Uwe deuren wierden voor my geslooten. Ik wendde myne treden naar SAMARANG.

Ik verkoos den landweg, en bezocht, ô BATAVIA, Uwe Omme- en Bovenlanden Hemel! wat eene verwoesting richt, in dezelven, de natuurlyke Kinderziekte niet aan! Hier kwam my een oude gryzaart tegen, die, reeds over veertig jaaren, beide zyne oogen aan de pokjes verlooren hadt. Hy wierdt geleid door eenen jongeling, die hem altoos bybleef, en dus, zoo wel als hy zelve, een onnut voorwerp voor den landbouw was. Wat verder zag ik in eene geringe *Pondotk*, eene jonge vrouw liggen, die, kort na haar huwlyk, door die ziekte lam, en dus onbekwaam geworden was, tot de vermeerdering van haar geslacht. Ik vernachtte in den *Dalem* van eenen Javaanschen Grooten, daar ik alles in droefheid gedompeld vond, om dat hy, in minder dan veertien dagen, zyne twee éénigste kinderen aan de kinderziekte hadt zien sneuvelen. Allen, die ik op myne reize ondervroeg, kwamen hierin overeen, dat er

er van honderd Javaanen, die deeze ziekte kreegen, twintig ten grave daalden, behalven die, voor al hun leeven, ongelukkig wierden. Welke eene ſlagting! en waaröm dezelve, door de inëntinge, niet voorgekomen?

Ik ſpoedde voortwaards tot Cheribon. Maar wat akelig treurtoneel deedt zich daar voor myne oogen op! Een (*) jongman, in den bloei van zyn jaaren, de hoope zyner Ouderen, onlangs uit zyn Vaderland te Batavia aangekomen, had die Hoofdplaats verlaaten, om by den Cheribonſchen (†) Landvoogd, eenen vriend van zynen Vader, en, boven dien, eenen vriend van alle ongelukkigen, een bezoek afteleggen. De Gaſtvryheid, de Menſchenliefde, en de Vriendſchap hadden hem, by zyne aankomst, met opene armen, ontvangen. De Landvoogd hadt hem omhelst met die tedere aandoeninge, die aan de gulhartige Zeeuwen zoo eigen is, wanneer zy eenen van hunne Landgenooten zien. Maar wat gebeurt er? nauwlyks heeft hy zyne voeten in

 huis

(*) De Onderkoopman RIBAUT.
(†) Den Heer VAN DER BEKE.

huis gezet, of hy wordt door eene hevige koortze aangetast. Het venyn der kinderziekte raakt by hem aan het gisten. Een allerkwaadäartigst zoort van pokken openbaart zich. Alles, wat de Kunst, de Weldaadigheid en de Overvloed kunnen uitdenken, wordt in het werk gesteld, om hem te behouden. helaas! alles is vruchteloos! De dood zweeft boven den lusthof, waar hy is ingetrokken! Hy wordt het slagtöffer der Kinderziekte! En, dat nog wreeder is, dan de dood zelve, hy moet in die laatste ogenblikken. die zoo dierbaar aan de Vriendschap zyn, de tegenwoordigheid missen van den Landvoogd, die de besmetting vreest! Zy mogen hunne wederzydsche traanen van een eeuwig vaarwel niet met elkanderen mengen! Hy moet sterven in de armen van vreemden!

O Gy! die het vuur der menschenliefde in Uwen boezem branden voelt! Gy, die de groote voorrechten der waare vriendschap kent! overweegt eens by U zelven, van welke zielverkwikkende vertroostingen deeze Vyandin van 't menschelyk geslacht U zomtyds berooft.

Ik

Ik zettede myne reize, Oostwaards, naar SAMARANG voort. Gezegend JAVA! overäl vond ik Uwe ſchuuren opgevuld met de edelſte voortbrengzels van Uwen vruchtbaaren grond. Maar, niet tegenſtaande Uwe ryke inzaamelingen, zag ik, Uwe landen doorkruisſende, nog ganſche ſtreeken onbebouwd liggen. Men onderrichte my, dat, hoe menigvuldig het getal Uwer Opgezetenen ook mogte zyn, er evenwel nog gebrek aan handen voor den landbouw was. Gelukkig volk! dacht ik by my zelven: zoo Gy ooit myne voordeelen leerdet kennen; zoo ooit myne kunstbewerking over Uw ganſch Eilandt algemeen wierdt; in minder dan vyf en twintig jaaren, zoudt Gy U met honderd duizend zielen vermeerderd zien.

Eindelyk kwam ik te SAMARANG aan. SAMARANG in druk! in bekommernisſe! in rouwe gezeten! De vlugge Kinderziekte was my, op de reize, voorby geſtreefd, en hadt, in die weinige dagen, haare ſlaande hand reeds uitgeſtrekt. De Chineeſche, Javaanſche en Maleidſche Kampongs, even buiten de ſtad gelegen, waren

het

het eerst aangetast, en zagen, ieder oogenblik, hunne bewooners wegfleepen naar het graf. De Stad zelve mogt niet vry blyven van haaren aanval. Zy dronk het bloed der Eurogeezen uit den beker van vergenoeging! (*) ô MARTENS! (*) ô TEUCHER! (*) ô WINDELSTIG! Uwe kinderen zyn niet meer! Tedere (*) BARKHEY! Uw jondfte zuigeling; beminnelyke (*) ROGHE! Uw éénigft kind moeften voor haare woede bukken! Noch Uwe moederlyke liefkoozingen, noch Uwe heete traanen, noch Uwe vuurige gebeden hebhen dezelven kunnen behouden! Gy hebt ze zien fcheuren uit Uwe beevende armen, en neêrdompelen in den killen fchoot der aarde! Braave, maar ongelukkige Ouders! vergeeft my, van hier Uwe naamen te hebben gemeld. Het is niet geweest, om Uwe wonden, op nieuws, te doen bloeden. Maar Och of BATAVIA getroffen wierd' door het voorbeeld van Uw ongeluk! En het verftrekke U, tot eenige vertroofting, dat Uwe kinderen te vroeg weggerukt, om op Uw voetfpoor deeze volkplantinge in hun leeven van nut te zyn, hunne poo-

(*) Allen Inwooners van Samarang.

poogingen, daar toe, nog aanwenden na hunnen dood, met den Ingezetenen deezer Hoofdplaatze, uit hunne grafſteden, toeteroepen: *Laat Uwe kinderen toch inënten!*

Ondertusſchen hadden de aanzienlykſten van SAMARANG my reeds tot hunne hulpe geroepen. (†) De GEBIEDER van die Kust, (*) de Commandant van de ſtad, en de (*) Geneesheer, die my huisvestigde, plukten reeds de vruchten van mynen arbeid, De inënting was by hunne kinderen zoo gelukkig, zoo voordeelig afgeloopen, dat men niet kon zeggen, dat zy ziek waren geweest. Veele Ouders, zelfs van die geenen, die met de ſterkſte vooröordeelen tegen my waren ingenomen, deezen voorſpoed ziende, kwamen van hunne dwaaling te rug, en vertrouwden my de hunnen ook toe. Ja, in eenen zeer korten tyd, wierden er, onder myne oogen, vyf en dertig, zoo Europeeſche als Slaaven-kinderen ingeënt.

Dan

(†) De Wel Edele Geſtrenge Heer VAN DER BURGH. Raad van Nederlands Indië.

(*) De Heer VERMEHR.

(*) De Heer BÖNNEKEN.

Dan 'er verspreidde zich een gerucht, dat de wreede kinderziekte, op het zien van myne behaalde Voordeelen, SAMARANG verlaaten, en den weg naar deeze Hoofdplaatze genomen hadde. ô BATAVIA! ik voelde op nieuws mynen yver voor U blaaken, en myne belangens aan den kundigen *Arts*, die reeds zoo veelen in die Stad hadde ingeënt, aanbevoolen hebbende, besloot ik, haar op de hielen te volgen, en U, voor de tweede maale, myne hulpe aan te bieden.

Met zulk een oogmerk beklom ik dit gestoelte En, zoo Gy, met eenige oplettendheid, my hebt aangehoord, zoo zult Gy overtuigd geworden zyn van de waarheid van myn zeggen, dat Uwe vyandin wel ontzaglyk, maar niet onöverwinnelyk is; en dat myne kunstbewerking een zeker wapen is, om over Haar te zegepraalen.

Neem dan dit wapen in Uwe handen. Stryd met eenen nieuwen moed. Ik durve U verzekeren, dat de Palmtak der Overwinninge U niet missen zal

MAN-

Mannen van Staat! Aanzienlyke Gebieders over dit, en zoo veele andere Wingewesten! Het zy my geöorloofd, U, met eene gepaste vrymoedigheid, aan te spreeken! De wysheid van Uwe Regeering, de Zuiverheid van Uwe Inzichten, Uwe gestadige Arbeidzaamheid, Uwe nooit wankelende Yver voor het welzyn van dit Volk plaatzen U, met rede, naast de uitmuntendste Staatsmannen van Nederland. Maar het is ook, uit hoofde van alle die treffelyke hoedanigheden, dat ik het grootste recht op Uwe goedgunstigheid meene te hebben. Gy zyt de Weldoeners van Uwe Ingezetenen; en ik kome tot hen, met weldaaden in myne rechte hand. Gy zyt de Handhavers van hun lighaamelyk behoud, van hun tydelyk welzyn; en ik brenge hun de behoudenis en het leeven. Gy weet, dat, in de menigte des Volks, der Vorsten heerlykheid bestaat; en ik kome, om het zelve te vermenigvuldigen. Alle myne poogingen werken mede met de Staatkundige Grondwetten, die Gy U hebt voorgesteld. Laat my dan niet te vergeefs op Uwe bescherminge hoopen!

Priesters des Heiligdoms! U vooräl kunnen myne verrichtingen niet onver-

verschillig zyn. De zorge voor het leevens-behoud van duizenden van menschen is U zoo wel aanbevoolen, als hunne Geestelyke Welvaart. Ook hebben de beroemdste en godvruchtigste Mannen van Uwe Ordre, in Europa, het zoo begreepen. In Engeland, een MADDOX, een SOME, een DODDRIDGE, een WARBURTON, enz.; in Nederland, een CHAIS, een NIEUWLAND, een SUPERVILLE, een CHEVALIER, een NAHUIS, en veele anderen, onder welken ik niet moet vergeeten dien uitmuntenden Hoogleeraar, die U, wegens zynen uitgestrekte Geleerdheid en zynen yver voor den bloei der Indische Kerke, niet onbekend kan zyn, hebben, of in gedrukte Geschriften, of in uitgesprokene Leerredenen, of in openbaare Gebeden, voor myne belangen gepleit. Dan, zyt Ge van gevoelen, dat Gy geene voorbeelden, maar het licht van Uw eigen Oordeel volgen moet? Eerwaerdige Mannen! ik stemme U dit gaerne toe. Maar gunt my dan ook, U een tweeledig voorstel te mogen doen. Gy houdt de inënting voordeelig, en overéénkomstig met de Godlyke Wetten; of Gy houdt dezelve nadeelig,

lig, en met die Wetten ſtrydig. Maar, zoo Gy dezelve nadeelig, en met de Godlyke Wetten ſtrydig hieldt, zoudt Gy dan niet, in den tyd, dat er zoo veelen in deeze ſtad zyn ingeënt, openlyk, tegen haar, zyn opgekomen? Trouwe Herders! Zoudt Gy niet gewaakt hebben voor Uwe kudde? Immers ja? Indien zy tegen de bevelen van Gods heilig woord aanliep, Gy zoudt U, met eenen Godvruchtigen yver, tegen dezelve, hebben aangekant. Geene menſche-vreeze, geene waereldſche Inzichten zouden U weêrhouden hebben. Gy zoudt, met het hoogſte recht, den kansſel hebben doen daveren van Uwe bedreigingen tegen de zulken, die haar in het werk durfden ſtellen. En de vloeken van Ebal waren niet te ſterk geweest, om tegen my te worden uitgeſproken.

Ik mag dan, uit Uw voorig ſtilzwygen, afleiden, dat Gy de inënting voordeelig voor het Menſchdom en overeénkomſtig met de Godlyke Wetten houdt. Maar is het dan Uw plicht niet, GODVRUCHTIGE MANNEN! deeze kunstbewerking aan Uwe Gemeente voortedraagen? Dezelve daar toe op

te wekken, en aan te moedigen? Haare en myne belangens te veréénigen? in één woord: my, voor het aan gezichte des Volks, te zegenen met de zegeningen van Gerizim?

En Gy, GENEESKUNDIGE MANNEN! Gy, die dagelykſch de verwoestingen der natuurlyke Kinderziekte voor oogen hebt; hoe zoude ik niet overtuigd zyn van Uwe toegenegenheid? Maar dat ik U eenen trouwen raad mogen geeven! Laaten de Voorzichtigheid, by de inëntinge zelve, en de Oplettendheid, geduurende den loop der ziekte, U altoos verzellen! O! dat die woorden, die wy onlangs, uit den mond van eenen Uwer voornaamſte Leden, hebben hooren vloeien, naamlyk: *dat de armſte ſlaaf even veel recht op zyn hart heeft, als de rykſte man, die er leeft*, (*) Uwer aller Zinſpreuke mogen zyn! Want ik moet het U herrinneren, of ſchoon Gy het allen weet, dat de geringſte ſlaaf, dien Gy zoudt hebben ingeënt, en naderhand verwaarloosd, om U, vermaaks-halve, te gaan vervoegen by eenen Uwer goe-

(*) Eerſte Deel der Verhandelingen van 't Bataviaaſch Genootſchap, pag. 82.

goede Vrienden of Begunſtigers, tegen U zoude getuigen in den grooten dag des Oordeels.

INGEZETENEN VAN BATAVIA! hier is myne taak afgeweeven. Kiest nu tusſchen my en myne wreede Zuster. Zoo Gy de keuze op my doet vallen; ik zal de vrolykheid brengen in Uwe huizen, de leevendigheid langs Uwe wegen. Uwe rouwklagten zal ik verminderen. De welvaart van Uwe Zoonen, de ſchoonheid van Uwe Dochteren zal ik ter harte neemen. Ik zal onder U blyven woonen, als eene trouwe Vriendinne, als eene zorgvuldige Behoedſter. ô BATAVIA! *indien ik U* dan *vergeete, zoo vergeete myne rechte hand zich zelve! Myne tonge kleeve aan myn gehemelte, zoo ik aan U niet gedenke! zoo ik U niet verheffe, boven het hoogſte myner blydſchap!* (*)

IK HEBBE GEZEGD.

(*) Psalm 137.

BERIGT,

AANGAANDE

DE

GAMBER,

DERZELVER PLANTING EN BEWERKING

OP

MALACCA

DOOR

ABRAHAMUS COUPERUS,

ONDERKOOPMAN ALDAAR.

Het geen den kwynenden Handel hier nog eenigzints onderſchraagt, en aan veele behoeftige Werklieden een genoegzaam onderhoud verſchaft, is het voortkweeken van *Gamber-boomen* welkers boſſchen alhier *Ladangs* genaamd worden, en ik zal in deezen, alle myne vermogens inſpannen, om, zoo naauwkeurig mogelyk, eene beſchryving te geeven van den Grond, Plant,

Plant, Blad enz. van dit Product en deszelfs bewerking in het gemeen.

In den Jaare 1758. heeft men hier begonnen, deeze Boomen aan te kweeken, hier toe bragt men van Pontian, (liggende aan deeze Kust bezuiden Malacca) het Gamber-Zaad over; doch de aangewende moeite was vruchteloos, want het Zaad, dat flechts een korten tyd kan goed blyven, had reeds deszelfs vruchtbaarheid verlooren, waarom men tot de aankomst, der alhier, van derwaards aangebragte jonge Gamber-planten, wachten moest, die volkomen aan de verwagting beantwoorddden, en weelig voortgroeiende, in korten tyd, eene menigte van Ladangs voorbragten.

Sehoon dit Product genoegzaam by alle Enropeërs, die zig in de indifche Volkplantingen bevinden, bekend zal zyn, eischt echter eene Befchryving van dit heefter gewas van my, dat ik deszelfs gebruik beknopt aantoone.

Yder Landaart ziet men verflaafd aan aangenomene gewoontens, het zy dezelve eene uitfpanning, ofte een verbeeld nut, voor de eene of andere kwaal ten oorfprong hebben.

Dus is 't gelegen met de Sieri en Betel, die reeds van de vroegste tyden, voor veelen der Oostersche Volkeren, onontbeerlyk was, en waar aan de meesten van hun, te buitenspoorig verslaafd zyn; een kiescher smaak deed hen mede naar andere zaaken, (het zy om dien smaak te temperen, of aangenaamer te maaken) omzien; waar aan zekerlyk den oorsprong der Gamber moet toegeschreeven worden.

De Catjoe, en Cardamom, als meede de Chineesche en Javasche Tabak, worden als de Gamber, onder den Sieri en Betel gekaauwd, doch de twee eerstgemelde zoorten, zyn te kostbaar voor geringe Lieden, die egter den Gamber, en de Chineesche, dan wel Javasche Tabak, niet wel kunnen ontbeeren; de quantiteit der Gamber is zeer gering, en een stukje, slegts ter grootte van een agtste duim, in 't vierkant, is genoeg, om op eene keer in een Sieri blad gedaan zynde, gebruikt te worden.

Men ziet verschillende zoorten van Gamber, zo in Couleur, en smaak, als in deszelfs uiterlyke gedaante waar in zy gesneeden wordt; de beste zoort heeft

heeft eene driehoekige gedaante, yder hoek de lengte van een, en een half duim, iets meer of minder; en een vierde duim dik: is geel van Couleur, en wordt gemeenlyk op gefpleetene Bamboesjes geftooken.

Een andere zoort is genoegzaam vierkant van gedaante, en hoe geeler dezelve is hoe beter; echter vind men onder deeze zoort, die (fchoon zuiver of onvervalscht zynde) zwart is, en dus onaanzienelyker en van minder prys, waar van de redenen in het vervolg zullen aangetoond worden.

Nog een zoort, komende van *Ziac*, is plat rond, twee duim in Diameeter, en een vierde dnim dik, witachtig geel van Couleur; en heeft de duidelykfte kentekens van vervalfching.

Nog een zoort, kogel rond zynde, groot twee duim Diameeter, uiterlyk fwart van gedaante, doorgebroken en, vol met bladen opgevuld, deeze wordt van *Patabahan* aangebragt.

Op KAMPAR (liggende aan geene zyde van deeze ftraat, op 't Eiland Sumatra,) wordt drieërlye zoort van Gamber gemaakt; als, een zoort, die platrond, naauwlyks een vinger dik, en wel vier duim in Diameeter groot is.

Een tweede zoort, heeft de groote en gedaante als een Snaphaan-kogel.

De derde zoort, is gelyk als die van *Ziac*, en is mede vervalscht, doch deeze vervalſching geſchied op een zeer ſubtiele wys, gelyk ſtraks zal blyken: en van deeze zoort wordt er veel naar den Oosthoek van Java vervoerd.

Wat den Grond betreft, dezelve is alhier verſchillend, zo dat een Plantagie niet volſtrekt eenerly zoort van Aarde ſchynt te vorderen; egter is het nodig. dat dezelve eenen hoogen Grond hebben en wel ſchynt de roode Aarde, eigen aan heuvel- en bergagtige Plantagien, voor de Gamber de beste Grond te zyn, doch indien de Plant niet door te veel water omringd is, in de laagtens of dalen, en de Aarde ook rood is, ſtaat dezelve even zo weelig, als op de heuvels. Dus het denkbeeld (van zommigen) dat de hoogte der Bergen meerder, dan de deugd der Grond, invloed op deeze Plant of Boom hebbe, ongegrond is.

Wel is waar dat het laagſte gedeelte der Plantagie minder vruchtbaar, dan wel het hooge ſchynt; doch dit wordt veroorzaakt door menigvuldige Regenbui-

buien, die op de toppen der Bergen, geene ſchaade veroorzaaken, maar zeer noodzakelyk zyn; daar de nederzypende vogten in de laagtens by elkander vergaderd zynde, de jonge en teere Plantjes ſpoedig doen ſterven, en de oudere boomen kwynen: zo ze al het Lot der jonge boomen niet mede ondergaan.

Doch eene lange droogte rigt zomtyds eene merkelyke verwoesting op eene Ladang aan, en is over het algemeen genomen, van een vry ſchadelyker gevolg, als een natte Mousſon' dewyl de brandende hitte der Zon, en eene te lange droogte, op de geheele Plantagie woedt, daar de Regen langs het Gebergte neder vlietende, ſlechts die Boomen, die langs dien waterloop ſtaan beſchadigt, of doet kwynen.

De Wortels der Gamber-boomen, zyn niet diep in den Grond ſchietende, ook niet groot en uitgeſpreid, maar met ſterke dunne veſeltjes omzet, derzelver binnenſte is geel van Couleur en heeft een bast, of ſchors, ter dikte als *Radix China*, en komt gedroogd zynde, zo in Couleur, als ſmaak, eenigzints met dezelve overeen.

De boom heeft zeer zeldzaaam eene enkelde ſtam; maar verſcheidene weelig uitſchietende Telgen, in en door elkanderen gewasſen, maaken den Boom uit.

In deeze gedaante, ziet men dezelve meest ter hoogte van vyf tot agt voeten. Het Blad jong zynde, is ligt groen van Couleur, naar het geel overhellende, en neemt ouder geworden zynde, eene groenere Couleur aan, welke allengskens in een roode Couleur verandert, met een menigte ſwarte ſtipjes, en vlekjes. Dog rood geworden zynde, is het te overbodig ryp, en ſtaat ſpoedig te verwelken. Maar donker groen zynde, heeft het de vereischte rypheid, en wordt ter kooking afgeſneeden.

De Maleijer had weleer de gewoonte, om maar ſlechts de bladen van de Telgjes af te ſcheuren, of dezelve door de hand trekkende af te rispen, zonder dat de ontbloote Telg van den boom af geſneeden wierdt: doch de Chineezen beter in den Landbouw ervaaren, beſpeurden ras, dat de Boom hier door merkelyke ſchaade leed; want de bladerlooze Telgen, zeer lang, en geil

zyn-

zynde, onttrekken den boom te veel voedend Zap, dan dat de andere jonge bladdragende Takjes er niet door zouden benadeeld worden.

Het blad vervat een zeer ſlymächtig vogt in zig, ligt geel van Couleur, het welk men, het Blad met de hand wryvende, daar uit kan persſen. Een volwasſen blad, heeft gemeenlyk de lengte van drie duimen, iets meer of minder, en de breedte van (dog ſchaars) twee duim. Dies uiteinde heeft een enigzints krom omloopend ſpits, het welk niet in alle bladen gelyk omloopt, maar in zommigen regts, in anderen weer links, en vertoont zig ook meer krullend in den een, als in den ander; ſchoon beide van eene gelyke, ofte volkomene rypheid.

Het blad heeft een kort ſteeltje, ſlechts ter lengte van een vierde duim. Overdwars is het blad gekronkeld; of in verſcheidene bogten te zaam getrokken.

Aan de uitſchietende Telgen, vindt men den Zaadknop, die in zyn eerſte geſtalte zynde, zig aan een ſteeltje ter lengte van een en een half duim formeerd; dit ſteeltje heeft twee leden,

het

het bovenste één, en het onderste drie vierde van des steels lengte uitmaakende; en heeft op de scheiding, vier zeer kleine blaatjens, die het zelve omvatten.

De grootte dezer knop is ruim een half duim, in zyn Diameeter, en bestaat uit een meenigte groene steekeltjes, die de regte Bloemkelkjes zyn, en in elkanderen zig kogel rond om den steel sluitende, de eerste gedaante van den Bloemknop uitmaaken.

In korten tyd ontwaart men, dat het bovenste gedeelte, of de puntjes deezer steekeltjes vyfhoekig zyn, het geen bevestigd wordt, als dezelve uitbotten, en men hen de Figuur eenigzins als een Kruidnagel gelykende, ziet aanneemen.

Uit het binnenste gedeelte van yder Kelkje, ziet men de bloem uitschieten die ter lengte van drie vierde duim is; de bloem is een langwerpig trechterachtig buisje, zeer dun, en schaars ter dikte van een agtste duim, boven met vyf kleine blaadtjes geel van Couleur; het buisje is vleesch-couleurig, dog dies onderst einde eenigzins rood. Binnen in de bloem

bloem vertoonen zig, als een ſterretje vyf pitten, naar Zaad gelykende. (*) Na

---

(*) De *Gamber boom* behoort blykens de van MALACCA mede gezonden Takjes in de eerſte orde der vyfde Clasſe van 't Linnæeſche Siſtema, tusſchen de *Portlandia* en de *Roellæ* geplaatst te worden, als hebbende een eenbladige boven het vrugt beginzel ſtaande Bloemkrans, een twee vakkig gekroond Zaadhuisje, vyf meeldraadjes en een enkelde ſtyl met ongedeeld Stampertje.

De jonge Takjes van deezen Boom zyn by den ſtand der bladen als in leden verdeeld. De bladen zyn eenribbig, effenrandig, ſchier eyvormig, ſchuins toegeſpitst, en op korte ſteelen tegens malkander overgeſteld.

De Bloemknoppen komen aan enkele ronde Steelen uit de hoeken, die de blad Steelen met de Takjes maaken, zynde mede meest tegens malkander overſtaande. Uit een gemeenzaame Kelk die viermaal ingeſneeden is, komt een kort Steeltje voort, draagende de gemeene bloem bodem die rondom met veele [82 en meer] ongeſteelde of vastopzittende bloempjes begroeid is.

De byzondere Kelkjes hebben vyf tandjes, hun beneeden gedeelte groeit uit tot de vrucht, op dewelke deeze tandjes als een kroontje blyven zitten, De eenbladige bloemkransjes zyn ſchenkbordformig [*hypocrateriformis*] en boven in vyf rondachtige lapjes gedeeld. Binnen, aan het boveneinde van de Bloemkrans ſtaan 5 korte meeldraatjes met breede iets lang-achtige helmpjes.

Een lange ſtyl met een knodsachtig ſtampertje, loopt door het midden van den bloemkrans naar het vruchtbeginzel. De vrucht is een gekroond, langachtig, tweevakkig hauwtje met veele kleine en gevlekte Zaaden.

De afbeelding van de *Gaſta Gambir* Tab. XXXIV, in 't V. Deel van *Rumphius* Kruidenboek, toont veel overeenkomſte met de takjes van onze Malacſche *Gamber boom*, *Rumphius* zelfs heeft dit reeds bemerkt en doet waarſchuwing, van deeze twee gewasſen niet met elkander te verwisſelen, (Deze *Botaniſche* beſchryving is door de Heer F. BARON VAN WURMB, aan het Genootſchap medegedeeld,)

Na tien of twaalf dagen gebloeid te hebben, valt de Bloem af: en die Kelkjes, die zig het eerst vertoond hebben, en uit welke de Bloem was uitgeſchooten, blyven alleen aan de ſteel zitten, yder kelkje thans volwasſen zynde, heeft de lengte van een en een vierde duim, dog ſchaars de dikte van een agtſte. In deeze gedaante blyft het Zaad, dat in deeze knop, of kelkjes beſloten is, aan de boomen, tot deszelfs volkomen rypheid.

Indien het droog is, en eene donkerbruine Couleur aangenomen heeft, (het geen de Planter als een teken van deszelfs rypheid aanmerkt) wordt het zelve afgeplukt. Kort daar na, of weinig langer dan drie dagen, moet het gezaaid worden, want na tien of twaalf dagen vertoevens, (zelfs minder) heeft het alle vruchtbaarheid verlooren, en men wacht te vergeefsch naar de opkomst.

Een van deeze Zaadkelkjes, dwars door gebroken zynde, vertoont twee holle buisjes, in yder van welkers middeldeelen een zwart vezeltje zit, dat om-

omringd is van ontelbaare Zaadjes. Het Zaad vertoond zich, in den eerſten opſlag, als kleine afgekorte, fyne witte zydene draadjes, doch in dezelve zit ſlechts ter groote van den kleinſten zandkorrel het Zaad, dat plat, en eenigzins eirond is.

De voortplanting van dit Zaad, tot den aanleg van eene Plantagie, ofte *Ladang*, geſchiedt in deezer voegen: Men zaaid het Zaad in Beddens, welkers Aarde, reeds te vooren, fyn en effen gemaakt is.

Het Zaad wordt ſlechts los op de Bedden geſtrooid, zonder dat het zelve met Aarde weder bedekt wordt: Zo zulks gedaan word, gaat het Zaad ter verrotting over.

Veertien a vyftien dagen, blyft het Zaad in den grond, en komt dan weelig uitſchieten.

Twee a drie Maanden, na de opkomst van het Zaad, heeft de jonge Plant, die nu de hoogte van ſes â zeven duimen bereikt, de vereischte grootte, om verplant te kunnen worden; de worteltjes van deeze jonge plantjes, zyn ſterke vezeltjes, geel van Couleur.

In-

Indien voorheen in den Grond, alwaar men den *Gamber-Ladang* wil aanleggen, boomen van deeze zoort gestaan hebben, of, indien dezelve een overblyfzel, van een oude *Ladang* is, schynt de Grond noodzaakelyk te vereisschen, dat daar op eene menigte hout, struiken, en bladen enz. gebrand worden, het enkeld uitroeijen van struiken en wildernissen, die in dezelve gevonden worden, is niet genoeg, om een spoedigen en fleurigen aanwas te gemoet te zien: Zo dat het in alle gevallen blykt, dat deeze Asch, een voor den Gamber-boom zeer voedzaame stof by zig heeft, en teffens dat de oude Gamber-boomen, meer voedzaame Zappen den Grond onttrekken, dan wel andere (in dien Grond) gevonden wordende struiken, en wildernissen, dewyl als dan, het branden minder noodzaakelyk is, schoon doch altoos beter dan de enkele uitroojing.

Dit in acht genoomen zynde, kan de Grond, ten gebruike der aanplanting met eene goede verwachting gebeezigd worden.

Men plant de jonge Planten, in ronde gaten, welke een voet iets meer

of

of minder in Diameeter breed zyn, deeze gaten hebben de diepte, van zes tot agt duimen. De Plant hier in gezet zynde, word het gat, met bladen van verſchillende, uit de wildernis geplukte boomen omſtooken, die den jongen Plant, voor de ſteekende Zon beſchermen en dus voor verwelking behoeden.

Deeze gaten worden allengskens na dat de jonge boomen, weelig of kwynend opſchieten digt gemaakt; waar door de worteltjes te beter den grond vatten.

Een en een half jaar geſtaan hebbende, kunnen de telgjes, voor de eerſte keer geſneeden en ter kooking gebruikt worden, het geen men in 't vervolg, om de zes Maanden, kan hervatten.

De Gamber-Boom, ſchynt minder voor den aanval van ſchadelyke Inſecten, bloot geſteld te zyn, dan andere Boomen; Zelden vindt men Gamber-Boomen die door eenig ongedierte eene merkelyke ſchade zy toegebragt; de witte mieren, die aan de benedenſte telgen zomtyds wel hunne neſten maaken, beletten den groei wel eenig-

 zints,

zins, dog doen geene zichtbaare ſchade aan het blad.

Enkele boomen vindt men (ſchoon zeer zelden) welkers bladen, t'zaam gekronkeld zyn, door een zeer klein zoort van Torren die de Eiertjes in de uit bottende blaadjes leggen, welke blaadjes groot wordende, hun geheel omvatten, of waar in dezelve gegroeid zyn.

Andere in het Wild loopende Beesten als Wilde Varkens, Herten, Buffels, &c: doen geen kwaad aan de bladen, dat zekerlyk aan derzelver wrange, en zaamen trekkende ſmaak, moet toegeſchreeven worden.

In deezen ſtand voort groeyende, wordt eene nauwkeurige oppasſing, noodzaakelyk vereischt, en de Planter. moet eene ronde plek, rondsöm den boom, altoos ſchoon, en van opſchietend onkruid zuiver houden.

De Grond, die meest altoos, Berg- of Heuvelachtig is, maakt het ſchoonhouden (hoe noodzaakelyk) ook zeer bezwaarlyk, en belet volſtrekt het gebruiken van een werktuig, waar door men anderzins, met meer gemak de bearbeiding zoude kunnen voortzetten,

daar

daar men nu 't meest met de Handen, of flechts met een Schup, het onkruid, tusſchen de verſchillende takjes die yder boom heeft, moet uitwieden.

De Kooking geſchiedt, onder eene Loots, die aan alle zyden open, en met Adap bladen gedekt is, de grootte der Lootſen, of Kookhuizen, zyn alle verſchillend, naar evenredigheid der grootte van den *Ladang*: waar na mede het getal der ovens is; waar op de *Gamber* gekookt wordt; en welke Ovens mede onder de Loots zyn.

Een *Ladang* heeft zelden minder dan drie, dog zommigen agt à tien Ovens.

De hoogte ener Oven is gewoonelyk Drie en een half voet, en van Yzerſteenen, (*) op gemetſeld. doch dies binnenſte ruimte is niet te bepaalen, en dewyl men er, zo veel van eene verſchillende grootheid vindt, ſchynt hier toe, geene evenredigheid vereischt te worden.

Boven in den Oven is eene opening, die door de Pan, of Keetel,

(*) Deeze Yzerſteenen worden alhier (op MALACCA) uit het gebergte gekapt, en veel gebruikt.

waar in men de *Gamber* kookt, gevuld wordt.

De Grond onder de geheele loots, is zo hoog op gehoogd, als het bovenſte der Ovens is: dus de Ovens, die alle naast elkanderen zyn, als onder den Grond ſchynen te ſtaan.

Nog is in den Oven een Togtgat, waar door de ſterke hitte en de rook, een doortogt heeft; en het vuur daar door lucht krygende te ſterker doet branden: zynde dit Lucht-gat rond, en ſlechts zes duim in Diameeter, en achterwaards uit de Oven gemetzeld.

De Pannen of Keetels, die de groote boven-opening vullen, zyn niet alle van eene grootte; maar derzelver gedaante is meest egaal Koms-wys, na beneeden rond toeloopende, en met eene platte rand aan dies bovenſte deel, welke op den boord der opening hangt, of rust: deeze Pannen of Keetels, zyn meest alle van Yſer; egter, (dog enkeld) ook wel van Koper; welk Mineraal den *Gamber*, een vry betere en aanzienelyker Couleur geeft.

Een houten Ton, ter hoogte van drie voeten, wordt op de Keetels vast gezet, met Klei, of Aarde digt gemaakt, en zo

zo ſterk geſmeerd, dat de hitte van den rand des Keetels, die klei niet kan doen barsten; nog het water, dat zo wel, in de Ton als in de Keetel kookt, er door dringen.

Deeze zoo genoemde Ton, beſtaat maar ſlechts uit 'tzaamgevoegde duigen, welkers benedenſte *Circumferentie*, met die des Keetels gelyk is; en is naar booven wyd uitloopende.

Schoon men deeze Ton wel zoude kunnen ontbeeren, door eene Keetel, die zo veel grooter was hier toe te neemen; zo is egter het gebruik der Ton, van geene geringe nuttigheid, want het vogt kookt minder opvliegend, en beſtendiger in dezelve.

Ook is de roest van de Keetel, of deszelfs aankleevende vuiligheid (dat de Planter hoe zeer hy op het ſchoon houden des Keetels past niet kan beletten) meede eene groote rede van de bruine couleur der *Gamber*: dus men moet denken, dat, indien de Keetel, zo veel grooter was, als dezelve door de Ton is opgehoogd, de *Gamber*, door de meerderheid van Yzer, of Koper, nog merkelyk zwarter van couleur zoude zyn.

Op de voorkant des Ovens, is op den boog, (of voorſte rondte) een muurtje gemetzeld; of ook wel, met gekneede Klei, een hoogte op geworpen, dat de, op den Keetel ſtaande Ton, voor de vlam, en hitte, die uit de voorſte opening, des Ovens uitſlaat, beſchermt: welke anderzins, door de hitte ſpoedig zoude barsten, zo niet, door de vlam verteeren.

Tot het aanſtooken des Ovens, moet men dikke ſtukken houts gebruiken, als ſtammen van boomen, of zeer dikke takken, dunder hout kan hier toe de vereischte hitte niet geeven. Dog op eene *Ladang*, is zelden, of nimmer gebrek, aan de hier toe benoodigde brandſtof; de omſtreeks liggende Bosſchen, en Wildernisſen, die aan yder *Ladang* grenſen, en behooren, leveren zulks genoeg op.

Indien men de *Gamber-bladen* wil kooken, moet de afſnyding der Telgjes, des Morgens, of wel, des Avonds geſchieden; dewyl de bladen, dan eene meerdere Quantiteit van ſap in zig hebben, als wanneer dezelve eenigen tyd, op den dag, voor de ſteekenden hitte der Zon zyn bloot geſteld geweest

weest: dus de Planter, door de ondervinding geleerd, die Telgjes, welkers bladen, voor de Morgen-Kooking verordend zyn, 's Avonds bevoorens affnydt; en die welke 's Avonds gekookt worden, 's Morgens in zaamelt.

Er wordt geene juisten evenreedigheid van vogt, nog van bladen, tot een Kookzel vereischt, maar de Planter, of Kooker doet willekeurig, (zonder zig aan eene maat te bepaalen) water, en bladen naar zyn goeddunken in de Keetel.

Hy laat de bladen (die geduurig geroerd worden) ook geen bepaalde tyd kooken; maar zo hy ontwaart, dat het water lymachtig begint te worden, neemt hy de bladen, door middel van een Net, dat ftyf over een hoepeltje gefpannen is, en waar aan een ftok vast is, uit de ketel,

Egter fchynen de bladen, min, of meer, vyf Uuren, te moeten kooken; eer dezelven, van het in zig hebbende fap ontlast kunnen zyn. Dus men, niet meer, als twee-maal, op eenen dag, in één Keetel kan kooken; welk tweede, of laatfte Kookzel, vry geelder als het eerfte is.

De uitgeschepte bladen, worden op een stuk hout, dat als een Goot is uitgehold, gelegt, 't welk zes voet lang, en twee voet, min, of meer breed is: 't geen schuins op een stelling ligt met dies beneden eind, boven den Keetel, waar door het zappig water. dat nog in de bladen is, naar beneeden uitloopt, en weder in de Keetel druipt.

Nu laat men het in den Keetel zynde sap, nog een geruime tyd kooken, tot dat men denkt, dat het lyvig genoeg is, om koud geworden zynde, te kunnen stollen.

Dan wordt dit sap in kleine aarden Potten geschept, op welke een Zeef gelegt wordt, die de nog in de Keetel zynde vuiligheid, als zand bladen, &c. er uit weg neemt, en het sap zuivert; in deeze Potten blyft het staan, tot dat het eenigzins koel wordt, en men het verder kan bewerken,

Nu worden weder dezelfde bladen, als bevoorens, met water in de Keetel gedaan, en nog eens even door gekookt, om uit dezelve, het *Gamber* sap, dat er nog in mogte zyn, (of dat er, van het voorige Kookzel, nog aan-

is

is blyven zitten,) te kooken, of, er af te ſpoelen: waar na men deeze bladen, er weer uit neemt en nieuwe in derzelver plaats, in den Keetel doet.

De uitgekookte blaaden, worden voor Mest, rondsom de boomen geſtrooid.

Het gekookte vogt blyft zo lang ſtil ſtaan, tot dat men de hand er in ſteekende, bevindt, dat het koud genoeg is, om met de hand omgeroerd, te kunnen worden.

De Planter, of Kooker, neemt dan een Lap Linnen in de hand, waar meede hy het vogt beſtendig omroert: en de Lap telkens in den Pot weder uitwringt, waar door het zap ſchielyk dik, en ſtyf wordt; en het blyft in deeze Potten ſtaan, tot dat het volkomen koud is. Wanneer het in een Lap Flaamsch-linnen omwonden wordt, en zo onder eene Pers gelegen, die het nog in zig hebbende waater, er uitdrukt,

Deeze Pers, beſtaat maar ſlechts uit eene lange Balk, welkers eene end, in een gat (dat in een oude boom of ook wel in een ſwaare Paal, gemaakt is,) geſtooken wordt. en aan welker

ander einde, eenige ſwaare ſteenen hangen, welkers gewigt, het vogt, of water, uit de *Gamber* perst, die onder den balk, tusſchen twee Planken, met het doek, waar in dezelve bewonden is, gelegt word.

Het uitgeperst water Is volkomen, zwart, en ſtinkend, hoe zuiverder het zelve uit den *Gamber* geperst wordt, hoe blanker die van couleur is.

Het water uit de *Gamber* geperst zynde, wordt dezelve terſtond met een Mes aan ſtukken geſneeden, zo groot, of klein, als de Planter, of Snyder zulks begeert.

De gemeenſte zoort wordt aan vierhoekige ſtukken geſneeden, yder ter groote van een duim, iets meer, of minder.

Dog de beste of geelſte zoort, wordt alleen gehouden, om in eene driehoekige gedaante geſneeden te worden. Deeze ſoort wort van 't ſap, dat ſlechts ten halven uit de bladen gekookt is, gemaakt. waar door het, licht geel van couleur, en ook niet zo ſterk, nog zo zwaar van gewigt is.

Een kookzel, dat twaalf Katjes, gewoone *Gamber* uitleevert, geeft ſlechts

flechts vier Katjes, van deeze foort; door dien de volle kragt niet uit de bladen gekookt is: voor het overige wordt dezelve in het kooken, als de andere foort, behandeld. dog gefneeden zynde, wordt ze, nog nat zynde, aan gefpleten Bamboesjes geftooken, en zo hangende gedroogt: daar de minder of bruiner foorten, in de Zon, op een Raam, ook van gefpleeten Bamboezen gemaakt, of gevlogten, gedroogd worden.

Deeze drooging gefchied zynde, wort de *Gamber*, in zakken gedaan, en boven, in de Loots neêrgelegd, om door de naar boven flaande hitte van het nog in zig hebbende nat gezuiverd, en volkomen opgedroogd te worden. Want het minfte nat, dat er in blyft, doet de *Gamber* fchimmelen, en bederven.

Om dit voor te komen, wordt de *Gamber* van den Planter dikwyls, op matten van Rotting, of van Bamboeffen gevlogten, in de Zon uitgefpreid.

Indien het, in den tyd der kooking fterk regend, is de Planter genoodzaakt, de *Gamber*, in de Loots, boven de rook, of hitte des Ovens te droo-

droogen, dat de *Gamber* meede zwart, en onaanzienelyk doet worden.

Alle *Gamber*, die op de Maleitſche plaatſen gemaakt wordt, heeft de duidelykſte teekens van vervalscht te zyn. Die van *Patabahan*, laten een gedeelte der reeds uit gekookte bladen, om den *Gamber* daar door te verzwaaren, in dezelve blyven. Die van *Siac* mengen Sago Meel onder de *Gamber*.

Die van *Kampar* weeten de reeds uitgekookte bladen fyn, als meel te maaken, en met dit ſtof de *Gamber* te verzwaaren.

Van de Chineezen of Maleijers die thans de eigenaars der Plantagien zyn, kan men onmogelyk eene ſtaat, van onkosten, en voordeelen, eener *Ladang*, gewaar worden: want zo dra men dit onderzoekt, beſpeurt men, dat zy op alle vraagen, ymand tragten te misleiden.

Egter kan het verſchil der Marktprys, die in den beginne, van Rds. 26, tot 28 het Picol van 125 Pond is geweest, en thans tot Rds. ſes, gedaald is, ons een duidelyk kenteeken opleveren dat het vertier van dit product merkelyk verſlaauwd is, en het meenig-

nigvuldig getal van Planters, die zedert korte Jaaren, Banquerouten gemaakt hebben, (die men egter aan gene werkeloosheid, of flinks bedrog, kan toeſchryven, maar aan het verval van dit product;) toonen zulks meede aan.

Eene *Ladang*, die voor heen Publicq verkogt wierd, voor Rds Agt-Honderd, is thans nauwelyks Sestig waard.

Dit was het, dat my aangaande den *Gamber-bouw* deels door eigen onderzoek, deels door gegronde berichten gebleeken is; Te wenſchen waare het, dat in deeze vervallene omſtandigheid, een middel konde uitgedagt worden, om den thans behoeftigen Planter, te onderſteunen- en hier door; den handel in dit product ten voordeele, van deeze Colonie, weder te doen bloeijen; als meede om de Planters in ſtaat te ſtellen, op dat zy hunne, ten val neigende Plantagie in eenen beteren ſtaat konden onderhouden, en een getal van ruim Ses-en-dertig, alhier in de

de Bovenlanden gevondene *Ladangs*, die reeds alle vervallen, onbebouwd, en tot een wildernis, zyn geworden, weder aan te kweeken, en te beplanten.

MALACCA,
den 9. February
1780.

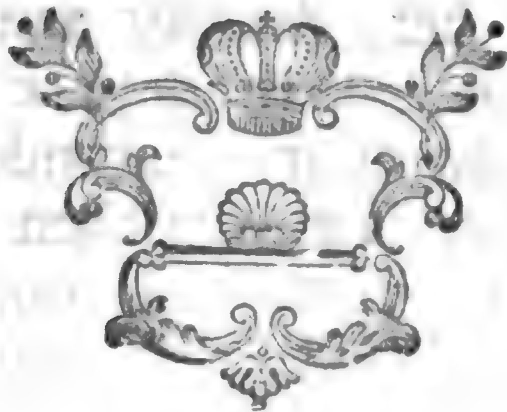

BE-

BESCHRYVINGE VAN DE WOU-WOUWEN,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN,

EN

FREDRIK SCHOUWMAN.

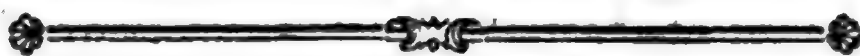

I. HOOFDSTUK.

BESCHRYVINGE EN BERICHTEN.

§. I.

ARISTOTELES de Leermeester van Alexander den Grooten, is de eerste geweest, die de Aapen πος Πιτθηκος, van de Baviaanen, Meerkatten en andere ſtaart-Aapen onderſcheiden heeft. Zyne beſchryvinge van den ontſtaarten en

en menschvormigen is zeer fraai; (*a*) en door PLINIUS genoegzaam uitgeschreeven. (*b*)

Tot de ongestaarte brengt de Heer BRISSON den Afrikaanschen Aap van ARISTOTELES en PROSPER ALPINUS, den *Orang-Outang* en den grooten Ceilonschen Luiaard van *Seba*

De Heer BUFFON zet den *Gibbon*, die niet lang geleeden eerst in Europa is bekend geworden, in de plaats van den Ceilonscen Luiaard; (*c*) Scheidende teffens de *Orang-Outangs* in twee soorten de *Pongo* en de *Jocko*. (*d*)

En zekerlyk de rangschikkinge van den Ridder LINNÆUS is, in deezen vry gebrekkig, die, behalven den *Orang-Outang*, alleen den *Ceropithecus* van JOHNSTON Fig. 5. hier eene plaats vergunt; Maar men behoeft niet te twyfelen, of de Ridder heeft Fig. 6. gemeend; en dus is Fig. 5. een drukfout: want Fig. 5. vertoont eene staart tusschen de beenen.

§. II.

(*a*) Hist. Anim. Lib. II. Cap. 8. Tom. I. p. 855-856.
(*b*) Nat. Hist. Lib XI. Cap 44. Tom. I. p. 822. Edit. Gronov. VALMONT DE BOMARE Diction.
(*c*) Hist. Nat. Tom. XIV. p. 2. & 43.
(*d*) Ib. p. 20.

§. II.

'T is onbegrypelyk, hoe het is bygekomen, dat men de wouwouw nog naar Europa niet leevendig heeft overgebragt. De Heer VAN DER STEEGE heeft er een geraamte van aan den Heer Profesſor CAMPER over twee jaaren toegezonden; en dat geraamte heeft dien beroemden Hoogleeraar aanleidinge gegeeven, om den Wouwouw voor den *Gibbon* van BUFFON aan te zien. (*e*) Uit onze Beſchryvinge zal het blyken, en het geraamte van den Wouwouw, kan het doen blyken, dat daar de *Gibbons* van den Heer DAUBENTON uitſtekende hielen hebben, en de Wouwouwen niets dan handkootjes aan de achter pooten, ook even daarom de Wouwouwen geene Gibbons kunnen zyn. Het Bataviaasch Genootſchap zal zyn best doen, om leevendige Wouwouwen aan den Heer VOSMAER te verzorgen: alzo dezelve hier, door de zorge van den Edelen Heer RADERMACHER, eenigzins gemeen zyn geworden, gelyk zy, in de Bovenlanden, by de Javaanen zeer gemeen zyn.

(*e*) Alg. Vad. Letteroeff, 1779, Mengelw. bl. 26.

Wy hebben 'er drie oude en een jongen waargenoomen: behalven, dat ook de Heeren GEVERS en VAN HOGENDORP, Wouwouwen voor hun plaisier houden. By voorraad heeft 'er de Heer GEVERS reeds eenen in January, met de Naschepen, naar het Vaderland gezonden: hebbende een vaatje Arak mede gegeeven, om het dier, als het sterft, te bewaaren. Want de Heer Commissaris VAN RIEMSDYK lid van ons Genoodschap verklaart, dat er, van ettelyke Wouwouwen, welke Hy van tyd tot tyd gezonden hadt, geen een levendig overgekomen was, om dat zy de koude niet kunnen verdraagen.

§. III.

Memoires. sur la Chine pag. 510.

Vader LE COMTE zag, op de Molukkes, een Aap, die op twee beenen liep, zyne armen als een Mensch gebruikte, het aangezicht had van een Hottentot, eene vacht van gryze wol, zeer zachtzinnig van aart en weergaaloos kundig en vlug. De Heer BUFFON besluit, uit deeze Beschryvinge van den Pater, dat hy een Gibbon, en wy besluiten er uit, dat hy een Wouwouw ge-

gezien heeft. Er zal niet beter op zyn, dan dat Wy ons best doen, om zulken Aap uit de Molukkes te krygen, om te zien wat er van zy.

§. IV.

Ondertusſchen berichten ons de Javaanen, dat er driederlye ſoorten van Wouwouwen op ons Eiland zich onthouden: te weeten (1) vaal witte met zwarte koppen, (2) bruinachtige met roode, en (3) gryze, met zwarte aangezichten. Van de gryze ſpreeken wy hier; en wat er van het aanwezen en de geaartheid der overige wouwouwen zy, zullen wy, door den tyd trachten te ontdekken. Want de bruinhairige, die onlangs by den Heer VAN HOGENDORP gebragt wierd is in alles overeenkomende met de gryzen, en heeft een zwart aangezicht: zoo dat wy hem tot geene andere ſoort kunnen brengen, dan die, welke wy thans beſchryven. Evenwel is hy ook zwarter van hair boven op het hoofd. Trouwens van den ouderdom of eenige andere toevallen, ſchynt het, dat men de merkelyke verſchillendheden van koppen en aange-

zichten niet wel ontleenen kan. Maar waarom kent men die andere ſoorten nog op Batavia niet? Misſchien zal het daar van daan komen, om dat de Javaanſche Vrouwen deeze ſoort uit het nest haalen en vermaaks halven voor de Kinderen, opkweeken; en de andere ſoorten hunne jongen beter bewaaren, of wreeder en onhandelbaarer zyn.

§. V.

De Bovenlanders, welke deeze dieren dagelyks waarneemen, getuigen eenpaarig, dat zy zich meest, in het wild, op de boomen onthouden, en van natuure vreesachtig en voorzichtig zyn. 's Avonds verzaamelen zy, en ieder huisgezin van 5, 6, 8, of 10. voegen zich by een, en zetten zich kort by elkanderen, op eenen hoogen boom te ſlaapen: terwyl diezelfde boom ook aan ettelyke anderen Familiës tot eene gerustplaatze verſtrekt. Maar ieder gezin zet er een op ſchildwacht, omtrent op gelyke wyze, als KOLBE ons van de Kaapſche Baviaanen vertelt. De overige zitten te ſlaapen met de handen op de knien, en het hoofd voor over op de

de borst rustende. Edoch zoo dra de uitkyk eenig onraad bemerkt, roept hy aanſtonds *Hoe! hoe!* 't geen de anderen wakker maakt, en ook *Hoe! Hoe!* doet roepen; tot zy allen *Hoe! Hoe!* geroepen hebben; en het ganſche gezin in beweeginge en op zyne hoede is.

§. VI.

's Morgens, zoo dra de Dageraad aanbreekt, en de Wouwouwen, in die houding, op de boomen nog zitten te ſlaapen, roept de ſchildwacht Hoe *a! hoe-a!* Door dat geroep ontwaaken de overigen, ſlingeren zich van den eenen boom op den anderen, met gebaarden en houdingen, die hunne blydſchap ſchynen aan te duiden. Zoo dra de Zon boven de kimmen is, daalen zy neder op den grond; en gaan heenen, de huisgezinnen by onderſcheidene benden, om hun voedzel te zoeken. Dan zoo er de een of ander eenig onraad beſpeurt, ſchreeuwt hy op het oogenblik *Wauw-Wauw*: en, op dat zelfde oogenblik, vluchten en klouteren zy de boomen op, om eene veilige ſchuilplaatze te vinden. Daar blyven zy toezien, wat

'er beneden omgaat, en afwachten de gelegenheid, om veilig beneden te komen. Ook verzekeren ons de Javaanen, dat zy als de Honden, een zeer fyne reuk hebben.

§. VII.

Sommigen denken, dat deeze Aap *Wauw-wauw* of *Wah wah* zou heeten, om dat het eenigzins de gedaante van een oud Besje aanneemt, en het woord *Wah* in 't Javaanſch eene Moei, of ook wel, als men boert, een oud Besje beduidt. Anderen willen verzekeren, dat *Wah wah*, in eenen uitgebreiden zin, *Onnozelheid* zou willen zeggen: en dat men dit denkbeeld aan dit Schepzel zou hebben geeigend: om dat het een eenvouwig voorkomen zou hebben. Als men zulke ongegronde en ydele gisſingen opgeeft, wederlegt men zich zelven.

§. VIII.

Sedert eene lange reeks van jaaren, hebben onze Indianen waargenoomen, dat 'er geene kans altoos is, om het Man-

Mannetje en Wyfje der Wouwouwen, in beslotene hokken te doen paaren en voortteelen. Even het zelfde getuigt men van onze kleine Javaansche *Ourang-Outangs*: daar echter andere Aapen en Meerkatten, nu en dan, een tegenstrydig voorbeeld gegeeven hebben.

§. IX.

Ettelyke Indiaansche Natien, veele Slaaven en Javaanen zyn 'er niet vreemd van, om alle de Aapen en soortgelyke nu en dan, op de achterste pooten loopende Schepzelen, voor wilde Menschen of *Ourang-Outangs* aan te zien. Zelfs zyn 'er die vermoeden, dat de Voorouders der Aapen en Wouwouwen gezondigd hebben, toen zy nog menschen waren, gelyk wy zyn: en dat zy, door een rechtvaerdig Oordeel, de gedaante en laage leevenswyze der Aapen zouden gekreegen hebben. Gelyk men dan ook een soort van medelyden en toegenegenheid voor deeze dieren, by de Indiaansche Volkeren ontmoet.

§. X.

Volgens de berichten der Javaanen, zyn de Wouwouwen voornamentlyk aan drie ziektens onderhevig: te weeten, de koude koorts, de geelzucht en den afgang. En den afgang houden zy voor doodelyk. Hoe lange zy doorgaans leeven, hebben wy nog niet vernomen.

§. XI.

By den Heer SALMON treft men niets aan, 't geen naar de Wouwouwen gelykt, en daar uit blykt het genoeg, dat de Heeren LEGUAT, HAMILTON, TULP, BONTIUS, en DE BRUIN, niets van dit dier geweeten hebben. By VALENTYN vindt men niet eens, zoo veel ik weet, eenige beschryvinge van Aapen, Spookdieren of Luiaards: hoewel hy, onder Amboina, iets diergelyks beloofd had te zullen opstellen, als hy over de Stad Batavia handelen zou.

2. HOOFD-

2. HOOFDSTUK.

WAARNEEMINGEN EN PROEVEN.

§. XII.

Op al het geen wy tot hier toe hebben by gebragt, is nog weinig ſtaat te maaken, zoo min als op de Reisbeſchryvingen en de Verhandelingen der Geleerden over de opgezette Vachten en Geraamten van Schepzelen, welke zy nimmer leevendig hebben waargenoomen; en die zy niet weeten, of haaren vollen wasdom hadden. Het opzetten zelf kan onmogelyk in orde geſchieden en de natuurlyke houdinge krygen, in een vreemd land: zelfs niet by het oprichten der geraamten. De Exemplaren, die men van elders krygt, in Arak of Rom zyn meest al in de gewrichten afgeweekt, door de verzwakkinge der peezen en zenuwen ſaamgezakt en ineen gedrongen. En de leevendige voorwerpen lyden zeer veel aan boord, zyn doorgaans ziek, als zy aan de wal komen, bedwelmd door de veranderinge van lucht en warmte, droefgeestig, ongedaan, konnen met geen tweede en

derde leevendig voorwerp vergeleeken worden, en verbysteren dus den wysgeer, zoo dat hy een byzonder en toevallig personeel verschynzel voor de gedaante en houdinge van eene geheele soort opgeeft. En daarom duiden wy den Heere VOSMAER ook niet ten ergsten, dat hy den *Ourang-Outang* in het Kabinet van Zyne Doorluchtige HOOGHEID wat leevendiger heeft doen opzetten, dan het zich voor zynen dood vertoonde; om dat de Heer VOSMAER, het Ondier meest altyd ziekelyk zal gehad hebben; en om dat zyn Ed. van Heeren, die in Indië geweest zyn, wel berichten zullen zyn voorgekomen, die hem verlof gaaven, om het dus op te zetten.

Alg. Vad. Letteroeff. I. D. 1779. Mengelw. Bl. 20.

§. XIII.

De twee volwassene Wouwouwen, welke wy hebben waargenoomen, zullen de bygebragte aanmerkinge staaven. De eerste was gezonden aan den Heer Geheimschryver STEENWEG, Lid van ons Genootschap; en de tweede aan den Edelen Heer Directeur RADERMACHER; en ons werden die ter overweeginge en beoordeelinge geschonken. Beide waren

ren zy Wyfjes; en aan de eerſte wierd nagegeeven, dat zy bezwangerd was, en eerlang baaren zou. Beide zagen zy 'er zeer treurig, mismoedig en ſlaaperig uit, zoo dat men ze byna voor eene ſoort van Luiaards zou genomen hebben, het hoofd zat voor over tusſchen de ſchouders op de borst: en zy ſcheenen half dood te zyn. Beide zagen zy 'er uit, als afgeleefde leelyke Laplandſche Besjes, met bonte kappen en kabayen, die, vry buikig voor over in één zakten.

§. XIV.

Om te zien, of wy die mistroostigheid, welken men ook aan de *Ourang-outangs*, zonder grond, als natuurlyk toeëigent, niet konden geneezen, of eenigzints maatigen, lieten wy, ten kosten van het Genootſchap, een Bamboezen theatertje oprichten, op het vermaakelykſte uitzicht van den Tuin, en onder eenen ſchaduwryken boom; en gaaven aan eene dier Wouwouwen, die 'er geplaatst werd, een klein Aapje tot gezelſchap. Zy nam het Aapje aan als een moeder haar kind, deelde het me-

mede van de Ryst, het Brood, de Jamblans, de Manges, en van alles, wat men haar rykelyk voordiende: duldende zelfs, als met eene moederlyke onverſchilligheid, dat haar keesje alles ontnam. Het Aapje had haar ook tot zyne moeder en beſchermſter aangenomen, kroop achter haar en keek haar aan, als iemand hem aan de touw trok, of met een ſtokje dreigde.

§. XV.

Als men der Wouwouw te na kwam, of haar en het Aapje beledigde, inzonderheid als men haar beſpotte en uitlachtte, gaapte zy, liet haare ſlagtanden zien, ſtak de lange armen uit, en ſchoot grimmige blikken uit de zwarte oogen. Dit geſchiedde dagelyks min of meer, en het verdriet van de beledigde perſonaadje nam, hand over hand, toe. In 't begin liet zy zich nu en dan nog eens aanraaken en den hairigen huid ſtreelen: maar nu dulde zy dit niet langer, werdt toorniger en boozer, en zag niemand aan, dan met eene korſele verontwaerdiging.

§. XVI.

§. XVI.

Voor het overige lei zy zich telkens te ſlaapen op hare zyde uitgeſtrekt, en de armen en beenen op de voordeeligſte wyze, om te rusten; gelyk teedere en koortzige menſchen, die door zwartgalligheid en verregaande mistroostigheid, zig aan het gezelſchap onttrekken, en, in de ſombere eenzaamheid, hunne ondraagelyke kwaale en verdrietig hartzeer verergeren. De ligginge, houdinge en omkeeringe van eene ſlaapende Wouwouw vonden wy, in deeze en de overige, volmaakt gelyk aan die der Menſchen. By gevolg is het zittend ſlaapen op de boomen, volgens §. I. niet natuurlyk, maar gedwongen, even gelyk wy op eenen ſtoel zitten te ſlaapen. Als de Wouwouwen derhalven op hun gemak in veiligheid zullen rusten, zal dit niet op een boom, maar op den grond geſchieden.

§. XVII.

Op Saturdag, den 6. November 1779. kwam onze ſchilder *Rolland;* die haar en het Aapje in de ſchaduwe deed bren-

brengen, om het ſchetzen te beginnen. Men zegt, dat het beest niet verdraagen kan, dat men het ſtarlings aanziet. Ten minſten, onder het uitſchilderen, begon het te janken, als een jonge hond, die klop krygt: vervolgens hard op ſchreeuwende, als een kind van twee of drie jaaren, 't geen gevallen heeft: 't ſcheen, dat zy eindelyk allen haaren moed verloor.

§. XVIII.

Wederom op het bamboezen-theatertje gebragt zynde, ſcheen het dier ongemeen vermoeid en afgemat. Op het oog zou men, uit vergelykinge der voorige bedryven, hebben moeten beſluiten, dat de ſpyt en wanhoop het zelve doodelyk bedroefd maakten; en dat de ſpotachtige behandelingen, welke het meende te hebben ondergaan, daar toe de voornaamſte aanleiding gegeeven hadden. Ook weigerde het vervolgens iets te eeten, ſcheen zich moedwillig dood te hongeren, en bezweek eindelyk, op Maandag den 8 November, 's morgens om 9 uuren.

§. XIX.

§. XIX.

Edoch het lyk vervolgens geopend zynde, vonden wy aanſtonds eene merkelyke *inflammatien* buiten op het *Inteſtinum duodenum*: Zynde dit het ingewand, door het welk het voedzel uit de maag in de verdere darmen overgaat. Dat koud vuur had eene inwendige opzwellinge veroorzaakt, door welke het ingewand digt beſloten was, en dus de voedende ſtoffe niet langer kon doorlaaten. En deeze (dit bleek nu van achter) was de ware oorzaak geweest der kwynende geſtalte van het dier, en vervolgens van zynen dood. Evenwel is 't niet onmogelyk; dat het bederf ontſtaan is, uit de ſaamgebogene en ſaamgedrukte houdinge, in welke het dier, uit ſpyt, verdriet en kommer, zich, geduurende de laatſte dagen van zyn leeven en reeds eenen geruimen tyd te vooren, zich gezet en gehouden had.

§. XX.

In de andere oude Wouwouwinne, welke reeds ſedert den 29 October is waar-

waargenomen, vonden wy alles genoegzaam gelyk, met het geen van de voorige reeds ſtaat aangeteekend. Dit ſchepzel was ongemeen gezet op raauw Vleesch; en trouwens de ſterke ſlagtanden geeven een genoegzaam bewys, dat men de Wouwouwen onder de verſcheurende dieren plaatzen moet. Maar welke dieren eigentlyk hun tot aas verſtrekken; daaromtrent hebben wy nog niets vernomen. Misſchien zullen ook horentjes, hagedisſen, vogeltjes en diergelyke beestjes hnn ten prooye verſtrekken. Ten minſten dat zy byten en verſcheuren, is uit de volgende proeve gebleeken. Een jonge hond blafte haar aan en tergdeze. Zy werd ongemeen kwaadaartig deed haaren bek open, kreeg het hondje, 't geen tegen haar werd aangehitst, eindelyk met de handen fel, trok het naar zich toe en beet het in de nek met eenen knaauw dood. Dit gedaan zynde, wilde men het hondje ontweldigen, en dit geſchiedde met groote moeite, om dat het naar hem beet, die het los wilde rukken, en teſſens poogingen aanwende, om hem te pakken en vast te houden. Ten bewyze, zoo 't ons voorkomt,

komt, dat zy het hondje zou opgepeuzeld hebben.

§. XXI.

Eindelyk ſtierf ook het oud Besje, na dat het eenigen tyd aan den Bloedafgang was geweest. By de openinge bleek het, dat de Maag deerlyk ontſtooken, en dat de kleine darmen verkankert waren. En deeze is dan de natuurlyke oorzaak van den dood geweest. 't Is aanmerkenswaardig, dat beide deeze volwasſene en oude Wouwouwen, en nog een derde van den Heer VAN HOGENDORP, aanſtonds mistroostig, ſombet en ziekelyk zich vertoonden: en ook binnen korten tyd, ſedert die ons geworden zyn, den laatſten adem hebben uitgeblaazen. 't Kan zeer wel wezen, dat de Bovenlandſche Javaanen, die zeer veel werk van het voeden en opkweeken deezer Aapen maaken, dezelve zoo lang bewaaren, tot zy 'er doodelyke teekenen aan ontdekken: dat zy die dan naar de Benedenlanden afbrengen, om 'er nog eenig voordeel mede te doen: en den onkundigen Europees te bedriegen.

§. XXII.

Indien nu eens drie zulke Exemplaaren gelukkig in het Vaderland waren overgekomen, wat zouden 'er onze Natuur-onderzoekers uit besloten hebben? dat 'er onder de Aapen geen grimmiger, mismoediger, onaangenaamer dier zich bevond als de Wouwouwen, en dat het voor de saamenleevinge met de Menschen niet geschapen scheen. Ondertusschen zou zulk een vonnis door de Natuur worden wedersprooken: en wie weet hoe dikwyls dit niet gebeurt; al heeft men toegang tot een Koninglyk Kabinet. Wy vinden hier gelegenheid om dit te erkennen: want de drie oude en afgeleefde Wouwouwen zouden ons zelven bedroogen hebben: indien wy niet by den Heer GEVERS eenen jongen hadden aangetroffen; en 'er de Ed. Heer RADERMACHER ons nog niet eenen diergelyken had doen bezorgen: en wy 'er ten laatsten nog niet eenen derden by de Heer VAN HOGENDORP, hadden aangetroffen.

§. XXIII.

§. XXIII.

Die van den Heer GEVERS, welke nu leevendig naar het Vaderland gezonden is, is het rapste en leevendigste dier, 't geen wy immer met onze oogen aanschouwden. Zyne houdinge is recht en moedig, hoewel met het hoofd en hals een weinig bukkende, en tusschen de schouders inzakkende; maar minder, ongelyk minder dan de oude. Met boogs gewyze uitstaande schenkels, loopt hy op zyne achter handen, of zoo men liever wil, op zyne voeten, als eene Vaderlandsche Kieviet. Uit de breede schouders schieten zeer lange en handige armen uit, welke ruim zoo vlug en vaerdig zyn als de beenen. Men laat hun zuiver los, en dan is hy onbedenkelyk schichtig van beweeginge in en over de boomen en takken: zyne overgang van de eene tak en telg op de andere is op het vliegen af. Dan laat hy zich nedervallen: en dan slingert hy en toutert zich zylings uit, als het telgje, 't geen hy vastpakt, te veel zinkt, om een ander takje in de nabuurschap vast te krygen. Elke greep, welke hy doet, is gewis: en alles is

zoo zwierig en ongedwongen, dat men niet, dan met de grootſte verbaasdheid, zich over verwondert. Ook is hy zoo gemeenzaam met de Menſchen, als men verlangen zou, zonder eenige blyken van drieste wederſpannigheid of domme eigenzinnigheid te geeven, dat men geen gelukkiger temperament van een dier verlangen zou: gelyk hy daarom ook het vermaak van het huisgezin voor een groot gedeelte uitmaakt. Een kroon Aapje, 't geen hem gezelſchap houdt en daar hy mede ſpeelt, is op verre naar zoo leevendig en aartig niet.

§. XXIV.

Om nochtans, op de beste wyze, waar te neemen, moet men de voorwerpen aan huis hebben, om dezelve daaglyks naar te gaan, en van andere Menſchen te laten behandelen. Wy kreegen dan ook eenen Wouwouw zynde een manneke, nog kleiner en jonger, dan die van den Heer GEVERS. Gemeenzaamer en vriendelyker dier hadden wy nooit gezien. Alleen was hy wat al te vrymoedig, overlaade ons met zy-

zyne beleefdheden, en werdt dus somwylen wat lastig. Het hangend slingeren en voortloopen onder eenen bamboes tusschen twee boomen gespannen, by overhandsche vergrypinge, het drinken uit een plasje by nederbukkinge en opslabbinge; en uit een klapperdop of dieper water somwylen met de holligheid zyner hand: het wonderlyk loopen met overgedooken hoofd, lange uitsteekende, op en neder slingerende en balanceerende armen en nederhangende handen, het danssend huppelen met belagchelyke luchtsprongen, langs den grond, op twee achterpooten) het voortsnellen op vier handen, (want eigentlyke voeten heeft het beest niet) en wel zoo, dat de armen recht nederwaards in de loodlyn zich, met de toppen der vingeren, tot aan den grond uitstrekken en eenig steunzel by zetten; en ik weet niet wat nog al by zonderheden, en aartigheden maaken de eigenschappen van deezen mensch gelykenden aap uit. Eens vechten 'er eenige honden en blaften geweldig digte by hem: toen werd hy zeer angstig en schreeuwde uitdrukkelyk *Wouwouw*.

§. XXV.

Een ſlaaf, met naame *Tam*, die een zonderling liefhebber van beesten, zelfs van ſlangen en kaaymans is, behandelde hem vervolgens met meer vriendelykheid, dan iemand onzer. De Wouwouw beantwoordde dat met eene uitſtekende vriendſchap, en hy begon te verminderen in zyne gemeenzaamheid tegens ons. Evenwel zoo dra zich iemand aan hem met vriendelykheid laat gelegen leggen, beantwoordt hy dat ook, zonder aanzien van perſoonen met eene gelyke toegenegenheid. Op Saturdag den 22 January 1780 hadden wy zwaaren regen, overſtroominge en eene geweldige Aard - beevinge. De Wouwouw en het Aapje onthielden zich in een ſlaavenvertrek en hadden het te vooren nimmer eens kunnen worden. Maar nu omarmde de Wouwouw het Aapje: denkelyk om het te beſchermen, of liever, om 'er zich mede te verwarmen, alzoo het vry koel was, ſtaande de Thermometer van Fahrenheid op 78 graden, met eene zwaare opdampende en vochtige lucht. Somwylen verwarmt hy zich by het vuur in de

de Kombuis, en de vriendschap met het Aapje blyft voortduuren. Somtyds evenwel hebben zy een hevig verschil over een stukje Pisang: wanneer hun beiden de afgunst uit de oogen straalt. Kortom het schepzel geeft in alle zyne verrichtingen eene meer dan gemeene dierlyke schranderheid te kennen: zoo dat men geheel en al het spoor byster is, indien men het van onverstand en onnozelheid beschuldigd. De vlugheid der ziele schynt die van het lighaam te overtreffen.

3. HOOFDSTUK.

NATUUR- EN ONTLEEDKUNDIGE BESCHOUWINGE.

§. XXVI.

Men behoeft niet te twyffelen, of de Wouwouwen hebben hunne benaamingen gekreegen van 't geluid en geschreeuw, 't geen zy maaken, in benaauwtheid zynde §. XXIV. Ettelyke dieren heeft men ten allen tyde dus benoemd, by alle de volkeren: gelyk bekend is.

§. XXVII.

De Wouwouwen zyn Aapen zonder ſtaarten: want de Javaanen getuigen dit eenpaarig; en 'er is geen teeken te vinden, dat hun de ſtaart in de jeugd zou afgebeeten zyn. Evenwel is het onwaar, dat zy altyd op de achterſte beenen loopen. Hunne achterſte pooten mogen geene voeten heeten: zy hebben geene uitſteekende hielen of hielbeentjes, gelyk de *Gibbons* van DE BUFFON; en mogen dus met recht vierhandige, maar geenzins viervoetige, veel min tweevoetige dieren genoemd worden. Ook hebben zy platte nagelen aan alle vier de handen, gelyk de onze. Ondertusſchen kunnen zy niet recht op blyven ſtaan: en zyn ook nimmer door de Natuur geſchikt, om recht op, met het hoofd naar boven te wandelen, gelyk de menſchen; want zy hebben noch billen noch kuiten: welker ſpieren hoognoodig zyn tot eene opgerechte geſtalte. Zy brengen hunnen tyd door met hangen, ſlingeren, waggelend voortloopen, zitten en liggen. Ook ſpringen zy eigentlyk niet van den eenen boom

op

op den anderen, gelyk de geſtaarte Aapen, maar ſlingeren en werpen zich liever, gebruikende hier toe onverſchillig dan eens de voor-, dan eens de achterhanden. Als men hun de armen op de rug bindt, dan eeten en rechten zy, met hunne onder, of achter handen, even zoo grif als met de voorhanden. Ook gebruiken zy de voorpooten niet om op te loopen, als wanneer het bovenlyf begint over te hellen en dreigt te vallen: wanneer zy eventjes den grond raaken met de toppen hunner vingeren.

§. XXVIII.

De geſtalte der Wouwouwen heeſt veele overeenkomst vooral ten opzichte der lange armen, met de Gibbons. Maar wegens het induikende der kromme houdinge, met den zeldzaamen Aap van den Heer RANDAL te Westmunster, geteekend by R. BRADLEY. Het aangezicht heeſt veele overeenkomst met den *Doue* van den Heer DE BUFFON, of met den Baardaap, of de *Diana* van LINNÆUS, by den Heer HOUTTUYN in plaat gebragt. Evenwel is de Wouwouw be-

Verhand. van de werken der Natuur XV. ſtaat bl. 171. Hiſtor. Nat. Tom. XIII. p. 148. Alg. Vaderl. Letteroeff. I. d. 1779 Mengelw. bl. 26.

halven om het verfchil der hielen, ook nog geen Gibbon: hoewel, de Heer Profesfor CAMPER dit fchynt te vooronderftellen. Ten minften de Gibbon heeft een geelachtig menschverwig aangezicht, de Wouwouw daar en tegen pikzwart: de beide Gibbons hebben het aangezicht rond, of met eenen gryzen cirkel omgeeven: maar onze Wouwouwen hebben een menschvormig aangezicht, beparuikt met eenen omgekeerden gelykzydigen witgryzen Triangel. 't Zou echter kunnen zyn, dat de bruinachtige met roode aangezichten of de tweede foort van §. IV. nader aan de Gibbons kwamen.

§. XXIX.

Zeer zonderling is het dat de opperhuid deezer Schepzels onder het hair alomme wit is, en daar en tegen pikzwart, daar geen hair groeit. Het hair van de vacht zelf is kronkelig en in de war, vertoonende eene foort van wollig bont, waar uit rechtopftaande hairen, als borftels uitfteeken, die niet kunnen plat geftreeken worden. De ronde zwarte oo-

oogen schynen ook zoo verre van elkanderen niet te staan, en de Wouwouwinnen draagen hunne borsten merkelyk hooger, dan die der overige Aapen. En de Schachten der mannekens welke inwendig geenzins met beentjes voorzien zyn, steeken midden tusschen de ballen door. Ondertusschen is het jammer, dat men van de voortteelinge het baaren, en alles, wat daar toe behoort, nog niets vernomen heeft, daar men op aan kan.

§. XXX.

De Spraakdeelen verschillen niets, van die der Aapen en van den *Ourang-Outang*. De neus, hoewel eenigzins ingetrokken, en de zwarte welgezoomde ooren, zoo wel als de oogen, mitsgaders de tong schynen zeer fyn en sterk van aandoeninge te zyn. In de darmen vinden wy niets buitengemeens. By de openinge der eerstgenoemde Wouwouwinnen, die men, als zwanger zynde, had opgegeeven, gaaven de Lyfmoeder en de Fallopiaansche

ſche Trompetten geen het minſte bewys van bevruchtinge. Het Hart, de Longen, de Milt, de Lever, de Galblaas, zoo min als de aderen en Slagaderen, welke wy waarnamen, hadden iets vreemds: hoewel misſchien de Lever wat grooter was. Het borstbeen, de ribben, de rugſtreng en het bekken vertoonden ook niets byzonders.

4. HOOFDSTUK.

DE MEETINGE.

§. XXXI.

Zonder dat wy van elkanderen wisten, hebben wy de twee oude Wouwouwinnen gemeeten, en wy zullen die, zoo veel doenlyk, met de lengte en dikte van de ledemaaten der Gibbons vergelyken: en, tot dien einde, de getallen in drie Kolommen zetten, en daar 't noodig zal zyn, de Paryſche Voetmaat van den Heer DAUBENTON, in Rhynlands overbrengen, als 144 tegen 139. Want zoo veel kleinder zyn de Paryſche Voeten.

WOU-

	WOUWOUWEN.						GIBBON.		
	N°. 1.			N°. 2.					
	Rhynlandsche Voeten.						Paryſche.		
	Voet.	Duim.	Lyn.	Voet.	Duim.	Lyn	Voet.	Duim.	Lyn.
Lengte van de Kin tot aan den Aars	1	8	5	1	1	$7\frac{1}{2}$	1	3	6
Hoofd tot de Kin . . .	--	4	7	--	4	--	--	4	4
Lengte van den Hals . .	--	2	5	--	--	--	--	3	6
Lengte van de Knie tot aan de Hiel, of Palm . . .	--	8	--	--	7	--	--	7	--
- - Dye tot op de Knie .	--	9	--	--	8	$2\frac{1}{2}$	--	--	--
Voetplant tot aan 't einde van de groote vinger . .	--	4	7	--	4	5	--	5	4
Schouder tot Elleboog . .	--	9	4	--	8	--	--	--	--
Elleboog tot de Hand . .	--	11	--	--	10	$7\frac{1}{2}$	--	9	6
Hand tot den top der Middelvinger	--	6	--	--	5	--	--	6	6
Breedte van 't Aangezicht by de Oogen	--	2	7	--	--	--	--	--	--
—— —— Van den Mond .	--	1	9	--	--	--	--	--	--
Dikte van het Hoofd in 't rond gemeeten	--	--	--	1	1	5	--	9	6
't Voorhoofd tot aan de Oogen	--	2	2	--	--	--	--	--	--
Hals tot aan de Tepels .	--	3	7	--	--	--	--	--	--
Affland der Tepels van malkander	--	1	7	--	--	--	--	--	--
Dikte om de Borst . . .	1	3	6	1	6	--	1	1	--
—— om den Buik . . .	--	10	8	1	1	$2\frac{1}{2}$	--	11	6
—— van den Bovenarm .	--	5	5	--	--	--	--	--	--
—— van den Onderarm .	--	4	5	--	--	--	--	3	8
—— van de Dye	--	6	3	--	--	--	--	--	--
—— van de Schenkel . .	--	3	3	--	--	--	--	--	--
Breedte der Voorhanden .	--	--	--	--	1	5	--	--	--
——Achter of onderhanden .	--	--	--	--	2	--	--	--	--
Ooren lang	--	1	7	--	--	--	--	--	7
—— breed	--	1	2	--	--	--	--	--	--
Middellyn der eeltächtige Zitbulten	--	1	2	--	--	--	--	--	--
Voorhand tot aan de Vingers	--	3	--	--	--	--	--	--	--
Middelvinger	--	3	2	--	3	$2\frac{1}{2}$	--	--	--
Voorvinger	--	2	9	--	3	--	--	--	--
Derde Vinger	--	2	7	--	3	--	--	--	--
Vierde Vinger of Pink . .	--	1	7	--	1	8	--	--	--
Duim	--	2	3	--	2	5	--	--	--
Achterhand tot de Vingers of Voetplant	--	3	2	--	--	--	--	--	--
Middelvinger of Teen . .	--	2	1	--	2	$2\frac{1}{2}$	--	--	--
Duim of groote Toon . .	--	1	5	--	1	$7\frac{1}{2}$	--	--	--
Voorvinger	--	--	--	--	2	--	--	--	--
Derde Vinger	--	--	--	--	2	$2\frac{1}{2}$	--	--	--
Pink	--	--	--	--	1	5	--	--	--

§. XXXII.

§. XXXII.

Volgens deeze opgegeevene Meetlyst doen 'er zich nog twee byzonderheden op, uit welke wy, behalven uit de reeds aangevoerde, meenen te kunnen betoogen, dat de Wouwouwen en de Gibbons verſchillende ſoorten van ongeſtaarte Aapen uitleveren. De Voetplant van den Gibbon is in Paryſche Voetmaat 5 Duim en 4 Linien, 't geen in Rhynlandsch iets meer zal zyn dan 5 Duim en 3 Linien. Maar die van de Wouwouwen kunnen niet meer dan 4 duim 5 linien, en 4 duimen 7 linien haalen. Daarenboven was de Gibbon niet volwasſen, en de Wouwouwen waren oud en afgeleefd. By gevolg toont die verſchillende maat van de achterpooten, dat de Gibbons geene Wouwouwen zyn: gelyk ook uit de Figuur op de Plaat, in het Werk van den Heer BUFFON, aanſtonds blyken kan.

§. XXXIII.

Daarenboven zyn de Ooren van de Gibbon, volgens de opgave niet langer dan 7 linien, indien 'er geene druk-

drukfout is; en de Wouwouwin N. I. had ooren van eenen duim langer, dat is byna driemaal langer als de Gibbon. Derhalven zoo hier geene drukfout schuilt, dan zyn ook de ooren onfeilbaare getuigen nopens het verschil tusschen die twee soorten van gelyk-slachtige Schepzelen.

§. XXXIV.

Ook ziet men eindelyk dat de maaten van N. I. en N. II. hier en daar eenigzins verschillen; waar uit wy moeten opmaaken, dat de volwassene Wouwouwen ook allen niet even groot zyn. Grooter verschil echter wordt men ontwaar in de wezentrekken of de Physionomie der Wouwouwen, welke wy hebben waargenoomen; en de Javaanen verzekeren, dat men in de Bovenlanden gewoon is, uit de trekken van het wezen de byzondere inborsten te gissen. Zoo dat dan ook hier de beroemde LAVATER zyn werk zou kunnen vinden.

BERICHT
OMTRENT HET
KATOEN-SPINNEN
EN
WEEVEN
ONDER DE
JAVAANEN EN CHINEEZEN.

BENEFFENS EENIGE ANDERE MERK-WAERDIGHEDEN HIER TOE BETREKKELYK,

DOOR

JAN HOOYMAN.

Offchoon een gevoel van gebrek, voor de voornaamfte Oorzaak, der uitvinding moet gehouden worden, werkt zulks nochthans by alle menfchen niet, in eene gelyke evenredigheid.

De

De luchtſtreek, het voedſel, de natuurlyke geſteltenis van een land, de Regeeringsvorm, en meer andere ſoortgelyke, eerſte oorzaaken, bevorderen of wederhouden den voortgang der ontdekkingen, naar maate zy hunnen invloed te ſaamen voegen, of met den aart der voorwerpen die men het eerst benodigd heeft, in eene regtſtreekſe betrekking ſtaan.

Dit is buiten twyfel de ware reeden, der onderſcheiden huishouding, van zoo veele verſchillende Natien, als de geſchied-verhaalen der reizigers ons beſchryven, en waar in wy, een zoo verbazend onderſcheid ontdekken, dat het gezond vernuft, deeze vertooningen, voor onwaarſchynelyk zoude houden indien de ondervinding, derzelver zekerheid niet ontwyfelbaar bevestigde.

De verkeering en gemeenſchap met vreemde volkeren kan ten deezen opzichte, wel eenige verbetering te voorſchyn brengen, maar dan moet by een zodanig volk, het welk zig wil verbeteren, meerder eerzugt en begrip van voordeel, dan onverſchilligheid en aan-

kleving aan verouderde gewoontens, heerſchen: waar van wy tot nog toe, buiten de Europeanen, of derzelver afſtammelingen, onder alle volken deezer aarde, weinig of geen voorbeeld vinden.

Naast *Europa* munt *Azia*, boven de twee andere waereld deelen uit, in fraaiheid van uitvinding, en verbetering der ontdekking, maar dewyl zy hunne hand-werken en konsten, niet tegenſtaande hunne hooge oudheid, niet hebben kunnen brengen tot dien trap van volmaaktheid, die zig door eene menigte van voortreffelyke onderſcheidingen en gelukkige toepasſingen, by onzen landaart te vinden, doet onderkennen, is men byna verplicht te beſluiten, dat onder de eerſte aangevoerde oorzaaken, den invloed der luchtſtreek, of Geest en Oordeel van een aanzienlyk vermogen is.

Ik laat de beproeving deezer ſtelling, aan het wysgeerig onderzoek van ſchrandere Geesten over, en zal my, voor ditmaal, alleen bepaalen, aan een bericht, omtrent de tweede noodzakelykheid

heid van 't menſchelyk leeven, de *kleeding*, die, naast het voedzel, terſtont door het gevoel der behoeftigheid, den geest der uitvinding beezig hield.

De opgezetenen van dit Eiland, zyn hier omtrent, zo wel als ten opzicht veeler andere zaaken, niet gelukkig in hunne vorderingen; Echter zyn de *Berg-Volkeren* door hunne armoede en het misſen der verkeering met vreemden, hier in nog achterlyker, dan de *Strand-bewooners.* De eerſten, loopen, niet tegenſtaande de ſcherpe lucht der hooge gronden, meest al naakt of zyn bekleed met een kort wambais als een afgeſneeden hemd, gevlogten van het nieuw uitgeſchoten en nog niet geopend blad van den *Gabangboom* hier voor (*) uitvoerig beſchreeven, daar de laatſten nog eenig lywaat van hun eigen weefſel hebben, hoe wel zulks tot hun gebruik, in verre na niet voldoende is, niet tegenſtaande zy, tot de vervaerdiging dier geringe hoeveelheid, zoo veel tyd beſteeden, dat 'er hun behoef, gemakkelyk door vervult

 kon-

(*) Verhandel. I. Deel p. 193.

konde worden, indien zy hun maar beter wilden laten leeren: want de eerſte ſtoffe ontbreekt hun niet, alzo alhier drie zeer bruikbaare ſoorten van het *Goſſipium*, *Kapas* of *Boomwol*, werden gevonden.

D'eerſte en beste word genaamt *Kapas Hollanda*, waarſchynelyk om dat dezelve door onze Natie alhier is ingevoert. Deeze groeit aan eenen laagen ſtruik, die gaern naby de grond hangt, waar door de Katoen, die lang en zeer fyn is, by het open ſplyten der bollen, ligt door de wurmen word aangeſtoken en verrot. Dewyl deeze heester wel de beste, maar teſſens weinig vruchten geeft en veel toezicht vorderd, wordt dezelve op deezen bodem, door den landzaat zelden aangekweekt.

De bladeren verſchillen niet veel met die der andere ſoorten, alle veel overeenkomst hebbende met het Wyngaard blad; de bloemen zyn veel kleurig, wit, blaauw, en ook geſtreept. Eene nadere plantkundige beſchryving van dit bekend gewas, achtte ik onnodig.

De

De tweede is de *Kapas Cosia*, mogelyk dus genaamt, dewyl die soort van *Coromandel*, alhier, naar het Portugees, *Costa* geheeten, is overgebragt, hoewel zulks tot nog toe twyfelachtig is, dewyl het Genootschap de zaaden van daar, op ons verzoek gezonden, en hier gekweekt, met de volgende derde soort meer overeenkomstig heeft bevonden, waarom zulks nochmaals, met andere Zaaden, van daar ontboden, staat onderzogt te worden. Deeze groeit aan een heester, 6 à 7 voeten hoog en levert Jaarlyks tweemaalen, eene zoo overvloedige hoeveelheid vruchten, dat men de bladeren naaulyks kan onderkennen. Zes maanden na het zaaien, bloeit deeze plant en wordt d'eerste maal geoogst in het afgaan van het regen saizoen, de tweede maal een weinig later. Niettegenstaande dezelve met geringe moeite kan worden voortgekweekt, en den arbeid rykelyk beloont, vindt men die nochtans alhier weinig, alzo het gewas te schaduwryk is, om tusschen de padie te kunnen staan en om deeze reden een veld alleen begeert.

Deeze beide ſoorten zyn overjaarig en de laatſte ſchynt veel overeenkomst te hebben, met de *Xylon Herbaceum* te vinden by den Heer P. FERMIN, in zyne beſchryving van *Suriname*.

De derde ſoort heet *Kapas Gounong* of *Java* wordt teffens gezaait met de padie en kort na het ſnyden derzelve ingezamelt, wanneer ze, uit gebrek van verdere toezicht, verdord. Hier van ſpint men het gaaren, het welk aan de Ed. Maatſchappy gelevert en Jaarlyks naar Europa verzonden wordt, maar dewyl dit ſoort kort en wreed is, is het gaaren zeer bros, en zoude veel deugdſaamer weezen, indien men de *Kapas Coſta* hier toe wilde bezigen waar toe de Hooge Regeering nog onlangs moeite heeft gedaan, die dit jaar, na het ontfangen der ontboden Zaaden, wederom herhaalt zal worden.

De Javaanen planten in de Bovenlanden na by deeze ſtad, weinig Katoen, ook is die hier veel duurder, als in het gebergte of op Java, het welk de reden is, dat hier omtrent weinig Weveryën gevonden worden.

Het

Het Katoen-Spinnen gaat ongemeen langſaam; men zuivert de bollen van de pitten, door twee ronde ſtokjes, ruim een hand breed lang, aan het einde met eene ſchroef, in twee Styltjes zodanig vast gemaakt, dat ze zeer naauw op elkanderen ſluiten: hier pasſeert de *Kapas* bol, een of tweemaalen door, wordt dan geploozen en vervolgens fyn geſlagen, met een kleine boog, tot blaadjes gedrukt, inéén gerolt en geſponnen met een klein rad, het welk met de hand werdt omgedraaid. Dit werk gaat zo elendig traag voort, dat men, met alle vlyt, in een geheele maand, naaulyks een pond, maar middelmatig fyn, vervaardigen kan.

De Maatſchappy, houd den uitſluitenden handel, in de beste zoorten van Katoene gaarens op dit Eiland aan zich, en zo wel uit het *Javaas' Gouvernement*, als van *Cheribon* en ons Gebergte, moeten de *Regenten*, Jaarlyks tegen eenen vasten prys, eene zekere bepaalde hoeveelheid leveren, die naar de inzaameling van andere gewasſen wordt geregeld. Konde men nu den land-zaat overhaalen, een beter zoort

Katoen te planten, en die, volgens de Europeaanſe manier te bereiden en te Spinnen, dan zoude hier door in allen opzicht, veel voordeel en gemak, worden te weeg gebragt. Eene zodanige verandering is ook volſtrekt nodig, zullen de Weveryen alhier, in eenen beteren ſtaat gebragt, en yveriger voortgezet worden, zo als terſtont zal blyken.

Het gaaren, door eene Javaanſe weefſter, tot de ſcheering of ketting van eenig Lywaat geſchikt, wordt drie dagen en nachten in ſchoon water gelegt, en vervolgens getrokken door ſtyffel van ryst-meel gemaakt, ten einde 'er ſterkte en vastigheid aan te geeven; dan wordt dit getrokken over een vierkant raam, ruim zes voeten lang en drie breed, zoo dat telkens twee draaden, tusſchen ieder tand van het blad doorloopen, terwyl de Kam, die zeer klein, en naaulyks vier vingeren breed is, onder het ſcheeren, door een geſtadig ommeſlaan van het gaaren, gevormt wordt. Zy kunnen niet wel meer dan 8 of 10 ellen teſſens ſcheeren, om dat het raam niet grooter vallen kan, en hier

hier toe werden ruim drie dagen voor twee Menschen gevorderd.

De Ketting gereed zynde, wordt die op het getouw gebragt, het welk bestaat, uit een dikke breede lat, waar over dezelve heenen loopt, en die door een ander kleiner lat, daar op passende, wordt aan gedrukt. Het einde van de Ketting, wordt aan een bamboes of iets anders, tegen de Weefster over vastgemaakt, zoo dat zy die, met een stuk hout, een weinig uitgeholt en waar in zy op de grond neder zit, styf moet houden. Zy weeten niets van omslaan of oprollen, maar laten het geweevene, door boven gemelde lat, gestadig doorschieten, tot dat het stuk is afgedaan en hier toe, zo het 8 of 10 ellen lang een el breed en middelmatig fyn is, worden ten minsten vier of vyf weeken gevorderd.

De Ketting wordt na het ophaalen op het getouw, met styffel gestreeken, en vervolgens gewreeven, eerst met eenen platten boender van paarde hair, en dan met de schel van de Kalappa noot. Het blad is zeer fyn en heeft

op de lengte van ruim twee voet, 12 à 1300 leedjes, gemaakt van dunne bamboezen, maar zo zwak, dat ze het aanſlaan niet kunnen verdraagen, het welk daarom geſchied, met een lang platachtig ſtuk hout en mede veel tyd verlet. De ſchiet-ſpoel is een dun ſtokje, geſtoken in een *holie* bamboes al een kooker en pasſeert tamelyk vaerdig door de ketting; het kruis wordt opgehouden door twee dunne bamboesjes en het geheele werktuig is zo ligt en eenvoudig, dat twee Vrouwen alles te ſaamen opneemen en zonder moeite wegdraagen.

Het weeven geſchied op dit Eiland en langs de geheele Maleidſe kust, alleen door Vrouwen, achtende de Mannen zulks als eene voor hun al te laage bezigheid, ook is het loon ongemeen gering, kunnende naauwlyks, drie of vier ſtuivers in eene dag bedraagen: ook is deeze manier van weeven, ten hoogſten ſchadelyk aan de gezondheid dier arme lieden, alzo het zitten op de grond of op een plat van planken en bamboezen, met de beenen onder het werktnig uitgeſtrekt, het onderlyf ge-

wel-

weldig drukt, het welk mede veel lyd, door het onophoudelyk aanſlaan van den inſlag, zo dat deeze Menſchen van dit werk veel ongemak hebben, dikwils teering-achtig worden, en doorgaans 'er niet voordeelig uitzien.

Het Lywaat het welk door hun vervaerdigd wordt, is zeer ſterk, gelyk en fraay, en beſtaat meest in een blaauw of rood bont geſtreept, tot *Sarongs* en Kleedjes, de algemeene dragt der Oosterlingen om hun Lyf, het zy ter omgording of bedekking. Men vind 'er zo fyne ſoorten, dat een enkel ſtuk niet langer dan zes of agt ellen, voor agt of tien Ryxdaalders verkogt word en het welk grover is, naar evenredigheid.

Veel beter, maar nochtans ver beneden de konst der Europeanen, is de manier van weeven by de Chineezen.

Deeze ſlaan het gaarn, geſchikt tot de ſcheering, zonder eenige voorbereiding, om een kleine haspel, waar in twee pennen kruislings zyn vastgemaakt, en die de maat houd van een wiel, waar op de ſtreng gelegt wordt.

Van dit wiel wordt de ſtreng op de ſcheerſpoel gewonden, door een

een klein rad, met vier tanden of liever klosſen, waar om een koort loopt, die een kleine draaier daar boven ſtaande, doed beweegen. Aan deeze draaier is de ſcheerſpoel, (beſtaande uit een houte ſchyf, van ruim een ſpan middellyns, doorſtooken met een holle bamboes,) vastgemaakt. Zoo veele ſcheerſpoelen als men nodig acht omwonden zynde, worden dezelve op de grond geplaatst, onder een lat geſpleeten bamboesje, rustende op twee houten voeten, doorſtooken met agt, tien, of zoo veele gaatjes als men begeert. Door ieder deezer gaatjes loopt de draad van eene ſcheerſpoel en deeze met elkander vereenigt zynde, worden geſlagen om 12 pennen geſtooken in twee dwarshouten, die tegen elkander over werden geplaatst, op zoo veel afſtand als men goed vind, doorgaans 10 of 12 voet, wordende het einde vastgemaakt in twee andere pennen of bamboezen, ſtaande op een houte voet, om dewelke het kruis geſlagen wordt, zodanig als dit in Europa gebruikelyk is. Het ſcheeren g'eindigd zynde, word de ketting draad voor draad, door de kam en het blad heen getrokken en op den ſtoel gebragt.

Dit

Dit is een werktuig, lang byna zeven en hoog drie voeten, met twee dikke zyſtukken, waar in ter weder zyde drie latten ſteeken, op dewelke twee bamboezen rusten, over wiers eene het kruis geſlagen wordt, ſtrekkende de andere om de ketting uit te houden. Onder en boven is een Rol, waar aan twee treeden hangen. Het blad is gelyk dat der Javaanen zeer zwak en onbekwaam om aan te ſlaan, het welk geſchied met de ſchiet-ſpoel, die wel drie voeten lang, ruim een hand breed, en zo het my voorkomt, tot het oogmerk zeer ongeſchikt is. De kam is iets grooter als de Javaanſe, maar doed de ketting veel lyden; alzo beide de treeden aan dezelve hangen, en dus de ſcheering geſtadig optrekken, waar door dezelve dikwils komt te breeken.

Het gemis van een bekwaam Plaatſnyder, het welk mede onder de veelvuldige hinderpaalen behoort, waar door de nuttige oogmerken van het Genootſchap zeer worden tegen gehouden, belet my de afbeelding deezer werktuigen hier by te voegen, die zekerlyk, veel gemakkelyker door de Figuur, dan door

de

de beschryving kunnen worden uitgedrukt. Men kan echter uit het bovengemelde genoegzaam zien, hoe onvolmaakt deeze beide manieren zyn, en of schoon de Chineezen zeker veel vaerdiger arbeiden dan de Javaanen, en op hun werktuig zoo veel lengte kunnen maaken als zy begeeren, is de gaauwste onder hun nochtans niet in staat een derde af te doen, van het geen een Europeaan kan vervaerdigen.

Dewyl de beschryving door *du Halde*, de beste die men zoo verre my bewust is, van dat uitgestrekte Keizerryk tot nog toe bezit, weinig licht geeft omtrent de weevereien dier Natie, heb ik een getouw doen maaken zodanig als men aldaar gebruikt en het welk by den uitkomst bleek, weinig overeenkomst te hebben, met de afbeelding die men vind in het tweede Deel van dat Werk, p. 247. Dit heeft my zeer veel moeite gekost, alzo er onder het groot getal Chineezen, dier alhier gezeeten zyn, maar eenige weinige worden gevonden, die het weeven in hun Vaderland geleert hebben, wordende dit meest altoos verricht door vrouwen; ook was hier nog nooit

nooit een diergelyk Werktuig te ſaam geſtelt, dewyl de Chineezen alhier in het geheel niet weeven en het weinige Lywaat het welk zy laten aanmaaken, wordt ook vervaerdigdt door de Vrouwen, die, het geen zeldzaam is, de lang draadige manier der Javaanen volgen.

Door de gunstige byſtand echter van onzen Heer *Præſident Radermacher*, die by de hoofden dier Natie, gelyk ook by de hoofden dier Natie, gelyk ook by alle andere Inlanders in hooge achting ſtaat, is het my gelukt, myne nieuwsgierigheid ook in deezen te voldoen. Ik kreeg een kundig Weever die het werktuig naar zyne order liet maaken, en ook daar meede in myn thuin gearbeid heeft, maar met geene goede uitkomst, alzo de ketting zeer dikwils brak, het welk door den Weever aan de ruwheid van den toeſtel wierdt toegeſchreeven, maar naar myn begrip even zo veel, door de bovengenoemde onvolmaaktheden, veroorzaakt is.

Ten einde myn begeeren in dit opſicht volkomen werde genoeg gedaan, heeft het genootſchap met de onlangs ver-

vertrokken Jonken, een werktuig met een katoen weever ontbooden van *Auymuy*, ook is een zodanig ontbod reeds geschied van de kust *Coromandel* zoo dat ik hoop het volgende Jaar, by eigen ondervinding naauwkeuriger te kunnen toonen, in hoe ver de Europeaanse manier van weeven, boven deeze beiden der beroemste Aziaanen te verheffen zy. Immers leveren deeze twee Ryken aan ons waereld deel Jaarlyks een groot getal, zo Katoene als zyde Stoffen, die sedert lange ongemeen getrokken zyn en een voornaam gedeelte uitmaaken van den handel.

Ongereekent die zoorten, dewelke de Maatschappy, by uitsluiting, voor haar behoud; kunnen er nog veelen, met groot profyt voor deeze Volkplanting, alhier werden aangemaakt, waar van ik, maar tot een enkel bewys, het dikwils genoemde Nankings of China's linnen aan zal haalen. Hier van werden Jaarlyks meer dan 40'000 stukken, van allerlei breedtens, door de Jonken aangevoert, die gedeeltelyk strekken tot kleeding der gemeene Chineezen, Inlanders en Europeanen, en gedeel-

te

telyk naar Java en elders, weder worden uitgevoert. Deeze 40'000 ſtukken mogen veilig op 50'000 Rds. uitkoops waarde berekent werden, die onze ingezetenen geheel genieten kunnen, indien zy willen vlytig zyn en goede aanwyzingen volgen.

Ten einde hun hier in, een nuttig voorbeeld met nadruk voor te ſtellen, heeft het Genootſchap zig niet alleen vergenoegt, by het opgeeven der vraagen in het eerſte Programma Pag. 17 & 18, de verbetering van het Spinnen en Weeven in het oog te houden, maar ook een Europeaans weef getouw doen vervaerdigen, waar meede eerſt-daags zodanige proeven, als men hier het uitvoerlykſt en nuttigſt acht, zullen werden genomen.

Deeze onderneeming is nochtans de eerſte niet van dien aart, alzo de Eerwaerde Heer *Johannes Adrianus Wasmuth*, ruſtend Leeraar der Hervormde Gemeente, op zyn Landgoed, na by de Veldſchans *Tangerang* aan de rivier *Tſi-danie* omtrent vyf uuren weſtwaards van de ſtad gelegen, terſtont na de

uitgaave van het boven genoemde Programma, een zodanig weefgetouw heeft doen maaken, en, na veele ongemakken en verhinderingen, den aart van dit Land, by alle nieuwe onderneemingen byzonder eigen, het eindelyk ook zo verre gebragt heeft, dat nu aldaar een tamelyk fyn en zeer deugdſaam Lywaat, wordt geweeven. Dien Heer heeft hier van aan Dirigeerende Leden een monſter aangeboden, verzelt van een bericht, waar in de hinderpaalen, aan dewelke de manier van wee ven, naar de trant der Europeaanen in deeze warme luchtſtreek onderworpen is, duidelyk zyn aangetoont, en waar omtrend door het Genootſchap, ter meerdere aanmoediging van anderen, zo veel mogelyk is, zal werden voorzien.

Veel ligt zal dit begin, door eene gelukkige uitſlag achtervolgt, aanleiding tot andere onderneemingen bezorgen, want onder de waaren dewelke de Chineezen hier Jaarlyks aanvoeren, zyn veele, welkers bearbeiding, met hoop van vrucht te waagen is. Tot allerlei grof aarde werk, ſchryf, Offer en gecouleurd Papier, Zonne ſchermen enz, zyn

zyn de eerſte ſtoffen in overvloed voor handen. De heeſter dewelke de *Casſumba* verw voortbrengt, in *Guiana* en de Americaanſe Eilanden, bekend onder de naam van *Rocou*, *Anoto* of *Orliaan*, (*) groeit alhier byna in het wilde, om nu van zo veele andere zaaken, als ons Jaarlyks geſtadig worden toegevoert, en die wy zelf bezitten konden, niet eens te ſpreeken. Dat het ons hier toe aan geene wakkere Landbouwers en vermogende onderneemers hapert, is duidelyk genoeg beweezen. Behalven den Heer *Wasmuth* zo even genoemd, zyn de poogingen van de Heeren *Jan Andries Duurkoop*, *David du Fau de La Longue*, en meer andere rechte voorſtanders deezer Volkplanting, te welbekend, om hier van iets meer te zeggen.

De gebiedende magt in Nederland, heeft het aanleggen van Fabriquen, in en naar by deeze ſtad, op het voorſtel van den ſchranderen en ſtaatkundigen Opper-Landvoogd *van Imhoff*, reeds voor veele Jaaren, op allerlei wyzen

 trach-

(*) J. J. HATSINCK, Beſchryving van *Guiana*. I. d. p 85.

tragten aan te moedigen. Deszelfs opvolger in het Hoofdbeſtier den beroemden *Moſſel*, heeft insgelyks het zyne hier toe bygedraagen, maar het ſchynt dat den te ſaamenloop veeler omſtandigheeden, toen nog niet gunſtig genoeg geweest is, deeze nuttige oogmerken te doen ſlaagen. De Landbouw, door zulke vermogende beſchermers aan de gang gebragt, heeft onder het veel jaarig beſtier, van den Opperland-Voogt *van der Parra*, eerſt die vastigheid en dat aanzien alhier verkreegen, dat men tans, met hoop van eene goede uitſlag, veel teſſens mag waagen.

En wat mag een land niet hoopen aan het welke de natuur zulke voortreffelyke gaaven geſchonken heeft, als er op dit gezegend Java, de koorn ſchuur der geheele Oost, gevonden worden: wanneer den Yver van deszelfs ingezetenen, met de aanmoedigende beſcherming eener wyze Overigheid vereert, in gewenſchte vryheid, Landbouw en Konſten kweeken kan.

Hebben traagheid, onkunde en eigenzinnigheid, ons tot nog toe, onder een ſchadelyk tribut, aan een vernuftig en werkzaam volk gehouden, zo is het onze

ze plicht, door verdubbelde poogingen en het verzaaken aller ſchadelyke gewoontens te toonen, dat wy, na het voorbeeld onzer landgenooten in andere gewesten, voor onze uitmuntende voorrechten, niet ongevoelig zyn; dat wy het loffelyk voetſpoor, onzer wakkere voorvaderen willen volgen, ja dat wy niet alleen de overwinnaars en wetgevers maar ook de weldoenders van dit Eiland zyn.

Dit alles en nog veel meer, ſtaat waarlyk in ons vermogen, en niets zal my zo zeer vergenoegen, dan naar het loffelyk oogmerk onzer ſtichting, ook het myne, ſchoon gering hier toe te hebben by gedragen.

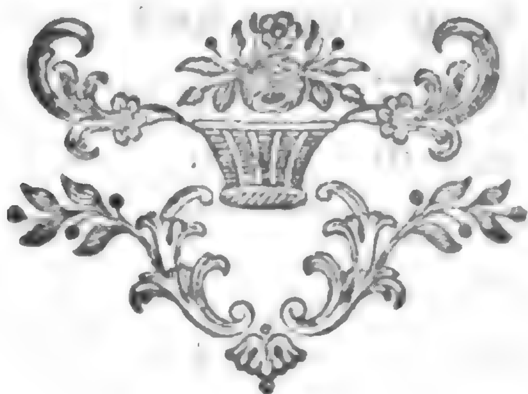

HISTORISCHE OPHELDERING EN VERDEDIGING VAN I. Chron. XXII. vs. 14. TEGEN DE ZWAARIGHEDEN VAN DEN HEER DE VOLTAIRE;

DOOR

Mr. W. VAN HOGENDORP.

Zie daar, ik hebbe, in myne verdrukkinge, voor het Huis des HEEREN *bereid honderd duizend talenten gouds en duizend maal duizend talenten zilvers, en des kopers, en des yzers is geen gewigte, want het is er in menigte:* &c. I. Chron. XXII. vs. 14.

De Heer VOLTAIRE heeft goedgevonden, in verscheidene plaatzen van zyne Werken, in twyffel te trekken de echtheid der groote sommen gelds, die DAVID zoude gehad, en

en aan zynen Zoone Salomo nagelaaten hebben. En om dit, met des te meer schyn van billykheid, te doen, heeft hy dezelven geschat in zyne (*a*) *Melanges* op vyfentwintig duizend ses honderd agt en veertig millioenen (*b*) fransche Guldens; en in zyn *Dictionnaire Philosophique*, art. *Salomo*, op omtrent twintig duizend millioenen; 'er tessens byvoegende, dat deeze uitrekening de gemaatigdste was.

De Abt *Guenée*, Schryver der *Joodsche brieven*, in welken de Heer *Voltaire*, byna op alle bladzyden, van onnauwkeurigheid, of partydigheid overtuigd wordt, merkt reeds, in eene noot, aan, dat *Dom Calmet* deeze som op niet meer dan twaalf duizend millioenen heeft begroot: en, wanneer men de Engelsche Godgeleerden, *Patrick*, *Polus* en *Wels*, over het 22ste Kap. van het eerste boek der Chronyken opslaat, zal men zich naar verscheidene schryvers zien heenen wyzen, die nog veel laa-

(*a*) In zyne Werken in 4to. te *Geneve*, anno 1771 gedrukt, is dit te vinden in het tweede Deel van zyne *Melanges* pag. 287.

(*b*) Eene Fransche Gulden is omtrent tien Hollandsche Stuivers.

gere uitrekeningen hebben gemaakt; en men zal zich moeten verwonderen, hoe de Heer *Voltaire* de zyne voor eene der gematigſten heeft durven opgeeven.

De geleerde *Hermannus Witſius*, die over deeze uitrekeningen ook geſchreeven heeft, (c) bepaalt zich, op navolging van anderen, aan de begrooting van twintig duizend vyf honderd en agtien tonnen gouds, te weeten, Hollandſche Guldens.

Ik heb even zoo veel recht, om my te houden aan deeze gemaatigder uitrekening van *Witſius*, als de Heer *Voltaire* aan de zyne: om dat volgens de Hebreeuwſche Taalkenners geen Geleerde in ſtaat is, met zekerheid te bepaalen, van wat talenten de Heilige Geſchiedſchryver hier ſpreekt; Ja zelfs of het Hebreeuwſche woord, *Kikkar*, hier wel eens door een *talent* moet worden overgezet; en of het niet veel eer eene *klomp* of *plaat* betekent, wyl het Ex-

(c) Vide Hermann. Wits. Tom. II. Exercit. X. Sect. 17, 18.

Exod. XXIX, v. 23. I. Sam. II. 36, en Zach. V. 7. voor eene *bolle*, een *ſtuk*, eene *plaat* gebezigd wordt.

Ik denke zelfs, dat ik meer recht heb, om my aan deeze maatige uitrekening te bepaalen; om dat men, in zaaken van dien aart, het allerwaarſchynlykſte kiezen moet. En vermits de Heer *Voltaire* zyne begrooting voor onwaarſchynlyk houdt, zoo is het immers zeer natuurlyk, dat ik den voorrang geeve aan die van *Witſius*.

Dan, het geen my zeer heeft verwonderd, is, dat de Heer *Guenée* deeze plaats der Heilige Schrift zoo flauw verdedigt; en naar 't ſchynt, de grootte der Somme, aldaar uitgedrukt, lieffl aan eenen misſlag van den *Copeïſt* wil hebben toegeſchreeven; daar hy zoo veele redenen, ten voordeele van eene goede uitlegginge, hadt kunnen bybrengen. Men moet, naar myn gedachten, het hulpmiddel van de misſlagen der Uitſchryveren van de Heilige bladeren, niet dan in de uiterſte noodzaaklykheid aanvoeren; en ik kan niet zien, dat hier de nood zoo ſterk dringt.

Want, waarom zoude het niet mogelyk geweest zyn, dat *David* deeze groote ſomme, zoo als dezelve door *Witſius* berekend wordt, aan *Salomo* zoude hebben nagelaaten? Kennen wy genoeg de omſtandigheden van het Joodſche Land, van de nabuurige Landen, ja van de geheele Waereld, ten tyde van *David*, om, over deeze zaak, het vonnis van onmogelykheid, volmondig uit te ſpreeken?

I. De *Pheniciers* woonden op de aangrenzende zeekusten van het Joodſche Land, en waren een handeldryvend volk, dat de bloeiendſte zeehavens, als *Tyrus*, *Sidon*, *Torroſa*, *Aradue*, *Trypolis* en meer anderen hadt. Dus waren de meeſte ſchatten in hunne handen; en men kan opmaaken uit de vereering van honderd en twintig talenten gouds, die de Koning van Tyrus, aan *Salomo* (*d*) gaf, hoe menigvuldig het goud in dien tyd moet geweest zyn. Is het niet zeer waarſchynlyk, dat deeze rykdommen eenen grooten invloed hebben gehad op de nabuurige Landen, en

(*d*) 1. Kon. IX. 14.

en vooral op het Joodsche Land, (*e*) uit het welk de *Pheniciers* hunnen voorraad van koorn en andere behoeftens haalden?

II. De *Philistynen* lagen niet minder voordeelig tot den Koophandel, dan de *Pheniciers*, en waren, zoo wel als deezen, voor zeehandelaaren bekend. *Gaza* lag niet verre van Zee, en *Ascalon* was eene zeer voortreffelyke zeehave. Waarom zouden zy niet, zoo wel als de *Pheniciers*, groote rykdommen, uit verre over zee liggende Landen, hebben kunnen magtig worden, en by

(*e*) Dat de Pheniciers niet in staat waren hunne Ingezenen te voeden uit de vruchten van hun eigen Land, en daar toe het Joodsche noodig hadden; blykt uit het geschenk van twintig duizend maaten koorn, en even zoo veele maaten oly, die Salomo 's jaarlyks Hyram, Koning van Tyrus zond, na dat deeze Vorst Hem daarom als eene hoognoodige zaak hadt verzocht, gelyk men zien kan uit zynen brief aan Salomo, die by Josephus te vinden is, en waar in hy, volgens de Latynsche vertaaling, zegt: *Tuque fac cures ut pro his frumentum nobis suppeditetur, qua te nobis opus est utpote Insulam habitantibus. vide Josep. iib. VIII. Cap. 2.*

Het blykt ook uit het geen wy in de Handel: der Apostelen, Kap. XII, vinden aangetekend, naamlyk, dat de Tyriers en de Sidoniers, hoorende, dat Herodes in den zin hadde tegen hen te krygen, tot Hem opkwamen, om den vrede te verzoeken, nademaal *hun Land gespyzigd wierdt uit des Konings Land.*

by één verzamelen? Deeze *Philiſtynen* heeft *David* allen (*f*) overwonnen. Wie zal ons zeggen, wat onnoemelyke ſchatten Hy uit derzelver (*g*) ſteden geligt hebbe?

III. De *Edomiten*, een Arabiſch volk, zyn ook door *David* te (*h*) ondergebragt. Deezen hadden Zeehavens aan de Arabiſche Golve, als *Ezeon-Geber*, van welke *Salomo* zich naderhand, met zoo veel voordeel, bediende, dat Hy zyne ſcheepen, welken van daar op (*i*) *Op-*

(*f*) 2 Sam. VIII.

(*g*) Niets is waarſchynlyker, dan dat de *Philiſtynen* vertrouwende op de ſterkte van hunne binnenlandſche Steden, hunne grootſte ſchatten, op de aankomſt van den vyand, in dezelven zullen geborgen hebben: gelyk altoos in diergelyke tyden geſchiedt. *Asdod*, of *Azoth* wierdt gehouden voor onoverwinnelyk: *Herodotus* verhaalt, dat *Pſammitticus*, Koning van *Egypte*, die ſtad, negen-en-twintig jaaren lang, heeft moeten belegeren, eer hy dezelve kon bemachtigen. vide Herod. L. II. C. CLVII.

(*h*) 2 Sam. VIII.

(*i*) Het is niet te bepaalen, in welk gedeelte der Waereld dit *Ophir* gelegen zy geweest. De Geleerden hebben het gezocht in Amerika, in Afrika, en in Aſia.

Ophir voeren, met vier honderd en twintig talenten gouds te rug (*k*) kreeg. Wie weet, of de Edomiten zich niet reeds in vroegere tyden van dat zelfde voordeel bediend, en ontzaglyke rykdommen by eén vergadert hebben, en of

---

Asia. Niets komt my onwaarschynlyker voor dan het gevoelen van die het zelve in Amerika hebben geplaatst. Die het hebben aangezien voor het jegenswoordige *Sofala*, op de Zuid-Oost-Kust van Afrika, hebben voor zich meer redenen van waarschynlykheid: want uit de Heilige schryvers blykt klaar, 1. dat Ophir eene Zee-have moet zyn geweest; 2. dat men 'er gemakkelyk langs de kusten heeft moeten kunnen komen; en 3. dat 'er het goud in grooten overvloed was. Dit alles komt wel overéén met het hedendaagsche *Sofala*, alwaar, zelfs nu nog, na zoo veel graavens, de goud-mynen niet zyn uitgeput, en het welk aan den oever der Zee ligt, werwaards men van Ezeon-Geber, langs de Kusten van Afrika, gemakkelyk kon komen.

Veele andere Geleerden, waaronder ook *Grotius* geweest is, hebben het gezocht in Asia. maar zyn het niet eens geweest, omtrent deszelfs ligginge in dat Waereld deel Zommigen denken, dat het *Ormus* geweest zy; anderen *Pegu*, *Malacca*, *Sumatra;* anderen wederom, (en dit is het gevoelen van *Bochart, vide Bocharti Phaleg. Lib.* II. *Cap.* 27. het oude Taprobana, dat thans het Eiland Ceilon is. Ik zoude hier nog menigvuldige gevoelens van anderen kunnen by brengen; maar ik wil liever mynen Leezer wyzen naar het uitmuntende werk van den Geleerden Heere Chais, in het sesde Deel van zyne uitlegging van den Bybel, alwaar men in eene noot, op de 153. bladzyde van het eerste Boek der Koningen, de gevoelens van alle de Geleerden over *Ophir* by één verzameld vinden kan.

(*k*) 1 Kon. IX. 18.

of dezelven niet allen in de handen van *David*, ten tyde der overwinninge, gevallen zyn?

IV. Niemand kan bepaalen, tot hoe verre die *Edomiten* in Arabië woonden; en dus ook niet, hoe diep landwaards in; *David* zyne overwinningen hebbe uitgebreid, in die oud-tyds zoo goudryke (*l*) Gewesten, waaruit de (*m*) Koninginne van *Scheba* opkomende, aan *Salomo* honderd en twintig talenten gouds

---

(*l*) Dat dit Land reeds in de allervroegste tyden overvloed van Goud, Zilver, edele Gesteentens enz. moet gehad hebben, blykt klaar uit het agt-en twintigste kap. van het boek van Job, en uit verscheidene andere plaatzen van dien schryver.

(*m*) Eenigen willen, dat deeze Koninginne van *Scheba*, uit *Ethiopië*, dat in Afrika ligt, zoude zyn afgekomen: maar de meesten zyn van gedachten, dat zy uit het zuidedelykste gedeelte van het gelukkig *Arabië* kwam.

Deeze laatste stelling is verre de aanneemelykste, om dat de geschenken, die deeze Vorstin aan *Salomo* bragt, allen in grooten overvloed, in Arabië gevonden worden; en daar en tegen, iu 't geheel niet, of ten minsten zeer schaars in *Ethiopië* zyn. Die dit gevoelen overtuigend wil verhandeld zien, leeze *Bochart* in zynen Phaleg, lib. II. C. 26., alwaar hy de stelling van *Josephus*, dat deeze Koninginne de *Nicaulis* van Egypte zoude geweest zyn, ook grondig wederlegt. Voor het overige wyze ik myne Leezers wederom naar den Heere *Chais*; *Polus*, *Patrick* en *Wels*; en de Schryvers der Algemeene Historie; waarin zy genoegzaame stoffe, ter voldoeninge van hunnen weetlust zullen vinden.

gouds tot een geſchenk (*n*) bragt, en wat ſchatten Hy aldaar by verſcheidene Vorſten veroverd hebbe.

V. Wie kan weeten, of de *Arabiërs* niet reeds voor *Davids* tyd, gelyk zy naderhand gedaan hebben, de *Arabiſche* zee zyn overgeſtooken naar *Afrika?* Hoe verre zy zyn doorgedrongen tot die binnenlandſche Gewesten, waar even zoo ryke (*o*) goudmynen zyn, dan in de nieuwe Waereld? Wat ſchatten deeze Volken van daar hebben gehaald? en hoe veelen derzelven *David* ten prooie geworden zyn? Boven dien, wierdt de Koophandel van het Oosten naar het Westen, door de *Arabiſche* Golve, op *Egypte* heenen en weder gedreeven; en hoe veele rykdommen moest dit niet, natuurlyker wyze, aan *Arabië* geeven?

VI.

(*n*) 1 Kon. X. 10.

(*o*) De Heer *Salmon* zegt in *zynen tegenwoordigen ſtaat van Afrika*: bladzyde 612 van het X. Hoofdſtuk; dat 'er *te Mozambique, zoo men van eenige Schryvers vindt aangetekend, een maand Reizens van de Kust nauwlyks ander vaatwerk en keukengereedſchappen, dan van goud, gebruikt wordt.* Schoon my deeze opgaave wat overmaatig voorkomt, toont zy echter aan, dat 'er een overvloed van dat metaal moet zyn.

VI. *David* heeft zyne overwinningen niet alleen uitgebreid naar het Zuiden van *Canaän*; maar ook ten Noorden, naar *Syrië*, en ten Oosten naar het Land van verſcheidene Volken tot aan den *Phrat* of (*p*) *Euphraat*. Wie zal bepaalen, hoe veele ſchatten Hy by die Oosterſche Koningen gevonden hebbe? Daar men weet, dat het by de Oosterſche Vorſten reeds oudtyds de gewoonte was, dezelven op te ſtapelen, gelyk nog geſchiedt by die van *Perſië*, *Indoſtan*, *China* en *Japan*. Is het zoo onwaarſchynlyk, dat alle deeze by één verzamelde rykdommen door *David* veroverd zyn? hoe veele voorbeelden heeft men van diergelyke veroveringen niet in de ongewyde geſchiedenisſen? Men leeze ſlechts de Hiſtorie der Krygstochten van Alexander den Grooten, en men zal 'er van overtuigd zyn.

VII. Zal iemand durven vastſtellen, dat 'er in alle deeze overwonnene Landen geene ryke Goudmynen zyn geweest,

(*p*) 2. Sam. VIII. 6-18. XII. 26-30.

weest, die thans zyn uitgeput, en in vergeetenheid geraakt; gelyk in andere Landen is gebeurd?

VIII. Hoe veele zaaken komen 'er niet vóór, in de Geschiedenissen, welken onmogelyk zouden schynen; by aldien zekere omstandigheden, die het noodige licht geeven, daarby verzweegen waren? Laat ik hier eens voorbeelden mogen bybrengen, uit de werken van den Heer *Voltaire* zelven. 1.) Zoude hy wel geloofd hebben, het geen hy, in navolging van *Plinius*, gezegd heeft; dat de Romeinen, oudtyds, uit *Spanjen*, in den tyd van negen jaaren, agt duizend marken gouds, en omtrent vier maal hondert duizend marken zilvers, getrokken hebben, indien hy 'er te gelyk, door de Geschiedenissen, niet by geweeten hadt, dat 'er in dat Land zulke ryke Goud-en Zilver-mynen zyn geweest, als die van *Mexico* en *Peru?* (q) 2.) Zal de Nakomelingschap wel geloof slaan aan zyn zeggen, dat de onlusten, in Nederland en in Vrankryk, meer

Ff dan

(q) Zie het *avant Propos* van zyn *Essai sur l'Histoire générale &c.*

dan drie duizend milioenen *Livres*, dat is tusſchen de veertien en vyftien honderd millioenen Hollandſche Guldens, aan Phillippus den tweeden (*r*) gekost hebben, indien tot haare kennisſe niet zal komen, dat de onnoemelyke ſchatten, welken die Vorst uit Amerika trok, hem daartoe hebben in ſtaat geſteld? 3.) Zal het niet ongeloofiyk aan onze Nazaaten voorkomen, als zy, over eenige Eeuwen, zullen leezen, dat 'er in de zeventiende en agttiende Eeuw, een zoo ſterke handel op Spanje was, dat de Engelſchen, Franſchen, en Hollanders 's jaarlyks, derwaards, voor vyftig millioenen koopwaaren zonden; indien zy niet te gelyk, onderricht worden, dat Spanje, byna geheel Amerika bezittende, die Koopwaaren van de andere volken derwaards zondt, met dezelven handel dreef, en, tot betaaling van de gemaakte ſchuld, het noodige goud uit *Mexico*, *Peru* en *Chili* (*s*) ontving? Eveneens kan het geſteld zyn geweest met

(*r*) Zie zyn *Eſſai ſur l'Hiſtoire Générale &c. Chap.* CXXII.
(*s*) ibid. Ch. CXXII en CXXXVII.

met het Joodsche Land, ten tyde van *David*. By aldien de Heer *Voltaire* het noodige licht hadde gehad, omtrent de omstandigheden van dien Vorst, van zyn Land, van de overwonnene Landen en Volken; hy zoude misschien de by éénverzameling der bewuste Somme niet onmogelyk hebben geacht.

En dus is het gesteld met zyne gansche beoordeeling van het Joodsche Volk, dat hy in alle zyne schriften, daar het maar eenigzins te pas kwam, zo kleen en verachtlyk heeft zoeken afteschilderen, als in zyn vermogen is geweest. Maar hebben wy niet alle redenen, om uit de Geschiedschryveren vast te stellen, dat het zelve in oude tyden van meerder aanzien en magt, dan hy voorgegeeven heeft, in het Oosten geweest zy? Blykt het zelfs niet uit laatere tyden? men herinnere zich slechts, wat moeite het aan de Romeinen, wanneer dit volk reeds, door binnenlandsche twisten en beroertens, tot eenen vervallen staat gekomen was, gekost hebbe, om het zelve onder te brengen. Wat Heirlegers zy derwaards hebben laaten afzakken.

Hoe de Keizer *Vespaſianus* zyn eigen Zoon, den Opvolger van zynen Throon, daar heenen heeft moeten zenden, om eenen Oorlog ten einde te brengen, dien Hy in Perſoon tegen het zelve gevoerd hadt, en het zich, na de volkomene overwinning, tot eene Eere gerekend heeft, met Denzelven over dat Volk, te Rome, eenen Zegepraal te houden! Men voege hier by, wat nieuwe beroertens, dat ondergebragte, en, zoo men meende, byna uitgeroeide Volk, omtrent ſestig jaaren, na dien tyd, aan de Romeinen, in dat zelfde Land, onder de Regeering van Keizer *Adrianus*, aangevoerd door hunnen valſchen Meſſias, *Barcochébas*, gemaakt heeft. Wat Krygslegers men noodig heeft gehad, om het zelve op nieuws te overmeeſteren. In wat menigte zy nog moeten geweest zyn, vermits 'er in dien kryg over de 580000. gedood wierden, behalven die geenen, die door honger, ziekte, en armoede (*t*) omkwamen, en die ſchandelyk verkocht wierden. Is dit Volk, in deszelfs allerlaagſten toe-

(*t*) Zie *le Pere Pezron*, antiq. des tems.

toeſtand nog zoo ontzaglyk, en zoo talryk geweest, wat moet men dan niet denken, dat het geweest zy in zynen allerbloeiendſten ſtaat ? Of heeft de Heer *Voltaire* van den zelven geöordeeld, uit de jegenswoordige omſtandigheden van het Joodſche Land, ontvolkt, onvruchtbaar, woest, bewoond van ſtroopende Arabieren? Is dit wysgeerig en onpartydig van Hem gehandeld geweest? Hoe zoude men, in deeze verlichte Eeuw, eenen Schryver niet gispen, die uit den jegenswoordigen ſtaat en toeſtand der *Tunetaanen*, welken thans het Land der Oude *Carthaginenzers* bewoonen, den bloei van *Carthago*, de Mededingſter van *Rome*, naar het Oppergebied der Waereld, wilde beöordeelen? en dit is evenwel, het geen de Heer *Voltaire* omtrent het Joodſche Volk zich heeft aangemaatigd te doen.

Het kan zyn, dat ik my bedriege, maar ik verbeelde my, met de grootſte onpartydigheid en vooral met de gemaatigdheid, die ik aan de nagedachtenisſe van eenen der beroemdſte Schryvers deezer Eeuwe meene verſchuldigd te

zyn, het onderwerp van deeze myne korte Verhandeling, te weeten, de mooglykheid der groote ſommen gelds, die *David* aan zynen Zoone *Salomo* zoude hebben nagelaaten, door Hiſtoriſche Opehelderingen te hebben aangetoond. Vindt men echter deeze Opehelderingen ongegrond, of onvoldoende; men ſchryve dan, met den Heer *Guenée*, de overmaatige opgaave der gemelde Somme aan eenen misſlag van den Copeïſt toe.

B Y-

BYDRAAGEN.

TOT DE

NATUURLYKE

HISTORIE.

Het Bataviaasch Genootschap zal jaarlyks, onder dit Hoofd deel, de nieuwe ontdekkingen in de drie Ryken der Natuur, die van tyd tot tyd, in deeze gewesten gedaan worden bekend maaken en mede al wat ter opheldering dienen kan, van het reeds ontdekte; en alle Beminnaars van nuttige kennisse, in onze Oostersche Volkplantingen, aan wie zich de gelegenheid opdoet, worden verzocht, van de hand aan deeze onderneeming te leenen, en dit Hoofd-deel met hunne Bydraagen te verryken.

De nuttigheid der spoedige verbreiding van het geen dat voortgang kan geeven aan de voor het menschdom zoo belangryke Natuurlyke Historie, is te groot en te blykbaar, dat het vee-

le uitnoodiging hier omtrent nodig heeft deeze bekendmaaking zal daar om toereikende zyn voor ieder edeldenkend kunstvriend.

De Bydraagen kunnen aan den Heer Voorzittenden Directeur toegezonden worden, en *de geenen, die hunne naamen* niet genoemd willen hebben, gelieven het zelve te melden, vermits anders ieder stuk met den naam van den opsteller bestempeld zal worden.

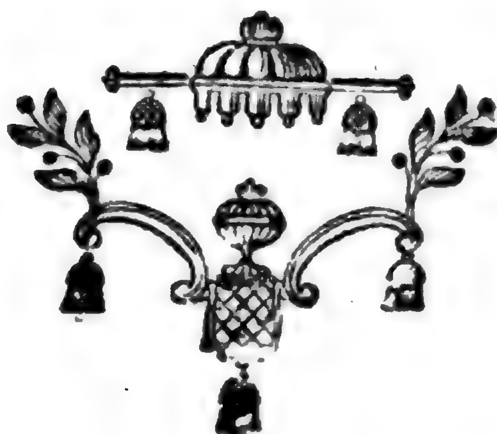

GRY-

GRYZE OTTER,

DIE OMSTREEKS BATAVIA GEVONDEN WORDT.

Men vindt digt by Batavia aan de monden der rivieren eene Otter geheel van donkergryze coleur, alleenlyk onder de keel maar lichtgrys zynde. Haar hair is kort en zagt. Het hoofd gedrukt en iets langwerpiger dan dat van een Kat. De ooren zyn kort en rond, en liggen plat aan 't hoofd. Haar baard is met lange ſtekelhairen bezet. Aan ieder poot ſtaan vyf vingeren, daar van de duim de kortſte is. De vingers zyn door een zwemvlies aan een gehecht, en van ronde nagels voorzien: aan de achterpooten is dit vlies zoo dik, dat men van buiten de verdeeling der vingeren nauwelyks kan bemerken. De ſtaart loopt ſpits uit, en is van boven rond, maar beneden vertoond hy op zyne geheele lengte, eene

platte zool met drie langsloopende uitpylingen. Deeze beneeden zyde van den ſtaart, is zoo als het verder gedeelte der voeten, met zeer kort hair begroeid. Het huilachtig geluid van dit dier zweemt iets naar het kermen van een mensch.

De Inlanders geeven het den naam van *Anjing-ayer* of Water-hond, een naam dien de Otter in veele Gewesten voert.

De Maat is als volgt:

	Voet.	Duim.
Langte van de neus tot aan de ſtaart. - - -	1.	6.
Langte van de ſtaart. -	1.	--
Bovenſte langte van het hoofd. - - - - -	---	4.
Langte van der hals. - -	---	$3\frac{1}{2}$.
Langte der voorpooten. -	---	4.
Langte der achterpooten. -	---	8.
Breedte van het hoofd tusſchen de ooren. - -	---	3.
Breedte over de ſchouders	---	$4\frac{1}{2}$.
Doormeeter van 't Lighaam in 't midden. - - -	---	4.
Doormeeter van 't Lighaam achter - - - - - -	---	$2\frac{1}{2}$.
Breedte van de ſtaart digt by 't lighaam. - - -	---	2.

Dik-

	Voet.	Duim.
Dikte van de ſtaart digt by 't Lighaam. - - - -	---	$2\frac{1}{2}$.
Breedte der zoolen van de achterpooten. - - -	---	2.
Langte der zoolen van de achterpooten. - - -	---	3.
Breedte der zoolen van de voorpooten. - - -	---	$2\frac{1}{2}$.
Langte der zoolen van de voorpooten. - - -	---	2.

Men vindt by BRISSON twee zoorten van Otters, daar van de eene caſtanien bruin is, en de andere zwart met eene geele vlak onder de keel. De eerſte zoort noemt hy ſlechts *Loutris* of Otter, geevende aan de ander den bynaam van *Braſilienſis*, de Braſiliſche. De kenmerken die deeze twee zoorten onderſcheiden, beſtaan in derzelver verſcheidentlyke coleur, en volgens dezelve zoude onze gryze Otter tot geene van beiden behooren, maar vermits het zeker is, dat 'er van de tweede zoort, die een zo gewichtige tak van negotie voor *Kamſchatka* en verſcheidene andere Rusſiſche Provintien uitlevert, ook witte en bruine gevonden worden, zoo kan de coleur geen onderſcheidend kenmerk geeven.

De

De Ridder LINNÆUS, volgens de laatſte uitgave van het *Syſtema Naturæ*, de Otters by de Wezels rekenende (ſchoon hy zelfs twyffelt of zy 'er wel by behooren) noemt 'er drie zoorten van op, te weeten de *Muſtela Lutris*, de *Muſtela Lutra* en de *Muſtela Lutreola*. Het kenmerk van de eerſte zoort zyn hairige palmvoeten (*) en een ſtaart die een vierde kleener is dan het Lighaam. De tweede zoort onderſcheid zich door naakte palmvoeten, en door een ſtaart die maar half zoo lang is als het lighaam. Het onderſcheidend kenmerk van het derde zoort beſtaat volgens deezen vermaarden natuurkundigen in palmvoeten die ſtekel-hairig zyn, in gelyk-groote vingeren, en in een witten bek. In vroegere uitgaven van het *Syſtema Naturæ* vindt men nog als een onderſcheidend kenmerk van de *Muſtela lutris*, opgegeeven, dat derzelver duim korter is, dan de vingeren.

Volgens alle deeze kenmerken zal de gryze Otter ten naaſten by met de *Muſtela lutris* over een komen.

F. v. *W.*

(*) (Palmvoeten) hier door worden voeten verſtaan, die aan de teenen door een vlies aan een gegroeid zyn, zoo als by de Ganzen en by meer andere Zwem-vogels.

DE

DE JUNO-VOGEL VAN MALAKKA.

W F...

Deeze fraai getekende Vogel wierdt door den Heer Gouverneur van Malakka, PIETER GERARDUS DE BRUYN, die met zo veel goedheid als iever, het doelwit van 't Bataviaasch Genootschap behartigt, overgezonden, zynde dezelve hier geheel vreemd, en misschien nog nooit van te vooren op dit Eiland gezien.

Tot den Nederduitschen naam, by welken men hem op Malakka noemt, schynen de ronde vlakken, die deszelfs dekpennen vercieren aanleiding gegeeven te hebben; komende dezelven zeer veel overëen met de oogen, op de staartpennen der Pauwen, de geliefde vogels van Juno.

Ook

4

Ook zweemt de gedaante van den, mede in het geslacht der hoenderen te huisbehoorende, Malakschen Juno-vogel, iets naar die van de Pauw, schoon hem de lange en prachtige staart ontbreekt

De Bek is grysachtig wit, langachtig, en verheven rond: het bovengedeelte daarvan sluit met een haak over het beneden gedeelte. De neusgaten zyn met een wit kraakbeenig vlies overwelfd. Het voorhoofd is plat, en met korte zwartachtige veeren bezet. De slaapen zyn met eenen blauwachtigen huid bekleed, die by de bek begint en zich tot achter het oor uitbreid. De oogen zyn tamelyk groot en leevendig. De oorgaten met dunne aan den binnenkant uitgegroeide hairen gedekt. Het achterhoofd is met donkere veeren vercierd, die iets te rug gekruld zyn, en daar door eenigzins een kuif maaken. De hals is lang en met bruine veeren bezet, die zwart geschakeerd zyn; Aan den voorhals zyn deeze veeren iets lichter en rosachtiger. De vleugels zyn lang. De 10. eerste veeren van dezelven, of de roeipennen, hebben blauwe ribben, en zyn ter eener zyde deezer ribben, geelachtig van grond, met veele bruine regelmaatig gestel-

ſtelde vlakken: ter andere zyde van de ribben hebben ze behalven deeze tekening nog een langs de ribbe heenen loopenden bruinen ſtreep, die wit geſtippeld is. Van onderen zyn ze grysachtig met donkere vlakken, op deeze roeipennen volgen 12. lange dekpennen met witte ribben, die ter eene zyde van die ribben licht grys en wit van grond zyn met bruine vlakken, en ter andere zyde, lichtgrys van grond met bruine vlakken en eene langs loopende bruine ſtreep, naast de welke eene rei ronde oogen geſteld is. Deeze oogen, die omtrent drie vierde duim in doormeeter houden, vertoonen in een zwarten kring, violette, olyf-groene en geele coleuren, en hebben allen omtrent tegen het midden een klein wit oogje. Op den benedenkant zyn deeze pennen meest van dezelve tekening als boven, maar flauwer. In het bastaard vlerkje ſtaan 4. kromme roeipennen meest bruin van coleur. De wigvormige ſtaart is omtrent 9. duim lang, en heeft 12. beſtierpennen die zoo van boven als beneden meest zwart van coleur en met witte ſtippen bezaaid zyn; zy ſteekt weegens de lang-

langte der dekpennen maar weinig uit. De veeren van de rug, borst en buik, zyn bruin met zwarte vlakjes. De beenen zyn maatig lang en ongefpoord; boven met bruine dons veeren, en beneden met eene hoogroode huid bekleed. Drie vingers der Voeten ftaan naar vooren en een achterwaards; alle vier hebben witte nagels.

De langte van den Kop tot het einde van de Staart bedraagt omtrent 2½. voet.

Het Wyfje is veel kleener, de veeren van haar kuif zyn borftelachtig, en de coleur doorgaans bruin en zwart gefchakeerd. De vercieringen der flagen dek-penne van het mannetje ontbreeken haar mede.

F. v. W.

DE

DE
KUIKENDIEF
VAN HET
EILAND
J A V A.

W(Fv)

In de Nederlanden draagt de Milaan of *Falco Milvus* gemeenlyk den naam van Kuikendief, om dat de landlieden zo dikwils door desſelfs roofzucht het getal hunner kuikens zien verminderen, en om gelyke reeden hebben de Nederlanders deezen naam ook aan dien Valk gegeeven die hier beſchreeven zal worden, en die voor het overige zo wel aan gedaante als grootte zeer van de Milaan verſchilt.

De Inlanders noemen hem *Oelong-Oelong* of *Alap.* Zyn hoofd is wit, zo als mede de hals, de borst, het voor-

4

dergedeelte van het onderlyf en het achtergedeelte van den rug dat de vleugelen bedekken. De dyën bekleeden ros-en witachtige veeren. De ſpitzen der ſtaartpennen zyn witachtig, de ſlag-pennen van onderen lichtbruin, de voordergedeeltens der 6 eerſte ſlag-pennen zwart, en al de rest vertoont een rosachtig bruin, dat donkerder is op de rug dan elders. Het neuswasch de bek en de beenen zyn geelachtig, trekkende de coleur van de bek echter mede iets in 't blauwe. De coleur der nagels is zwart. Van de boogswys gekromde bek is het boven deel ſcherp en verre over het beneedengedeelte heenen gebogen. De tong toont van achteren een ſpleet; van vooren is dezelve geutachtig. De ſtaart is geheel en beſtaat uit 12. pennen. In de wieken ſtaan 22-24. pennen. De beenen zyn met eene ſchubachtige huid gedekt, en het ondergedeelte der voeten met ſterke eelten gekwabt. Ieder voet heeft vier vingeren, daar van drie naar vooren ſtaan en een achterwaards. De nagels zyn krom en zeer ſcherp Hy houd zich veel aan de zee ſtranden op, aazende mede op krengen en visſchen.

Uit-

	Voet.	Duim.
Uitgeſtrektheid van deszelfs wieken, van de eene ſpits tot de andere gemeeten. - - - - -	4. ---	2.
Langte van de punt van de bek tot het einde des ſtaarts. - - - - -	1. ---	6.
Hoogte, van de punt van de bek tot het einde der vingeren. - - - -	1. ---	5.
Langte van de middelſte vinger, in eene regte lyn gemeeten tot de ſpitze van den nagel. - -	1. ---	$2\frac{1}{2}$.
Verheid tusſchen de punt van de middelſte vinger en die van de achterſte.	- ---	$3\frac{1}{4}$.
Langte van het hoofd, van desſelfs achterdeel tot aan de punt van de bek gemeeten. - - - - - -	- ---	$2\frac{1}{4}$.
Langte van de bek. - -	- ---	1.
Langte der dyen. - - -	- ---	$3\frac{1}{2}$.
Langte der beenen tot op de voeten. - - - -	- ---	2.
Langte der nagels. - - -	- ---	1.
Langte van de ſtaart. - -	- ---	$8\frac{1}{2}$.

	Voet	Duim.
Grootſte dikte der borst van de eene zyde naar de andere gemeeten. - - -	—	3.
Langte van ieder vlerk. - - -	2	---

Groote overeenkomst toond deeze Valk, met de geene die men onder den naam van Arend van Pondichery, en Arend van de Mallabaar, by den Heer Brisson en in de *Ornithologie* van den Heer Salerne vind, en die de Heer Houttuyn by den linnéeſche *Falco rusticolus* te huis brengt. Alleenlyk maar het blauwachtig neuswasch, dat den Arend van Pondichery toegeëigend wordt, zoude volgens het Syſtema van den Heer Linnæus een weezentlyk verſchil kunnen uitmaaken. Ook is die van onze Eilanden, wat de fraayigheid van de veeren aangaat, niet te vergelyken met den bewoonder van het vaste land: by aldien dat deeze, zo als zelfs de Heer van Buffon veronderſtelt, de afgodiſche eerbewyzing die men hem op de Mallabaar en in andere Indiſche gewesten toewyd, aan de ſchoonheid zyner pluimen te danken heeft.

F. v. W.

De

DE

DOORN

ROLPALM.

W (T v)

Vermits het voornaamſte gebruik der *Lucuala* by de Inlanderen daarin beſtaat, dat zy uit haare gladde blaadjes de bonkosſen of rolletjes maaken, daarin ze haar fyngekorven tabak inwikkelen als ze hem rooken willen, en nog geen nederduitſche naam van deeze Palm bekend is, zo heeft men haar hier die van Rolpalm, gegeeven.

Haar wortel is knodsachtig en van veele breede draaden omgeeven, die zig in den grond verſpreiden De ſtam is dun en kort, groeiende hier zelden ter hoogte van eene halve mans lengte. Ze beſtaat uit een vast hout dat zoo als de rottingen uit ſterke draaden zaamen gezet is, en door de ſtoelen der afgevallen bladen, is ze eenigzins in leden verdeelt. De bladen omgeeven den ſtam

met haar beneeden eind, dat eene ſcheede is, die zig aan de eene kant in veele vezeltjes en draaden verdeelt, en de ſtam als met grysachtig werk bekleed. De bladſteel boven deeze ſcheede zig verdunnende tot de dikte van een kleine pink, is lichtgroen van coleur en omtrent 4-5. voeten *lang; meest* geheel driekantig van beloop, naamentlyk ter zyde aan weers kant met een ſcherpe en van onderen met een ronde hoek. De twee ſcherpe hoeken van den bladſteel zyn met bruine, zeer ſpitze, haakachtige te rug gebogen, en omtrent een duim van elkaar ſtaande doorens, bezet. Aan de binnen kant van het blad vertoond zig het eind van de bladſteel als afgebeeten, maar aan de buiten kant, maakt het eene eenigzins pylvormige punt, langs de welke ter weêrzyde, de geplooide ſtraalen van 't blad vastgegroeid zyn. Het blad vertoont zig als een verſleeten waayer, zynde tot de baſis toe meest in 19. geplooide en boogswys geſtelde ſtraalen verdeeld. De middelſte van deeze ſtraalen heeft 12. en meerder plooien, maar de buitenſte hebben zomtyds maar drie, allen van drie tiende tot uiterlyk een half duim breed-

breedte. Aan hunne topëinden zyn deeze ſtraalen of bladjes als afgebeeten of verſcheurt, dat door de ſcherpe doorens der bladſteelen ſchynt te komen, tusſchen dewelke de ſcheuten der jonge bladen door moeten ſchuiven. Haar langte is omtrent 16—22. duim, zynde de middelſte doorgaans langer als die der kanten; ze ſchynen, als men ze opend by ieder plooi eene ribbe te hebben, maar voor het overige zyn ze heel effen en glad. De coleur der jonge bladen is in 't begin geelachtig, als ze ten vollen uitgeſchoten zyn, zo verwen zig de hoeken der plooien groen, en op 't laatſt worden de geheele bladen grasgroen. De Bloemſteng komt tusſchen de bladſteelen en den ſtam uit eene platgedrukte tweeſnydige ſcheede, of bewaar zak voort, zynde aan zyn wortel mede wat plat gedrukt, omtrent drie vierde duim dik, en zomtyds zeven en meer voeten lang. Ze is in 8-10. leden verdeeld, die allengskens korter en dunner worden tot de top toe, daar ze als een dun draatje einden, en ieder lid is van eene ſcheede overtrok-

 ken

ken die aan haar mond of voordergedeelte als verdroogd is, en binnen dewelke zig de drie en meer getakte bloemtrosjes van de bloemſteng afzonderen.

De bloemen ſtaan rond om de takjes der bloemtrosjes; ze zyn vaſtzittende of zonder ſteelen, zeer klein, maar weinig geopend, en meest al van de kelk beſloten. De kelk is drietandig, en vertoond door het vergrootglas met enkelde witte ſteekelhairen begroeid te zyn. De eenbladige kroon heeft drie ſpitze tanden, die langer zyn als die van de kelk. Ze omgeeft een rond honingbakje, op wiens rand zes meeldraatjes ſtaan, met helmpjes uit vier langwerpig ronde lichaampjes zaamen gezet. In 't midden van dit honingbakje ſtaat een ſtyltje, dat door eene kleine inſnee van boven twee ſtampertjes vertoond, die zo als de andere boven genoemde teeldeelen, aan 't bloote oog nauwelyks zichtbaar zyn.

De vrucht is rond en niet grooter als eene groote ert. Ze beſtaat uit een hard

hard iets eirond ſteentje, met een merg-achtig vleesch overtrokken, dat ryp zynde, van buiten rood en binnen geel is; droog geworden, omgeeft dit vleeſch het ſteentje, als eene rimpelige huid. Kelk en kroon blyven onder aan de vrucht zitten. Het eenigſte dat van deeze Palm gebruikt wordt zyn de bladen, daar van zo als reeds gemeld is, de bonkosſen gemaakt worden, en in die men meerder dingen van geringen omvang, omze te bewaaren inwikkeld. Deeze Palmboom komt de vierde der bekende waayerbladige Palmen uit te maaken. De latynſche naam van *Licuala*, die haar RUMPHIUS geeft zou men haar kunnen behouden laten, en ze dus in de orde der Palmboomen in 't eerſte Deel deezer Verhandelingen te vinden, naar de Schermpalm kunnen plaatzen als volgt.

4. *LICUALA.* ROLPALM.

Twee ſlachtige Bloem. De Kelk in drie verdeelt. De Bloemkrans eenbladig. 6. Meeldraatjes en een ſtyl.

De eenzaadige ſteenvrucht blyft op de Bloemkrans en Kelk zitten.

1. LICUALA SPINOSA. Doorn Rolpalm. Maleitsch *Licuala*. Boeroneesch *Koal*. Met waayer-vormig geveêrde bladen, afgebeeten bladjes en geheel gedoornde bladsteelen.

De op Boero vallende *Licuala*, die RUMPHIUS in 't 1. Deel van 't Amb. Kruidenboek beschryft, verschilt van de onze voornaamlyk door de langte der bladsteelen, die alleenlyk maar ter helft gedoornt zyn. De tekening die men daarvan op Tab. IX. vind, zoude onze Licuala al taamlyk wel kunnen verbeelden, waren de bladsteelen maar geheel gedoornt, en de Bloemsteng langer. De vrucht op deeze Tafel by (a) afgebeeld, verschilt door haare langwerpigheid, en door eene punt die de vrucht van onze Licuala niet heeft.

F. v. W.

DE

DE HEESTERACHTIGE POELPALM.

W. (F. v.)

De reden waarom de Nypa den nederduitſche naam van Poelpalm heeft verkreegen, is reeds vermeld in de Orde der Palmboonen, Verhand. I. p. 349. alwaar ook mede rekenſchap wordt gegeeven, omtrent de bynaam van *Fruticans* of heeſterachtig, met welke de daar bekendgeſtelde zoort beſtempeld is.

Deeze heeſterachtige Palm zoude de eenigſte thans bekende Poelpalm zyn, zo ze volgens Rumhius veronderſtelling een en dezelfde zoort uitmaakte, met de boomachtige Nypa, en geen verder verſchil tusſchen beiden gevonden wordt, als de korte ſtam, der laatstgenoemde.

Maar om dat deeze Palm hier omſtreeks Batavia nooit als een boom gezien wordt, en onze luchtſtreek niet verſchillende is van die, in dewelke Rum-

PHI-

-4

phius het vaderland der boomachtige plaatst, zo is 't mogelyk dat 'er dog wel eenig wezentlyk verſchil plaats hebben en de boomachtige eene byzondere zoort konde uitmaaken; Ook ſpreeken onze Inlanders van eene ſtamgeevende Nypa ſchoon dezelve hier omſtreeks niet gevonden word, die zy *Rumbia* en *Sagoe Papedo* noemen en voor eene byzondere zoort houden.

Een nauwkeurig onderzoek zal hier in licht kunnen geeven, en om de vrienden der Natuurlyke Hiſtorie, die op plaatzen woonen, daar deeze Palm met ſtammen gevonden wordt, in ſtaat te ſtellen, van hier omtrent naaſpooring te doen, zoo geeft men deeze omſtandelyke beſchryving van de hier altoos heeſterachtig groeiende Poelpalm.

De Wortel is een bolachtige knots, om welke veele witte draad-en-vezelachtige takjes geſteld zyn, die zoo ter zyden als naer beneeden in de grond ſlaan.

De ſtam ontbreekt.

De bladeren zyn enkeld gevind, en komen met ronde ſpitze ſcheuten voort, die

die ter lengte van 18. en meer voeten als regtuitgeſtrekte hoorens opſchieten, voor dat ze zig openen en haare veeren uitſpreiden. Volwasſen zynde, beſtaan ze uit een dikke bladſteel, met aan de binnenſte zyde van dezelve, omtrent beurtelings geſtelde bladjes, berykende dan de langte van 28. en meer voeten. De bladſteel is aan de buiten kant, en kort boven de ſcheede met die by het bovengedeelte der wortel omſluit rond, maar omtrent eenige voeten boven deeze ſcheede, ontbreekt hem zo veel van eene ronde gedaante, als de ruimte bedraagt, die de aan desſelfs binnenkant op één-gepakt geweezen bladjes hebben ingenomen, daar door hy twee vlakke verdiepingen verkrygt, die zig tot de punt uitſtrekken.

Deeze verdiepingen die maar enkeld door een ſmalle rug geſcheiden zyn, loopen digt naast malkaar heenen, wordende tegens het midden van het blad vlakker en breeder als beneeden, en naar boven toe weder ſmaller, ſchoon de bladſteel op het einde meer als de helft van zyne ronde gedaante door dezelve verliest. In deeze verdiepingen zyn de

twee

twee reien van bladjes in dier voegen overhoeks gestelt, dat elk bladje digter staat by een bladje van de andere ry, als by een van die ry tot welke het zelfs behoord. Byde ryen der bladjes *staan* tegens malkaar gerigt, in een hoek die spitzer is als een regte, en ieder bladje maakt mede een *spitse hoek, met* het naar boven loopende gedeelte van de bladsteel. Beneeden is deeze bladsteel 8 en meer duim dik, maar by het begin der bladjes valt hy plotselyk af tot omtrent 3 duim, verdunnende zig daarop verders naar boven toe, daar hy een weinig terug gebogen is, allengskens, tot hy zich eindelyk in de zenuwe van het laatste bladje verliest. De holligheid der scheede die de stronk omgeeft, vervolgd met eene geutachtige vóór, door welke de jonge scheuten der nieuwe bladen voortkomen, in het ronde beneeden gedeelte van den bladsteel. De benedenste bladjes zyn heel smal en maar omtrent eene span lang: tegens het midden van dezelve worden de bladjes langer en breeder, en naar het einde toe neemt haare breedte en langte weder af, zynde de groot-

grootſte omtrent 6 voeten lang en 2½ duim breed. Zy zyn iets ſchuins aan de bladſteel aangegroeid, zo dat het eene gedeelte hunner baſis meerder naar beneeden ſtaat als het ander: echter loopt dit beneedenſte gedeelte achterwaarts weder iets naar boven toe, maakende daardoor eene holle hoek, daar dauw en regen in blyft zitten. Aan de gladde glanzende binnenkant der bladjes ontwaard men eene ſcherpe ribbe, en aan de buitenkant onder deeze ribbe, bruine korte draadjes, die met de twee einden los ſtaan, en alleenlyk maar in haar midden vastgegroeid zyn. De rand der bladjes is effen en iets naar buiten omgeſlagen; ze einden in eene ſpan lange, ſtyve maar echter niet ſteekende punt. De coleur van de bladſteel is grasgroen, die van de bladjes iets lichter groen, en helderder op derzelver buitenkant als binnen. De ſubſtantie van de bladſteel is een ſponsachtig vleeſch met ſterke draaden doorreegen.

Men vind dikwyls 15-20. bladen op een ſtronk die ſchier regt op ſtaan en tus-

tusſchen de welke de bloemſtengen uitſchieten.

De bloemſteng groeid met de bloemen en vrucht knoppen, ter hoogte van vier en meer voeten op, hebbende beneeden omtrent de dikte van een arm, maar boven daar ze met de vrucht knoop eindigt, ſchaars een en een halve duim in doormeeter. Ze komt uit verſcheiden ſcheeden of bewaarzakken voort, die eerst in eene zaamen liggen, en die, malkaar geopend hebbende, met de ſteng van dewelke ze een groot gedeelte met haar beneeden einde omgeeven, opgroeien. By het beneden einde der tweede ſcheede, en by dat van 4-5. volgende, verdeelt zig de bloemſteng in twee deelen, daarvan de een de hoofdtak blyft, en de ander een bytak wordt De eerſte brengt eene gelyke ſcheede voort, die men [A] zal noemen om by het tellen der veelen ſcheeden, die de vruchtmaaking van deeze Palm inſluiten, verwarringe voortekomen. Ze vertoont zich als een langachtige zak, iets plat gedrukt, van buiten met een ronde rug, en

en van boven met eene ſterke, ſtyve, echter geen ſteekel hebbende punt, en ze houd het vervolg van de bloemſteng met alle daarvan verders afſtammende uitſpreitſels beſloten. Het tweede der voorgenoemde deelen of de zytak, brengt eene ſcheede [B] voort die aan de buitekant rondachtig is maar wier binnen, of tegens de hooftak toegekeerde kant, zig als eene langachtige, iets uitgeholde, en vooren rondachtig ſpits toeloopende zool, met ſcherp afgeſneede, echter niet ſnydende randen vertoond, en die door de in haar beſloten leggende bloemknop, aan haar ronde buitenkant of aan die van de ſteng afgekeerde zyde geopend wordt, in ſteede dat zig de voormelde ſcheede zo als alle in 't vervolg met [A] bemerkte, aan die naar de ſteng toegekeerde kant opendoen. Meest naar de vyfde of ſesde uitbotting der zytakken, die naar boven toe kleiner en kleiner worden, eind de hooftak met de vrucht knop; mede uit eene rondachtige toegeſpitste ſcheede voortkomende, buiten dewelke hy nog van eene andere gelykaartige maar dunner ſcheede omgeeven word. De Vruchtknop deeze

laatfte fcheede, in die hy zonder fteel vastzit geopend hebbende, vertoond hy zig als een rondachtige Pyn-appel, boven een weinigje fpits toeloopende, en beneeden van 5 onregelmatige bladjes omgeeven. Uitbottende is dezelve omtrent van groote als een ganzen ey, en hy beftaat uit *langwerpige*, *hoekige*, onregelmatige naakte lighaamtjes, die rondom het einde der boomfteng digt by elkaar geftelt zyn. Deeze lighaamtjes, welke de wyfjes bloemen, en met een ook de vruchtbeginzels zyn, hebben meest allen boven aan de eene zyde eene fcherpte of punt, by welke men een fpleetje ontwaard, met een lymerig zap vervuld, door het welk het ftofmeel der mannetjes bloemen opgevangen wordt.

De Mannetjes bloemen komen van de zytakken voort, zittende aan katjes, daar van de eerfte of benedenfte zytak zomtyds twaalf, en de laatfte of bovenfte enkeld maar één uitleverd, het welk digt by de vrugtknop ftaat en het eerst in bloeij komt. De 12 katjes van de benedenfte en grootfte zytak liggen in 26 fcheeden of bewaarzakken befloten, en haare uitbotting gefchied op volgende wyze.

De

De ſcheede [*B*] met welke de eerſte zytak by zyn uitgroeij eindigt, opend zig zo als reeds boven gemeld is aan haar buitenkant, om de bloemknop doortelaten, die dan uit dezelve in de eene of andere rondachtige en met eene punt voorziene ſcheede [A 2] ingepakt, ten voorſchyn komt. Deeze ſcheede [A 2] verder geopend zynde, verdeelt zig de bloemknop van deeze tak voor de eerſte keer in twee deelen, daarvan een in eene rondachtige en gepunte ſcheede [A 3] en de andere in een ſcheede met een platte ſcherpgekante zool [B 2] bewaard is. Deeze laatſte ofgekante [B 2] geopend zynde, komt 'er het gedeelte van de bloemknop dat ze inhoud in eene rondachtige gepunte ſcheede [a 3] uit, die open geborſten eene tweede gelykvormige verdeeling in twee partyen uitleevert: de eene weder zo als by de eerſte verdeeling in eene rondachtige gepunte ſcheede [a 4] en de ander in eene ſcheede met ſcherpe kanten [B 3] beſloten. De gekante ſcheede [B 3] bevat verder eene rondachtige en gepunte [*a* 4] daarin twee bloemkatjes naast malkaar liggen,

het eene meest naakt, en enkeld maar beneeden aan de eene zyde een ſmal blaadje tot dek hebbende, daar in tegendeel het ander nog met eene ſcherpgekante ſcheede [B4] bekleed is. De andere of afgedrukt rondachtige ſcheede [a 4] bevat drie bloemkatjes, daar van twee by *elkaar liggen in eene* rondachtige ſcheede [a 5] zynde echter het een weer door eene ſcherpgekante ſcheede [*B* 3] van het ander afgeſcheiden; het derde katje ligt alleen in eene rondachtige gepunte ſcheede [*a* 5] die nog van eene andere ſcherpgekante ſcheede [B 3] omgeeven wordt Het ander en grooter gedeelte van den bloemknop dat ten voorſchyn komt, als hy de tweede rondachtige ſcheede [A 2] opend, wordt zo als reeds gedacht is, van eene gelykvormig rondachtige gepunte ſcheede [A 3] omgeeven, die geborſten zynde, mede eene tweede verdeeling uitleeverd, zynde de eene der daar uit voortkomende deelen wederom in eene rondachtige gepunte ſcheede, [A 4] en de andere in eene ſcheede met ſcherpe kanten [b 2] beſloten. Deeze laatſtgenoemde ſcheede [b 2] bevat verder eene rondachtig gepunte ſcheede

de [*A*4] uit dewelke op gelyke wyze als boven by de ſcheede [a4] gemeld is drie bloemkatjes uit vier byzondere ſcheeden voortkomen. Het ander gedeelte het welk de rondachtige ſcheede [A 4] inhoud, verdeeld zich, dezelve doorbroken hebbende, nogmaals in tweën, wordende de eene deezer deelen verders in eene rondachtige gepunte ſcheede [A 5] en de andere in eene ſcherpgekante ſcheede [*b* 2] bewaard Uit de rondachtige ſcheede [A 5] komen twee bloem-katjes, het eene maar ſlechts uit nog een gelykvormig rondachtige ſcheede [A 6] maar het ander komt uit eene rondachtig gepunte ſcheede [*A* 6] die nog van eene andere ſcherpgekante ſcheede [*b* 2] omgeeven word. Het tweede gedeelte dat uit de ſcheede [A 4] voortkomt en in de ſcherpgekante ſcheede [b 2] bewaard word, geeft meede twee katjes, die in eene rondachtig gepunte ſcheede [A 5] by een liggen, het een naakt en het ander nog door eene ſcherpgekante ſcheede [*B* 3] bekleed.

De bloemkatjes zyn omtrent een vinger lang, rolachtig rond, als een kleine ping dik en iets gekromd, heb-

bende een kort rondachtig ſteeltje en een rond ſpil, dat digt met de mannelyke bloemtjes begroeid is. Deeze bloemtjes zitten zonder ſteel en kelk op het ſpil vast, en hebben alleen maar 6 kleine, ſmalle, langwerpige nagelvormige, boven iets uitgeholde bladen, in welkers *midden een enkeld* meeldraatje (*) gevonden word, dat als het katje buiten gekomen is ter lengte van de bladen uitgroeid en het helmpje buiten het bloemmetje uitſteekt. Het helmpje beſtaat uit 6 langwerpinge aaneengegroeide en een rondachtige geel lichaampje maakende deeltjes, daar het ſtofmeel als zeer kleine geele aan 't bloote oog ontzichtbaare klootjes uit voortkomt. De coleur der bloemſteng, der vrucht en bloemknoppen, benevens derzelver ſcheeden is een bruinachtig geel, de bloem-katjes zyn lichter geel; jonge zynde geeven de bloemen en ſcheeden een theeachtige reuk van zig.

Als de vruchten beginnen te rypen zoo zet zig de vruchtbooden, die eerst maar

(*) In de Orde der Palmboomen Verhand. I. p. 349. ſtaat 6 Meeldraadjes dat een Meeldraadje moet heeten.

maar eene verdunde voorzetting was van de bloemfteng, als een vleefchachtige fpons, ter dikte van eene groote vuift uit, en de vruchtbeginzels neemen mede aan dikte en lengte toe; zoo dat de vruchtknop op het laatft 13 en meerder duimen in doormeeter bekomt.

De rypgeworden vruchten zyn langwerpig, vooren rondachtig met een ftompe punt en breed, achter regt uit en fmal, en met verfcheiden langloopende plooijen en rimpels omgeeven. Haare langte bedraagt zomtyds meer als een afgerukte duim, de voorfte breedte drie, en de grootfte dikte twee duim: achter daar ze aan de vruchtbodem vastzitten, hebben ze zelden meer als een duim breedte, en meest maar een halve duim dikte. De coleur der rypgeworden vruchten is van vooren kaftanien bruin, en achter bruin geel. Haar getal beloopt in een vruchtknods, zomtyds boven de hondert ftuks. Ze beftaan uit eene houtachtige, van veele veezelen en draaden zaamen geftelde kapzel, dewelke een ronde witte pit van groote als een kastanie befluit, die eerst week en glibberig als eene gely, maar ryp geworden zynde fteen hard is. Als deeze pitten nog

jong en week zyn, zo wordenze door de inlanders ruuw genuttigd, maar haar smaak is laf; iets meerder ouderdom en vastigheid verkreegen hebbende, wordenze met zuiker geconfyt.

Na dat de bloemen uitgekomen zyn, duurt het wel 6 maanden voor dat de vruchten ryp worden; en ter rypheid gekomen blyvenze wel tot in 't derde jaar op de stam zitten voor dat ze afvallen of bederven. De woonplaats van deeze Palm is een moerassige grond, of poelen van stilstaand brak water. Op zommige plaatsen in Indiën word 'er een drank uit derzelver bloem-steng getyferd die men in 't Maleitsch *Ayer boeti* noemt: maar het voornaamste nat dat men van deeze Palm trekt komt van derzelver bladen, die tot matten en tot het dekken van huizen gebruikt worden.

De afbeelding van de Nypa by Rumphius in 't *Herb. Amb.* 1. *Tab.* XVI. heeft groote overeenkomst met onze heesterachtige Poelpalm, en schoon 'er by de vruchtknoppen en vruchten eenig verschil gevonden wordt zoo schynt dit echter meer een verzien van den aftekenaar als eene wezentlyke afwyking der natuur te zyn.

F. v. *W.*

B E-

BEKROOND

ANTWOORD

DER VYFDE ALGEMEENE

PRYSVRAAGE.

BEKROOND

ANTWOORD

DER VYFDE ALGEMEENE

PRYSVRAAGE.

Welke zyn de oorzaaken der meesten, vooral Epidemique, *of gewoone ziektens van Batavia, inzonderheid van de Rotkoorze? En welke zyn de geschikste middelen, die tot voorkominge en tot geneezinge derzelve, voortaan moeten worden aangewend?*

ONDER DE ZINSPREUK

Eerst wel bedagt, Daar na volbragt.

DOOR

JAN ANDR. DUURKOOP.

IN deeze Verhandelinge zal ik noch van de verbeteringe der waterleidingen, noch van het wegneemen der moerassen, naar de zee toe, spreeken: hoewel onbetwistbaar die beide byzonder-

derheden van het greotste gewigt zyn voor de gezondheid van *Batavia.* Zy zullen denkelyk, by de eerste gelegenheid, met opzet worden behandeld, onder de oogen der Hooge Regeeringe en van het Bataviaasch Genootschap. Myne bedoelinge is geheel anders. Ik zal de oorzaaken van de luchtbesmettinge elders zoeken; te weeten, in de morsigheid der zaamenwooninge en andere huishoudelyke misbruiken van het volk. En dit komt des te beter te pas, om dat men, in die betrekkinge, met de Natuur niet behoeft te worstelen: daar alle verbeteringen der burgerlyke zaamenleevinge van de wyze schikkingen en het veel vermogend gezag onzer Overheden, voor een groot gedeelte, zal afhangen. Behalven dat de groote warmte van de luchtstreek, de moerassige grond en het drabbig water ons zoo veel te meer oplettende behoorden te maaken op het weeren van andere ongemakken, die gemakkelyker zyn weg te ruimen. De verplyfplaatzen der levendigen en der dooden, de groote gestichten, waar in luchtverdervende en stank verwekkende handteeringen gehouden worden, zoo wel als de vee-

fok-

fokkeryen, behoorden zoo ingericht te zyn, dat zy geene merkelyke schade toebragten aan de inademinge van de burgers en ingezetenen onzer schoone Hoofdstad, en haarer volkryke Campongs en buitensteden.

I.

Van de Huizen.

Sedert dertig jaren en daarboven is men begonnen de lucht en de opdampingen binnen 's huis te besluiten, door het gebruiken van glazen-raamen en inzonderheid van schuifkazynen. Voor deezen plagt men niets dan rottingraamen, die de lucht laaten doorspeelen, te gebruiken, en toen men al glas liet inzetten, deed men echter de bovenvensters los maaken, om dezelve, zelfs by nacht te kunnen openzetten. Maar niets heeft eindelyk den doortocht der lucht meer gestremd, dan de Engelsche schuifraamen, vooral de zulke die alleen van onder naar boven, en halfwegen, kunnen opgeschooven worden De doortocht der windjes wordt 'er boven aan de vertrekken en zolderingen door verhin-

hinderd: en zoo moeten noodwendig de opdampingen van den grond, de uitwaasſemingen van huisgenooten en ſlaaven en andere onreine luchten wederom nederdaalen, die anders naar buiten gedreeven worden. Om hier van overtuigd te worden, behoeft men ſlechts eenen *emmer waters*, vier en twintig uuren in een beſlooten vertrek te laaten ſtaan; en dan zal men niet alleen eene warme ſtinkende lucht in het vertrek ontmoeten; maar ook eenen glinſterende vuilen huid op de oppervlakte van het water. Trouwens de warmte doet alle vochtigheden opdampen, die zich aan de zolder vereenigen en ſaamendringen, tot dat zy door haare zwaarte gedrukt, wederom nedervallen: 't geen niet geſchiedt, indien zy door de zyluchten de venſters uitgedreeven, of ten minſten in eene geduurige beweeginge gehouden worden Uit dat zelfde beginzel moet men beſluiten, dat de kleine huizen, die geenen doortocht hebben, om dat zy van achteren en ter zyden toegemuurd zyn, nadeelig zyn voor de gezondheid: ook de zoodanige, die laag van verdiepinge zyn, en kleine ſmalle venſte-

ren

ren hebben. Omtrend de ſlaaven vertrekken is men tot hier toe ook niet omzichtig genoeg geweest, om dat dezelve meestal alleen van vooren deuren en kleine venſters hebben, die toegeſloten worden, zonder dat 'er eenige lucht door ſpeelen kan.

'T *Is* eene uitgemaakte zaak, dat de Zeewind of Noordenwind ongezondheid aanbrengt, om dat de Moerasſige dampen langs het Jaagpad, den Houtkap en oostelyker aan onverhinderd, over eene ruime morſige vlakte naar de Stad overwaait, en de droevige ondervindinge daar van de nadeelige gevolgen op het Vierkant en de Noordzyde van *Batavia* ten allerleevendigſten vertoont. De huizen derhalven en de vertrekken, die naar het Noorden openſtaan, en geenen doortocht noch beſchuttinge hebben, ſchynen noodzaakelyk voor ongezond te worden aangezien. De Hoofdwachten van het Kaſteel zyn omtrend in dat geval: en wie weet, of de Soldaaten en Dragonders daar door aan geene beſmettinge van de lucht zyn bloot geſteld; en of 'er iets diergelyks geene plaats heeft in het Binnen-Hospi-

pitaal: daar, behalven dat, de doortocht bekrompen en gebrekkig is.)

Men zou ook, met recht kunnen vooronderſtellen, dat de Zinkputten, welke altyd dieper zyn, dan de Rioolen, door welke de onreine vochtigheid uit de huizen *gelooſt wordt, in* zekeren zin, iets toebrengen tot het vermeerderen der ongezonde opdampingen. Dus ook deeze byzonderheid niet uit het oog moet verlooren worden.

Indien nu deeze beſpiegelingen wigtig geoordeeld worden, zullen, hoope ik, ook deeze raadgeevingen ter verbeteringe der byzondere en openbaare gebouwen, niet onaanneemlyk zyn.

1. Vooreerſt zou ik de Rottingraamen, wederom in gebruik brengen; en teffens zoo groote en zoo menigvuldige kruiskaſynen maaken, als met eenige mogelykheid, behoudens de ſterkte der muuren, konden geplaatst worden: uitgenomen aan de Noordzyde, daar ik venſters minder in getal en kleiner zou laaten toeſtellen.

2. De

2. De Slavenvertrekken, die meest al boven zyn, en andere bovenhuizingen, vooral binnen de Stad, schynen minder beschut te zyn, voor het inkomen der verderffelyke Zeewinden en luchten, dan de benedenwooningen. Maar indien men dezelve doorluchtig maakt, het zy boven in de zolderinge door een zoort van luiken of schoorsteenen, of door rottingraamen boven de vensters en deuren, of wel door vensters of luchtgaten achter uit of ter zyden in de muuren te brengen, zal men gewisselyk, daaromtrent, voordeel doen.

3. De onderwooningen, of de huizen van ééne verdiepinge moeten, ten minsten, twee voeten boven de aarde ryzen met haare vloeren, en vyftien voeten hoog van verdiepinge zyn, van den vloer tot aan den zolder gerekend. Ook mogen de houten sluitvensters slechts de helft der kasynen beslaan; en de bovenhelft, met goede kolommen voorzien, moet alleen met rottingraamen afgesloten worden, om den noodigen doortocht tebehouden: zonder dat de lighaamen der slaapende daar van merkelyk gevoel, of van den doortocht der wind eenige verstyvinge of knokkelkoorts te vreezen hebben.

4. Rondom langs den ganſchen zolder moet de zy-muur een voet beneden de pannen openblyven, om alle de dampen van ademen, lampen, kaerſen, zweet en andere onreinigheden te doen wegvliegen.
5. Rondom het gebouw moet een breede gang zyn, *onder* een ſchuins afloopend dak, of zoo veel mogelyk eene buitengaldery, om de ſterke lucht en heete zonneſtralen, uit het huis te houden.

Er behoorde ook vooral zorge gedraagen te worden, dat de *Rioolen* en *Zinkputten* niet dieper waren, dan de uitwateringen derzelve, en dat zy alle, zoo binnen als buiten de huizen met goede roosters voorzien waren: daar de vuiligheid niet mede door kon ſpoelen. En 'er behoorde, ten minſten eens in de week, van Stadswege onderzoek gedaan te worden, of de onreinigheden voor de roosters behoorlyk zyn weggenomen, en alle de rioolen behoorlyk worden doorgeſpoeld. En hier omtrent zal de Regeeringe wel zulke maatregelen weeten te neemen, welke iederen huisbewooner zorge zullen doen draagen, dat dit, zo wel binnens huis, als buiten in de gaanbaare Kanaalen en Rioolen geſchiede.

II.

II.

Van het Drinkwater.

Al het Rivierwater, zelfs dat geen, het welk van de Waterplaats in de Stad gebragt wordt, is onrein en min of meer drabbig, en kan niet zuiver geheeten worden, voor dat het in groote Potten is doorgezakt. In groote Potten, zegge ik, om dat de kleene daar toe niet genoegzaam zyn: behalven dat men eene menigte van zulke Potten moet hebben, om het water niet te gebruiken, voor dat het reeds eenen langen tyd is doorgezakt; en van zulke voorrechten zyn de Armen meest al ontbloot: hoe zeer 'er ook de Hooge Regeringe, ten jaare 1753. reeds voor gezorgd heeft, dat 'er dubbelde Potten en Vaten by de Wachten zouden voorhanden zyn.

Lekfteenen, welke anders te *Gouda* en in andere Steden van Nederland met nut gebruikt worden, heeft men hier niet voor handen. Ondertusfchen zou men misfchien iets kunnen uitvinden, 't geen tegen den dienst der Lekfteenen opwoeg.

Men zou, by voorbeeld, achter de Wacht op de Waterplaats eenen fteenen bak kunnen metzelen van 20 voeten breed en 40 voeten lang, waar van

de eerste water-ontvanger ten zuiden met losse steenen, keyen en schoon rivier water aangevuld, de onreinigheden ophield en het helder water, als door eene zeef, doorliedt in den Noordelyken Waterbak, alwaar het nog wat kan doorzakken, terwyl het helderste en zuiverste water *naar de Stad wordt* afgeleid. En 't spreekt van zelf, dat die laatste Waterbak, nog van tyd tot tyd moet gezuiverd worden, even gelyk de Potten, als 'er langen tyd water in gestaan heeft.

Daarenboven zou men nopens de Watergoten uit de Waterplaats naar en door de Stad, nog dit volgende kunnen aanmerken; dat de Waterbakken vooral waterdigt moeten zyn, om geen vreemd en ziltig water binnen te laten, dat zy inwendig voorzien moeten zyn van eene openinge veel grooter dan de drie openingen der buizen te zaamen, om, by verstoppinge, eene genoegzame doorspoelinge toe te laten. Dat die doorspoelinge by nacht geschieden moet, om den gemeenen man over dag niet te ontrieven. En dat na de doorspoelinge alle die bakken recht met wel bezorgde schuiven aanstonds worden toegemaakt.

Mogelyk zou het ook niet ondienstig geoordeeld worden de groote watergoten

ten door kleine looden waterbuisjes alomme af te leiden, om dat het gemak ende luiheid veeltyds, in dit warm gewest, veele menschen, voor al slaaven, en diergelyken verhinderen om goed water, op eenen zekeren afstand, te gaan zoeken. Trouwens drie buizen van 9. duimen middellyns, gelyk de groote watergoten zyn, zouden naar myne rekeninge eenen kolom van 191. duimen quadraat water kunnen geeven, en dus dertig looden buisjes aan den gang houden: die alomme, in 't Kwartier, in 't Kasteel, aan de Utrechtsche Poort, en tot in het Vierkant en aan de Timmerwerf genoegzaam drinkwater zouden verzorgen. Maar dan zullen ook die buizen evenwydig moeten zyn, om aan geene onvermydelyke verstoppingen te worden bloot gesteld.

III.

Van het Begraaven der Dooden.

Gelyk wy nu voor de gezondheid van de Lucht, en het water binnen de Stad gezorgd hebben, zoo zouden wy ook gaerne de oorzaaken der ongezondheid van binnen, en uit de nabuurschap der Stad, verdreeven zien.

In Europa heeft men reeds begon-

nen, de begraafplaatzen, naar de wyze der Oosterlingen, buiten de Steden te verleggen: en 'er zyn menigte van geschriften voorhanden, die het verderffelyke en besmettelyke van het begraaven binnen de Stads wallen ontegenzeggelyk aantoonen. Ook zyn de drie Kerkhoven te kleen om alle de menigvuldige lyken te bergen. *By het* openen van zommige Grafkelders, gaat een vuile stinkende damp op, die de lucht besmet: en op het buiten Portugeesche Kerkhof, worden 'er de Kisten, met halfverrotte lyken uitgehaald, vervolgens op een gestapeld en verbrand, om plaats voor andere lyken te maaken. Zoo bekrompen begraaven de Chineezen niet. Zy openen geene graven, om dat zy hun heilig zyn, gelyk ook by de Javaanen, Mooren en andere Oosterlingen. En in der daad het is zeer afzienelyk, dat men met de lyken onzer arme Europeezen zoo onverschillig omspringt, als geevende dit een jammerlyk vooruitzicht, voor de Soldaaten en Matroozen, die ziek worden, en een afkeer aan anderen in Europa, om herwaards te komen.

Wel is waar, de Chineezen hebben machtig groote en overschoone landstreeken rond om Batavia reeds ingezwol-

zwolgen, voor hunne grafsteeden: en men begint zelfs verlegen uit te zien, naar uitgebreider streeken, om nieuwe graven aan te leggen. Maar wy behoeven daar omtrend niet verlegen te staan. Eene streek van 45. Morgen, gelegen tusschen het Horendragers pad en de Zuider weg, en tusschen de weg van Ansjol en de Rivier de Sonthar heeft men aan den Inlander verkogt voor omtrend naar gissinge Rs. 60000. na dat men er de schoone Tuinen en Huizen van wegens de ongezondheid, gesloopt had. Dit land zou wederom voor den Kooppryss, of iets meer kunnen worden te rug geëischt, om tot eene openbaare Begraafplaatze te dienen. Daar zou men dan 50. jaaren en meer kunnen begraaven; eer er een enkel lyk behoefde geroerd te worden: 't geen gewisselyk alle die besmettelyke luchten zou voorkomen, welke het geduurig en ontydig openen der graven veroorzaakt.

Om het Geld tot den inkoop van die Begraafplaats magtig te worden, zou er eene Collecte kunnen uitgeschreeven en dezelve van den Predikstoel aangepreezen worden. Van de groote giften tot dit heilzaam gebruik zouden Aantekeningen ter gedachtenisse kunnen gehouden worden: en zoo zou men

de mildaadigheid genoegzaam kunnen opwekken, tot het verleenen van de noodige penningen. Behalven dat men voor Familie-graven de quadraatroede tegen Rds. 30. of daaromtrend zou kunnen verkoopen: en nog andere middelen uitvinden om dit ontwerp gemakkelyk ter uitvoer te brengen.

IV.

Van de Varkenſokkeryen en Lederbereideryen in de Chineeſche Campong.

De Lederbereideryen maaken kort onder de Stad zulken vervaarlyken ſtank, dat men er bezwaarlyk voorby durft ryden, en dit niet doen kan zonder de neus te ſtoppen. Zy zyn meer dan twintig in getal en altyd bezig. En het is ongeloofelyk, hoe veele kudden Varkens er, by duizenden, worden aangekweekt. By die Varkens en in de kitten daaromtrend, ſtinkt het ruim zoo verſchrikkelyk, als by de Velleplooteryen. Men moet het zelf in perſoon hebben opgenomen, of men kan er geen denkbeeld van vormen.

Ondertusſchen zyn die ſtinkpoelen, gelegen tusſchen de Stad en de Landwind, verhinderende dus, dat de Landwind de noodige zuiveringe en verfrisſinge aan de Stadlucht te weeg brengt.

Men

Men zou die onreine Varkensdryvers en Leertouwers eene andere plaats kunnen aanwyzen, daar zy hun werk onverhinderd konden verrichten, als, byvoorbeeld, langs den weg naar de Fluiyt, boven de twee bruggen, of elders. En overal, voornamentlyk tusſchen de Land-en Zeewind, zal men naerſtig moeten doen toezien, dat alle overige ſtinkpoelen en onzuiverheden worden weggeruimd.

V.

Van de Araksbranderyen.

In de Zuidervoorſtad en buiten de Rotterdammer Poort ſtaan kort by, twaalf Araksbranderyen, die altyd morſige damp en ongezonden ſtank aan de lucht mededeelen, welke wy in Batavia moeten inademen.

Men zou dezelve gevoegelyk tot op eenen verderen afſtand kunnen verplaatzen, by voorbeeld op de Amanus gracht, alwaar de meeſte Tuinen en Huizen afgebrooken, ofdeerlyk in verval geraakt zyn. De verplaatzingen dezer Branderyen zou gewisſelyk veel kosten en eenigen ſtilſtand in dat bedryf veroorzaaken. Maar de Eigenaars dier panden konden eenigzins ſchadeloos geſteld worden met een ſomma van

Rds. 4000. naar gelang van het verlies, 't geen zy, by die verplaatzinge leeden.

VI.

Van de Kalkovens.

De vyftien Kalkovens tusschen den Landwind en de Stad Batavia gelegen, mogen gerekend worden, de eene meer dan de andere, het geheel jaar door, eenen dikken rook en *stinkenden* nevel naar de hoogte en vervolgens over de Stad te verheffen, en dus de lucht, ter inademinge geschikt deerlyk te vervuilen. Er zyn 't is waar, eenige Geneesheeren die durven staande houden, dat de Kalkbrand en damp de lucht zou zuiveren; en dus meer voordeel dan schade zou aanbrengen. Maar hoe is dat te gelooven, daar men in Nederland en elders het tegendeel gewaar wordt, en daarom de *Kalkövens* zoo verre van de Steden en Dorpen verwydert, als maar doenlyk is. Elk kan 'er hier ook de proeve van neemen, als hy des nachts, wanneer de Kalkovens aan 't branden zyn, en dikke rook over de Stad vliegt, zich op straat begeeft en de lucht inademt.

Ook heeft de Hooge Regeeringe, reeds ten jaare 1753, aan Heeren Heemraaden opgedraagen de bepaalingen van meer afgelegene plaatzen, om 'er

Kalk-

Kalkovens op te richten. En schoon 't my niet gebleeken is, dat Heeren Heemraaden zoodanige plaatzen nog hebben aangeweezen, wil ik het echter waagen, om dit thans te doen; Ten einde eene zoo heilzame veranderinge niet langer uitgesteld moge blyven. Langs de Groninger weg, op 300. Roeden van de Stads Buitengracht, en vervolgens Westelyk aan, vindt men de geschikste gelegenheid voor de Kalkovens. Men heeft 'er water overvloediger, en 'er zal nog meer kunnen gebragt worden. Daarenboven kan 'er het hout en kunnen 'er de Kalksteenen gemakkelyk worden aangebragt.

Edoch voor het koopen der gronden en andere noodige onkosten zouden de Eigenaars ook eene vergoedinge van Rds. 1500. moeten genieten.

VII.

Van de Schorren en het Zeestrand.

Niemand kan of mag 'er aan twyffelen, of het aangroeiende Zeestrand en de vermodderde buitenschorren, ten Noorden van Batavia, geeven eene schadelyke opdampinge, welke met den Zeewind stedewaards en landwaards in wordt overgevoerd: om welke reden men zich zoo verre van het Zeestrand ver-

verwydert met zyne wooninge, als mogelyk; en de Angiolſche vaart, Groninger en Amanusgrachten verlaaten heeft, en zelfs Jacatra begint te verlaaten. Om dat ongemak eenigzins te maatigen, zou ik 'er zeer voor zyn, om in den afſtand van twintig roeden, in eene Zuidelyke en Noordelyke ſtrekkinge, breede ſlooten te graaven, daar het Zeewater rechtſtreeks uit en in kan loopen. Met het ſlyk en de aarde, welke men uit die ſlooten haalt zou ik de tusſchen in liggende ſchorren ophoogen, en 'er dan Antjak- en Warongboomen in planten, die den eerſten aanval van den Zeewind eenigzins zouden afſtuiten, en dus den laagen voortvloeienden en onzuiveren dampkring, eenigzins ten minſten, van Batavia afhouden. 't geen ook de zaak zou zyn, ten Oosten en Westen van de Stad, indien men het beplanten der ſchorren zoo verre zou willen doorzetten.

VIII.

Van den Hospitaalen.

De laatſte ſchikkingen omtrend de Hospitaalen gemaakt, maaken het byna onnoodig, om over de misbruiken, welke daar oudtyds plaats hadden, iets te berde te brengen. Het eenige, 't geen ik

ik 'er op weet, is de winzucht ten voordeele der kranken te doen verſtrekken.

1. Vooreerſt zouden de Medicamenten, benevens het eeten en drinken, van de Compagnie verſtrekt, alleen door de Practizyns genooten worden, van den Patienten, die in leeven blyven; maar geenzins van de ſtervende: waar voor niets, of ten minſten zoo weinig, als maar mogelyk was, zou moeten verſtrekt worden.

2. Vier bekwaame Chirurgyns zouden de zieken verdeelen, en zy, die de minſte dooden hadden, maandelyks eene premie genieten. By het verdeelen van de zieken zou de Binnenregent de beste evenredigheid en zulks tot genoegen der Buitenregenten moeten in acht neemen. Anders kan men het lot gebruiken. En dan moeſten nog die vier Chirurgyns, en hunne onderhoorige naar maate van het minder getal hunner dooden, in hunne bevorderingen, den voorrang hebben! 't Geen ook omtrend alle de Europiſche bediendenden ſtand moest grypen.

3. Indien 'er in een der vier Wyken van het Hoſpitaal eene meerdere ſterfte vernomen wordt, moeten de drie andere Chirurgyns de oorzaaken daar

daar van opspeuren, 'er verslag van doen aan den Binnenregent en den President der Buitenregenten: ten einde de nalatigen in die wyk, indien men het daar zoeken moet, naar behooren gestraft worden: of spoedige hulpmiddelen ter stuitinge van het *kwaad mogen* worden beraamd. Ook zullen de bedienden beloond worden, die de oorzaken van dat kwaad zullen ontdekken en aanbrengen: indien hunne berichten waar bevonden worden.

4. By het overbrengen der zieken van de scheepen naar het binnen, en vooral naar het buiten-hospitaal zal men zorge draagen, dat 'er Orangbaijs en Prauwen voor handen zyn, met matrassen voorzien en met linnen overdekt: zullende 'er altyd een Quartiermeester of Corperaal als Gezaghebber mede moeten, die verantwoordinge zal moeten doen van het spoedig en vroegtydig overbrengen der ongezonde manschappen: zonder dat men die zorge voortaan; aan, slaaven of eenen zwarten Mandoer zal toevertrouwen.

5. In plaats van den overtoom by de Waterplaats, zouden 'er schutdeuren kunnen gemaakt worden, waar door

de

de zieken ten fpoedigften in de Molenvliet kunnen geraaken, om naar het buiten-hospitaal getrokken te worden.

6. Men kon ook het Hospitaalfchip zoo wel als de andere fcheepen op de rheede zeer gevoegelyk 200 roeden Oostelyker of Westelyker verplaatzen, op dat de Landwind, zoo min mogelyk, de fchadelyke luchten van Batavia, over dezelve verfpreiden mogte.

IX.

Van den Krygsdienft.

Niets is 'er zekerder, dan dat het invoeren der nieuwe exercitie, ten tyde van Zyn Excell: den Heer BARON VAN IMHOF, en het geduurig verplaatzen der bezettingen op de posten, dat is het overbodig vermoeden der Soldaaten, aanftonds eene ongeloofelyke fterfte onder dezelve verwekt heeft. Voormaals bleeven zy, dikwyls hunnen tyd, op eenen post, uitdienen, werden aan dien post gewend, hadden 'er hun gemak en ftonden onder hoofden, die niet alleen hunnen dienft, maar ook hun huishouden gade floegen. Die Ambachten verftonden of iets anders, daar wat mede te winnen was, befteedden hunne wachten: en alles leefde rykelyk en vergenoegd: zoo

zoo zelfs, dat men voor het jaar 1744. doorgaans meer Soldaaten had, dan men plaatzen kon In den tegenwoordigen bekrompen toestand van het Guarnizoen vallen 'er weinige Marschen en Contra Marschen. Zoo dit gebrek eens vervuld wordt, moet men vooral blyven zorge draagen, dat in dit warm Climaat, de menschen zoo weinig vermoeid worden, als mogelyk, en zulk een onbekrompen, vrolyk maatig en zuiver bestaan hebben, als nu aan hun verzorgd wordt.

Wat de Matroozen betreft, die zou ik, zoo veel mogelyk, op de Scheepen houden, en zoo weinig doenlyk te Batavia laaten rinkelrooijen: als zynde hun ongeregeld leeven meestäl de oorzaak van hun eigen verderf; en van het verderf en droevig uitëinde hunner medemakkeren.

X.

De twee kaarten, welke ik hier heb bygevoegd, kunnen de Heeren van het Genootschap gebruiken, ten minsten ter ophelderinge van het geen ik, in deeze Verhandelingen, van de Kalkovens; Araksbranderyen en het Begraven der dooden heb bygebragt.

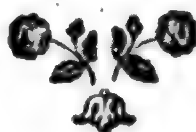

BEKROONDE

ANTWOORDEN,

EN

BERICHTEN.

II. DEEL

De Boekbinder moet dit Alphabeth het laatst binden.

OM HET

TOENEEMEND

HOUTGEBREK DER

ZUIKER-MOLENS,

IN DE

BOVENLANDEN,

SPOEDIG EN DUURZAAM TE VERHELPEN.

Bekroond Antwoord

VAN

CHRISTIAAN JACOBI.

Onze Zuiker-molens hebben houts gebrek, terwyl die der Amerikaansche Colonien, genoegzaam doorgaans, rondschieten met het tras, of de houtachtige zelfstandigheid, die van het riet, na dat het zap daaruit geperst is, overblyft; en zulks niet alleen tot het kooken van het Zuiker-zap, maar ook tot het stooken van sterken drank: behalven, het geen daar van, dagelyks, gebruikt wordt, tot het bereiden der spyzen voor de slaaven.

Daar moet dan. tusschen beiden, eenig verschil zyn, ten onzen nadeele, het welk hier de voorgemelde verderfelyke verteeringe van hout veroorzaakt.

Dit onderſcheid kan in niets anders liggen, dan alleen in de krachten van het vuur, in de geſteldheid van het zuiker-zap, of in de geſteldheid der molens, combuizen, en gereedſchappen. Want deeze zyn de ingredienten, en middelen, tot het werk behoorende, zonder meer.

Het vuur kan hier niet ten onzen nadeele verſchillen, van het vuur ginter; om dat, in de Weſt-Indiſche Colonien, de warmte, en gevolgelyk ook de verdunninge der lucht, ruim zoo groot is, als hier; mitsgaders de tegenſtand, die de deelen van het vuur verhindert, zich te verſpreiden: zoo dat ook de kracht van het vuur, naar de meerdere of mindere digtheid der lucht, moet geſchikt zyn.

Het zuiker-zap hier, kan mede niet ſlechter zyn, dan het geen de West-Indiſche rieten geeven; want veele andere vruchten en gewasſen, die hier en ginter groeijen, toonen, daar door, dat ze, op onzen grond, ruim zoo goed, als daar, vallen, genoeg aan, dat hier geen nadeelige invloed voor hun is: terwyl men geen reden heeft, om dit, met opzicht tot het zuiker-riet, alleen te vermoeden; vermits veele der Amerikaanſche plantagien langs groote rivieren liggen, en

dus, blykbaar, een vochtiger grond en lucht, dan onze bovemanden, hebben: behalven dat ook de menigte en grootte van die rivieren genoeg bewyst, dat de ſaizoenen, ginter, ruim zoo regenachtig zyn, als hier: welk een en ander echter, volgens eene vastgaande ondervinding, voor oorzaaken van een ſchraal en waterachtig zuiker-zap, in de West-Indien, en hier, worden gehouden.

Dan naar dien het voorgemeld, voor ons ſchadelyk, verſchil niet is te vinden in de krachten van het vuur, noch in de geſteldheid van het zap der zuiker-rieten: zoo ligt het zelve, buiten twyfel, alleen in de geſteldheid onzer molens, combuizen, en gereedſchappen; mitsgaders voornaamentlyk in den voortgang, welke deeze werktuigen maaken, met het persſen, en verdikken van het zap, terwyl het vuur tot de uitdampinge noodig, in den vereischten graad, moet worden onderhouden: want in geen ander opzicht, konnen die middelen de verteeringe der brandſtoffen vermeerderen.

Deeze bepaalende aanwyzing, en hare overeenſtemming, zoo wel met het getuigenis, het welk een ieder, die onze

Molens in de bovenlanden heeft gezien, zal moeten geeven: dat namelyk de beweeging der persſende rollen in dezelve, die de ſpoed, waarmede het geheele werk voorgaat, zonder fout, toonen, zeer langzaam en kruipende is: als ook met het getuigenis, dat de persſende rollen, in de West-Indiſche molens, met een *vliegende* ſnelheid, worden omgedreeven (het welk ik van allen, als die de laastgemelde gezien hebbe, eenpaarig heb te verwachten) geeven my grond, om te beſluiten, dat de ſlechte geſteldheid onzer Molens, Combuizen en gereedſchappen, waar door de krachten van het vuur nutteloos verſpild worden, het toeneemend houtgebrek derzelven veroorzaakt; dat, door het verbeteren van het een en ander, naar het voorbeeld der West-Indiſche Molens, of liever zoo veel mogelyk, de houtgebrekmaakende oorzaak, voor altoos, zal worden weggenoomen, en dat, als dit zonder uitſtel geſchiedt, gelyk zekerlyk het belang der Geinteresſeerdens zulks vereischt, het *toeneemend houtgebrek*, *ſpoedig*, *en duurzaam*, *zal zyn verholpen.*

Ik

Ik zoude derhalven den draad van deeze redeneering hier konnen afbreeken: doch naar dien ik gelegenheid heb gehad, om eene onzer bovenlandſche Zuiker-molens te bezichtigen, en geloofwaerdige lieden my teſſens hebben verzekerd, dat alle de overigen met deeze overeenkomen, daar in, te weeten:

1. Dat de persſende rol word bewoogen, door een buffel aan een windboom, ter lengte van omtrend 22 voeten, zoo dat de voorgemelde rol maar eens wordt rondgedraaid, terwyl de buffel, met een langzaamen tred, een weg van omtrend 126 voeten aflegt.
2. Dat de Combuis beſtaat uit een klein, rondom met muur ingeſloten, en boven gedekt, vertrek.
3. Dat de drie keetels klein van omtrek, en, naar evenredigheid van hunne wydte, vry diep zyn.
4. Dat de oven, onder elke keetel een ſtookgat heeft, en dat die, alle drie in de combuis uitkomen.

Zoo kan ik, ter bevestinge van myn voorgemeld gezegde, nog het volgende hier byvoegen.

Het gemeen is van begrip, dat het

Zuikerzap tot de vereischte verdikkinge, moet worden gebragt, door de kracht van 't vuur alleen: daarom mag men vastſtellen, dat het vuur, in de ovens van onze Zuiker-molens, geduurig zoo geweldig is, als het, met mogelykheid, door ſtooken kan gemaakt worden.

Echter doet het vuur, *tot dat werk*, niets meer, dan het oplosſen, en uitzetten der deelen van het vocht, zo dat het tot de uitwaasſeming bekwaam wordt.

En wanneer iets de uitdamping verhindert zoo ſpoedig te geſchieden, als anders wel mogelyk waare, dan verkrygt het vocht, zo veel langzaamer, de vereischte dikte: en hoe geweldiger het vuur dan is, hoe meer daar van, en gevolgelyk ook van de tot dies onderhoud noodige brandſtof, inmiddels vruchteloos wordt verſpild.

Voorts is gewis, dat de hitte van den oven, en de keetels, in onze kleine, rondom beſlotene, Combuizen, en vooräl de hitte, die door de ſtookgaten in dezelve ſlaat, de lucht verdunt, en in een toeſtand ſtelt, waar in dezelve weinig bekwaam is, om veel vocht uit de keetels opteneemen, en dat de reeds opgepropte lucht, die tot het op-

opneemen van meer vocht, geheel en al, is onbekwaam geworden, door het dak en de muuren, wordt opgehouden: terwyl deeze den indrang van versche lucht teffens beletten; waardoor de Combuis, door de eerstgemelde, zoo veel meer moet worden vervuld; naar maate ze minder kan vervliegen: en dat dus de uitdamping van het vocht, in onze combuizen, grootelyks wordt verhinderd, door de bekrompenheid van het dak, van de muuren en van de ovens.

Niet minder wordt de uitdamping verhinderd, door de voorafgemelde gesteldheid der keetels; want een en dezelfde hoeveelheid waters, die, op eene heete plaat, uitgegooten zynde, in weinig minuten, geheel en al vervliegt, heeft, in een diepe en naauwe pot, zoo veel uuren noodig, om te verkooken; om dat het vuur dan minder vat op de deelen van het vocht heeft, en in het voordraagen van het zelve verzwakt, en de kleine oppervlakte maar weinig uitdamping teffens toelaat.

Dat deeze verhindering der uitdamping in de combuizen onzer Zuikermolens zeer groot moet wezen, blykt overvloedig daar uit, dat de traage voortgang

gang van de Molens, die zekerlyk zeer weinig vocht, in de combuis, van het ter aanvullinge uitgedampte, levert, echter het kooken aan den gang houdt, zoo dat, voorzeker! het geen 'er uitdampt, ook maar zeer weinig moet wezen.

Maar, als de beletzelen der uitdamping wierden *weggenomen*, zoude de Molen te kort ſchieten, in de aanvullinge van het vereischte zap, welke opleveringe nochtans onvermydelyk noodig is.

Dus zouden de ovens, keetels, combuizen en molens moeten worden veranderd, om de nuttelooze ſpilling van het vuur, en de daartoe noodige Brandſtoffe te doen ophouden.

Dan dit kan niet geſchieden, zonder groote kosten! Edoch hoe groot de ſomme daar van ook moge vallen, zoo kan dezelve maar gelyk ſtaan met een bepaald bedraagen van de nutteloos verſpilde Brandſtof, in eenige jaaren: terwyl de Molens enz: onveranderd gelaaten zynde, niet alleen een gelyk bedraagen, in dien tyd, ſtaan te verliezen, met de verder te verkwistene Brandſtof; ongerekend de daghuuren, en andere ongelden, die, met het langer draalen

van

van het werk, onafscheidelyk gepaard gaan; maar men zal ook, na het afloopen van een gelyken, of zelfs minderen tyd, zich al weder, even, als nu, tot de noodzaakelykheid gebragt vinden, om het geld, 't geen men niet tot verbetering der molens enz: wil besteeden, voor nuttelooze en verspillende Brandstof te betaalen; en dit, niettegenstaande het toeneemend houtgebrek en de ryzende prys van die Brandstof, voorttezetten, tot dat het een en ander de Molen, in 't geheel, zal doen stilstaan.

Nochtans geeft de bekende regel, dat veele hoofden moeilyk onder eenen hoed te brengen zyn, weinig hoope, dat de gemelde drangreden, hoe krachtig ook, de geinteresseerdens zal konnen beweegen, om dien grooten stap te doen: zonder welken wy blyven, daar wy zyn: te meer daar veelen derzelven, alleen in de tegenwoordige, en niet in de toekomende voordeelen belang hebben. Dus is ook gewis, dat, om de algemeene verandering, met zekerheid en spoedig, ter uitvoer te brengen, nog zoude noodig zyn, dat alle Molens voortaan moesten komen in de hand van eenen en denzelfden verstandigen en vermo-

genden bezitter, en alle eens afhangen van eenen wille, die de algemeene welvaart voor de byzondere genoeg voor-uitſtelt, waar toe nochtans, vooreerſt, weinig hoope is.

Waarſchynlyk is deeze vreeze gegrond; en daarom is 'er nu van dat werk geen ſpoedige *voortgang* te verwachten; als naar maate, dat de ondervinding en het nut der onkostelyke veranderingen, tot naarvolging, aanleiding geeven zal.

Uit dien hoofde, achte ik my verplicht, nog voorteſtellen, dat, indien, door het maaken van openingen in het dak en de zymuuren der combuis, mitsgaders door de verandering van den oven: indiervoegen, dat zyne ſtookgaten, zoo niet verminderen, ten minſten buiten de combuis vallen, de uitdamping waarſchynlyk zal worden verdubbeld, of, in eene mindere evenredigheid vermeerderd. Daarenboven zal door het gebruiken van twee korte, in plaats van den thans gebruikt wordenden eenen langen windboom, en het aanſpannen van een buffel aan elk der eerſtgemelde, de Molen, eens zoo ſpoedig, of in een minder vermeerderden voortgang, rond gaan.

Dit

Die kan te gemakkelyker geſchieden, als de evengemelde korte windboomen, met uit- en inſchuivende leden, worden voorzien: die men, als er meer toevloed van vocht in de combuis wordt verwekt, kan inſchuiven, om de molen ſpoediger te doen rondgaan; en daarentegen, om deeze langzaamer te doen draayen uitſchuiven, als de toevloed van vocht te groot is.

Ook denk ik, dat tegen dit voorſtel van korte windboomen, in plaats van den eenen langen, te gebruiken, zal konnen ingebragt worden.

1. Dat de buffels, door het te ſpoedig ronddraayen, zouden duizelig worden. Want onderſteld zynde, dat de lange windboom was van 20. voeten, en dat men, in ſtede van dien, twee, van 10. voeten elk, bezigde, zoo zouden de buffels, met hun langzaamen tred, nog een weg van 62 voeten, omtrend, moeten afleggen, om eens rond te koomen.
2. Dat er geen plaats genoeg zal overſchieten, om het riet tusſchen de rollen te laten ſteeken. Want, als de weg der buffels gerekend wordt

3. voeten te moeten breed zyn: en men, voor de helft daarvan, 1½. van de lengte des Windbooms aftrekt, dan zal het overig gedeelte der ruimte, rondom de ſpil der persſende rol, nog 226 vierkante voeten bedraagen.

3. *Dat het toedraagen van riet tot de persſende rol daardoor zal worden belet*: want de weg der buffels zal dan wezen 62. voeten ruim; daarvan is de helft, of de afſtand van het einde des eenen windbooms tot dat van den anderen, 31 voeten, waarvan 11. voeten, voor den buffel en zyn tuig, afgetrokken zynde, nog 20 voor een toegang tot de persſende rol overblyven, die door de beweeging van den windboom, wel verminderd, maar niet geheel weggenomen wordt, voor den buffel, en ten minſten 20. voeten verder is; terwyl de weg voor den toegang tot de rol, maar 10. bedraagt; en deeze, door het verlangen der ſpil van de persſende rol, en het gebruik van kromme of ſchuinſche windboomen, nog gemakkelyker kan worden gemaakt.

Dan

Dan, indien deeze of eenige andere zwarigheden, met der daad, tegenwerkten; verdient echter het belang der zaak, dat men die, zoo veel mogelyk is, eerder trachte uit den weg te ruimen, dan geheel werkeloos te blyven. Want de bezorging van eens zoo veel uitdamping, en teffens van eens zoo veel vocht, tot aanvullig, dienen zaamen te gaan: en dan zal het werk, terwyl het vuur blyft, gelyk het thans gemeenlyk is, met een verdubbelden fpoed, worden verricht; en dus maar half zoo lang duuren, als thans; en gevolgelyk de helft der bevoorens noodige Brandftoffe uitgewonnen worden.

De helft der Brandftof uitgewonnen zynde, zoude het wel de moeite waardig weezen, door vermindering der openingen van den oven, zoo veel immers zal konnen gefchieden, het tras zoo verre te doen ftrekken, als doenlyk zal zyn. En naar dien het Zuiker-riet, daar van, in tegenftelling van het vocht, dat daaruit geperst wordt, een groote hoeveelheid uitmaakt, zoo is teffens te denken, dat, als hetzelve nog niet mogte toereiken, de daarenboven noodige Brandftof echter niet veel zal kunnen bedraagen. zoo dat, mitsdien, zal konnen in beden-

king

king komen, of niet, daar alleen, een meerdere voorraad aan tras zoude ontbreeken, en dat vooral op plaatzen, die houtgebrek hebben, de jaarlyks groeijende houtachtige planten, heesters, en het jong ligt opschietend houtgewas, tot vervulling, konden dienen?

Deeze vermoedens konden ligtelyk tot meerdere zekerheid worden gebragt, door het laten maaken van de voorgeslagene veranderingen, op eene der Zuiker-molens, die wegens gebrek aan Brandstof, tot het uiterste is gebragt.

En naardien de uitwinning van de helft der Brandstof de helft der daghuuren, en andere ongelden, mitsgaders de voltooying van het werk eens zoo spoedig, als bevoorens, voordeelen zyn, waarin alle geinteresseerdens belang hebben; zoo is te vermoeden, dat dezelve, gewillig, de te doene geringe onkosten zullen willen draagen, indien de eigenaar daartoe niet vermogend ware.

Het welk men, en zelfs meer, billyk van hen mag verwachten; ook daarom, dat, met de te maakene verandering aan zulk eene Molen, schoon die niet tot een dubbelden, maar alleen tot een min-

minderen graad van ſpoed te brengen ware, door ondervinding nader, als in deezen kan geſchieden, zal worden beweezen, dat de ſlechte geſteldheid onzer Molens, Combuizen, en gereedſchappen de oorzaak is, van het toeneemend houtgebrek onzer Zuikerplantagien; en dat, met het verbeteren dier werktuigen, zoo veel verder mogelyk is, niet alleen het toeneemend houtgebrek ſpoedig, en duurzaam zal verholpen zyn, maar ook evenredig, met den graad van volmaaktheid, die aan gedachte middelen wordt gegeeven, de voordeelen der zuikermolens en zuikerplantagien zullen moeten toeneemen.

De Zinſpreuk was

Ceſſante cauſa, ceſſat effectus.

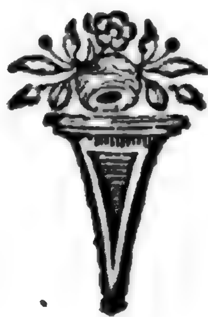

KORTE AANTEKENING,

WEGENS EENE

ALGEMEENE ZIEKTE,

DOORGAANS GENAAMD DE

KNOKKEL-KOORTS,

DOOR

DAVID BYLON,

Stads Chirurgyn.

Deeze zonderlinge ziekte nam eenen aanvang, met het begin van Maart: en nog heden, terwyl ik dit ſchryve, woedt dezelve. De waarneemingen daaromtrent zyn door, eigen bevindinge ontleend uit een groot getal van allerhande perſoonen, die ik behandeld hebbe.

Inlanders, Chineezen, Slaaven, geene natie uitgeſloten, noch geene van de beide Sexe, Kinderen, volwasſene en bejaarden, alle zyn 'er, zonder onderſcheid, van aangetast geweest, niet alleen in deeze Stad Batavia, maar ook in den omtrek derzelve, en in de Buitenſtad: ja zelfs verhaalt men, dat dezelfde ziekte, op de Eilanden, binnen de ſtraat Sunda

gelegen, als mede op de ſcheepen, ter rheede, en aan de Eilanden geankerd liggende, wonderlyk gewoedt heeft.

De toevallen beſtonden in eene aanhoudende koorts, van een, twee, en zelden drie, etmaalen.

Zederd *boven gemelde tydsbepaaling* tot heden, heb ik 68. perſoonen, onder myn bezorging, gehad, als 35 Mans, 24. Vrouwen en 9 Kinders, die alle aan deeze ziekte hebben gelegen; en onder welk getal ik zelfs begreepen ben.

De ziekte begon, by zommigen, met eene geringe ongeſteldheid van het geheel lighaam, 't geen, den anderen dag, gevolgd wierd van een brandende heete koorts (*) die, by veelen, als de koorts op het *heevigſt* was, met ylhoofdigheid (*delirium*) wierdt gevolgd. De pols was ſterk, gelyk en vol; en by de meeſte lyders, was het hoofd en het aangezicht zeer gezwollen, met eenen roozächtigen uit

(*) Eenigen kreegen eenen aanval van de koude Koorts, verzeld van eene pynelyke koude over het ganſche lighaam. *Aanteekening van het Genootſchap.*

uitſlag, die de ziekte, by zommigen, bepaalde tot onder aan de kaake; maar anderen hadden geen een deel des lighaams daar van bevryd.

Wanneer, by deezen, de uitwaasſeming begon (die, by allen, van den aanvang der ziekte geſtremd was) hadden zy eene ſteekende en als jeukende pyn, in de oppervlakte van den huid des geheelen lighaams. By anderen begon de ziekte (zonder eenige voorafgaande ongeſteldheid ontwaard te hebben) met pynen in 't een of ander lid, of in meer leden te zaamen. Aanmerkelyk was het, hoe de ziekte aan my zelven zich openbaarde.

Het was den 26 Mey jongſtleeden, des nademiddags om 5. uuren, dat ik, op myn ſtoep, in geſprek zynde met twee van myne goede vrienden, ontwaarde eene, als knaagende, pyn in myne rechter hand, en de gewrichten van den onderarm, die, trapsgewyze, toenam; opklimmende naar den ſchouder, en zo vervolgens in alle myn leden: zoodanig, dat ik, om 9 uuren, dien zelfden avond, reeds met eene hevige koorts op myn rustbed lag.

Den geheele nacht bragt ik onrustig en ſlaapeloos door met de hevigſte pynen van het geheele lighaam, vooral die der ledemaaten, en der gewrichten. Wel haast zwol myn aangezicht met een geringen roozachtigen uitſlag, die de geheele oppervlakte van den huid beſloeg, vergezeld van een bolle opzwelling.

De palmen myner handen en myne voetzoolen waaren, als kusſens, opgezet, en, als marmerſteen, gevlakt. Eenige lyders konden niet rusten van de jeuking, welke my echter weinig kwelde; veelen, die, na de geneezing, van den uitſlag, ontſierd zyn, gelyk men, aan my, heden nog ontwaar kan worden.

De dorst was, by deeze ziekte, niet eigen, en de eetlust ontbrak: de tong was, by eenigen, ligt beſlagen: echter was dit hier geen gevolg van vervuilde ingewanden; gelyk anders doorgaans. Meest alle de lyders hadden geen ſtoelgang, 't geen nochtans weinig nadeel toebragt: en waar aan ik ſpoedig (door een zagte aarsſpuiting) herſtel verzorgde.

Twee

Twee lyders heb ik behandeld, by wie de ziekeſtoffe zich had geplaast in de darmen, met gevolg van een hevig kolyk; by anderen had zy zich op het tandvleeſch gevestigd, met zwelling, pynen en losheid der tanden.

By eenigen was de ſtoffe op de oogbollen gevallen, en verwekte pyn met ontſteeking. Hoe eer de doorwaasſeming voor den dag kwam, des te ſpoediger brak de koorts. En als die met een ſterk zweeten eindigde, waren 'er veelen, die, als, dan, ten eenemaalen, van de pynen verlost waren: waar door dus de geheele ziekte geneezen was.

Edoch het grootſte aantal der zieken, na dat de koorts was geſtuit hebben pynen in de gewrichten, en verſtyvingen overgehouden. Het is nu drie weeken geleeden, dat ik (gelyk ik reeds heb gemeld) met de ziekte wierd aangetast, en daar voor, 5 dagen lang, het huis heb moeten houden; maar, nu nog op heden, heb ik, by aanhoudendheid, de pyne en verſtyvinge, in de geledingen van

de beide voeten, met zwelling der beide enkels; dermaaten, dat, wanneer ik des morgens op-ſtaa; of een weinig, op den dag, heb opgezeeten, en my weder in beweeging zal begeeven, ik niet dan zeer bezwaarlyk gaan kan, en my het op en neder-klimmen allerpynlykſt valt. Dit toeval beſpeure ik by veelen, en het ſchynt hardnekkig te zyn.

Sommigen zyn weder ingeſtort, en langer ziek gebleeven, dan by den eerſten aanval: doch meest allen zyn zelve de oorzaaken daar van; gelyk ik my zelven daar ook niet vry van durve ſpreeken. Men begeeft zich al te ſchielyk in de lucht: de dagelykſe oeffeninge wordt te ſpoedig hervat: en in het drinken en een onmaatigen eet-regel, verwaarloost men zich zelven.

Tot deeze (Knokkelkoortze) dien ik eene rooz-achtige zinking-koorts noem, geeft aanleiding, al wat ſcherpe, vochtige en dikwyls veranderlyke lucht, (*) en

(*) De regen, en dus de vochtige en veranderlyke lucht heeft veel langer aangehouden, dan in andere Jaaren; en dit jaar denkelyk zullen de groenten inzonderheid, en de uitwaasſeminge der lighaamen, daar iets zonderlings uit hebben verkreegen. *Aantekening van het Genootſchap.*

en alles, wat de werking van ſcheiding en uitloozinge, inzonderheid van doorwaasſeming belet, waar door 'er een ſcherpe wey, in het lighaam, ontſtaat, die, in de vaten der oppervlakte van het lighaam, inzonderheid, die van den huid, ſtil ſtaande, de zelve ſteekt, prikkelt, en tot onderſteeking, aandoet.

En hier van die roozachtige uitſlag te vooren beſchreeven.

Deze Stoffe vereiſcht meerder uitbreiding, om de afgelegene oorzaaken van deeze doorgaande ziekte; met meerdere nauwkeurigheid, te beſchryven.

Hier toe dient, en wordt vooral vereiſcht, eene nauwkeurige waarneeminge van de geſteldheid van de lucht, van den aart der winden, der hitte en droogte, van den vogtigen dampkring, enz.

Maar ik verzoeke, dieswegens, verſchooning, als geene gelegendheid hebbende (door myne uitgeſtrekte bezig-

zigheden) die waarneemingen zelf te maaken.

Derhalven zal ik tot de eenvoudige geneeswyze deezer ziekte overgaan.

Deeze *Roozagtige Zinkings-koortse* is van geenen kwaad-aartigen aart. Alle die, ik behandeld hebbe, zyn hersteld, in zoo verre, dat 'er eenigen pynen, styfheid in de geledederen, vooral in die der voeten, met verzwakkinge, hebben overgehouden; gelyk wy, te vooren, reeds gezegd hebben.

Met het aankomen der pyne, geduurende de koorts, heb ik dunne doorspoelende dranken voorgeschreeven, heet theewater met *versch limoen*-sap en suiker voor den dorst, huy van melk, gekookt met azyn; of voor die geen stoelgang hadden, met *Cremor tartari*, om hier van, naar genoegen, te drinken.

De doorwaasseminge was, by de meesten, zeer bezwaarlyk, hoewel 'er eene ontlastinge verwekt was, door de aarsspui-

ſpuiting; maar, na het veel drinken van den volgenden beſchreeven drank, kwam die zeer ſpoedig voor den dag. ℞. *Cremoris tartari* een once, *Salis Nitri*, twee Drachmas: deeze te ſmelten in 2. pinten water, en, by het doorzygzel, mengde ik wat Kandy-ſyroop, en ook veeltyds eene halve once Limoen-ſap. Hoe heeter die drank wierd gedronken, hoe ſpoediger het zweet doorbrak, met verligting van pynen; en de koorts ging ten eenemaalen af.

Sommigen, die eenen afkeer hadden van den beſchreeven drank, in ruime maaté te drinken, liet ik gebruiken den volgenden koeldrank:

℞. *Aq. Sambuci unc.* iv.
Sp. Nitridnlcis gutt. xxx.
Syrup Limon. unc. Sem. m.

Hier van liet ik den lyder, om de 2. uuren, ½. theekopje vol inneemen. By eenigen bleef de doorwaasſeming nog geſtremd, die eindelyk evenwel, na 't gebruik van dit volgende buik-openend middel, ſpoedig, by de meesten, ten voorſchyn kwam.

℞. *Rad Rhei.*
Fol. Sennæ aa *dr.* j. *ſem.*

Met drie oncen water gekookt, tot op de helfte, en, by het doorzygſel, mengde ik een half once Manna. By anderen voegde ik 'er tweedrag-mas *Sal. Glauberi* by, en liet de lyders zulks, met gevolg van 4 á 5 ſtoelgangen, gebruiken: als wanneer ik, den derden dag, veele lyders *ten eenemaale van de ziekte*, door een ſterk zweet, bevryd zag.

Een groot getal waren zoo gelukkig niet: en ſchoon de koorts een einde had genomen, wilde het zweet niet altoos volgen: 't geen dan, meer en minder, eene ongeſteldheid van loomheid, pyne &c. veroorzaakte. Om dan te trachten die zondigende ſtoffe ten onder te brengen, ware het mogelyk, door de doorwaasſeming te bevorderen, ſchreef ik dit mengſel voor:

℞. *Sal Nitri.*
Ocul Cancr. aa *dr.* j.
Aa. Simp. unc. iij.
Aq. Flor. Samb. de ſtill. dr. j.
Liq. Anod Min. Hoffm: gutt: xxx.
Syrup. Sacc. albi dr. ij.

Om de 3 uuren, een klein kopje vol in te neemen Maar hier van geen voldoende of zichtbaar voordeel ziende, liet ik vervolgens gebruiken deezen drank:

℞. *Floo*

℞. *Floo Sambuci m. ſem:*
Flor Chomomillæ Rom:
Crem Tartari aa *Unc.* j.
Nitra. dr. ij.

Dit gekookt zynde met 2 pinten water, mengde ik het doorzygzel, met een once *Rob. Sambuci*, en liet den zieken hier van, om het uur, een theekop vol, warm drinken, met een gewenſcht gevolg.

Die een traagen ſtoelgang hadden, liet ik,in voorſchreeven drank, wat *Sal Policreſti* ſmelten; waar door een zachte afgang verwekt wierd.

By de genen, die pyn en verzwakking der leden behielden, liet ik ſtovinge, uit verzachtende kruiden, aanleggen, waſchinge met azyn, en de waaſembaden. Indien de pynen hartnekkig bleeven aanhouden, en zich, op het een of ander deel, bepaalden, en het lighaam, voor het overige, zonder hitte, koorts, en welgeſteld was; liet ik de pynelyke deelen aanleggen, en dezelve waſchen met arak, waarin gember gekookt was: en dit heeft veelen geholpen.

Sommigen, ſchoon nog lang met pynen van dien aart gekweld, wilden ech-

echter niets inwendig meer gebruiken.

Anderen, die zich, van het nadeelige willen onthouden, en binnens huis bleeven, heb ik, met een gewenscht gevolg, laaten gebruiken:

℞. *Camph. Baros dr Sem*
Sal Nitri dr. ij.
Ocul. Cancr: dr. j.

Heel fyn gewreeven en gemengd, in tien inneemsels verdeeld, om de drie uuren: en dit middel had ook eene gewenschte uitwerking, by ettelyke lyders, die, door eene verkeerde behandeling, als waare verlammingen, verzeld van groote verzwakkingen, hadden overgehouden.

Anderen heb ik, om de uitwaasseming te bevorderen, en de hardnekkige bepaalde pynen, die vooral, in de geleden der voeten voorvielen, te verbeteren, het volgende voorschrift: (getrokken uit PRINGLE) laaten gebruyken:

℞. *Gum Guajae dr sem*
in vitell ovi qv. Solut:
Aq. Simplic unc iij.
Aq Alexiter Spir dr ij.
Spir: Minderer unc. j.
Sacbhar misa alb dr. ij.

Dit,

Dit, om de 3. uuren, 2 lepels vol, van in te neemen. (*)

Door deeze eenvoudige wyze van behandeling, zyn 'er velen hersteld, en volkomen geneezen: schoon, onder het getal van 88. verschillende persoonen, die ik heb bezocht, 'er veelen noch de reeds opgenoemde naweenen hebben van styve pynelyke leden. Maar zy zyn de zulke, die, in 4, 5, a 6 dagen, zich geneezen dachten; hebbende zy zich in hare diensten en bezigheden begeeven, en hunne voorigen leevens-aart aangenomen, als of zy volkomen gezond waren.

Ik heb dikwils waargenomen, dat die zich, eenen geruimen tyd, in huis hebben gehouden, de winden en nachtlucht hebben gemyd, en ook veele zachte doorspoelende dranken hebben gedronken, wyn en bier gemeeden, ook zachte voedzels, die ligt te verteeren zyn,

(*) Andere Geneesheeren hebben thee met saffraan doen drinken, den Lyder wel toegedekt, te bedde gebragt, en zoo de Knokkelkoorts ten spoedigsten overmeesterd. *Aantekeninge van het Genootschap.*

zyn, hebben gegeeten, in volkomene gezondheid ſchielyk herſteld zyn.

Maar het getal van de zulken was gering, daarom is het, dat men 'er zoo veelen ziet, die ſukkelende en ziekelyk blyven: gelyk ik ook aan my zelven bevinde.

Zie daar dan eene korte aantekeninge, wegens eene zeer bekende ziekte, welke echter, by geheugen van menſchen, alhier, binnen Batavia, nimmer zoo ſterk, als eene *Epidemique* ziekte, heeft gewoed, en die daarom, den inwoonderen, tot een wonder verſtrekt heeft.

Offchoon nu wel deeze ziekte van een goedaartigen aart is, is het echter van de uiterſte noodzakelykheid, dat men van *dezelve*, ten allen tyde, en bygevolg, ook nu, eene naauwkeurige aanteekening houde; om, ware het mogelyk door kundige waarneemers, te ontdekken, de afgelegene oorzaaken van zulke eene ziekte, hoedanige ontdekkingen altyd ſtrekken zullen tot nut van het menſchdom.

Batavia, den 19. Juny 1779.

F L U.

FLUXUS VENTRIS,

OF DE

BUIKLOOP.

DOOR

BERNARD WOLF.

Oppermeester.

Het is een ziekte, die den lyder overtollige en diwyls herhaalde ontlastingen, door den stoelgang, doetuitwerpen. Definitio.

Deeze ziekte verschilt, naar maate van haare hevigheid. Want zy wordt *Diarrhea*, van 't Grieksche *Diarrhein* (doorvloeijen) genoemd, als 'er geen hevige pyn of koorts by is, en geen bloed, of vezelachtige slym mede afgaat. Maer de ziekte word *Dysenteria* (van *Dys* en *Enteron*) kwaade gesteldheid der ingewanden, genoemd, als 'er zwaare pynen bykomen, zonder, of met koorts; als men vliesachtige slymen van de bekleedzelen der ingewanden, zonder, of met bloed, afgaat; en eindelyk, als 'er de *Tenesmus*, Persing, of stoeldwang by is, waar by de lyders dikwyls tot afgaan aangedrongen worden, en te vergeefs moeijte doen, Differentia.

om

om iets anders kwyt te worden, dan eenige druppels of kleine hoeveelheid van ſcherpe ſlymen. Maer als de lyders veel bloed, of maar bloed alleen, afgaan, wordt de kwaale Bloed-of Roodeloop genoemd.

Cauſa proxima. Als de zenuwachtige deelen der ingewanden van iets aangedaan worden, trekken zich de ſpierachtige *vliezen* geweldig te zaamen, veroorzaakende teffens pyn, en ſterken toevloed van vochten. Indien nu, op iedere kramptrekkinge, eene verſlauwing der deelen volgt, zoo moeten hier, als de kracht van tegenſtand die verſlauwt, de vochten los geraaken, en zich loozen.

Door de hevige ſaamentrekkinge der ſprierachtige vliezen maakt zig de ſlym der ingewanden los, en gaat dus, met den afgang, weg. Is de *Materia peccans Corroſyf*, dan byt en knaagt zy de bloedvaten, en werpt het bloed mede uit. Edoch, als zy ſterk bytende wordt, dan gaan de vezelen der vliezen alleen, door die bytinge, mede, maar geen Bloed; indien de bloedvaten ontſtooken, en, gelyk als door eene verſchroeijinge, geſloten blyven.

Cauſæ remotæ. Onder de verder afgelegene oorzaaken mag men tellen alle bytende en hevi-

vige buikzuiverende, en andere ſcherpe ſtoffen, die ingenomen worden. Ook behoort hier toe de ſcherpe ſtoffe, die het bloed naar de ingewanden leidt, om ze, langs dezen weg, uit het lichaam te brengen. Insgelyken de Gal, die, in heete dagen, en, inzonderheid, als 'er nog vlug *alcalisch* zout bykomt, zeer bytende (*corroſyf*) wordt.

Eene vuile lucht, en inzonderheid eene warme en vochtige, wordt, door het ademhaalen, aan 't ſpreekſel mede gedeeld; 't geen verder, by 't inſlokken, de maag aandoet. Ook kunnen, by gebrek van uitwazeming, de *Vaſa abſorbentia* eene kwaade ſtoffe, uit de lucht, inzuigen.

Hier toe behooren ook ongewoone voedzels, waar van de Maag en Ingewanden, in den beginne, doorgaans, aangedaan worden.

Eene *Plethora*, die zich door de *Meſeraica*, uit het lyf ontlast; en eindelyk, eene wonde, of verzweering in de ingewanden, of op eene andere plaats, *per Metaſtaſin*, de etter naar de ingewanden toevoerende.

Symptomata.

De toevallen, die deeze Ziekte ver-

 zel-

zellen, zyn, naar de trappen van heftigheid, ook, min of meer, hevig. By de *Diarrhea*, vindt men, dat de afgang doorgaans met veele winden verzeld gaat, en dat de lyder eene eenigzins hardere pols heeft: de uitwazeming en de eetlust zyn ook minder, als in den ſtaat der gezondheid: dikwyls is 'er *pyn in 't lyf*, boven den navel, met hoofdpyn, en leelyke ſmaak in den mond: het gemoed is verdrietig, de ſlaap onruſtig, en de armen en beenen loom. By de *Dyſenteria* vindt men de evengenoemde toevallen heviger, naar maate de ziekte kwaadaardiger is. De pols is dikwyls ſlaauw, met tusſchenpozingen: en zodanige pols, zelfs, is, meermaalen eene voorbode van de ziekte. De pynen, in 't hoofd en in 't lyf, zyn hevig, met ſnydingen en *krimpingen*; waar by zig ook de koorts zomwylen voegt, gebrek van ſlaap, geduurig afgaan by nachte; bittere, zoutachtige of andere leelyke ſmaaken, in den mond. Perſingen tot ſtoelgang, zonder iets, dan eenige droppels, te kunnen kwyt geraaken. Afgang van vliezig ſlym; bloedafgang; en ook graauwe ſlym.

De

De afgang ſtinkt, als eene doode kreng, en is buiten gewoon rottig. Gebeurt het, dat, den lyder, ſtinkend dun bloed, 't geen lange rookt, en geen dik bloedſtremzel achterlaat, by menigte, wegloopt, zonder de minſte zamentrekkinge van de aars ſluitſpier; dan gaat het verzeld van eene zwakke en zeer radde pols, koude, in armen en beene, als meede heete brandende pyn onder den navel. Ook komt 'er, nu en dan, witte afgang, als melk, groote verflauwing en verdorring van 't ganſche lighaam, eene drooge tong, pyne in den ſlokdarm, ſterke onleſchbaare dorst, en groote afkeer van alle ſpyzen. Eindelyk volgt 'er op de Verſterving (*Gangræna*) in de ingewanden.

Signa diagnostica. De Kenteekenen zyn de overtollige dunne ſtoelgang, in de *Diarrhea*, en de zwaare pyne, met veele ſlymen en bloed, in de *Dyſenteria*. En geeven de boven opgegeevene *Symptomata* den graad der ziekte te kennen.

Prognostica. De *Diarrhea* is veel minder gevaarlyk, dan de *Dyſenteria*; maar, als zy verzuimd wordt, gaat ze graag in de *Dyſenteria* over. Als de winden de pyn in 't lyf verminderen, en de

ſtoffen gebondener worden, en de andere *Symptomata* van de *Diarrhea* verdwynen: zoo begint de beterſchap. Als zy, door *adſtringerende*, of opſtoppende middelen, geſtuit wordt, zoo volgt doorgaans, dat een geſpannen lyf en benauwtheid den lyder, met eene andere ziekte, bedreigen; en geſchiedt het ook dikwyls, dat 'er een heete koorts op volgt. De *Diarrhea* is zeer gevaarlyk, als zy, *Symptomatice*, by de Pokken, of eenige andere ziekte met uitſlag, invalt; en dat zy de natuur verzwakt, en dus den uitkomenden uitſlag vertraagt, of geheel belet. Evenwel is zy, in verſcheidene andere ziektens. als een goede *Criſis*, aan te zien: en, op het eind van veele ziekten, is zy zeer heilzaam, om het lighaam glad en gaar te zuiveren.

De *Dyſenteria*, daar en tegen, is altoos zeer gevaarlyk, hoewel de graauwe afgang nog gevaarlyker is, dan de roode, en gevaarlyker, in zwakke en uitgeputte lighaamen, dan in ſterke en vaſtgeſpierde. Hevigere Persſingen zyn zoo veel gevaarlyker, als zy de krachten ſchielyker wegneemen.

Witte afgang, als melk, is meeſtal dood-

doodlyk, als die uit de verstoppinge der Melkvaten ontstaat, en dus bedorven melksap uitlevert. Zulken afgang vindt men meest, na de langduurige ziektens van verslyming, en, inzonderheid, na de waterzugt, en de lang verstopte veranderingen by de vrouwen.

Als 'er stinkend bloed, in eene groote hoeveelheid, gelost wordt, dat geen dik bloed (*cruorem*) zet, lang dampt, en dun opgelost blyft, sterft de lyder zeer schielyk, als hy niet aanstonds kan geholpen worden.

Een zeer groote dorst, gepaard gaande met een grooten afkeer van alle spys, bewyst, dat de ingewanden zich verkankeren. Als dan de armen en beenen koud worden, en de Lyder zeer benauwd wordt, dan is het al ver, met de *Gangræna*, of de verstervinge, gevorderd.

Een drooge roode tong, en, 't geen nog erger is, een bruine of zwarte, met zwaare halspyn en bezwaarlykheid van slokken gepaard, is ook zeer doodelyk.

En, als de *Dysenteria* tot beterschap overgaat, verandert zy doorgaans in eene *Diarrhea*.

Tot de geneezing der *Diarrhea*, moet men deeze drie dingen in acht neemen. Methodus medendi.

 1. De

1. De *materia peccans* moet *gedilueerd* worden, zoo 't mogelyk is, of afgespoeld, door het gebruik van een olyachtigen, zachten en verkoelenden drank. En dient hier toe inzonderheid het afkookzel van ryst, met wat limoensap, aangenaam gemaakt.

2. Ook *wordt de kwaade stof*, door zachte braakmiddelen, uit de maag verdreeven; en, geduurende eenige dagen, door zachte buikzuiveringe, uit de ingewanden, afgedreeven. Voor een braakmiddel is het bekwaamste, *Ipec:* ℈j, met wat *Cremor tartari*, in een poeder, of een syroop, als een *Bolus*, of Concerf, genomen. Tot ontlastinge is best de gerooste *Rhabarber* ʒjß, dagelyks, verscheiden reizen, genomen. Met de *Rhabarber* moet zoo lang voort gegaan worden, *tot dat de Diarrhea* overwonnen is; waar toe de regelen voor de leefwyze, of *Dieet*, veel voordeel zullen kunnen aanbrengen.

3. Als de *Diarrhea* overwonnen is, moet de Eetlust, door de *Tinctura Absynthii*, of andere bittere *Elixirs*, als het *Elixir propr. Parac.*, of de *elixir Stomach.*, by 60. druppels, tweemaal dagelyks, in witten wyn, of genever, gebruikt, hersteld worden.

Tot

Tot de geneezing der *Dysenteria*, zyn, naar de verschillendheid der ziekte, met betrekkinge tot haare eerste oorzaak, ook verscheide zeer verschillende kunstgreepen in acht te neemen: Maar deze vyf algemeene moeten, meest altyd, waargenomen worden.

1. Men moet de kwaadaartige Stoffe, door 't gebruik van een olyachtigen zachten en verkoelenden drank, wegspoelen: en hier toe is dienstig, gelyk in de *Diarrhea*, het afkookzel van ryst, met limoensap zuur gemaakt.

Is de lyder flauw, dan kan men hem geroost brood, behoorlyk afgekookt, of iets diergelyks, laten gebruiken. Is de pols klein en driftig, en de afgang zeer rottig stinkende, kan men, met goed gevolg, in plaats van limoensap, in elken bottel van dien drank, 30. droppels *Sp: Vitriol: Acidi* inmengen.

2. Ook moet de kwaadaartige stoffe, door zachte braakmiddelen, uit de maag, en, geduurende eenige dagen, door zachte buikzuiveringen, uit de ingewanden, gelost worden.

De *Ipecacuanha* is hier weer hetbeste braakmiddel; en kan, aan zwakke lyders, naer believen, in een drankje, ge-

gegeeven worden, om, in 3 of 4 teugen, met een half uur tusschentyd, genomen te worden; waar by de pogingen tot braaken veel minder geweldig zyn; hoewel niet minder werkzaam: indien de eerste en tweede teuge de maag en de stoffe, tot de ontlastinge, voorbereiden.

De braakmiddelen worden, tegen den avond, best gegeeven; om dat de lyder, na 't braaken, rusten kan.

Den morgen daarop wordt een Buikzuiverend middel van *Rhe: tost.* gegeeven; en alzoo gaat men voort, eenige dagen lang, tot dat de leelyke smaak, in den mond, zich verbetert.

3. Om den Lyder tot rust te brengen, *die hem hoogst noodig is*, op dat hy niet, ten eersten, zonder vernieuwing van krachten, verflaauwe, wordt een slaapmaakend middel vereischt, waar toe, hier te lande, het *Opium purificatum* het beste is. Ik heb, met eene pil van 4 grein, nooit dit oogwit bereikt, maar wel met 5, 6 à 7 grein. De lyders slaapen hier op, tot den anderen morgen, rustig, zonder afgang,

en

en de ſtilſtand van pynen duurt nog, in den voormiddag, eenigen tyd voort (*).

4. Wanneer de lyder geen bitteren, of anderen kwaaden ſmaak, in den mond, heeft; en de persſingen en krimpingen geen groote hevigheid meer hebben, dan gebruikt men zachte *adſtringeerende*, en te gelyk verſterkende, middelen, by de *Rhabarber*.

Het *ſpecificum* is hier, gelyk in Europa, de *Cortex Simarubæ*, die opſtoppend en verſterkend is, en het laatſte nog meer, dan het eerſte. Van dezen *Cortex* worden ℨj. in *decocto*, of *in pulvers* gebruikt. Edoch, *in pulvere* is hy onfeilbaarder. Met de *Rhabarber* wordt die aldus gebruikt:

℞. *Pulv. Rhei. dr.* ij.
Pul Gort. Simarub dr. j. *et ſem*
Misce. fiunt pulveres Sex;
3. dagelyks te neemen.

5. Als, na een vier-dagig gebruik van deeze poeders, de lyder nog altoos, met de ziekte, voortgaat, zoo wordt eindelyk de *Cortex Simærubæ* alleen gebruikt.

De *Doſis* is ℨj ß. dagelyks, in drie

 of

(*) 10. of 12. druppelen *Laudanum liquidum Sydenhami* zyn genoegzaam, in den uiterſten nood. Vyftien Proeven zyn er mede gedaan, met goed gevolg. *Aanteekeninge van het Genootſchop.*

of vier poeders. Daarmede wordt zoo lang aangehouden, tot dat de afgang volkomen, in zyn natuurlyken ſtaat, gebragt is.

Tot deeze vyf byzonderheden moeten nog de volgende, na de verſchillendheid der ziekte, gevoegd worden.

6. Als een lyder zwaare hoofdpyn heeft, en een volle pols, met veel drift en hette, teekenen van een zwaare *Plethora*, moet 'er eene laatinge, van ℥vjj. gedaan worden; en deeze laating zelfs, moet, naar vereiſch, als de evengedachte *Symtomata* niet verminderen, verſcheiden maalen, herhaald worden, om het vuur te ſtuiten, 't geen anders zeer ſchielyk voortgang maakt. En als de lyder zwak is, en zomwylen reeds den hik heeft, moeten 'er *kleine revulſive* laatingen gedaan, en het bekende Kampherdrankje van AMADÆUS, hem gegeeven worden.

7. Als een lyder, voor dat hem de *Dyſenteria* overvalt, aan een Venusziekte gelaboreerd had, en te vermoeden ſtond, dat het bloed de nog overgeblevene ſcherpe ſtoffen, naar de ingewanden voerde: en inzonderheid, als de lyder niet

niet alleen eenige zinkingspynen, maar ook nog pynen in de beenderen voelt, waar van hy te vooren vry was; zoo moet hy ook, met *Mercurialen* geneezen worden; en, in zulk geval, zyn de volgende pillen aanteraaden:

℞. *Pulvis Mercurius dulcis scr.* j.
—— *gum arabicum unc* j. *sem.*
—— *Rhei unc* ij *et sem.*
Salvatur Merc. in Gummarab. huic postea Rhenm misceatur: fiant. Pillulæ 160, *quarum octo pro Dosi Quotidiana.*

Met het gebruik deezer pillen, kan hy, zes of agt dagen, aanhouden, en, by volgende beterschap, na agt dagen, twee dagelyks minder neemen. Na opvolgende agt dagen wederom twee verminderen, en eindelyk de geneezinge daar meede besluiten.

8. Als een lyder, van het begin af, al zeer flauw is, zoo moet ook de koortsbast, van begin af, in gebruik gebragt geworden, en zelfs de rystdrank voor geduurig gebruik, met *Cortex*, voorzien worden. En, inzonderheid, waar de pols zeer klein en koortzig is, waar 'er bruine, groene of zwarte, zeer stinkende, afgang bykomt; en, in 't

wa-

water van gelyke gesteltheid, zich een *Sediment* opdoet, als Koffy: zynde deeze alle tekenen der zwarte Gal, en van een groot gevaar, 't geen, op een algemeen bederf der zappen, volgt. Van den Vitrioolgeest is al, in de eerste behandelinge, gesprooken. Ook kan het baaden in het water, met de lucht, in gelyken graad van warmte gesteld, hier goede diensten doen.

9. Indien de lyder al te veel krimpingen heeft, zoo moet hy, van de Arabise Gom, gebruik maaken, en wel, alle twee uuren, ʒj., in poeder, of in drank, opgeloscht. Ook kunnen *Lavementen* van rystwater, met *Gum. Arab.* daar in opgeloscht, tot twee of drie achter een, warm, gegeeven worden: tot dat de pyn bedaart. En gelukt het, hier mede, nog niet; zoo moeten 10 à 20. druppels *Laud. Liquidi* gegeeven, en dit herhaald worden, tot dat de pyn bedaart. Zoo dient ook, tot dit oogmerk, het baaden. Edoch het water moet, met de lucht, in een gelyken graad van warmte gebragt zyn: gelyk wy reeds hebben aangemerkt.

10. Zoo de lyder geen slot, in *Sphinctro ani*, meer heeft, en eene menigte

te dun en rottig ſtinkend bloed kwyt raakt, 't geen, ongevoelig uitloopende, geen dik bloed nalaat; dan is 'er ook weinig tyd, om de uitwerkinge van andere *Medicamenten* af te wachten. *Opium* alleen is hier het promptſte middel, om den bloedafgang te ſtremmen. Ik heb die uitwerkinge, op zeven grein *Opii Purificati*. gevonden.

De lyder, een Jongman van 16. Jaaren zynde, ſliep 'er niet op, maar de bloedafgang ſtilde, in minder, dan vyf minuten. De ziekte bleef naderhand, te weeten de Roodeloop, met, veel koorts, persſingen, en groote zwakheid, verzeld. De lyder werdt geneezen, in tien dagen, met de gebruik van *Rheum*, en *Cort. Simarubæ* en *Cort. peruv.* in een gemengden drank, gegeeven, die rykelyk met *Op. vitr: acid.* voorzien wierd. De gewoone drank was theéwater met limoenſap, ook rystdrank; maar baaden was van geen nut. Het eeten van de lyder was zaleb met melk.

11. Als de *Tenesmus* hevig is, en daar mede de Endeldarm al te pynlyk wordt, zoo mag men wel aanraaden, over een pot af te gaan, waar in warm wa-

water is. En ingevalle, met eenigen grond, te vermoeden ſtaat, dat 'er *Ascarides*, of eene andere zoort van wormen, in den endeldarm, de geduurige prikkelingen voortbrengen, dan moeten *Trochisquen* of kaartsjes, met *Ung. Mercuriale* voorzien, in den endeldarm, ingeſtooken worden. En als een geduurige *mislykheid, en dikwyls* ſlymbraaken, de *Lumbricales* of andere wormen, in de ingewanden, doen vermoeden; zouden, tot afdryvinge derzelven, vier pillen dagelyks, van de, in de 7. voorſtellinge, beſchreevene Mercurialpillen, veele voordeelen kunnen aanbrengen.

12. Als de lyder koude extremiteiten begint te ontwaaren en zeer benauwd is, dan moeten de *Lavementen*, te vooren aangeweezen, met *Cort Peruv.* voorzien, alle twee uuren, herhaald worden: en, op de kuiten en dyen, *Empl: Veſicatoria* geappliceerd worden. Kampher, in een drankje, doet hier ook goeden dienst.

13. Waar de afgang wit is, als melk, moeten de Opiaten geheel buiten gebruik blyven; maar, in de plaats, verſterkende middelen, zoo veel te meer gebruikt worden. Een goed glas rhynſe

ſe wyn en *Martialia* moeten hier goed doen: inzonderheid, waar eene *Obſtructie* in *Meſenterio* te vermoeden is. Vindt men eindlyk eene drooge tong en Esquinancie, dan is ook doorgaans de dood niet meer ver af.

14. Zoo de lyder *Scorbutyk is*, moeten *Antiſcorbutica*, en byzonderlyk alle zuurachtige kruiden gebruikt worden.

Dikwyls 's daags, moet men den mond met limoenlap zachtjes zuiveren, en voornamentlyk eer en wanneer de lyder eenige voedzels neemen wil; om dat anders het rottige ſpouwzel, met de voedzels, in de maag gebragt zynde, zodanigen lyder ongemeen aandoet.

Regelen der leefswyze, voor de Zieken.

1. Voor alle ſpyzen moet hy zich wachten, die bezwaarlyk gekleinsd worden, en die veel luchten aanhouden, als kool en peulgewasſen. evenwel gebruikt den Inlanders door ondervinding geleerd in deeze ziekte geen ander voedzel dan ryst en vis.

2. Vleesch

2. Vleesch en vis, zoo veel als mogelyk, buiten gebruik houden; om dat zy de *Alcalische* stoffe, in de ingewanden, vermeerderen zouden.
3. Alle heete droogeryen en heete dranken zyn nadeelig. Edoch kan iemand wel een enkel glas rooden wyn drinken.
4. De beste *spys, voor een Dysentericus*, is pappige, gekookte ryst, met wat melk, zuiker en kaneel. Edoch moet de kaneel maatig gebruikt worden; want hoewel zy versterkend en stoppend is, zoo is zy daar tegens ook heet. Hoendersoep, niet al te krachtig gekookt, is ligt te verdouwen en voedzaam: 'er kan dus ook ryst, met hoendernat, gegeeven worden. Tot verandering kan ook de zaleb met *melk* genomen, en ouden lieden of zeer verzwakten, waar geene drift in de pols is, Zaleb met wyn. Sago is ook goed tot gebruik: maar zy is minder voedzaam, dan de Zaleb.
5. Diep en veel nadenken verzwakt de verdouwings krachten; en een *Dysentericus* moet dat vermyden.

6. Ver-

6. Vervolgens is het nodig, dat de lyders zig, in deeze ziekte, vooral warm houden, en geduurig zagtelyk uitwaasſemen, maar een ſterk zweet is ſchadelyk en verzwakt te veel.

7. Dewyl den afgang zeer beſmettelyk is, moet dezelve altoos, ten eerſten werden weggedragen, ook moet de lucht in de kamers zoo veel mogelyk, gezuivert werden, het welk, wanneer dezelve warm en vochtig is, kan geſchieden, door het ontſteeken van buskruit, ten einde de nodige zwaarte en veerkracht aan de lugt te rug te geeven, ook door het verbranden van Zandelhout, of het rooken met Genever beziën.

In tegendeel als de lucht heet en droog is, zoo doet men best; met dagelyks azyn op een gloeiende ſteen te laten rooken, of by vermogenden lieden, veele bloempotten in de kamers te plaatzen. De lucht mag ondertusſchen buiten zoo ſlecht zyn, als ze wil, de lucht moet nogtans in de kamers altoos vernieuwdt en verfrist worden; om dat eene be-

ſlotene lucht altoos de ſlechſte is. De kamers met een vryen doortocht van lucht, zyn dus de beste. Evenwel moet zich een zieke, of zwaklyke wel in acht neemen, van zich aan zoo 'eene togt, niet rechtſtreeks bloot te ſtellen.

BERICHT
WEGENS DE ZWAARE
AARDBEVING,
van den 22. January 1780.

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

§. I.

Op den 15. January begon met het eerste quartier de wind uit den Westen sterk te waayen, met zwaare regens, 't geen dien zelven dag nog de geheele beneden Stad wel een voet onder water zette: dit weer hield aan tot aan den Nacht tusschen den 21. en 22. wanneer het zwaar stormde. Aardbeving op BATAVIA.

Saturdag den 22. was het volle Maan s'morgens om 1. uur 43. min: tegen den middag, begon het weder wat te bedaaren, doch om 2. uuren 39. mi-

minuten hoorde men een zacht geluid en gedreun, en een weinig daar na een onder aards gedruis als van zwaar geladene Wagens, en een trillende en golvende beweeging: om 2. uuren 40. minuten begon de Slingering van het Oosten na het Westen, het geen tot 2. uuren 42. minuten duurde; terwyl het water in de rivier *tegen en over* de oevers sloeg.

Deeze Aardbevinge heeft dus omtrent drie minuten geduurt, hoewel het aan veele door de schrik veel langer heeft toegescheenen.

Door dezelve storte in de Stad ses-en-twintig Huizen, en buiten de Stad drie, in de Stad wierd niemand gekwetst, doch buiten, heeft 'er eene Vrouw en een Kind het leeven by verlooren.

Geduurende de Aardbeving was het zeer stil, de *BAROMETER* was maar een liny gedaald, en stond op 28. duim 5. linien, en de *TERMOMETER* op 79. Graden.

De Nacht na de aardbeving had men weder een zwaare Storm, die afne-

neemende, en met zwaare regen verzeld duurde tot den 29., wanneer men 's Nachts een zwaar Donderweer hadt: 't geen een ſcheiding in het Weer heeft gemaakt, dewyl ſedert die tyd het water gezakt is, en het weder zig ten beste geſchikt heeft.

Na deeze verſchrikkelyke ontſteltenisſen der Natuur, zyn zwaare Ziektens ontſtaan, en veele zyn door Rotkoortze heen geſleept, 't geen door de zeer vogtige grond die daar op door droogte veele dampen op geeft, kan veroorzaakt zyn.

Op Zondag, den 20. February 's avonds om elf uuren, heeft men nog een ligte ſchudding gevoelt.

§. II.

Men vernam korte dagen daar na dat het op *Tangerang*, 5. uuren beweſten *Batavia* gelegen, twee uuren voor de Aardbeving zwaar gedonderd hadde.

Op *Tjipannas* aan den voet van de Berg *Pangerango* of *Gedé*, hadt men

door den zwaaren regen niets bezonders ontdekken kunnen als dat de Berg zedert die tyd eenige reizen gerookt heeft.

Dog op *Buitenzorg*, 13. uuren van *Batavia*, en omtrend zo verre van den berg *Pangerango* gelegen, was aan het Woonhuis van den Heere GOUVERNEUR GENERAAL, veele schaden geschied, en men heeft twee minuten na de Aardbeving een zwaare slag in het Westen, na den Berg *Salak* gehoort, als of verscheiden stukken Geschut op ééns losgebrand wierden: denkende sommige, dat dezelve geborsten is, waar van men echter tot heden geen zekerheid heeft kunnen bekomen, door de ontoegangkykheid van dat zwaare Gebergte.

Van *Cheribon* en *Javas Oost-Kust*, heeft men ook tyding van eene Aardbeving, dog niet zeer zwaar.

Op *Bantam* is dezelve sterker geweest, en moet zig verder westwaards uitgestrekt hebben, alzo de Scheepelingen van het Schip WILLEM FREDRIK, buiten Straat zunda, daar van de Zeebeving ontwaardt hebben.

§. III.

§. III.

Men heeft ſedert den Jaare 1699. geene zoo zwaare Schudding hier gehad. Echter ſchynd de laatſte zoo ſterk niet geweest te zyn. (*a*) De

an-

(*a*) Zie de Reſolutie der Indiſche Regeering van den 7 en 14 January 1699. ook ABRAHAM BOGAERTS, Hiſtoriſche Reizen, 1. Boek pag. 170. Nu was my eene gelegenheid gebooren, om veele zaaken, welke my voor deezen onbewust waren. nauwkeurig te kunnen onderzoeken, Doch niets trok in den beginne myn oog meer dan de watergrachten, welke Batavia doorſnyden, en op myn Jongſte vertrek naar Holland die ſtad zo veel luiſter, den bewoonder zo veel vermaak toebrachten, maar nu door een bittere Aardbeving onbevaarbaar, en op veele plaatzen droog waren, zynde de groote Rivier, welke dwars door de Stad loopt, niet dan in 't midden door kleene en platgeboomde Vaartuigen te gebruiken. Deeze ramp overkwam die Stad tusſchen den vierden en vyfden van Louw maand des Jaars 1699, 's Nachts de Klokke half twee. Even voor de ſchudding zag men in de Lucht geweldige Blikzemſtraalen, gevolgt van een gedruis, als van eenen van verren aanrollenden Donderſlag, baarende zulk een geweld in d'ooren, als of men honderden van Wagenen met Paarden over eenen zolder hoorde hollen. Thans kon men onderſcheidelyk drie ſlagen tellen, even als zwaare Kanon ſchooten, diep in een bosch uitgedondert, waarop de beweeging, verzelt met zwaare ſtooten en ſchuddingen, aanſtonds volgde; zynde deze Aardbeving zo ſterk en verſchrikkelyk, dat nooit diergelyke by menſchen geheugen aldaar beleeft was, en yder vreesde, dat alles overhoop zou ſtorten: omtrent een half quartier duurde deszelfs hevigheid, gevolgt ten half vieren van noch eene zwaare Schokking, die 's mor-

andere Aardbevingen daar men aantekening van gehouden heeft zyn van

den 13. Febr. 1684.
- - 24. Augustus 1757.
— 14. Mey 1758.
— 25. Jan. 1769.
— 10. *Mey 1772.*

— 4.

---

morgens ten vyf uuren vernieuwt wierdt, mitsgaders zo nu en dan in de volgende dagen, alhoewel die schuddingen met d'eerste bevinge niet in 't minste te vergelyken waaren. Jammer baarde dit aan de Bewoonders, schaade aan de gebouwen, zo binnen als buiten de Stad gelegen. Want de meeste huizen of muuren waren gescheurt, of de toppen der gevelen afgevallen, of deszelfs daken ingestort, behalve een groot getal menschen, die ellendiglyk verzeert waren, verlooren noch 28. door 't instorten van 21. steene Woonhuizen, en 20. Pedakken het leeven, bedolven onder deszelfs Puinhoopen. Hier uit rees eene bystere verslagenheid, en was de vreese voor een tweede schudding by veele zo groot, dat ze in d'opene *lucht onder Tentjes*, en in Prauwen op 't water in de grachten eenigen tyd de nachten sleeten. Geen merkelyke ramp kwam nochtans het Kasteel over, welkers zwaare Gebouwen in d'eerste bevinge scheenen te zullen instorten, overmits deszelfs muuren slechts op eenige plaatzen gescheurt zyn. Zelfs *Bantem* gevoelde de schokking, en liep zy voort tot aan den Oosthoek van *Sumatra*, beweegende deszelfs Zuidwestkust op een maatelyke wyze; doch was haar woede tot *Lampon* zo hevig, dat meest alle de huizen te gelyklyk kwamen in te storten. 't voornaamste onheil, veroorzaakt door deze Aardbeving, was de verstopping der groote Rivier, en die van *Tangerang*, waar van d'eerste uit den berg *Pangerango*, de laatste uit den berg *Salak* haaren oorsprongk neemt, beide achter Batavia ge-

— 4. Jan. 1775, 2. dagen na Vollemaan.
— 12. February 1778. by Vollemaan.
— 28. July 1779. by Vollemaan.
— 22 January 1780. by Vollemaan.

---

gelegen, zynde de eerste de bronäder, waar door die Stad bewatert word, vloeyende thans ten oceaan in. Want door 't instorten van eenige afhangende heuvelen der twee gezeide Bergen, doch voornamentlyk door dien van *Salak*, oorzaak des onheils, overmits hy by na geheel uit Zwavel bestaat, en een tydlang te vooren zwaar gebrand had, wierden die twee Rivieren door eene ongelooffelyke meenigte van zwaare Boomen, gerukt van den wortel, en opgewelt door de schudding, ruim een Myl boven de Stad, alwaar zy zich op eene verte van eenige hondert Roeden door de kracht der Stroomen vast gezet hadden, zodanig verstopt, dat het water de Landeryen overstroomde, en eenen anderen uitgang zocht. Hier volgde zo groot eene menigte van Slik, Modder en Zand op, dat niet alleen die twee Rivieren; maar zelfs de Stads-gragten en andere Vaarten daar ten eenemaal mee gevult, en onbruikbaar gemaakt wierden; zynde hier door het drinkwater bedurven, en elk genoodzaakt dat verre, en uit de Rivier *Passangrahan* te haalen; door welke ramp ook de Visch gestorven is, latende zich honderden, als bedwelmt door de beroering van 't Water, met de handen in de rivieren grypen. Maar 't allergrootste der ongemakken, hier door veroorzaakt, was de vervuiling van de mond der groote Rivier, alwaarze zich in Zee stort, en der kielen van de daar voorgelegene Zandbank aan d'Oost en Westzyde; zodanig vervuilt en verdroogt door d'afgespoelde modder, dat geene geladene Vaartuigen, dan met het hoogste water, dezelve passeeren konden, noch by laag getyde voor geene gemeene Scheeps schuiten te gebruiken waren; een ramp, die de Maatschappye in 't lossen en laaden der Scheepen veel arbeids en moeite veroorzaakt, en mogelyk nimmer, wat kosten en yver men daar toe ook aanwend, naar behooren herstelt zal worden.

§. IV.

Bedenkingen over de Oorzaak.

Wy bewoonen een Eiland dat eenige vuurbraakende Bergen heeft, als die van *Loehoe*, (*a*) gelegen vyftien uuren ten Z. O. van *Samarang* op Javas Oost-kust, den Berg *Papondayang* (*b*) in het *Cheribonſche*, *en de Berg Gedé* of *Pangerango*, (c) bezuiden Batavia, die in 1747 en 1748. nog zwaar gewoed heeft, en ſedert nog rook opwierp. 't Geen echter ſedert den 3. January 1775. niet gezien is: hoewel dezelve Zwavel en Salpeterſtoffen opwerpt, en ſedert deeze tyd zyn de Aardbevingen hier omſtreeks ook menigvuldiger.

Ik

(*a*) De Berg Loehoe is den 1. Mey 1752. geſprongen, zie het 14. Deel der Haarlemſche Maatſchappy. pag. 92.

(*b*) De Berg Papondayang is den 11. Augustus, 1772. geheel ingeſtort, zynde dit droevig voorval beſchreeven door Wylen den Predikant J. M. MOHR in het veertiende Deel van de Haarlemſche Maatſchappy. pag. 82.

(*c*) Zie 1. Deel der Verhandelingen. pag. 21.

Ik verbeelde my dus, dat de zwaare Aardbevingen alhier, die gemeenlyk by Vollemaan geſchieden, grooten-deels veroorzaakt worden door den invloed van den Maan op onzen dampkring voornaamelyk deeze keer daar de Maan in deszelfs *Perigeum* of naaſte ſtand by de Aarde was; en dus door hooge watervloed in Zee, de rivieren die door de zwaare regens gezwollen zyn, beletten afteloopen, een opſtopping in het Gebergte maaken, en de Zwavel en Salpeter-Stoffen ontvlammen tot dat zig hier of daar eene opening maakt.

Even gelyk in het bekende Experiment van LEMERY. daar men een door kunst gemaakte Aardbeving voorbrengt, als men een Deeg van gelyke hoeveelheid Zwavel en Yzer vylzel, met eene genoegzame quantiteit water vermengt, in de Aarde begraaft; waar op men na eenige Uuren, een ſterke rook ziet opgaan, dan Vlam, en vervolgens, een beweeging in den grond, tot dat dezelve barst.

DOODLYSTEN

VAN DE

STAD BATAVIA

van 1759—1779.

DE meening is niet met het bekend maaken deezer Doodlysten, de Compagnies Dienaaren optetellen van de Militie en Zeevaard die in de Hospitaalen overleeden zyn, want dit zoude van geen het minste nut voor het algemeen zyn, dewyl *Batavia*, als de Hooftplaats van Neerlands India, in een Jaar, met dertig Scheepen uit Nederland, en zoo veele van haare bezittingen van India een groote menigte volk ontfangt waar onder ook veele zieke, en dus hier op geene de minste rekening te maaken.

Ons oogmerk is, jaarlyks te geeven de Doodlyste der Ingezetenen van Batavia. Bestaande

1. In een maatig getal gequalificeerde Compagnies Dienaaren (*a*) en Europee-

(*a*) Deeze staan alle by het Naamboek bekend en beloopen omtrent zevenhondert.

peesche Burgers die meest begraaven worden in de Hollandsche Kerk of haar Kerkhof.

2. De Inlandsche Christenen in beide Portugeesche Kerken.

3. De Chineezen boven de post Jacatra.

4. De Mahumedaanen uit de 18. Campongs die om de Stad liggen in haare Campongs.

5. De Slaaven uit de Stad, en voorsteeden op twee Kerkhoven. (*a*)

Om het getal der leevende hier uit te beoordelen is niet wel mogelyk, dewyl het zelve, volgens de Zielbeschryving die echter gantsch niet accuraat is, zoude bestaan in.

1138 Gequalificeerde en Europeesche Burgers.

895 Inlandsche Christenen.
22000 Chineezen.

68000.

(*a*) Zie I. Deel. Verhandelinge, pag. 61.

68000 Inlanders.
17000 Slaaven.

129003 Menſchen in de Stad *Bataviæ* en haare voorſteden die zich een half uur om de Stad uitſtrekken tot aan de Posten *Antjol*, *Wilgenburg*, *Jacatra*, *Noordwyk*, *Ryswyk*, *de Keten* en *Ankee*.

Wat verder landwaards in ligt, is met geene mogelykheid te begrooten, om dat ieder zyne doode, op zyn eige land begraaft.

Over-

Overleedene in en rondsom de Stad *Batavia* geduurende de 20. laatste Jaaren.

Jaaren.	Holl. Kerk, Europeesche Burgers en gequalificeerden.	Binne en Buite Portugeesche kerk Mistise of Inlandse Christen.	Chineesche kerk hof boven de post Jacatra Chineezen.	in de 18 Campongs Mahomedanen.	op de 2 slaave kerhoven Slaaven.	Saamen
1759	121	632	463	482	1218	2916
1760	117	577	547	472	1441	3154
1761	129	523	547	552	1288	3039
1762	109	503	605	610	1180	3007
1763	170	732	1071	1048	1370	4391
1764	199	612	706	942	1236	3695
1765	106	537	552	685	1261	3121
1766	148	574	743	940	1343	3748
1767	137	564	802	912	1382	3797
1768	108	498	626	816	1571	3619
1769	140	578	728	805	1120	3371
1770	183	662	1026	1052	1268	4191
1771	113	573	895	1152	1287	4020
1772	148	615	1060	1253	1448	4524
1773	132	505	1072	1109	1103	3921
1774	81	461	829	770	884	3025
1775	127	620	843	1000	1505	4095
1776	112	629	782	1304	1390	4217
1777	110	546	751	1107	1509	4023
1778	133	589	731	1177	1598	4228
Saamen	2623,	11530,	15379,	18188,	26534,	74254

NB. In vergelyking van de Jaaren blykt dat 1763. het nadeeligste is: dog sedert het Jaar 1776. moet Batavia meer bevolkt zyn, of men moet beter aantekening gehouden hebben.

Vergelyking der Maanden, in 20. Jaaren overleeden van 1759 - 1778.

	Europeesche Burgers	Mistise.	Chineezen.	Mahomedanen.	Slaaven.	Saamen.
January.	258	979	1307	1600	2378	6522
Febr.	194	821	1310	1472	2088	5885
Maart.	183	549	1398	1421	2067	5618
April.	214	871	1201	1215	1863	5364
Mey.	233	919	1178	1261	1899	5490
Juny.	214	909	1356	1490	2123	6092
July.	238	1035	1382	1462	2433	6550
August.	259	1166	1362	1776	2981	7544
Sept.	228	957	1141	1646	2419	6391
Octob.	228	1063	1209	1611	2276	6387
Nov.	211	963	1141	1495	2129	5939
Decemb.	223	999	1494	1739	2339	6795

Saamen 2623, 11530, 15379, 18188, 26534, 74254

NB. Uit deze Lyst blykt dat de Maanden van Decemb. January, July en Augustus de vier slechtste zyn.

BERICHT

WEGNES DE HOOGTE DER

BAROMETER

EN

THERMOMETER

de gesteldheid van Weêr en Wind, en hoogte van het Water aan het Zeehoofd, en in de Rivieren in 1779, op *Batavia*. en van Weêr en Wind tot *Caap de goede Hoop*, en *Nangazaki*.

Het Genootschap heeft van *Japan en Cabo de goede Hoop*, eenige Berichten van Wind en Weêrs gesteldheid ontvangen, die met die van *Batavia*, een geheel deel uit zouden maaken, en heeft verkozen, daar van, voor eerst, een uittrekzel te geeven.

I.

BATAVIA. 1779.

BAROMETER. *Januar.*	Hoogste	28 d.	4 l.	7tdn.
	Laagte	28 ..	3 ..	1 ..
	Middestand	28 ..	3 ..	9 ..

§. 1 Barometer.

Febr.	Hoogste	28 d.	4 l.	5	td.
	Laagste	28 ..	3 ..	0	..
	Midden	28 ..	3 ..	9	..
Maart.	Hoogste	28 ..	4 ..	9	..
	Laagste	28 ..	3 ..	5	..
	Midden	28 ..	4 ..	2	..
April.	Hoogste	28 ..	4 ..	6	..
	Laagste	28 ..	3 ..	5	..
	Midden	28 ..	4 ..	1	..
May.	Hoogste	28 ..	4 ..	6	..
	Laagste	28 ..	3 ..	0	..
	Midden	28 ..	3 ..	8	..
Juny.	Hoogste	28 ..	4 ..	6	..
	Laagste	28 ..	3 ..	0	..
	Midden	28 ..	3 ..	8	..
July.	Hoogste	28 ..	5 ..	5	..
	Laagste	28 ..	3 ..	4	..
	Midden	28 ..	4 ..	5	..
Aug.	Hoogste	28 ..	5 ..	0	..
	Laagste	28 ..	3 ..	4	..
	Midden	28 ..	4 ..	2	..
Sept.	Hoogste	28 ..	5 ..	9	..
	Laagste	28 ..	3 ..	4	..
	Midd n	28 ..	4 ..	3	..
Octob.	Hoogste	28 ..	4 ..	9	..
	Laagste	28 ..	3 ..	1	..
	Midden	28 ..	3 ..	4	..
Nov.	Hoogste	28 ..	4 ..	9	..
	Laagste	28 ..	3 ..	1	..
	Midden	28 ..	4 ..	2	..
Dec.	Hoogste	28 ..	4 ..	7	..
	Laagste	28 ..	3 ..	0	..
	Midden	28 ..	4 ..	3	..

§. 2

§. 2 THERMOMETER.

Janu.	Hoogste		84 grad:
	Laagste		77 . .
	Midden	's Morgens	77 . .
		's Middags	83 . .
		's Avonds	81 . .
Febr.	Hoogste		85 . .
	Laagste		75 . .
	Midden	's Morgens	78 . .
		's Middags	82 . .
		's Avonds	80 . .
Maart.	Hoogste		84 . .
	Laagste		79 . .
	Midden	's Morgens	79 . .
		's Middags	81 . .
		's Avonds	81 . .
April.	Hoogste		84 . .
	Laagste		79 . .
	Midden	's Morgens	80 . .
		's Middags	82 . .
		's Avonds	81 . .
May.	Hoogste		83 . .
	Laagste		79 . .
	Midden	's Morgens	80 . .
		's Middags	82 . .
		's Avonds	81 . .
Juny.	Hoogste		82 . .
	Laagste		77 . .
	Midden	's Morgens	79 . .
		's Middags	81 . .
		's Avonds	81 . .

THERMOMETER.	*July.*	Hoogste		80	gra.
		Laagste		78	. .
		Midden	s' Morgens	77	. .
			's Middags	80	. .
			s' Avonds	79	. .
	Aug.	Hoogste		80	. .
		Laagste		76	. .
		Midden	's Morgens	77	. .
			's Middags	80	. .
			's Avonds	79	. .
	Sept.	Hoogste		83	. .
		Laagste		76	. .
		Midden	's Morgens	78	. .
			's Middags	81	. .
			's Avonds	80	. .
	Octob.	Hoogste		83	. .
		Laagste		79	. .
		Midden	's Morgens	79	. .
			's Middags	82	. .
			's Avonds	82	. .
	Nov.	Hoogste		84	. .
		Laagste		77	. .
		Midden	's Morgens	79	. .
			's Middags	81	. .
			's Avonds	80	. .
	Dec.	Hoogste		85	. .
		Laagste		79	. .
		Midden	's Morgens	80	. .
			's Middags	84	. .
			's Avonds	82	. .

§. 3

§. 3 WEER en WIND.

January.	Van het Zw. tot het Nw. agt dagen Regen, 22. goed Weer.
February.	Van het Zw. tot Nw. twee dagen Regen, 26. goed Weer.
Maart.	Van den 1. tot den 18. Nw. en W, van den 18. tot 31. NO. ZO, 28. dagen goed Weer.
April.	Van den 1. tot 12. Nw. W. van den 12. tot den 30. ZO. tot NO. vier dagen Regen, 26. goed Weer.
May.	Meeſt van ZO. tot NO. geen Regen.
Juny.	Van ZZO. tot NO. twee maal Regen.
July.	Van ZZO. tot NO. geen Regen, den 27. Aardbeving.
Augustus.	Van ZZO. tot NO. geen Regen.
September.	Van ZZO. tot NO. geen Regen.
October.	Van ZZO. tot NO. geen Regen.
November.	Variabel, twee maal Regen.
December.	Westlyke Winden, 6. maal Regen.

§. 4 Hoog en Laag Water aan het ZEE-HOOFD.

Januar.	Den 3.	Vollem.	Hoog water. om	6. mor.	5 vt.	7dm.
			Laag ...	9. nam.	2 .	8 ..
		Middel	Hoog ...		5 .	2 ..
			Laag ...		2 .	7 ..
Febr.	Den 1.	Vollem.	Hoog ...	6. mor.	5 .	8 ..
			Laag ...	9. nam.	2 .	6 ..
		Middel	Hoog ...		5 .	10 ..
			Laag ...		2 .	9 ..
Maart.	Den 2.	Vollem.	Hoog ...	5. mor.	6 .	2 ..
			Laag ...	4. nam.	2 .	5 ..
			Hoog ...		5 .	5 ..
			Laag ...		2 .	7 ..
April.	Den 1.	Vollem.	Hoog ...	6. mor.	5 .	10 ..
			Laag ...	9. nam.	2 .	4 ..
		Middel	Hoog ...		5 .	7 ..
			Laag ...		2 .	4 ..
May.	Den 30.	Vollem.	Hoog ...	7. nam.	5 .	8 ..
			Laag ...	6. mor.	2 .	6 ..
		Middel	Hoog ...		5 .	5 ..
			Laag ...		2 .	6 ..
Juny.	Den 29.	Vollem.	Hoog ...	9. nam.	5 .	6 ..
			Laag ...	6. mor.	2 .	5 ..
		Middel	Hoog ...		5 .	6 ..
			Laag ...		2 .	6 ..

Ju-

July. Den 28. Vollem.	Hoogwater	om 9. nam.	5 vt.	4 dm
	Laag	...	. 6. mor.	2 .	7 ..
Middel	Hoog	...	.	5 .	3 ..
	Laag	...	.	2 .	4 ..
Aug: Den 27. Vollem.	Hoog	...	. 9. nam.	5 .	4 ..
	Laag	...	. 6. mor.	2 .	7 ..
Middel	Hoog	...	.	5 .	4 ..
	Laag	...	.	2 .	6 ..
Sept. Den 25. Vollem.	Hoog	...	. 9. nam.	5 .	7 ..
	Laag	...	. 6. mor.	3 .	3 ..
Middel	Hoog	...	.	5 .	7 ..
	Laag	...	.	3 .	3 ..
Octob. Den 25. Vollem.	Hoog	...	. 6. mor.	5 .	7 ..
	Laag	...	. 9. nam.	2 .	4 ..
Middel	Hoog	...	.	4 .	8 ..
	Laag	...	.	2 .	6 ..
Nov. Den 24. Vollem.	Hoog	...	. 6. mor.	5 .	5 ..
	Laag	...	. 9. nam.	2 .	4 ..
Middel	Hoog	...	.	4 .	9 ..
	Laag	...	.	2 .	7 ..
Dec. Den 23. Vollem.	Hoog	...	. 6. mor.	5 .	3 ..
	Laag	...	. 9. nam.	3 .	2 ..
Middel	Hoog	...	.	5 .	3 ..
	Laag	...	.	3 .	2 ..

§. 5 Hoogte van 't Water in de

		July hoogst	July laagst	Aug. hoogst	Aug. laagst
Groote Rivier	by Mr. Cornelis	4- 4	1-2	1-8	1-0
	by de Mond der Slokhan	- 8	-4	-6	0-3
	by Godong Badak	4- 4	-4	1-3	0-4
Slokhan	by Mr. Cornelis	10- 2	0-9	-10	0-3
	by Mond	1- 6	-6	-10	0-3
	by Tiloar	1- 6	1-	-11	0-7
Tjesidane	by Buitensorg	1-11	1-6	1-10	-9
	by Tangerang	8- 6	6-5	7-6	5-6
Mokervaart	by Pising				
	by Ankee				
	by de Fluit.				

Om de Stad	by de Punt Groningen	onder / boven
	Boere Verdriet	
	Diespoort	buiten / binnen
	Nieuwpoort	buiten / binnen
	Heemraade Tuin	

Ri-

Rivieren rondsom de Stad.

Sept. hoogst	Sept. laagst	Octob. hoogst	Octob. laagst	Nov. hoogst	Nov. laagst	Dec. hoogst	Dec. laagst
1- 2	0-7	10- 0	2- 0	5- 0	1-0	7-0	4-0
0- 9	0-3	0-11	0- 2	0- 8	0-6	1-5	1-0
0- 7	0-3	1- 0	0- 6	0-10	0-8	1-6	1-4
0- 9	0-1	2- 0	0- 6	2- 0	1-0	3-0	1-0
0- 9	0-2	1- 1	0- 7	0-10	0-7	1-8	1-6
0-10	0-3	1- 6	0- 5	1- 3	0-5	2-0	1-7
1- 6	1-1	1- 6	1- 2				
6- 6	4-3	17- 8	5- 3	16- 8	8-7	19- 6	11-9
		3- 5	1- 0	5-11	3-4	9-5	7-5
		3- 5	1- 1	4- 4	3-3	4-9	3-2
		3- 9	2-11	4- 9	3-2	4-7	4-1
		4- 6	3- 7	5- 1	4-3	5-6	4-7
		5- 8	4-11	5- 1	4-3	4-9	2-8
		5- 1	4- 4	4- 9	3-9	3-7	3-0
		3- 8	2- 7	4- 2	2-4	4-10	4-4
		3- 9	2- 6	4- 2	3-5	4-8	4-2
		3- 0	1- 5	3- 5	2-4	4-0	3-4
		2-11	1- 4	3- 0	2-0	3-9	3-3
		3- 1	2- 2	3-10	3-1	3 5	4-0

§. 5 Hoogte van 't Water in de

		July		Aug.	
		hoogst	laagst	hoogst	laagst
Groote Rivier	by Mr. Cornelis	4-4	1-2	1-8	1-0
	by de Mond der Slokhan	-8	-4	-6	0-3
	by Godong Badak	4-4	-4	1-3	0-4
Slokhan	by Mr. Cornelis	10-2	0-9	-10	0-3
	by Mond	1-6	-6	-10	0-3
	by Tiloar	1-6	1-	-11	0-7
Tjesidane	by Buitensorg	1-11	1-6	1-10	-9
	by Tangerang	8-6	6-5	7-6	5-6
Mokervaart	by Pising				
	by Ankee				
	by de Fluit.				
Om de Stad	by de Punt Groningen { onder / boven				
	Boere Verdriet				
	Diespoort { buiten / binnen				
	Nieuwpoort { buiten / binnen				
	Heemraade Tuin				

Ri-

Rivieren rondſom de Stad.

Sept.		Octob.		Nov.		Dec.	
hoogſt	laagſt	hoogſt	laagſt	hoogſt	laagſt	hoogſt	laagſt
1- 2	0-7	10- 0	2- 0	5- 0	1-0	7-0	4-0
0- 9	0-3	0-11	0- 2	0- 8	0-6	1-5	1-0
0- 7	0-3	1- 0	0- 6	0-10	0-8	1-6	1-4
0- 9	0-1	2- 0	0- 6	2- 0	1-0	3-0	1-0
0- 9	0-2	1- 1	0- 7	0-10	0-7	1-8	1-6
0-10	0-3	1- 6	0- 5	1- 3	0-5	2-0	1-7
1- 6	1-1	1- 6	1- 2				
6- 6	4-3	17- 8	5- 3	16-8	8-7	19-6	11-9
		3- 5	1- 0	5-11	3-4	9-5	7-5
		3- 5	1- 1	4- 4	3-3	4-9	3-2
		3- 9	2-11	4- 9	3-2	4-7	4-1
		4- 6	3- 7	5- 1	4-3	5-6	4-7
		5- 8	4-11	5- 1	4-3	4-9	2-8
		5- 1	4- 4	4- 9	3-9	3-7	3-0
		3- 8	2- 7	4- 2	2-4	4-10	4-4
		3- 9	2- 6	4- 2	3-5	4-8	4-2
		3- 0	1- 5	3- 5	2-4	4-0	3-4
		2-11	1- 4	3- 0	2-0	3-9	3-3
		3- 1	2- 2	3-10	3-1	3 5	4-0

§. 6 Lyst der Huisgezinnen Ult.. December 1779. in de Stad *Batavia*, en *Ommelanden*, waar onder geene Compagnies Dienaaren als de Gequalificeerdens die by het Naamboekje ſtaan, gerekend worden.

		Ooſt.	Weſt.	Z. Voorſt	Totaal	
Europeeſen	Mans	214	179	50	443	
dito	Vrouw	115	93	24	232	
dito	Kinderen.	68	77	17	162	
					——	837
Chriſten Inl. of Mixtieſen.	Mans	59	55	56	170	
dito	Vrouw.	128	75	64	267	
dito	Kinderen.	53	43	47	143	580
Maleiers	Mans.	75	65	46	186	
dito	Vrouw.	74	110	46	230	
dito	Kinderen.	56	94	46	196	
					——	612
Mooren.	Mans.	6	335	20	361	
dito	Vrouw	6	186	23	215	
dito	Kinderen.	7	136	16	159	
					——	735
Chineezen	Mans.	314	105	314	733	
dito	Vrouw.	160	98	144	402	
dito	Kinderen.	115	77	122	314	
					——	1449
Slaaven	Mans.	1491	1655	586	3742	
dito	Vrouw.	1189	1307	408	2904	6636
		4130,	4690,	2029,		10849

Oos-

		Oosterveld			Westerveld		
		Camp. rond de Stad. Blok L.	Buiten de Posten Blok A-K.	Chineese Camp. Blok O. 5 deelen.	Camp. Rond. de Stad M. N. O.6.78 P.1.10.	Buiten de Posten P. 11. en 12. Q. en R.	Saamen
Europeesen	Mans.	60	1	---	96	-	157
dito	Vrouw.	22	-	---	50	-	72
dito	Kinderen.	32	-	---	40	-	72
Christen Inl. of Mixtiesen.	Mans.	80	2	---	11	-	93
dito	Vrouw.	77	2	---	11	-	90
dito	Kinderen.	88	-	---	14	-	102
Mardyker	Mans.	523	71	---	293	7	894
dito	Vrouw.	696	104	---	389	7	1196
dito	Kinderen.	577	87	---	729	52	1445
Chineezen	Mans.	235	1172	7966	2150	1148	15671
dito	Vrouw.	144	641	4130	1538	1405	7858
dito	Kinderen.	184	718	2389	2045	1637	6973
Amboneesen	Mans.	48	52	---	23	---	123
dito	Vrouw.	50	43	---	35	---	128
dito	Kinderen.	72	86	---	40	---	198
Bandaneesen	Mans.	--	-	---	149	---	149
dito	Vrouw.	--	-	---	175	---	175
dito	Kinderen.	--	-	---	294	---	294
Mooren	Mans.	1	-	1	218	23	243
dito	Vrouw.	2	-	-	319	18	339
dito	Kinderen.	4	-	3	699	28	734
Transporteere.		2895	2979	14489	9308	7825	37496

Oos-

		OOSTERVELD.			WESTERVELD.		
		Camp. rond de Stad. Blok. L.	Buiten de Fosten Blok A-K.	Chineefe Camp. Blok O. 5. deelen.	Camp. rond de Stad M. N. O. 6. 7. en 8. P. 1-10.	Buiten de Poften d. 11. en 12. Q. en R.	Saamen.
Pr. Transport		895	2979	14489	9308	7825	37496
Maleiers	Mans.	499	240	16	--	--	755
dito	Vrouw.	568	218	19	--	--	805
dito	Kinderen.	532	280	26	--	--	838
Boetonders	Mans.	---	89	--	307	--	396
dito	Vrouw.	---	99	--	319	-	418
dito	Kinderen.	---	120	--	606	--	1026
Macasfaaren	Mans.	408	98	--	992	116	1614
dito	Vrouw.	444	114	--	1298	125	1981
dito	Kinderen	692	281	--	1860	215	3048
Boegineezen	Mans.	393	485	--	465	205	1548
dito	Vrouw.	424	470	--	492	197	1583
dito	Kinderen.	723	560	--	912	338	2533
Timoreezen	Mans.	--	--	--	594	30	624
dito	Vrouw.	--	--	--	545	38	583
dito	Kinderen.	--	--	--	844	46	890
Mandareezen	Mans.	--	--	--	599	46	645
dito	Vrouw.	--	--	--	798	36	834
dito	Kinderen.	--	--	--	2213	40	2253
Transporteere.		7578	6033	14550	22453	9257	59871

Oos-

	Oosterveld.			Westerveld.		
	Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Posten. Blok A - K.	Chineese Camp. Blok. O. 5. deelen.	Camp. rond de Stad M. N. O. 6.7.8. P. 1-10.	Buiten. de Posten P. 11-12 Q. en R.	Saamen.
Pr. Transport.	7578	6033	14550	22453	9257	59871
Sumbauwareesen Mans.	--	85	--	701	44	830
dito Vrouw.	--	86	--	867	46	999
dito Kinderen.	--	186	--	1425	57	1668
Baliers Mans.	258	674	--	1608	755	3295
dito Vrouw.	362	581	--	1746	751	3440
dito Kinderen.	436	713	--	3304	679	5132
Javaanen Mans.	655	2515	--	4954	4260	12384
dit o Vrouw.	662	1405	--	5055	2681	9803
dito Kinderen.	624	1804	--	20441	3749	26618
Slaaven Mans.	1903	956	3285	7300	244	13688
dito Vrouw.	1607	467	2487	6668	235	11464
dito Kinderen.	508	135	479	6829	153	8104
Te Saamen.	14593	15640	20801	83351	22911	157296

Stad

	Stad. en Zuider. Voorst.	Chineese Campong.	Benede de Posten O.	Benede de Posten W.	Boven de Posten O.	Boven de Posten W.	Saamen.
1. Europeezen.	837	—	114	186	1	—	1138
2. Christen-Inlanders of Mixtie.	580	—	245	36	4	—	865
3. Chineezen.	1449	14485	563	5731	2533	7189	31950
4. Mahumedanen. Mardykers.	—	—	1796	1411	262	66	3535
Amboneezen.	—	—	170	98	181	—	449
Bandaneezen.	—	—	—	618	—	—	618
Mooren.	735	4	7	1236	—	69	2051
Maleiers.	612	61	1544	—	738	—	2960
Boetonders.	—	—	—	1532	208	—	1740
Macassaaren.	—	—	1544	4150	493	556	6743
Boegineezen.	—	—	1540	1879	1515	740	5674
Timoreezen.	—	—	—	1983	—	114	2097
Mandareezen.	—	—	—	3610	—	122	3732
Sumbauwreezen.	—	—	—	2993	357	147	3497
Baliers.	—	—	1056	6658	1968	2185	11867
Javaanen.	—	—	1941	30459	5724	10690	58805
5. Slaaven.	6636	6251	4018	20797	1558	632	39892
Stad en Z. Voorst.	10849	20801	14593	83351	15640	22911	168145

Chineesche Camp	20801	
Binne Posten. O.	14593	
Dito W.	83351	
Saamen benede de Post en		129594
Buiten de Posten O.	15640	
Dito W.	22911	38551
Totaal - - -	- -	168145

§. 7

§. 7 In 1779. zyn op BATAVIA, binnen de Posten overleeden de Hospitaalen ongerekend,

	Holl. Kerk.	Binnen Kerk.	Buiten Kerk.	Samen.
Europeesen Gequalificeerde Dinaaren -	45	41	37	123
Europeese Burgers - - - - - -	11	11	2	24
Christen Inlanders. - - - - - - - -	2	41	47	90
Vrouwen. - - - - - - -	28	80	68	194
Kinderen. - - - - - - -	30	55	62	147
Chineezen. - - - - - -	---	---	---	793
Mahumedaanen. - - -	---	---	---	872
Slaaven. - - - - - - - -	---	---	---	1287
			Overleedene	3530

In 1779. Zyn 82, Christen Paaren getrouwt.

In 1779. Zyn gedoopt

By de Gereformeerde 143. Jong.
122. Meisj.

By de Luterſche - - - 13. Jong.
8. - Meisj.

De Onechte 'er ondergerekend.

Ca-

II.

CABO DE GOEDE HOOP. 1779.

§. 1 BAROMETER.	*January.*	Hoogst	29	d.	4.	l.
		Laagst	28	--	20.	--
		Middelbare.	29	--	--	--
	February.	Hoogst	29	--	3.	--
		Laagst	28	--	20.	--
		Middelbare.	29	--	1.	--
	Maart.	Hoogst	29	--	3.	--
		Laagst	28	--	21.	--
		Middelbare.	28	--	23.	--
	April.	Hoogst	29	--	8.	--
		Laagst	28	--	20.	--
		Middelbare.	29	--	--	--
	May.	Hoogst	29	--	6.	--
		Laagst	28	--	18.	--
		Middelbare.	29	--	--	--
	Juny.	Hoogst	29	--	6.	--
		Laagst	28	--	17.	--
		Middelbare.	29	--	--	--
	July.	Hoogst	29	--	11.	--
		Laagst	28	--	23.	--
		Middelbare.	29	--	4.	--
	Augustus.	Hoogst	29	--	8.	--
		Laagst	28	--	21.	--
		Middelbare.	29	--	--	--
	September.	Hoogst	29	--	8.	--
		Laagst	28	--	20.	--
		Middelbare.	29	--	--	--

§. 2 THERMOMETER.	*Janua.*	Hoogste		76 O.
		Laagste		69 -
		Midden	's Morgens	71 -
			's Middags	73 -
			's Avonds	72 -
	Febru.	Hoogste		71 -
		Laagste		70 -
		Midden	's Morgens	72 -
			's Middags	74 -
			's Avonds	73 -
	Maart.	Hoogste		78 -
		Laagste		70 -
		Midden	's Morgens	73 -
			's Middags	76 -
			's Avonds	75 -
	April.	Hoogste		73 -
		Laagste		74 -
		Midden	's Morgens	67 -
			's Middags	71 -
			's Avonds	79 -
	May.	Hoogste		71 -
		Laagste		73 -
		Midden	's Morgens	65 -
			's Middags	66 -
			's Avonds	54 -

THERMOMETER.	*Juny.*	Hoogfte		63 -
		Laagfte		56 -
		Midden	's Morgens	61 -
			's Middags	62 -
			's Avonds	62 -
	July.	Hoogfte		62 -
		Laagfte		59 -
		Midden	's Morgens	60 -
			's Middags	61 -
			's Avonds	61 -
	Augus.	Hoogfte		62 -
		Laagfte		59 -
		Midden	's Morgens	60 -
			's Middags	61 -
			's Avonds	61 -
	Sept.	Hoogfte		68 -
		Laagfte		59 -
		Midden	's Morgens	64 -
			's Middags	68 -
			's Avonds	66 -

WIND en WEER

§. 3. *January.* Tien dagen Z. tot ZO.
20. dagen NW. tot WZW.
goed. Weer.
droog.

February. Sestien dagen Z. tot ZO.
14 dagen NW. tot W.
goed Weer.
droog.

Maart. Vier en twintig dagen ZO.
6. dagen NW. tot W.
goed Weer.
Eens Regen.
Een Weerlicht.

April. Dertien dagen ZO.
17. dagen Weerlicht.
goed Weer.
Twee maal Regen.

May. Vyf dagen Oosten.
vyf en twintig NW. waarts
6. maal Regen.
Eens Hagel.
Eens Donder en hooge Zee.

Juny. Drie dagen ZO.
de overige dagen NW.
agt maal Regen.
twee maal Donder.

July. Seven dagen van O. tot ZO.
24. dagen van NW. tot ZO.
6. maal Regen.

Augustus. Vyf dagen ZO.
drie van ZW. tot NW.
drie dagen Regen.

September. Elf dagen ZO. Wind.
de overige van ZW. tot NW.
Vier maal Regen.

III.

JAPAN.

Janu. THERMOMETER. Hoogst 58
Laagst 27
Middelbaar 's Morgens 36
's Middags 44
's Avonds 42

Agt en twintig dagen NW. Wind.
drie dagen Z. Wind.
2. dagen Storm.
3. maal Regen.
1. Vorst.

Febru. THERMOMETER. Hoogst 60
Laagst 33
Middelbaar 's Morgens 36
's Middags 47
's Avonds 41

Vyf en twintig dagen NO. tot N.
drie dagen Zuiden.
vier maal Regen.
twee maal Ryp.

Maart. de THERMOMETER. Hoogst 66
Laagst 29
Middelbaar 's Morgens 48
's Middags 52
's Avonds 48

Seven dagen N. Wind.
Negen dito O. Wind.
Ses dagen Z.
Negen dagen W. tot ZW.
Agt dagen Regen.
Twee dagen Stormachtig.

April

April. de THERMOMETER. Hoogst 69
Laagst 39
Middelbaar 's Morgens 52
's Middags 62
's Avonds 53
Vyftien dagen N. Winden.
Agt dagen Zuiden.
Vyf dagen Oost.
Drie dagen West.

May. de THERMOMETER. Hoogst 80
Laagst 40
Middelbaar 's Morgens 62
's Middags 70
's Avonds 64
Vyf dagen Oosten Wind.
Vyftien dagen Noorden Wind.
Ses dagen Zuiden.
Vyf dagen W. tot ZW.

Juny. de THERMOMETER. Hoogst 84
Laagst 56
Middelbaar 's Morgens 70
's Middags 83
's Avonds 71
Vyf dagen Oosten Wind.
Seven dagen Noorden.
Veertien dagen van ZO. tot ZW.
Vyf dagen Westen.
14. maal Regen.
2. maal Donder.
2. maal Storm.

July.	de THERMOMETER.	Hoogst		92
		Laagst		73
		Middelbaar	's Morgens	83
			's Middags	91
			's Avonds	83

Drie dagen Weste Wind.
Ses dito Ooste.
Seventien dagen Zuidelyk.
Vyf dagen Noordelyk.
Vier maal Regen.
Eens Donder.

Augus.	de THERMOMETER.	Hoogst		98
		Laagst		76
		Middelbaar	's Morgens	84
			's Middags	88
			's Avonds	84

Ses dagen Oosten Wind.
14. dagen Zuidelyk.
10. dagen Noordelyk.
1. dag West.

Sept.	de THERMOMETER.	Hoogst		92
		Laagst		60
		Middelbaar	's Morgens	76
			's Middags	88
			's Avonds	84

11. dagen Zuider Winden.
15. dagen Noorden.
3. dagen Oosten.
11. maal Regen.

Oct-

Octob. de THERMOMETER. Hoogst 79
Laagst 48
Middelbaar 's Morgens 60
's Middags 0
's Avonds 62

Vier dagen Zuide Winden.
overige dagen de Winde. Noordelyk.
6. maal Regen.
Den 9 en 11. Aardbeving.
Den 28. Storm.

Novem. de THERMOMETER. Hoogst 79
Laagst 32
Middelbaar 's Morgens 48
's Middags 52
's Avonds 48

De Winden Noordelyk.
9. maal Regen.
1. maal Sneeuw.
Den 15. en 16. Storm.

NB. Het Genootſchap hadde gaerne gewenſcht deeze Waarnemingen volmaakter uittegeven, dan het gebrek aan de nodige Inſtrumenten heeft dit niet mogelyk gemaakt en zy hoopt daartoe in het vervolg beter in ſtaat te zyn ondertusſchen dient men aantemerken dat het Weer en Wind op Pag 63 alleen ten tyde der obſervatie is aangetekend.

BLADWYZER.

Bladz.

VERHANDELINGEN.

Be-

BLADWYZER.

BLADWYZER.

Digitized by Google

Digitized by Google